

Aleksander Kozicki

Wywiad Polskich Sił Zbrojnych
na Zachodzie

Warszawa 2023

Aleksander Kozicki

**Wywiad Polskich Sił Zbrojnych
na Zachodzie**

Warszawa 2023

*Pamięci mego dziadka Aleksandra, funkcjonariusza „Defensywy”,
oraz ojca Eugeniusza, stoczniewca.*

© Copyright by Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego 2023

ISBN: 978-83-968287-3-6

Redakcja i skład:

Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego

ul. Rakowiecka 2a, 00-993 Warszawa

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział 1. Oddział Informacyjny Sztabu II Korpusu w latach 1945-1946	13
Rozdział 2. Organizacja wywiadu wojskowego o kryptonimie „Biuro Planowania” działająca w latach 1946-1949.....	81
Rozdział 3. Stan rozpoznania dokonany przez wywiad Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w latach 1945-1946 oraz w 1949 roku	119
Aneks	197
Bibliografia	223
Wykaz skrótów	267
Aneks źródłowy	271

WSTĘP

Zaprawdę cudowna jest moc szpiegów i nie ma okoliczności, w której nie mogli być użyci.

Sün-cy, *Sztuka wojenna*¹

Pruski generał i teoretyk wojskowości Karl von Clausewitz (1780–1831) w swoim słynnym dziele *O wojnie* napisał: *Każdą wojnę można uważać za działanie polityczne (...) wojna to przedłużenie polityki*. Stwierdził również, że jest ona (...) *aktem przemocy mającym na celu zmuszenie przeciwnika do spełnienia naszej woli (...). Wojna nie jest samym celem w sobie, ale narzędziem polityki*². Tym samym stanowi środek do realizacji konkretnych założeń politycznych, ponieważ to polityka przesądza o zasięgu stosowania przemocy³. Służby specjalne niekiedy wpływały na określone decyzje polityczne. Pojawiła się konieczność zapewnienia bezpieczeństwa i potrzeba stworzenia militarnego zabezpieczenia suwerenności państwa. Osiągnięcie spodziewanej skuteczności nie jest możliwe bez sprawnego wywiadu, kontrwywiadu, łączności i różnego rodzaju sił zbrojnych.

Śledzenie osiągnięć innych, często konkurentów, a najczęściej przeciwników lub wrogów, stanowiło jeden z ważniejszych priorytetów niemal od początków dziejów człowieka. Na wszystkich kontynentach od czasów starożytnych przez wieki średnie, czasy nowożytne aż do XX i XXI stulecia szukano jak najlepszych metod i technologii do zbudowania oraz utrzymania sprawnego wywiadu i kontrwywiadu, przy czym zorganizowane struktury wywiadowcze powstawały w drugiej połowie XIX w. Chodziło o zdobycie i przetwarzanie wiadomości niezbędnych do zapewnienia własnego bezpieczeństwa. Technika pracy operacyjnej także i dziś nie uległa zasadniczym zmianom, które niezależnie od systemu politycznego były i są nadal wprowadzane, tyle że przy zastosowaniu najnowszych technologii (elektronika, komputery, systemy satelitarne itp.). Przez cały czas budowano służby informacyjno-wywiadowcze, które dążyły zarówno do rozpoznania potencjału militarno-gospodarczego domniemanego wroga, jak i obrony przed penetracją obcego wywiadu, co leżało w gestii służb kontrwywiadowczych.

¹ Cyt. za: A. Misiuk, *Służby specjalne II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1998, s. 7.

² Cyt. za: F. Ryszka, *Polityka i wojna. Świadomość potoczna a teorie XX wieku*, Warszawa 1973, s. 27–31 i nast.

³ Cyt. za: tenże, *Historia-polityka-państwo. Wybór studiów*, t. 1, Toruń 2002, s. 25.

Po zakończeniu I wojny światowej w 1918 r. zmienił się podział terytorialny Europy. Pojawiło się wiele nowych państw, a państwo polskie po 123 latach niewoli odzyskało niepodległość. Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej skupiała się na obronie uzyskanego status quo i umacnianiu pozycji na arenie międzynarodowej. Największe zagrożenie widziano ze strony Niemiec i ZSRS. Relacje z sąsiadami, Czechosłowacją i Litwą, nie układały się najlepiej. Jedynie z Rumunią i Łotwą stosunki kształtowały się poprawnie. Rząd polski starał się zapewnić bezpieczeństwo przez zawieranie sojuszy. Ze względu na tradycje napoleońskie naturalnego sojusznika widziano m.in. we Francji (lata 1919–1926). W następnym okresie (1926–1935) dążono do zachowania pokoju, opierając się na Lidze Narodów. W latach 1935–1939 podejmowano wysiłki mające zapobiec wojnie lub w przypadku wybuchu konfliktu polsko-niemieckiego bądź polsko-sowieckiego przekształcić go w wojnę światową, a nie jedynie w wojnę bilateralną.

Przez cały okres międzywojenny w polityce zagranicznej rząd polski mierzył się z problemami trudnego sąsiedztwa – zarówno z zachodu, jak i ze wschodu. Państwo niemieckie po odzyskaniu przez Polskę niepodległości uważało, że jest to „kraj sezonowy”. Ze strony niemieckich władz wojskowych i politycznych często padały antypolskie wypowiedzi kwestionujące istnienie państwa polskiego. Stosowano blokadę gospodarczą oraz prowadzono wojnę celną (1919–1925). W układzie z Locarno (październik 1925 r.) nie zapewniono nienaruszalności granicy z Polską. Poprawa nastąpiła w latach 1925–1933. Zaowocowało to podpisaniem umowy handlowej w 1930 r. mającej zakończyć wojnę celną, co nastąpiło w 1934 r. W tym samym roku podpisano też *Deklarację polsko-niemiecką o niestosowaniu przemocy z 26 stycznia 1934 r.* Do października 1938 r. wzajemnych relacji nie cechowała specjalna wrogość, co nie oznacza, że nie pojawiały się sprawy sporne. Minister spraw zagranicznych Joachim von Ribbentrop wystąpił wówczas z żądaniem włączenia Wolnego Gdańska do Rzeszy i zbudowania eksterytorialnej autostrady łączącej Rzeszę z Prusami Wschodnimi. Strona niemiecka eskalowała swoje żądania aż do wybuchu II wojny światowej.

Władze polskie zdawały sobie sprawę z niebezpieczeństwa grożącego ze strony Niemiec i ZSRS. Powszechnie znane były wspomniane głosy skierowane przeciwko Polsce. Niektóre z nich można przytoczyć:

Polska pewnego dnia zniknie z mapy Europy za przyczyną Niemiec i Rosji (kanclerz Joseph Wirth – w rozmowie z szefem Reichswehry gen. Hansem von Seecketem, 11 września 1922 r.)⁴.

Istnienie Polski jest nie do zniesienia, podważa warunki bytu Niemiec. Musi ona zniknąć i zniknie (szef Reichswehry gen. Hans von Seeckt, 1922 r.)⁵.

Nie widzę dla nas innego wyjścia jak czwarty rozbiór Polski (zastępca ludowego komisarza spraw zagranicznych ZSRR Władimir Potiomkin, 4 października 1938 r.)⁶.

Były już trzy rozbiory Polski, zobaczycie czwarty! (gen. lotnictwa Karl Bodenschatz, 6 maja 1939 r.)⁷.

Politycy i wojskowi zarówno niemieccy, jak i sowieccy stali na stanowisku, że Polska, która pod koniec XVIII w. w wyniku trzech rozbiorów straciła niepodległość, a odzyskała ją w 1918 r., jest państwem przejściowym. Wobec takiego stanowiska ze strony niedawnych zaborców utworzenie Wojska Polskiego, począwszy od sił lądowych przez marynarkę wojenną, a skończywszy na lotnictwie, stała się priorytetem. W pracach tych wykorzystywano kadry Polskiej Organizacji Wojskowej (POW), Polskiej Siły Zbrojnej (Polnische Wehrmacht), Legionów Polskich, Legionu Puławskiego, a także kadrę kształconą w Rosji, Niemczech (Cesarstwie Niemieckim) i Austro-Węgrzech. Szczególne zadanie przypadło tutaj służbom specjalnym. Już w latach 1918–1919 przystąpiono do budowy struktur wywiadu. Podczas wojny z bolszewikami 1919–1920 r. dużą rolę odegrały wywiady gospodarczy i polityczny oraz radiowywiad, który złamał bolszewickie szyfry.

W następnych latach rozbudowywano ofensywny wywiad głęboki i wywiad płytki (przygraniczny), mający na celu prowadzenie rozpoznania zagrożenia ze strony Niemiec i Związku Sowieckiego. Szczególne znaczenie miał tutaj Referat „Zachód” i Referat „Wschód”. Jednym z większych sukcesów Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego było złamanie w latach 30. kodów i zrekonstruowanie niemieckiej maszyny szyfrującej Enigma. Informacje te przekazano w lipcu 1939 r. wywiadowi francuskiemu i brytyjskiemu.

⁴ Cyt. za: E. Cichy, *Faszyzm w Gdańsku 1930–1945*, Toruń 2002, s. 12.

⁵ Cyt. za: J. Sziling, *W Rzeszy – czym była niemiecka okupacja na Pomorzu*, w: *Polskie Państwo Podziemne na Pomorzu 1939–1945*, G. Górski (red.), K. Minczykowska (współpr.), Toruń 1999, s. 23.

⁶ *Polska 1939–1945. Obszary inkorporowane do Rzeszy, Generalne Gubernatorstwo oraz ziemie wcielone do Związku Radzieckiego. Podobieństwa i różnice. Materiały XXII sesji naukowej w Toruniu w dniu 7 listopada 2012 roku pod red. B. Chrzanowskiego*, B. Chrzanowski (red.), Toruń 2014, s. 7.

⁷ Cyt. za: W. Długoborski, *Spoleczeństwo polskie pod dwiema okupacjami 1939–1941*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach” 2002, t. 17, s. 439.

Współpracowano także z wywiadami rumuńskim, fińskim, krajów bałtyckich, tureckim, japońskim i innymi. Ekspozytury wywiadowcze działały nieoficjalnie w placówkach dyplomatycznych praktycznie na wszystkich kontynentach.

Oddziałowi II był znany w ogólnym zarysie także tajny protokół niemiecko-sowiecki z 23 sierpnia 1939 r. Informacje o nim przekazała placówka wywiadu „L-16” działająca przy Konsulacie RP w Mińsku. Pisano tam o ustaleniach odnoszących się do krajów bałtyckich, Polski i przypuszczalnie Rumunii. Podejrzenia co do nieznanych zakulisowych porozumień niemiecko-sowieckich wyrażał również płk Stefan Rowecki (późniejszy Komendant Główny Związku Walki Zbrojnej-Armii Krajowej, ZWZ-AK) i ambasador RP w Moskwie Wacław Grzybowski⁸.

Podczas wojny i okupacji kontynuowano działalność wywiadowczą w ramach Oddziału II SG WP działającego początkowo we Francji, a następnie Oddziału II Informacyjno-Wywiadowczego Sztabu Naczelnego Wodza Polskich Sił Zbrojnych, działającego z terenu Wielkiej Brytanii. Nadal podejmowano współpracę z zachodnimi sojusznikami, a przez pewien czas także ze Związkiem Sowieckim (w okresie 1941–1943, kiedy utrzymywano stosunki dyplomatyczne). Placówki wywiadowcze działały na terenie zarówno państw będących w stanie wojny, jak i państw neutralnych: w Europie, Afryce Północnej, na Bliskim Wschodzie, Dalekim Wschodzie, Ameryce Północnej i Ameryce Południowej. Oddział II podjął też współpracę z wywiadem japońskim⁹.

W okupowanym kraju działalność wywiadowcza była prowadzona w bardzo trudnych warunkach terroru okupacyjnego. Służba informacyjno-wywiadowcza ZWZ-AK posiadała doskonale rozbudowany aparat obejmujący nie tylko obszar Polski, lecz także innych krajów okupowanych oraz tereny Rzeszy, Austrii i państw życzliwie nastawionych do Niemiec. Zdobyte materiały przekazywano do Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza do Londynu i udostępniano Brytyjczykom. Meldunki były wysoko oceniane przez aliantów zachodnich. Pracę wywiadowczą ZWZ-AK prowadzono zatem zgodnie z wytycznymi opracowywanymi przez Sztab Naczelnego Wodza, który z kolei realizował zadania zlecane przez wywiad brytyjski. Anglicy przywiązywali duże znaczenie do meldunków wywiadowczych ZWZ-AK,

⁸ Zob. szerzej: A. Peplowski, *Wywiad i dyplomacja II Rzeczypospolitej*, Toruń 2004, s. 337–338; tenże, *Współdziałanie polskiego wywiadu wojskowego z zachodnimi aliantami (1939–1945)*, w: *Polski wywiad wojskowy 1918–1945. Materiały pod red. P. Kolakowskiego i A. Peplowskiego*, P. Kolakowski, A. Peplowski (red.), Toruń 2006, s. 505–525; B. Chrzanowski, *Zbrodnia katyńska światło wydawnictw podziemnych 1943–1944*, w: *Charków-Katyń-Twer-Bykownia. W 70. rocznicę zbrodni katyńskiej. Zbiór studiów*, A. Kola, J. Sziling (red.), Toruń 2011, s. 107–108; tenże, *Gen. Stefan Rowecki – „Grot” – Komendant Główny Związku Walki Zbrojnej (ZWZ) – Armii Krajowej (AK) – sylwetka polityczna*, „Cywilizacja i Polityka”, 2013, nr 11, s. 336–349.

⁹ A. Peplowski, *Wywiad Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1939–1945*, Warszawa 1995, w wielu miejscach.

zwłaszcza tych dotyczących przemysłu wojennego Rzeszy oraz zagadnień morskich (porty, stocznie)¹⁰.

Po wkroczeniu Armii Czerwonej do Polski w 1944 r. tereny kraju znalazły się pod okupacją sowiecką. Rozpoczęto tworzenie polskich władz komunistycznych. Władzę sprawowały sowieckie komendantury wojskowe, NKWD i początkowo przedstawiciele Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (21 lipca 1944 r.), następnie Rządu Tymczasowego (31 grudnia 1944 r.) i ostatecznie Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej (28 czerwca 1945 r.). Kilka dni później – 5 lipca 1945 r. – państwa zachodnie zaakceptowały władzę Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej w Warszawie i cofnęły uznanie rządu RP w Londynie. Stopniowo coraz więcej państw europejskich i pozaeuropejskich uznawało rząd warszawski. Przez pewien czas rząd RP na uchodźstwie był uznawany przez niektóre państwa i utrzymywał tam swoje placówki dyplomatyczne np. w Irlandii (do kwietnia 1958 r.), w Hiszpanii (do połowy 1968 r.), w Libanie, na Haiti, Dominikanie, Kostaryce, Hondurasie, Panamie, Salwadorze, Gwatemali i Nikaragui (1946 r.), na Kubie (do grudnia 1949 r.), Watykanie (do października 1972 r.)¹¹.

Niezależnie od skomplikowanych warunków politycznych, jakie zaistniały po zakończeniu II wojny światowej, rząd RP w Londynie starał się realizować swoje obowiązki konstytucyjne. Polskie Siły Zbrojne w Wielkiej Brytanii zostały rozwiązane. W sierpniu–wrześniu 1946 r. powołano Korpus Przynależności i Rozmieszczenia. Rozpoczęto prace nad likwidacją Oddziału II. Nadal jednak utrzymywano kontakty z wywiadem brytyjskim. Niektórzy oficerowie Polskich Sił Zbrojnych i dawnej Polskiego Państwa Podziemnego, którzy znaleźli się na Zachodzie, podejmowali współpracę z wywiadem amerykańskim, francuskim, belgijskim i innymi. Z wywiadem brytyjskim trwała ona aż do 1976 r.(!)¹².

Publikacja Aleksandra Kozickiego *Wywiad Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w latach 1945–1949* jest poświęcona właśnie historii polskiego wywiadu po II wojnie światowej. Książka składa się z czterech rozdziałów. W rozdziale pierwszym omówiono organizację Oddziału Informacyjnego Sztabu II Korpusu. W rozdziale drugim przedstawiono

¹⁰ Zob. B. Chrzanowski, *Organizacja wywiadu Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej na Pomorzu podczas okupacji niemieckiej. Próba analizy*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2021, t. 14, s. 243–284.

¹¹ Zob. szerzej: K. Tarka, *Emigracyjna dyplomacja. Polityka zagraniczna Rządu RP na uchodźstwie 1945–1990*, Warszawa 2003, s. 13–48 i nast.

¹² Zob. *Zapis przebiegu konferencji i dyskusji. Prof. Ciechanowski (odpowiedź)*, w: *Wkład polskiego wywiadu w zwycięstwo aliantów w II wojnie światowej. Akta konferencji naukowej zorganizowanej w Krakowie w dn. 20–22.10.2002 r. przez Polską Akademię Umiejętności, Muzeum Armii Krajowej, Towarzystwo Obrony Zachodnich Kresów Polski i Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego pod red. Z.J. Kapery, Z.J. Kapera (red.)*, Kraków 2004, s. 341–342.

prace „Biura Planowania” na terenie Europy. Rozdział trzeci został poświęcony realizacji zadań wywiadowczych na obszarach zajętych przez Armię Radziecką w Europie, w rozdziale czwartym z kolei zaprezentowano działalność wywiadowczą na terenie Polski. Autor wykorzystał tutaj bogate źródła archiwalne z Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego, Studium Polski Podziemnej w Londynie, Instytutu Pamięci Narodowej oraz obszerną literaturę przedmiotu: wspomnienia, wydawnictwa źródłowe, zwarte, periodyczne, encyklopedyczne i strony internetowe. Do publikacji dołączono również wykaz skrótów.

Prezentowana książka stanowi bardzo ciekawą lekturę. Została przygotowana bardzo starannie i na pewno spotka się z zainteresowaniem zarówno starszego, jak i młodszego pokolenia. Może też stanowić podstawę do badań historycznych. Wypełni kolejną lukę w historiografii II wojny światowej i poszerzy wiedzę na temat wywiadu Polskich Sił Zbrojnych.

prof. dr hab. Bogdan Chrzanowski

Rozdział 1. Oddział Informacyjny Sztabu II Korpusu w latach 1945–1946

1.1. Postawa naczelnych władz państwowych i wojskowych wobec kryzysu z lipca 1945 roku

W momencie cofnięcia uznania rządowi Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie przez aliantów 5 lipca 1945 r. zarysowała się dramatyczna sytuacja izolacji konstytucyjnych władz polskich na arenie międzynarodowej. Oprócz tego padło podstawowe pytanie o lojalność Polskich Sił Zbrojnych wobec prezydenta RP i rządu polskiego¹³. W pierwszym przypadku największe znaczenie dla zachowania polskiej dyplomacji na forum międzynarodowym było utrzymanie stosunków dyplomatycznych z Watykanem i Hiszpanią oraz powołanie całej sieci nieformalnych reprezentantów rządu RP w krajach europejskich oraz w obu Amerykach. Działania te pozwoliły polskim czynnikom niepodległościowym na funkcjonowanie w wolnym świecie przez kolejne 25 lat¹⁴.

Równie złożona jak kwestie polityki międzynarodowej była sytuacja PSZ. Część wyższych oficerów w spektakularny sposób poparła działania Stanisława Mikołajczyka przez wydanie odezwy skierowanej do oficerów i żołnierzy wzywającej ich do powrotu do kraju. Odezwę podpisali: Mieczysław Boruta-Spiechowicz, Izydor Modelski i Gustaw

¹³ R. Habielski, *Odmawiam wykonania: pułkownik Harcaj i demobilizacja PSZ: relacje, dokumenty, wspomnienia*, Warszawa 2010; M. Nurek, *Gorycz zwycięstwa. Los Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie po II wojnie światowej*, Gdańsk 2009; Z. Woźniczka, *Trzecia wojna światowa w oczekiwaniach emigracji i podziemia w latach 1944–1953*, Katowice 1999; A. Zaćmiński, *Emigracja polska w Wielkiej Brytanii wobec możliwości wybuchu III wojny światowej 1945–1954*, Bydgoszcz 2003; tenże, *Generacja polska na uchodźstwie wobec decyzji rozwiązania Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Sprawozdanie z konferencji generalnej z 5 czerwca 1946 roku*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2003, nr 3, s. 53–66; tenże, *Polskie Siły Zbrojne wobec możliwości wojny. Memoriał gen. Kukieła z 1947 roku*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1996, nr 3, s. 191–200; tenże, *Polskie władze wojskowe na uchodźstwie wobec możliwości wybuchu nowej wojny (1945–1954)*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1997, nr 1–2, s. 19–34; tenże, *Koncepcje i próby zachowania oraz odtworzenia Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie (1945–1954)*, „Dzieje Najnowsze” 1999, nr 4, s. 37–59; A. Suchcitz, *Emigracyjne losy polskiej generalicji po 1945 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1999, nr 3, s. 103–110; K. Sword, *„Ich przyszłość nie będzie pomyślna”. Stanowisko władz brytyjskich w sprawie „Opornych” w PSZ na Zachodzie, 1946–1949*, „Dzieje Najnowsze” 1991, nr 2, s. 29–50; T. Towpik-Szejmowska, *Rozwiązanie PSZ na Zachodzie 1945–1949*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1983, nr 2–3, s. 363–378; T. Wolsza, *Sprawa II Korpusu oraz absencji Polaków w londyńskiej paradzie zwycięstwa 8 czerwca 1946 r. (przyczynek do genezy „zimnej wojny”)*, „Dzieje Najnowsze” 1997, nr 2, s. 87–99; T. Wyrwa, *Rozbrojenie Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*, „Więź” 1997, nr 10, s. 143–169. Odrębne miejsce w literaturze przedmiotu zajmuje praca S. Pstrokońskiego, *Kapitulacja Polskich Sił Zbrojnych*, Londyn 1948. Była to bowiem praca pisana „na gorąco” przez oficera PSZ, który poddawał krytyce postawę Naczelnego Dowództwa (ND) PSZ.

¹⁴ Na temat eliminacji rządu RP z forum dyplomatycznego zob. szerzej: A. Bregman, *Dzieje pustego fotela. Konferencja w San Francisco i sprawa polska (1945–1946)*, Warszawa 2009; P. Machcewicz, *Emigracja w polityce międzynarodowej*, Warszawa 1999, s. 10–20.

Paszkiewicz¹⁵. W te działania wpisywała się także publiczna afirmacja polsko-rosyjskiej przyjaźni wyrażana przez gen. Lucjana Żeligowskiego¹⁶, którego cechowało całkowite oderwanie od realiów. Poza wymienionymi postaciami próbę oddziaływania na kraj podjęła grupa oficerów z VI Oddziału Sztabu Naczelnego Wodza, którym patronował gen. Stanisław Tatar. Środowisko to współpracowało z Oddziałem II Sztabu Generalnego w Warszawie, co wiązało się z cynicznym wykorzystaniem tych oficerów przez polskich komunistów¹⁷.

Ostatecznie w wyniku brytyjskich nacisków żołnierze polscy decydujący się na pozostanie na obczyźnie byli zmuszeni do formalnego wstąpienia do armii brytyjskiej w ramach zaciągu do Polskiego Korpusu Przynależności i Rozmieszczenia, PKPiR (ang. H.Q. Polish Resettlement Corps), stanowiącego platformę płynnego przejścia do życia cywilnego poza krajem. Sam zaciąg – mimo publicznej deklaracji prezydenta Władysława Raczkiewicza, że służba w korpusie nie jest służbą w obcej armii – nie był wolny od dramatów związanych z poczuciem krzywdy wyrządzonej przez brytyjskiego sojusznika oraz świadomością zamknięcia sobie drogi powrotnej do kraju¹⁸.

1.2. Organizacja polskiej służby wywiadowczej po zakończeniu II wojny światowej

W tak złożonej sytuacji politycznej z dniem 1 sierpnia 1945 r. szef Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego Sztabu Naczelnego Wodza płk dypl. Stanisław Gano zarządził wprowadzenie nowej organizacji Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego, polegającej na utworzeniu dwóch wydziałów: Wydziału Sytuacyjno-Wywiadowczego (Wydział „A”) i Wydziału Ogólnego (Wydział „B”), szczegółowy schemat organizacyjny zob. załącznik

¹⁵ Postawa gen. Gustawa Paszkiewicza do dzisiaj budzi poważne kontrowersje z uwagi na jego działania po powrocie do kraju w sierpniu 1945 r. Będąc posłem na Sejm z ramienia SL, atakował z mównicy sejmowej gen. Władysława Andersa. W 1946 r. stał na czele Wojewódzkiej Komisji Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku odpowiedzialnej za pacyfikację tego regionu. W latach 1946–1948 był dowódcą Warszawskiego Okręgu Wojskowego (OW). Następnie przeniesiony na prominentne stanowisko do Ministerstwa Leśnictwa, nie został ogarnięty falą represji, która przetoczyła się przez szeregi ludowego Wojska Polskiego na przełomie lat 40. i 50. Piotr Kołaciński wysunął tezę, że przynajmniej od 1940 r. gen. Paszkiewicz, będąc zastępcą Komendanta Głównego ZWZ, współpracował z sowieckimi służbami specjalnymi. Zob. P. Kołakowski, *NKWD i GRU na ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa 2002, s. 97–98; M. Drozdowski, *Władysław Raczkiewicz. Prezydent RP*, t. 2, Warszawa 2002, s. 228. Na temat skali powrotu kadry oficerskiej do kraju i ich dalszych losów, w tym generałów, zob. szerzej: A. Suchcitz, *Emigracyjne losy polskiej generacji po 1945*, w: *Naczelní Wodzowie i Wyżsi Dowódcy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*, S. Zwoliński (red.), Warszawa 1995, s. 226; P. Wieczorkiewicz, *Z historii Ludowego Wojska Polskiego w latach 1945–1956*, „Przegląd Historyczny” 1988, z. 1, s. 149–170.

¹⁶ G. Eberhardt, *Pisarz dla dorosłych: opowieść o Józefie Mackiewicz*, Wrocław 2008, s. 366.

¹⁷ Z. Siemaszko, *Działalność generała Tatar*, Londyn 1999, s. 152–158.

¹⁸ M. Nurek, *Gorycz zwycięstwa...; J. Radomski, Demobilizacja Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1945–1951*, Kraków 2009.

nr 1)¹⁹. W takiej strukturze organizacyjnej zakres obowiązków rozkładał się następująco – szefem Oddziału był płk dypl. Gano²⁰, natomiast jego zastępcą – ppłk dypl. Leon Bortnowski²¹, który kierował i pracą obydwu wyżej wymienionych wydziałów. Referował szefowi Oddziału II wszystkie sprawy wymagające decyzji na szczeblu szefa lub wyższym.

Wydział Sytuacyjno-Wywiadowczy „A” składał się z następujących referatów:

- Referat Organizacyjno-Wywiadowczy – miał za zadanie organizację poszukiwania wiadomości i załatwiał wszelkie sprawy techniczno-wywiadowcze,
- Referat Sytuacyjny – zajmował się opracowywaniem materiałów i wykorzystaniem ich przez przekazywanie (prawdopodobnie Sztabowi Generalnemu za pośrednictwem Gano – dop. autora), ewidencjonowanie, wykonywanie ocen i komunikatów. Wydział ten przejął wszystkie niezbędne dla swojej pracy materiały od zlikwidowanych wydziałów: Wywiadu i Ewidencji Studyjnej.

Wydział Ogólny „B” był odpowiedzialny za administrację personalną, gospodarke pieniężną i materiałową, wszelkie prace kancelaryjne, tłumaczenia i prowadzenie archiwum całego Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego.

Szef Oddziału i jego zastępcą oraz Wydział Ogólny byli zakwaterowani w Saint Paul’s School. Wydział Sytuacyjno-Wywiadowczy wraz z tłumaczkami i maszynistkami znajdował się w Latimer Court. W połowie 1945 r. cały oddział spodziewał się zmiany lokalizacji w związku ze spodziewanym przemieszczeniem lokalowym Sztabu Naczelnego Wodza. Poza

¹⁹ Instytut Polski i Muzeum Generała Władysława Sikorskiego w Londynie (IPMS), A.XII.24/35, *Wprowadzenie w życie nowej organizacji Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego*, l.dz. /4833/Org. 45 r. Tjn., Londyn, 30 VII 1945 r., k. 1–2. Na temat organizacji Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza podczas II wojny światowej zob. szerzej: A. Peplowski, A. Suchcitz, *Organizacja i funkcjonowanie Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza*, w: *Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II wojny światowej*, t. 1: *Ustalenia Polsko-Brytyjskiej Komisji Historycznej*, T. Dubicki, D. Nałęcz, T. Stirling (red.), Warszawa 2004, s. 97–122; A. Peplowski, *Wywiad Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*, Warszawa 1995, s. 53–68; tenże, *Funkcjonowanie Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza*, w: *Wkład polskiego wywiadu w zwycięstwo aliantów w II wojnie światowej. Akta konferencji naukowej pod redakcją Zdzisława J. Kapery*, Z.J. Kapera (red.), Kraków 2004, s. 55–64.

²⁰ T. Dubicki, A. Suchcitz, *Gano Stanisław Włodzimierz Paweł*, w: *Oficerowie wywiadu WP i PSZ w latach 1939–1945*, t. 1, Warszawa 2009, s. 112–117; A. Peplowski, A. Suchcitz, *Organizacja i funkcjonowanie Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza...*, s. 130; J. Ciechanowski, *Zapis przebiegu konferencji i dyskusji*, w: *Wkład polskiego wywiadu w zwycięstwo aliantów w II wojnie światowej. Akta konferencji naukowej pod redakcją Zdzisława J. Kapery*, Z.J. Kapera (red.), Kraków 2004, s. 326; A. Kozicki, *Oddział Informacyjny Sztabu II Korpusu w latach 1945–1946. Dalsze losy pracowników Oddziału II Sztabu Głównego*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2008, t. 2, s. 229–242; *Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II wojny światowej*, t. 2: *Wybór dokumentów*, J. Ciechanowski (red.), Warszawa 2005, s. 20, 110 i nast.

²¹ T. Dubicki, A. Suchcitz, *Bortnowski Leon*, w: *Oficerowie wywiadu WP i PSZ w latach 1939–1945*, t. 1, Warszawa 2009, s. 64–67; A. Peplowski, A. Suchcitz, *Organizacja i funkcjonowanie Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza...*, s. 118–119; A. Peplowski, ZSRR, w: *Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II wojny światowej*, t. 1: *Ustalenia Polsko-Brytyjskiej Komisji Historycznej*, T. Dubicki, D. Nałęcz, T. Stirling (red.), Warszawa 2004, s. 291–292; A. Suchcitz, *Archiwa wywiadu polskiego po 1945*, „Zeszyty Historyczne” 1989, nr 89, s. 23–33; A. Kozicki, *Oddział Informacyjny Sztabu II Korpusu...*, s. 229–242; *Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza...*, t. 2, s. 330, 338 i nast.

tym schematem istniał klasyczny podział na specjalizacje według klucza geograficznego (zob. załącznik nr 2).

Zmiany organizacyjne nie mogły niestety uchronić polskich struktur wywiadowczych przed destabilizacją i spodziewaną likwidacją. Niekorzystne zmiany brytyjskiej polityki wobec sprawy polskiej zaczęły materializować się w postaci decyzji administracyjnych godzących w podstawy PSZ na Zachodzie. Przekształcenie polskich formacji wojskowych w PKPiR jako części armii brytyjskiej odbiło się znacząco na organizacji polskiej służby wywiadowczej. Zgodnie z rozkazem szefa Sztabu Głównego z dniem 15 marca 1946 r. Oddział Informacyjno-Wywiadowczy miał zakończyć swoją działalność merytoryczną przez zaprzestanie poszukiwań informacji przy pomocy własnych placówek wywiadowczych i zaniechanie dalszego szkolenia personelu służby wywiadowczej. W tym miejscu należy nadmienić, że niezależnie od zmian w londyńskiej centrali Oddział Informacyjny II Korpusu był cały czas podporządkowany szefowi Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego Sztabu Naczelnego Wodza, a następnie Sztabu Głównego. Mimo zależności służbowej Oddział Informacyjny w Anconie posiadał rzeczywistą autonomię działania, a zakres penetracji terytorialnej powiększył się jeszcze w lipcu 1945 r. przez podporządkowanie Ekspozytury Wschód (ESWU) dowództwu we Włoszech. Do momentu ewakuacji II Korpusu i Jednostek Wojska na Środkowym Wschodzie (JWŚW) do Wielkiej Brytanii ten stan się nie zmienił, mimo że Oddział II Sztabu Głównego przekształcono w schyłkowe formy organizacyjne.

Na miejsce Oddziału II 3 marca 1946 r. powołano Komisję Likwidacyjną z nową etatyzacją. Na czele Komisji stanął przewodniczący w randze podpułkownika. Komisja miała posiadać trzy działy: Dział Likwidacji Personalnej o etatyzacji: kierownik w stopniu podpułkownika i dwóch kapitanów, Dział Likwidacji Finansowej, w składzie: kierownik (w randze podpułkownika) oraz major, podoficer i pracownik cywilny, a także Dział Likwidacji Archiwalnej kierowany przez majora. W skład działu wchodził również kapitan, porucznik, podporucznik i pracownik cywilny²². Komisja miała być organem Sztabu Głównego i podlegała szefowi Sztabu przez zastępcę ds. ogólnych²³. Jej zadaniem było przejście do 15 lipca 1946 r. całego personelu Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego, jego majątku własnego bądź administrowanego oraz wszystkich należności i zobowiązań Oddziału. Przejęcie to następowało automatycznie i nie wymagało formy protokołu.

²² IPMS, A.XII./58, *Rozkaz znoszący Oddział Informacyjno-Wywiadowczy i powołujący Komisję Likwidacyjną*, l.dz. 311/Tjn. Org./46, Londyn, 3 III 1946 r., k. 1.

²³ IPMS, A.XII.24/58, *Likwidacja Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego Sztabu Głównego*, [bmd], k. 4. Podstawa: rozkaz szefa Sztabu Głównego, l.dz. 306/tjn./Org. 46, 7 III 1946 r. oraz rozkaz szefa Sztabu Głównego, l.dz. 311/tjn./Org.46, 7 III 1946 r.

Wynikało to z faktu, że komisję wyłoniono ze składu Oddziału II, a jej przewodniczącą otrzymał uprawnienia administracyjne, które przysługiwały szefowi Oddziału Informacyjnego.

Założono, że Komisja przeprowadzi likwidację, wtedy jeszcze istniejących, organów służby wywiadowczej podlegających byłemu Oddziałowi II, a szczególnie:

- ekspozytury oddziałów informacyjno-wywiadowczych,
- ataszatów wojskowych,
- sekcji łącznikowych A i B,
- Kursu Doskonalenia Administracji Wojskowej (kamufaż szkoły wywiadu).

Zastrzeżono jednocześnie, że niektóre z wymienionych organów lub poszczególne oficerowie, którzy wykonywali bądź będą wykonywać zadania niezwiązane ze służbą wywiadowczą, mogli być na wniosek Komisji przekazani innym Oddziałom Sztabu. Dotyczyło to zwłaszcza niektórych attaché wojskowych, oficerów sekcji łącznikowych i kadr Kursu Doskonalenia Administracji Wojskowej²⁴.

Równocześnie wydano polecenie, aby lista personelu, który w wyniku zmian organizacyjnych musiał otrzymać nowe przydziały lub miał być inaczej zadysponowany, została przekazana w jak najszybszym czasie szefowi Oddziału Personalnego Sztabu Głównego. Zakładano, że oficerowie i żołnierze przebywający poza terenem Wielkiej Brytanii, w zależności od złożonej deklaracji, zostaną przekazani do najbliższych jednostek PSZ, rezerwy personalnej lub przeniesieni w stan nieczynny przez bezterminowy urlop. Ta ostatnia kategoria osób, znajdująca się po zwolnieniu poza Wielką Brytanią, miała mieć zagwarantowane otrzymanie końcowych należności jako żołnierze PSZ przez zabezpieczenie odpowiednich sum w budżecie likwidacyjnym, na wypadek gdyby władze brytyjskie odmówiły wypłaty stosownych świadczeń. Etatowi pracownicy cywilni centrali byłego Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego pobierający uposażenie z wojska, a niemieszający się w etatyzacji Komisji, mieli być przeniesieni na etaty innych Oddziałów Sztabu lub też przejść przez samą Komisję. Oczekiwano, że pracownicy ci będą stopniowo przenieszeni bądź zwalniani ze służby do 15 lipca 1946 r. Był to termin ostateczny. Założono, że wszystkie osoby zwalniane winny mieć zagwarantowane otrzymanie odprawy pieniężnej w wysokości uzależnionej od ich indywidualnych warunków bytowych.

Komisja Likwidacyjna otrzymała polecenie definitywnego zamknięcia wszelkich rachunków bankowych, kasowych i ksiąg do 15 lipca 1946 r. Po ukończeniu tych czynności

²⁴ Tamże, k. 1–2.

specjalna Komisja Kontrolna powołana przez szefa Sztabu Głównego miała zweryfikować prawidłowość powyższych działań i przedstawić w tej sprawie raport. Oczekiwano, że salda pieniężne zostaną przekazane szefowi Służby Pieniężnej. Zastrzeżono, że w odniesieniu do tej ostatniej czynności może pojawić się potrzeba wprowadzenia zmian, jeśli będzie to wynikać z podpisania stosownej brytyjsko-polskiej umowy dotyczącej długów wojennych. Na Komisję Likwidacyjną i Komisję Kontrolną po zakończeniu swoich czynności nałożono obowiązek złożenia wszelkich ksiąg i dowodów rachunkowych jako depozyt Sztabu Głównego u stosownych władz brytyjskich, które współpracowały z Oddziałem II. Po zakończeniu tych działań szef Sztabu Głównego miał pisemnie stwierdzić rozliczenie się powyższych komórek z kwot gotówkowych.

Zakładano, że specjalny sprzęt techniczny, w zależności od swego rodzaju i przydatności dla wojska, zostanie przekazany armii. Jeśli natomiast stanowił specjalny ekwipunek wywiadowczy, miał być złożony jako depozyt Sztabu Głównego u władz brytyjskich.

Oczekiwano, że problem polskich archiwów wywiadu zostanie rozwiązany przez przekazanie wszelkich dokumentów o znaczeniu historycznym Komisji Historycznej. Dokumenty dotyczące techniki współpracy polskiego wywiadu z wywiadami alianckimi wraz z kartoteką wywiadowczą oraz podręczną biblioteką specjalistyczną miały zostać oddane jako depozyt Sztabu Głównego stronie brytyjskiej. Pozostałe materiały, zwłaszcza te, które mogłyby być wykorzystane przeciw instytucjom lub osobom współpracującym z Oddziałem Informacyjno-Wywiadowczym, miały być zniszczone.

Na Komisję nałożono obowiązek, że po zakończeniu swej działalności sporządzi stosowne sprawozdanie likwidacyjne, zawierające zestawienie wykonanych czynności, tj.: sposób zadysponowania swoim personelem, majątkiem i archiwaliai, z dokładnym wyszczególnieniem miejsca zdeponowania sprzętu, akt i pozostałych walorów, potwierdzone stosownymi wykazami i protokołami. Przedstawi wykaz spraw byłego Oddziału II niezafatwionych przez Komisję Likwidacyjną, opatrzone niezbędnymi objaśnieniami. Egzemplarze tego sprawozdania (odpowiednio zabezpieczone przed wglądem niepowołanych osób) miały być złożone szefowi Sztabu Głównego, jednej z polskich instytucji społecznych działających za granicą, jako depozyt Sztabu Głównego oraz u władz brytyjskich, również jako depozyt²⁵.

²⁵ Tamże, k. 2–4.

Zanim Komisja Likwidacyjna zaczęła właściwie funkcjonować, rozkazem gen. dyw. Stanisława Kopańskiego z dnia 12 marca 1946 r. przemianowano ją na Komisję Dokumentacyjną. Zakres obowiązków pozostał taki sam²⁶. Pierwotnie jej szefem został ppłk dypl. Bortnowski, zmieniony następnie przez płk. dypl. Gano²⁷. Szybko okazało się, że nastąpił pozorny dualizm funkcjonowania polskiego wywiadu. Z jednej strony zaniechano prowadzenia części mało istotnych z polskiego punktu widzenia działań wywiadowczych, co było zgodne z formalnymi żądaniem brytyjskimi²⁸. Z drugiej strony sama Komisja ostatecznie stała się ciałem, które dalej pełniło funkcję centrali polskiego wywiadu, wydającej rozkazy dalszego rozpracowania nieprzyjaciela oraz przyjmująca meldunki sytuacyjne od podległych sobie struktur²⁹.

Strona polska dążyła do zachowania swojej służby wywiadowczej na następne lata. W tym celu dochodziło do licznych konferencji w Londynie i Kairze z udziałem polskich i brytyjskich oficerów. Pułkownik dyplomowany Gano na spotkaniu z kmdr. Wilfredem Dunderdalem (w polskiej korespondencji wewnątrz Oddziału II występujący pod pseudonimem „Wilski”) 20 września 1946 r. przedstawił memoriał będący propozycją zasad funkcjonowania polskiej służby wywiadowczej i prowadzenia przez nią aktywnych działań w 1947 r. i w latach następnych. Dokument ten wychodził naprzeciw oczekiwaniom strony brytyjskiej w kwestii działalności polskiego wywiadu. Strona polska spodziewała się, że jego działania będą się opierać na dwóch niezależnych od siebie formach pracy, dla rozróżnienia nazwanych Schematem „A” i Schematem „B” (nie należy mylić ich z wcześniej omówionymi wydziałami „A” i „B”, będącymi komórkami organizacyjnymi centrali polskiego wywiadu w Londynie). Pierwszy z nich zakładał pracę Polaków na rzecz lokalnych przedstawicielstw brytyjskich służb wywiadowczych, przez nich kierowaną i finansowaną. Miała ona być nastawiona na zagadnienia miejscowe.

Z uwagi na doraźny charakter pracy grup Schematu „A” za ważniejszą należy uznać pracę polskiego wywiadu w Schemacie „B”. Jego celem miało być działanie informacyjne na rzecz Brytyjczyków w dziedzinie spraw sowieckich oraz wszystkich krajów znajdujących się w sowieckiej strefie wpływów, ze szczególnym uwzględnieniem Polski. Zakładano,

²⁶ IPMS, A.XII/58, *Rozkaz o przemianowaniu Komisji Likwidacyjnej w Komisję Dokumentacyjną*, l.dz. 322/Tjn./Org.46, Londyn, 12 III 1946 r., k. 1.

²⁷ IPMS, 373/17, *List ppłk. dypl. L. Bortnowskiego do mjr. Z. Starkiewicza*, Londyn, 23 IV 1947 r., k. 1.

²⁸ IMPS 138/212, *Rozkaz Szefa Ekspozytury Informacyjnej „W” dotyczący ograniczenia zakresu pracy Placówki „M”*, l.dz. 1252/Inf. – I/tj.46, k. 1, Ancona, marzec 1946 r.

²⁹ Depozyt IPMS złożony w Studium Polski Podziemnej w Londynie (SPP/IPMS), A.XII.24/141B, *Raport Szefa Oddziału Informacyjnego II Korpusu dla Przewodniczącego Komisji Dokumentacyjnej Sztabu Głównego*, l.dz. 4730/Inf. Tj./46, Ancona, 12 VIII 1946 r., k. 1–2.

że kolejnym krokiem będzie przygotowanie sieci wywiadowczej w Zachodniej i Południowej Europie oraz ewentualnie na Środkowym Wschodzie, na wypadek rozszerzenia się wpływów sowieckich na te obszary za sprawą zasadniczych zmian politycznych lub wojny. Te dwa zadania miały być wykonywane przez tę samą sieć placówek.

Działalność informacyjna miała opierać się na zdobywaniu informacji przez:

- penetrację Polski i innych krajów znajdujących się pod sowiecką dominacją za sprawą placówek ulokowanych na kontynencie (Szwecja, Niemcy, Włochy),
- zorganizowanie przez centralę w Londynie samodzielnie funkcjonującej sieci obserwacyjnej na terenie Polski i ewentualnie w sąsiednich krajach, złożonej z nielicznych, dobrze dobranych rezydentów,
- przyjmowanie materiałów od organizacji podziemnych działających w Polsce,
- przesłuchiwanie uciekinierów z Polski, którzy dotarli na Zachód (Schemat „B” zastąpiłby w tej dziedzinie polskie oddziały wojskowe na kontynencie, które miały być ewakuowane do Wielkiej Brytanii pod koniec 1946 r.),
- prowadzenie radiowywiadu, o ile strona brytyjska zapewni rozmieszczenie kryptologów i dostarczy odpowiedni materiał z nasłuchu.

Zakładano, że w momencie konfliktu zbrojnego lub przejęcia władzy w danym kraju przez komunistów centrala w Londynie oraz cała sieć Schematu „B” będą gotowe do rozbudowy sieci obserwacyjnej we wskazanym kraju przy wykorzystaniu osiadłych tam Polaków (charakteryzowanych jako antykomunistyczna piąta kolumna)³⁰. Miała ona być zabezpieczona technicznie przez zmagazynowanie sprzętu radiowego, fotograficznego, korzystanie ze stosownych szyfrów itp. Oczekiwano, że uniezależni to całą organizację od problemów komunikacyjnych, które zaistniałyby w momencie zaostrenia sytuacji politycznej.

Strona polska przedstawiła Brytyjczykom proponowany schemat organizacyjny. Zakładano, że centrala pozostanie w Londynie i będzie organem kierowniczym dla całości

³⁰ Piąta kolumna – określenie pochodzące z czasów hiszpańskiej wojny domowej. Użył go po raz pierwszy gen. Emilio Mola, który w 1936 r. w przemówieniu radiowym stwierdził, że oprócz czterech kolumn wojsk narodowych maszerujących na Madryt, w mieście jest jeszcze piąta kolumna, którą tworzą zakonspirowani powstańcy i ich sympatycy. To pojęcie stosowano również podczas aneksji Czechosłowacji i walk w Polsce w 1939 r. dla określenia bojówek złożonych z przedstawicieli mniejszości niemieckiej dokonujących akcji sabotażowych i dywersyjnych na terenie obu tych krajów. Zob. P. Mola, *Mity wojny domowej. Hiszpania 1936–1939*, Warszawa 2007, s. 355. Zob. szerzej: T. Chinciński, *Forpoczta Hitlera. Niemiecka dywersja w Polsce w 1939 roku*, Gdańsk–Warszawa 2009; B. Koszel, *Polityka Rzeszy Niemieckiej wobec mniejszości niemieckiej w Europie Południowo-Wschodniej w okresie międzywojennym*, w: *Rola mniejszości niemieckiej w rozwoju stosunków politycznych w Europie 1918–1945*, A. Czubiński (red.), Poznań 1984; *Irredenta niemiecka w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej przed II wojną światową*, H. Batowski (red.), Katowice–Kraków 1971.

Schematu „B”. Stąd miały być rozsyłane zadania formułowane przez brytyjski wywiad. Informacje zwrotne miano przekazywać do centrali i tą drogą miały trafiać do kmdr. Dunderdalego.

Spodziewano się, że personel centrali wejdzie do PKPiR pod nazwą Special Records Section i otrzyma tam etaty. Postulowano, aby pewną część personelu pomocniczego (fotografów, instruktorów szkolenia wywiadowczego, kryptografów) zakonspirować na etatach w jednostkach szkolenia zawodowego PKPiR lub też odkomenderować do odpowiednich instytucji brytyjskich. Oczekiwano, że liczba placówek i personelu zostanie w pierwszej fazie bardzo ograniczona ze względów bezpieczeństwa i budżetowania. W zasadzie sieć miała powstać z pozostałości jeszcze istniejącej polskiej sieci wywiadowczej. Z uwagi na bezpieczeństwo placówki nie mogły utrzymywać łączności między sobą, zakładano jedynie korespondencję z centralą. W pierwszym okresie przewidywano współpracę (za zgodą Brytyjczyków) centrali i placówek z wywiadami: francuskim, hiszpańskim, amerykańskim i chińskim.

Spodziewano się, że placówki będą obsadzone przez 30 oficerów. Ze względów finansowych zabiegano o możliwość zaciągu oficerów wywiadu do PKPiR. Koszt utrzymania oficerów w Schemacie „B” oceniano na 4 tys. funtów miesięcznie. W przypadku uzyskania etatów PKPiR kwota ta mogła być obniżona do 2500 funtów. W początkowym okresie centrala i cała sieć „B” były przygotowane materialnie do samodzielnego funkcjonowania. Rezerwy finansowe polskiego wywiadu pozwalały na ograniczoną działalność do końca 1947 r. Ewentualna intensyfikacja prac lub planowanie ich na lata następne wymagała materialnej pomocy ze strony brytyjskiego wywiadu. Oprócz świadczeń materialnych strona polska dla zapewnienia płynnej pracy merytorycznej musiała zapewnić sobie od Brytyjczyków gwarancje swobodnego przepływu ludzi, poczty i pieniędzy pomiędzy centralą na Wyspach Brytyjskich a placówkami na kontynencie. Ostatecznie zabiegano, aby strona brytyjska wsparła w War Office pomysł zaciągu oficerów polskiego wywiadu do PKPiR. Jak zakładano, najpóźniej do połowy 1947 r. musiały nastąpić wiążące ustalenia w większości tych spraw.

Do tej pory nie ustalono szczegółów negocjacji pomiędzy Oddziałem Informacyjno-Wywiadowczym Sztabu Głównego PSZ a Brytyjczykami. Jednak strona polska deklarowała,

że jeśli brytyjski wywiad zasadniczo zaakceptuje powyższe zagadnienia, zostaną one szczegółowo przedstawione w dalszych memoriałach³¹.

Jak pokazała przyszłość, przynajmniej część postulatów polskich doczekała się realizacji. Komisja Dokumentacyjna Sztabu Głównego od połowy 1947 r. była częścią składową PKPiR i nosiła nazwę Komisji Dokumentacyjnej Inspektoratu Generalnego PKPiR. Na jej czele stał niezmiennie płk dypl. Gano, a sama siedziba Komisji znajdowała się w Londynie przy 3 Upper Belgrave Street SW 1³². Rolę sieci Schematu „B” przejęła, stworzona samodzielnie w konspiracji przed Brytyjczykami w drugiej połowie 1946 r., struktura wywiadowcza o nazwie „Biuro Planowania”³³.

1.3. Organizacja i działanie Oddziału Informacyjnego Sztabu II Korpusu

Zakres działań rozpoznawczych Oddziału Informacyjnego Sztabu II Korpusu z siedzibą w Anconie obejmował olbrzymi obszar geograficzny Bliskiego i Środkowego Wschodu, Bałkanów, Europy Środkowej i Wschodniej oraz Włoch i Francji.

Na czele Oddziału Informacyjnego stał płk dypl. Wincenty Adam Bąkiewicz³⁴, po nim funkcję tę przejął czasowo w lipcu 1946 r. ppłk dypl. Tadeusz Rudnicki³⁵. Zastępcą był początkowo mjr (ppłk) dypl. Stanisław Kijak³⁶, następnie ppłk dypl. Marian Zimnal³⁷.

³¹ IPMS, A.XII.24/35, *Memorandum Organizacja Polskiej Służby Wywiadowczej*, Londyn, 20 IX 1946 r., k. 1–5.

³² IPMS, A.XII.24/35, *Rozkaz Wewnętrzny Nr 13/47 Szefa Komisji Dokumentacyjnej Inspektoratu Generalnego PKPR*, L. 1008/Dokum/I/7/47, Londyn, 2 VII 1947 r., k. 1.

³³ Geneza, założenia i funkcjonowanie „Biura Planowania” zostaną przedstawione w dalszej części pracy.

³⁴ R. Terlecki, *Walka wywiadów, czyli rozpracowanie pułkownika Bąkiewicza*, w: *Aparat bezpieczeństwa wobec emigracji politycznej i Polonii*, R. Terlecki (red.), Warszawa 2005, s. 318–349; T. Dubicki, A. Suchcitz, *Bąkiewicz Wincenty*, w: *Oficerowie wywiadu WP i PSZ w latach 1939–1945*, t. 1, Warszawa 2009, s. 36–38; A. Kozicki, *Oddział Informacyjny Sztabu II Korpusu...*, s. 241.

³⁵ IPMS, 138/177C, *Informacja o zmianie na stanowisku Szefa Oddziału Informacyjnego II Korpusu*, l.dz. 4151/Inf.O./Tj.46, Ancona, 10 VII 1946 r., k. 1. Z kolejnych dokumentów wynikało, że płk dypl. Bąkiewicz dalej pełnił funkcję szefa Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego Sztabu II Korpusu, gdyż był adresatem korespondencji napływających z poszczególnych ekspozytur. Z ustaleń Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie wynikało, że ppłk dypl. T. Rudnicki był szefem Działu Zagranicznego (wywiadu), przy czym płk dypl. Bąkiewicz kierował całością prac Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego Sztabu II Korpusu. Zob. AIPN Warszawa, 01224/55, *Doniesienie. Legenda do schematu organizacyjnego Komórek Bezpieczeństwa II-go Korpusu. Źródło: „Jacek”*, Warszawa, 21 XI 1949 r., k. 2. Na temat działalności ppłk. dypl. T. Rudnickiego zob. szerzej: A. Peptoński, *Skandynawia i państwa bałtyckie*, w: *Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II wojny światowej*, t. 1: *Ustalenia Polsko-Brytyjskiej Komisji Historycznej*, T. Dubicki, D. Nałęcz, T. Stirling (red.), Warszawa 2004, s. 342–343; G. Bennett, *Bliski Wschód*, w: *Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II wojny światowej*, t. 1: *Ustalenia Polsko-Brytyjskiej Komisji Historycznej*, T. Dubicki, D. Nałęcz, T. Stirling (red.), s. 377–378 (brytyjski autor błędnie używał nazwiska Rudziński); A. Kozicki, *Oddział Informacyjny Sztabu II Korpusu...*, s. 231.

³⁶ IPMS, 138/250, *Włochy. Przegląd polityczny, gospodarczy i społeczny*, l.dz. 646/Inf./tjn.45, [bmw], 28 III 1945 r., k. 48.

³⁷ IPMS, 138/275, *Zestawienie materiałów w sprawie adw. Zbigniewa Stypulkowskiego*, [bmw], 19 VII 1946 r., k. 1; T. Dubicki, A. Suchcitz, *Zimnal Marian Stanisław Józef*, w: *Oficerowie wywiadu WP i PSZ w latach 1939–1945*, t. 1, Warszawa 2009, s. 333–334.

Oddział Informacyjny Sztabu II Korpusu posiadał również swojego oficera łącznikowego w Atenach. Był nim w latach 1945–1947 por. inż. Jerzy Piątkowski³⁸. Szefowi Oddziału Informacyjnego podlegały dwie ekspozytury. Ekspozyturą ESWU, przejętą od Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego Sztabu Głównego w lipcu 1945 r. z siedzibą w Jerozolimie, kierował mjr Franciszek Wierzbicki, któremu podlegał oficer łącznikowy w Kairze. Drugą była Ekspozytura „W” kierowana początkowo przez mjr. Jana Pacaka³⁹, a następnie przez mjr. (ppłk.) Zenona Starkiewicza. Obsada kadrowa centrali ekspozytury nie przekraczała 40 ludzi. Struktura wewnętrzna polegała na podziale na wydziały i referaty⁴⁰. W ramach Ekspozytury „W” działała sieć placówek rozsianych od południa Włoch po Austrię, Bawarię i Francję. Poszczególne z nich dysponowały oficerami ekspozowanymi, a niektóre punktami przesyłowymi. Oficerowie i pracownicy wywiadu byli zakonspirowani w alianckich strefach okupacyjnych w Austrii i Niemczech jako oficerowie łącznikowi przy poszczególnych jednostkach alianckich jako pracownicy Polskiego Czerwonego Krzyża (PCK) bądź oficerowie Oddziału Społecznego II Korpusu⁴¹. Rola Sztabu Ewakuacyjnego, przemianowanego następnie na Oddział Społeczny II Korpusu, na którego czele stał płk dypl. Kazimierz Buterlewicz, oraz placówek PCK była szczególnie ważna dla Oddziału II Sztabu II Korpusu, gdyż pozwalała na stworzenie sieci wywiadowczych i dróg przerzutu ludzi sięgających od Pilzna aż do Madrytu⁴².

Najważniejsze placówki i punkty przesyłowe w południowo-zachodniej Europie znajdowały się w następujących miejscowościach:

- Murnau – najważniejsza placówka znajdująca się na północ od Alp, zlokalizowana w Obozie Polskich Oficerów w Murnau (OPO) w amerykańskiej strefie okupacyjnej Niemiec. Kierował nią mjr Walery Cypryszewski,
- Salzburg – placówka w amerykańskiej strefie okupacyjnej Austrii. Na jej czele stał mjr Andrzej Żyliński,
- Graz – placówka w brytyjskiej strefie okupacyjnej Austrii. Kierował nią kpt. Adam Robiński – oficer Oddziału Społecznego II Korpusu,

³⁸ IPMS, 138/262, *Wniosek o odznaczenie Krzyżem Zasługi z Mieczami por. Jerzego Piątkowkiego*, [bmd], k. 1–2.

³⁹ IPMS, 138/250, *Włochy. Przegląd polityczny, gospodarczy i społeczny*, l.dz. 646/Inf./tjn.45, [bmw], 28 III 1945 r., k. 48.

⁴⁰ IPMS, 138/178C, *Meldunek Janusza Kowalewskiego z Referatu Polityczno-Propagandowego do Szefa Wydziału IV*, [bmw], 5 IX 1946 r., k. 1.

⁴¹ IPMS, 138/177C, *Wzór podpisu nowego Szefa Oddziału Informacyjnego II Korpusu*, Ancona, 10 VII 1946 r., k. 1.

⁴² *Działalność Społeczna 2 Korpusu Polskich Sił Zbrojnych 1945–1946. Sprawozdanie płk. Kazimierza Buterlewicza*, C. Brzoza, A. Pilch, W. Rojek (red.), Kraków 2006, s. 33–69.

- Merano (Górna Adyga we włoskiej części Tyrolu) – znajdowała się tam komórka będąca punktem przesyłowym odpowiedzialna za przerzut ludzi przybywających nielegalnie z Niemiec przez Austrię do Włoch. Punktem kierował kpt. Jan Jaworski,
- Mirano – w Wenecji Euganejskiej była zlokalizowana placówka, kierowana przez ppor. Wojciecha Rychlewicza⁴³,
- Neapol – placówka kierowana przez por. Stanisława Chaszковского⁴⁴,
- Bari – placówka kierowana przez kpt. Antoniego Jaskórzynskiego⁴⁵,
- Rzym – placówka, na której czele stał mjr Stefan Tejchman, a od października 1947 r. por. Mieczysław Kraczkiewicz⁴⁶,
- Marsylia – placówka kierowana przez kpt. Henryka Mackiewicza. Miała ona dwóch oficerów eksponowanych w Paryżu i Lille oraz punkt przesyłowy w Nicei⁴⁷.

Oddział Informacyjny Sztabu II Korpusu posiadał również Referat Polityczno-Propagandowy, będący komórką analityczną zajmującą się zagadnieniem komunizmu zarówno w państwach opanowanych przez ZSRR, jak i w Europie Zachodniej. Jej filarem był komunistyczny „apostata”, w przeszłości przyjaciel Mariana Spychalskiego, Janusz Kowalewski⁴⁸.

Wymuszona ewakuacja II Korpusu z terenu Włoch do Wielkiej Brytanii nie zakończyła aktywności polskiego wywiadu. W sierpniu 1946 r. Henryk Łubieński spotkał się w Madrycie z szefem Oddziału II armii hiszpańskiej gen. Martinezem Camposem oraz płk. I. Moyano (imię NN). Tematem spotkania było stworzenie przez Polaków bazy łączności radiowej na terenie Hiszpanii. Podczas spotkania Hiszpanie wyrazili zgodę na zdeponowanie sprzętu radiowego i funkcjonowanie pięciu specjalistów. Łubieński sondował również

⁴³ IPMS, 138/177C, *Wzór podpisu nowego Szefa Oddziału Informacyjnego II Korpusu*, Ancona, 10 VII 1946 r., k. 1.

⁴⁴ IPMS, 373/17, *Meldunek por. S. Chaszковского do Szefa Ekspozytury „W”*, Pernhos Camp, 6 V 1947 r., k. 1.

⁴⁵ IPMS, 138/146, *Radiogram Kierownika Placówki „Z” do Szefa Wydziału II Oddziału Informacyjnego*, maszynopis, 10 X 1946 r., k. 1.

⁴⁶ IPMS, 373/17, *Meldunek mjr S. Tejchmana do Szefa Ekspozytury „W”*, Pernhos Camp, 6 V 1947 r., k. 1.

⁴⁷ Więcej informacji na temat Placówki „M” zawarto w podrzdziale pt. *Placówka Marsylia „M”*.

⁴⁸ IPMS, 138/178C, *Meldunek J. Kowalewskiego do Szefa Wydziału IV*, [bmw], 5 IX 1946 r., k. 1.

Janusz Kowalewski (1910–1996) – w okresie poprzedzającym wybuch II wojny światowej pracownik naukowy Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Ideowo był związany z komunizmem, co nie uchroniło go przed deportacją w głąb ZSRR. Uwolniony na mocy amnestii z 1941 r., opuścił ZSRR wraz z Armią Polską na Wschodzie (APW) w 1942 r. Tragiczne doświadczenia doprowadziły go do zerwania z komunizmem i głoszenia otwarcie poglądów antykomunistycznych. Obok Jerzego Niezbrzyckiego, Wiktora Sukiennickiego, Stanisława Swianiewicza, Stefana Mękarskiego i Aleksandra Bregmana tworzył ścisłą czołówkę polskich sowietologów. Prowadził bogatą publicystykę na łamach prasy emigracyjnej. Był szczególnie związany z organem Oddziałów Wartowniczych w Niemczech „Ostatnie Wiadomości”. Spuścizna po Kowalewskim znajduje się w Archiwum Emigracji Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu. Zob. http://www.bu.uni.torun.pl/Archiwum_Emigracji oraz G. Eberhardt, *Pisarz dla dorosłych...*, s. 226.

możliwość stworzenia za Pirenejami polskiej firmy wydawniczej. Wiązało się to ściśle z problemami cenzury, jaką alianci nakładali w tym czasie na polskie wydawnictwa. Wymagania ekonomiczne takiej działalności okazały się za trudne do przewyciężenia dla strony polskiej⁴⁹.

Omówione kontakty nie były jedyną formą współpracy pomiędzy polskim i hiszpańskim wywiadem. Już wcześniej Polacy zorganizowali ucieczkę aresztowanemu szefowi sztabu armii włoskiej gen. Mario Roattie, któremu groziła deportacja do Jugosławii. Władze tego kraju zamierzały bowiem postawić go przed sądem za domniemane zbrodnie wojenne. Generał Roatta został przerzucony drogą morską przez port w Ostii do Barcelony⁵⁰. Perspektywy współpracy polsko-hiszpańskiej przedstawiały się zachęcająco dla obu stron. Dlatego też płk dypl. Bąkiewicz zamierzał osobiście wyjechać do Hiszpanii w grudniu 1946 r.⁵¹ Na marginesie tej sprawy należy stwierdzić, że Polacy dokonywali znacznie bardziej spektakularnych przerzutów ludzi. Największą akcją było zorganizowanie wielkiej ucieczki obywateli sowieckich przeznaczonych do deportacji do ZSRR z brytyjskiego obozu w Reggio Emilia. W ten sposób uratowano od pewnej śmierci między innymi Mikołaja Rudczenkę, wybitnego historyka starożytności i działacza antykomunistycznego Narodowo-Pracowniczego Związku Rosyjskich Solidarystów⁵².

Poza współpracą z Hiszpanami za przykładem centrali powołano firmy mające zabezpieczyć podstawy ekonomiczne dla dalszej długofalowej pracy wywiadowczej.

⁴⁹ IPMS, 138/178C, *List H. Lubińskiego do W. Bąkiewicza*, Madryt, 23 VIII 1946 r.

⁵⁰ W. Sznarbachowski, *300 lat wspomnień*, Londyn 1997, s. 39. Generał Roatta był w okresie międzywojennym attaché wojskowym Królestwa Włoch w Warszawie. W latach 1941–1943 dowodził wojskami okupacyjnymi w Jugosławii. Dzięki jego życzliwości rząd polski mógł wykorzystywać włoskie placówki wojskowe w okupowanej Europie, a zwłaszcza dowództwo armii włoskiej na Wschodzie stacjonujące we Lwowie do przesyłania konspiracyjnej poczty.

⁵¹ IPMS, 138/184B, *Rozkaz wyjazdu do Madrytu nr 2336/Spol./46 ważny do 31.XII.1946 r.* – wystawiony dla płk. W. Bąkiewicza przez szefa Wydziału Społecznego II Korpusu płk. Buterlewicza 28 XI 1946 r.

⁵² Narodowo-Pracowniczy Związek Rosyjskich Solidarystów (ros. Народно-Трудовой Союз Российских Солидаристов, НТС, pol. NTS) – organizacja używa od swego powstania skrótu trzyliterowego, co skutkuje także skróconym rozwinięciem nazwy, i co za tym idzie – często w literaturze przedmiotu występuje nazwa Narodowy Związek Pracujących. Sam NTS to antykomunistyczna organizacja powołana przez młode pokolenie rosyjskich emigrantów w Belgradzie w 1930 r. Ideowo odwoływała się do programu solidaryzmu społecznego. Działalność ugrupowania została sparaliżowana w Europie w wyniku sowiecko-niemieckiej współpracy w latach 1939–1941. Po niemieckim ataku nawiązano współpracę z Niemcami, jednak w latach 1943–1944 gestapo dokonało wielu aresztowań i egzekucji wśród jej aktywistów. Powodem represji była ocena NTS jako partii prowadzącej samodzielną działalność, która nie jest zbieżna z polityką III Rzeszy. NTS natomiast wspierał intensywnie ruch generała Andrieja Własowa. Po zakończeniu II wojny światowej działania organizacji zaktywizowały się, a ich apogeum przypadło na lata 50. Wydawano wiele ulotek i broszur przeznaczonych dla żołnierzy Armii Radzieckiej stacjonującej w Europie oraz nadawano audycje radiowe skierowane do mieszkańców ZSRR. Od lat 90. NTS działa na terenie Rosji na marginesie życia politycznego. A. Stołypin, *Cesarstwo i wygnanie*, Warszawa 1998, s. 243. Na temat współpracy NTS z ruchem Własowa zob. szerzej: C. Andreyev, *Generał Własow i rosyjski ruch wyzwolenczy*, Warszawa 1990.

W 1946 r. kupiono udziały w firmie górniczo-hutniczej Alpina⁵³. Już w lipcu tego roku kierownik placówki w Rzymie mjr Tejchman i kierownik placówki w Neapolu por. Chaszowski pobrali kwotę 3800 dolarów od kpt. J. Jaworskiego w celu zdeponowania jej w imieniu Oddziału Informacyjnego II Korpusu na terenie Francji⁵⁴. We wrześniu 1946 r. obaj ci oficerowie wyjechali do Paryża⁵⁵. Podpisali tam, wraz z Edmundem Grudzińskim i Janem Raczyńskim, umowę przedwstępną o utworzeniu warsztatów samochodowych, mechanicznych i karoseryjnych pod nazwą Garaże Moderne o kapitale początkowym 6 mln franków. Siedziba firmy miała być zlokalizowana przy 25 Avenue Versailles, Paris 16 i zatrudniać 27 specjalistów sprowadzonych z Włoch. W roku następnym w Turynie założono firmę handlową CO.LU.M.B.A., potocznie zwaną Columbią⁵⁶. Alpina i Columbia funkcjonowały jeszcze na przełomie lat 40. i 50. Niezależnie od tych działań dokonano również ze środków Oddziału Informacyjnego zakupu nieruchomości w Związku Południowej Afryki⁵⁷.

Ostateczna likwidacja Oddziału Informacyjnego II Korpusu została przeprowadzona po zakończeniu ewakuacji z Włoch do Wielkiej Brytanii. W czasie akcji wkraść się chaos, który utrudnił później formalne rozliczenia⁵⁸. Niemniej w kwietniu 1947 r. płk Starkiewicz powołał komórkę likwidacyjną Ekspozytury „W”. W jej skład weszli: porucznicy Czesław Kuraś⁵⁹ i Włodzimierz Wróblewski, ppor. Waldemar Świtalski, kpr. podch. Czesław Banach i Włodzimierz Zapart, st. ochotniczka Lidia Matecka. Szefem komisji został sam mjr Starkiewicz⁶⁰. Całą likwidacją Oddziału Informacyjnego Sztabu II Korpusu kierował jego pierwszy szef – płk dypl. Bąkiewicz⁶¹.

Już po rozpoczęciu działań likwidacyjnych płk dypl. Bąkiewicz prowadził prawdopodobnie działania kontrwywiadowcze na terenie Europy Zachodniej, sprowadzające się do inwigilacji placówek zagranicznych rządu warszawskiego, rozpracowania osób tam

⁵³ IPMS, 138/187, *List C.E. Schmidta do Jana Cumfta i Józefa Michałowskiego*, Rzym, 11 II 1949 r. W liście omawiano warunki zwrotu pożyczki dla firmy Alpina zaciągniętej 27 X 1946 r. w wysokości 1471 funtów w złocie.

⁵⁴ IPMS, 138/242C, *Pokwitowanie odręczne przyjęcia kwoty 3.800 USD*, [b.mw], 21 VII 1946 r., k. 1.

⁵⁵ IPMS, 138/242C, *Rachunek za noclegi z 23 i 24.IX.1946 r. z „Madison Hotel” wystawione dla S. Tejchmana i S. Chaszowskiego*.

⁵⁶ IPMS, 138/180, *List Stanisława Jaworskiego do W. Bąkiewicza*, Turyn, 14 X 1950 r. oraz *List S. Jaworskiego do W. Bąkiewicza*, Turyn, 11 XI 1950 r.

⁵⁷ IPMS, 138/184, *List niezidentyfikowanej osoby do W. Bąkiewicza*, Johannesburg, 22 XI 1952 r.

⁵⁸ IPMS, 138/179, *Notatka służbowa Szefa Ekspozytury Informacyjnej „W” dla Szefa Oddziału Informacyjnego II Korpus*, Penrhos Camp, 15 III 1947 r., k. 1.

⁵⁹ Czesław Kuraś – wybitny oficer radiowywiadu i specjalista od sowieckich szyfrów.

⁶⁰ IPMS, 138/179, *Rozkaz Wewnętrzny nr 33 Szefa Ekspozytury Informacyjnej „W”*, Penrhos Camp, 8 IV 1947 r., k. 1.

⁶¹ IPMS, 373/17, *List ppłk. dypl. L. Bortnowskiego do mjr. Z. Starkiewicza*, Londyn, 23 IV 1947 r., k. 2.

zatrudnionych lub z nimi współpracujących. Tą obserwacją miała być również objęta ambasada sowiecka w Londynie⁶².

1.4. Łączność II Korpusu z amerykańską strefą okupacyjną w Niemczech

Największe znaczenie dla II Korpusu miała możliwość przemieszczania ludzi pomiędzy południowymi Niemcami a Włochami. Drożność tego szlaku umożliwiała prowadzenie rodzin żołnierzy II Korpusu, które zbiegły z kraju do amerykańskiej bądź brytyjskiej strefy okupacyjnej Niemiec. Tym samym do polskich formacji zgłaszali się ochotnicy będący wcześniej jeńcami przetrzymywanymi przez aliantów w obozach żołnierskich na terenie Niemiec. Waga tego problemu wymagała zaangażowania wszelkich możliwych środków do realizacji tego zadania. W ten sposób ząbębiała się współpraca Oddziału Informacyjnego Sztabu II Korpusu z Oddziałem Społecznym oraz PCK.

Początek szlaku przerzutowego zaczynał się w OPO Murnau w Bawarii. Był to największy – obok Woldenbergu i Dössel – obóz, w którym przebywali Polacy⁶³. Z północnych Niemiec do Włoch przesyłano również informacje z Placówki Wywiadowczej „Murnau”, nakierowanej na pozyskiwanie wiadomości z kraju. Nawiązano także bliską współpracę z Brygadą Świętokrzyską, a zwłaszcza z ośrodkiem wywiadu NSZ w Ratyźbonie. Brygada nie była co prawda formacją PSZ, jednak formalnie stanowiła część oddziałów wartowniczych przy amerykańskiej 3 Armii, co chroniło jej żołnierzy przed deportacją do Polski i pozwalało na względną stabilizację.

⁶² Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, Biuro Udostępniania Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego (IPN BU MBP), sygn. 1557, *Polskie ośrodki wywiadowcze w systemie wywiadu brytyjskiego*, Warszawa, 1948 r., k. 10.

⁶³ Oflag w Murnau w Bawarii był największym obozem polskich oficerów wyzwolonym przez aliantów. W chwili wyzwolenia przebywało w nim 4950 jeńców z kampanii wrześniowej 1939 r. oraz powstania warszawskiego 1944 r. Na bazie tego obozu w maju 1945 r. powstał Polski Ośrodek Wojskowy w Murnau, rozkazem wojsk amerykańskich z 6 V 1945 r. przemianowany na Obóz Polskich Oficerów (OPO). Pierwszym komendantem ośrodka był konspiracyjny komendant obozu gen. dyw. Juliusz Rómmel. W późniejszym okresie komendantami OPO byli gen. dyw. Tadeusz Kutrzeba, po nim gen. bryg. Franciszek Dindorf-Ankowicz. O nie najlepszych relacjach pomiędzy Amerykanami a Polakami w obozie świadczy to, że gen. dyw. Rómmel został odwołany przez Amerykanów, gdy w przemówieniu z okazji kapitulacji III Rzeszy powiedział do zebranych oficerów: „Dla nas, panowie oficerowie, wojna się jeszcze nie skończyła”. Pomimo amerykańskich szykan gen. dyw. Kutrzeba ogłosił rozkaz nr 21 Sztabu Naczelnego Wodza z 2 IV 1945 r., w którym informowano o terrorze prowadzonym w Polsce przez NKWD wobec żołnierzy AK, o aresztowaniu 16 przywódców Polskiego Państwa Podziemnego, armii gen. Michała Roli-Żymierskiego, sytuacji społeczno-gospodarczej w kraju oraz procedurach, jakim byli poddawani oficerowie powracający do kraju. Te informacje miały znaczący wpływ na postawę oficerów. Obóz w Murnau wizytował gen. dyw. Anders. Dzięki ogromnemu wysiłkowi Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego Sztabu II Korpusu tylko w drugiej połowie 1945 r. udało się ewakuować do Włoch 3 tys. oficerów. Więcej na ten temat zob. D. Kisielewicz, *Oficerowie polscy w niewoli niemieckiej w czasie II wojny światowej*, Opole 1998. Na temat sytuacji wewnątrz obozów jenieckich zob. J. Rzepecki, *Wspomnienia i przyczynki historyczne*, Warszawa 1984, s. 282–314.

Problem przemieszczania się na osi północ-południe był niezwykle złożony. Należało przejechać przez amerykańską strefę okupacyjną Niemiec, francuską strefę okupacyjną Austrii oraz północną część Włoch aż do Ancony, gdzie znajdowało się dowództwo II Korpusu. Największym utrudnieniem okazało się ominięcie amerykańskich posterunków w Bawarii i brytyjskich na pograniczu włoskim. Francuzów nie postrzegano jako nieprzyjazznych. W największym stopniu operację utrudniali Amerykanie, którzy starali się uniemożliwić przerzut ludzi w całej swojej strefie (od granicy z Czechosłowacją aż po francuską strefę okupacyjną Austrii), dokonując zatrzymań, a nawet przekazując uciekinierów z Polski w ręce komunistów.

Pierwotnie istniały dwie trasy wiodące przez Alpy. Pierwsza (pokonywana samochodem, koleją lub pieszo) wiodła z Murnau przez Garmisch i Mittenwald do Innsbrucku. Droga ta została w dużej mierze sparaliżowana przez kontrole amerykańskie. Kolejny szlak wiódł z Murnau do Innsbrucku przez Kufstein⁶⁴. Wykorzystywano na nim samochody II Korpusu z zatartymi znakami identyfikacyjnymi oraz zmieniano wygląd żołnierzy przez zdjęcie charakterystycznych beretów i nałożenie furazerek⁶⁵. Była to bezpieczna droga, lecz jednocześnie bardzo długa. Pojawił się także problem z zapewnieniem dostatecznej liczby pojazdów po północnej stronie Alp. W związku z tym próbowano wiosną 1946 r. rozpoznać drogę z Murnau do Landeck. Obie z wymienionych dróg przerzutowych miały dwa etapy. Pierwszy, trudniejszy odcinek sprowadzał się do przejazdu przez amerykańską strefę okupacyjną w Niemczech i francuską strefę kontroli w Austrii. Na drugi etap składały się dwie trasy przerzutu: pierwsza, prowadząca na Brenner, gdzie wykorzystywano transport samochodowy, kolejowy bądź w ostateczności pokonywano trasę forsownym marszem pieszym, i druga, prowadząca z Landeck do włoskiego Merano, przebywana samochodami.

Do wiosny 1946 r. podczas przerzutu ludzi przez Alpy wykorzystywano mundury wojskowe i dokumenty wystawione przez polskiego komendanta OPO Murnau gen. bryg. Franciszka Dindorf-Ankowicza. Na przełęczy Brenner tłumaczono Brytyjczykom, Francuzom i Włochom, że komendant obozu wystawia te dokumenty w imieniu władz amerykańskich. Korzystano także z legitymacji AK wytworzonych w Murnau przez płk. Pacaka. W tym czasie honorowano antydatowane certyfikaty wystawiane przez II Korpus

⁶⁴ IPMS, 138/238, *Meldunek z podróży odbytej w dniach 10-13.IV.1946 r.* – złożony przez mjr. dypl. Stanisława Wierzchowskiego, k. 1.

⁶⁵ IPMS, 138/238, *Notatka służbowa dla ppor. Pawłowskiego* – sporządzona przez mjr. dypl. S. Wierzchowskiego, [bmd], k. 1.

w grudniu i styczniu, mające podpis gen. Władysława Andersa i upoważniające do sprowadzenia rodzin do Włoch. W tym miejscu należy zaznaczyć, że droga z Landeck do Merano, niekontrolowana przez aliantów, została odkryta przez żołnierzy II Korpusu, którzy tą drogą szmuglowali towary. Rekordzista (sierżant) potrafił w ten sposób przemycić z Włoch do Innsbrucku trzytonową ciężarówkę koniaku.

Sztab II Korpusu bardzo poważnie traktował problem sprawnego transportu ludzi. W związku z tym 12 kwietnia 1946 r. na przełęczy Brenner odbyła się zakonspirowana konferencja. Uczestniczyli w niej oficerowie z Oddziału Społecznego i Oddziału Informacyjnego II Korpusu, którzy postawili sobie za zadanie usprawnienie istniejącej już blisko rok komunikacji. W spotkaniu wzięli udział: por. Bukowski (imię NN) z Murnau, mjr Tadeusz Wojtyra i por. Machnik (imię NN) z Innsbrucku, kpt. J. Jaworski (imię NN) i kpt. Domaszewicz (imię NN) z Merano, por. Trzciniński (imię NN) z Brenner oraz por. Junak (imię NN) z Vipitino.

Ustalono, że osoby przetrzucane tak jak dotychczas będą się posługiwać dokumentami wystawianymi przez gen. dyw. Andersa, gen. bryg. Dindorf-Ankowicza i płk. Pacaka. Mundury dla tych osób (20 kompletów kobiecych i 10 męskich) miał dostarczyć Oddział Społeczny II Korpusu. Każda osoba szmuglowana musiała mieć również ubrania cywilne, gdyż przejazd w mundurach miał się odbywać tylko na trasie Murnau–Brenner. Mundury ponownie trafiały przez oficerów z Innsbrucku do Murnau i były przygotowywane dla następnej grupy ludzi. Zakładano, że transporty ruszające rano z Murnau będą dojeżdżać do punktu kontaktowego w siedzibie PCK w Innsbrucku, gdzie po otrzymaniu informacji o możliwości kontynuowania drogi na południe ruszą dalej. Szczególnie ważne było rozpoznanie drogi na Murnau–Landeck. W przypadku wzmożonych kontroli alianckich miano się kierować trasą przez Memmingen–Bregenz–Landeck. Gdyby ewakuacja tą drogą okazała się niemożliwa, to w Garmisch, przy pomocy oficerów z placówki w Murnau, należało spróbować nawiązać kontakt z żołnierzami amerykańskimi i przekonać ich do przepuszczenia transportu celem przejazdu zmienioną drogą. Do czasu zapewnienia sprawnej komunikacji tymi szlakami miano wykorzystywać drogę na Kufstein. Zmienić trasę można było tylko w porozumieniu z mjr. Wojtyrą lub por. Machnikiem.

Szczególnie ważna rola w tych działaniach przypadła oficerom z Innsbrucku. Mieli oni za zadanie odbierać transporty z Murnau i kierować dalej do Włoch. Byli odpowiedzialni za utrzymanie stałej drożności drogi na Brenner, dlatego musieli być dobrze poinformowani o sytuacji na poszczególnych przejściach granicznych. W momencie zablokowania przejścia przez aliantów do ich obowiązków należało wyselekcjonowanie ludzi słabszych fizycznie,

wymagających transportu samochodowego, których w dogodnym momencie przetrzucano drogą Landeck–Merano w porozumieniu z kpt. Domaszewiczem. Osoby sprawne fizycznie należało ukryć w rejonie Brenneru, gdzie odbierał je ppor. Junak i piechotą przetrzucał przez zieloną granicę na włoską stronę. Oficerowie Wojtyra i Machnik byli odpowiedzialni również za wyszukanie punktów, w których przetrzucani mogli otrzymać nocleg i żywywnienie, czy to w Innsbrucku, czy w rejonie Landeck.

Po włoskiej stronie granicy transporty przejmował por. Trzciniński, który zwracał mundury i dokumenty do Innsbrucku oraz odpowiadał za żywywnienie i dalszy transport do Verony. Do jego obowiązków należało zameldowanie Oddziałowi Informacyjnemu II Korpusu o osobach zgłoszonych przez kpt. Skrzyńskiego (imię NN) z Placówki Wywiadowczej „Murnau”. O pozostałych osobach powiadamiano Oddział Społeczny Korpusu. Jednocześnie porucznik był zobowiązany podać, czy te osoby należy podjąć z Brenneru czy z Verony. Nad pracą poruczników Trzcinińskiego i Junaka czuwał kpt. Domaszewicz. W razie potrzeby zapewniał również przetrzut ludzi trasą Landeck–Merano. Osoby zgłoszone przez kpt. Skrzyńskiego podejmował w Veronie lub na Brennerze kpt. J. Jaworski, którego zadaniem było przewiezienie przetrzucanych osób do wyznaczonych oddziałów II Korpusu rozsianych na terenie Włoch.

Problem przetrzutu do Włoch wiązał się ściśle z jakością pracy wywiadowczej prowadzonej na terenie Austrii, co wymaga przynajmniej częściowego omówienia. W połowie 1946 r. zaczęły niekorzystnie zmieniać się uwarunkowania pracy wywiadowczej w tym kraju. Było to widoczne szczególnie w strefie brytyjskiej, co odzwierciedlały informacje przesyłane przez kpt. Robińskiego, który w swojej codziennej pracy korzystał z pomocy osób z Oddziału Społecznego i z PCK. Jak podkreślał w swoim raporcie, już 31 maja 1946 r. została zlikwidowana Placówka Oficera Łącznikowego w Grazu, dwa tygodnie później mijał termin likwidacji Placówki w Klagenfurcie kierowanej przez mjr. Jana Jaxę-Dębickiego oraz w Villach, na czele której stał kpt. Walter Gulc. Proces likwidacji stanowisk oficerów łącznikowych nastęrczał daleko idące komplikacje w pracy wywiadowczej. Powstała luka, którą chcieli jak najszybciej uzupełnić. Liczono na pozyskanie świeżo przybyłego do brytyjskiej strefy okupacyjnej kpt. Sikory (imię NN) i podjęcie z nim współpracy. Oficer ten przybył do Klagenfurtu z końcem maja 1946 r. jako oficer łącznikowy Kwatermistrzostwa II Korpusu. Jego zadaniem była współpraca z Brytyjczykami w sprawach związanych z ewakuacją II Korpusu z Włoch drogą lądową przez Austrię i Niemcy do Wielkiej Brytanii. Perspektywa transportu rzesz wojska dawała możliwość kilkumiesięcznego zakotwiczenia się na północ od Alp. Polscy oficerowie byli

bardzo życzliwie przyjmowani przez pracowników PCK na terenie brytyjskiej strefy okupacyjnej. Udzielali oni wszelkiej pomocy polskim pracownikom wywiadu, choć nie byli formalnie jego członkami. Zawsze służyła pomocą prezes Maria Potocka. Polski Czerwony Krzyż miał swoją centralę w Villach oraz placówkę w Grazu. Te dwa punkty po likwidacji instytucji oficerów łącznikowych stawały się najważniejsze dla utrzymania bezpośredniej łączności pomiędzy polskimi ośrodkami we Włoszech i w południowych Niemczech. W Villach można było liczyć na Zofię Zawadzką i dr. Tychonczuka (imię NN). W Grazu za punkty schronienia służyła placówka PCK mieszcząca się w hotelu Goldener Engels przy Lendlpatz 1 oraz hotel studencki. Obsada placówki PCK składała się z trzech etatów: kierownika – Karola Chądzyńskiego, byłego żołnierza AK, księgowego – Eugeniusza Gelwrka i portiera – Zawadzkiego (imię NN).

Za pracę czysto wywiadowczą na terenie Grazu odpowiadał student medycyny, prezes Związku Studentów Polaków Andrzej Skarbek. Był on jedynym żołnierzem II Korpusu studiującym w tym mieście. Ten młody człowiek, będący jednocześnie pracownikiem PCK, jako jedyny z tego środowiska władał językiem angielskim, co miało szczególne znaczenie w brytyjskiej strefie okupacyjnej. Aby zwiększyć mobilność Skarbka, oddano do jego dyspozycji samochód z kierowcą, którym był Franciszek Nowik, żołnierz II Korpusu. Poza wymienionymi osobami wytypowano również ludzi zamieszkałych w Grazu, których można byłoby wykorzystać do szeroko rozumianej pracy wywiadowczej w charakterze źródeł informacji lub jako właścicieli punktów kontaktowych. Byli to: dr Aleksander Czabotariew, Polak pochodzenia rosyjskiego, zamieszkały przy Schiestadtgasse 39, oraz dr Bauer-Mayer (imię NN), austriacki adwokat, którego żona pochodziła z Polski. Małżeństwo zamieszkiwało przy Schönbrunnngasse 6. Kolejne osoby wspierające to studenci Poczobut-Odlanicki (imię NN) i Słonicz-Słoński (imię NN). Ponadto brano pod uwagę możliwość skorzystania z pomocy dwóch polskich oficerów służących w armii brytyjskiej – kpt. Janowskiego (imię NN) oraz kpt. Szelca (imię NN). W związku z likwidacją funkcji oficerów łącznikowych w brytyjskiej strefie okupacyjnej na ludzi z PCK przeszły obowiązki wcześniej wykonywane przez polskich oficerów.

Na terenie Styrii istniała Polska Misja Repatriacyjna, podporządkowana rządowi w Warszawie, której działalność pilnie monitorował polski wywiad. Ograniczała się ona jednak tylko do nadawania raz w tygodniu – w piątki o godzinie 17.00 – audycji w Radio Graz.

W związku ze zbliżającym się ostatecznym terminem opuszczenia brytyjskiej strefy kontroli w Austrii przez polskich oficerów łącznikowych (31 maja 1946 r.) w dniu 28 maja

1946 r. mjr Jaxa-Dębicki przeprowadził odprawę w Villach, na której przekazał Chądryńskiemu i Skarbkowi wytyczne co do przeprowadzenia ewakuacji wszystkich osób zdecydowanych na pozostanie na emigracji. Należało sporządzić trzy wykazy osób przeznaczonych do ewakuacji. W pierwszej kolejności podlegali jej żołnierze będący studentami, następnie cywili studenci i młodzież oraz rodziny żołnierzy II Korpusu, do którego mieli dołączyć we Włoszech drogą przez Innsbruck. W związku z tym pierwszym zadaniem do wykonania było uzyskanie od władz brytyjskich stosownych przepustek upoważniających do przejazdu przez strefy nadgraniczne Austrii (Graz znajdował się w brytyjskiej strefie kontroli, Innsbruck zaś we francuskiej). Stanowiło to poważny problem, gdyż PCK nie był równoważnym partnerem dla brytyjskich władz wojskowych. Sytuację ratowały wcześniejsze dobre relacje brytyjskich oficerów z polskimi czynnikami wojskowymi. Charakterystyczna była życzliwość Brytyjczyków do Polaków, a dokładnie do polskich oficerów łącznikowych na terenie Styrii. Zauważalna okazała się tendencja, że im bliżej sowieckiej strefy okupacyjnej, tym większe zrozumienie i pomoc dla Polaków. Ta życzliwość pozwalała uzyskać noclegi, wyżywienie, umundurowanie, opał. W wielu wypadkach można było stwierdzić, że Polaków traktuje się lepiej od innych narodowości. Szczególną przyjaźń okazywał Public Safety Officer (szef bezpieczeństwa) mjr Ramsay (imię NN) oraz szef PWB⁶⁶ Ross Williamson. Było to bardzo cenne z uwagi na skromne polskie środki.

Podobnie jak w brytyjskiej strefie okupacyjnej wyglądała sytuacja w strefie amerykańskiej. Brak oficerów łącznikowych nie pozwalał na ulokowanie ludzi z wywiadu na bardzo mobilnych stanowiskach. Również w tym przypadku próbowano opierać się na jedynej polskiej instytucji swobodnie działającej w tej części Austrii, tj. PCK⁶⁷.

1.5. Placówka „Marsylia” – „M”

Od zakończenia wojny placówka ta skupiała się na szerokim spektrum zagadnień. Przede wszystkim rozpracowywała sowiecki wywiad we Francji, rozpoznawała aktywność wywiadu Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej (TRZJN) na terenie Republiki. Informowała centralę w Anconie o ogólnej sytuacji politycznej oraz charakteryzowała postawę miejscowych władz, nastroje w Armii Francuskiej, a także oceniała skuteczność propagandy legalnych władz polskich w Londynie na terenie Francji i propagandę komunistyczną.

⁶⁶ Skrót nierozpoznany.

⁶⁷ IPMS, 138/192, *Organizacja Placówki „J”*, *Dział Austria L.dz. 323/O.II. – J/tj. – 46*, [bmw], 1 VII 1946 r., k. 1–3.

Ważnym elementem działalności placówki było zbieranie informacji na temat aktualnej sytuacji w Polsce. W tym przypadku zasadnicze ich źródło stanowili uciekinierzy z kraju. Penetracja w terenie opierała się przede wszystkim na informatorach doraźnych i na personalu własnym, tj. podsekcji bezpieczeństwa. Współpracowano również z aliantami oraz z polskimi instytucjami na terenie Francji.

Stan placówki jesienią 1945 r. przedstawiał się następująco – personel etatowy: dwaj oficerowie w Marsylii, jeden oficer eksponowany w Paryżu i jeden oficer eksponowany w Lille, trzej podoficerowie, trzej szeregowi, jedna ochotniczka oraz dwóch szeregowych nieetatowych (kucharz i goniec). Z czasem następowały zmiany personalne przez przesyłanie ludzi do centrali bądź powroty do Francji. We wrześniu 1945 r. powrócił do Marsylii strz. Tadeusz Prokopowicz. Do Włoch przeniesiono zaś ppor. Bronisława Konkola, a długoterminowo urlopowany był st. strz. Józef Kowalik⁶⁸. W październiku tego samego roku nastąpiły zasadnicze zmiany. Decyzją szefa Ekspozytury „W” II Korpusu mieli być ewakuowani do Włoch drogą lądową i morską (przez Tulon) kpt. Jussuf Umaszew, por. Zbigniew Piątkowski, ppor. Wiktor Dmochowski, kpr. Edward Hille, strz. Roman Szymkowski, strz. Konstanty Małecki, strz. Edward Piech. Nie wszyscy zostali jednak ewakuowani⁶⁹. Ostatecznie w momencie wydania zarządzenia o zaprzestaniu pracy placówki w Marsylii w zakresie zbierania informacji i wywiadu w marcu 1946 r. stan kadrowy tej komórki organizacyjnej przedstawiał się następująco: kpt. Henryk Mackiewicz – kierownik, por. Zbigniew Piątkowski – referent, plut. Edward Nestorowicz – kierowca, strz. Leszek Sobkiewicz – kierowca, kpr. Jan Kukla – radiotelegrafista, strz. Romuald (Roman) Szymkowski – K.W.⁷⁰, kpr. Maria Mackiewicz – szyfrantka. Na wyposażeniu placówki znajdowały się dwa samochody: chevrolet truck oraz osobowy mateford. Jednocześnie pplk dypl. Starkiewicz zastrzegł sobie, że w przyszłości mogą być stawiane placówce konkretne zadania do wykonania przy wprowadzeniu zasadniczych oszczędności budżetowych⁷¹. Placówka miała na koncie poważne osiągnięcia w pozyskiwaniu informacji na wykazanych kierunkach rozpoznania.

⁶⁸ IPMS, 138/212, *Raport informacyjno-wywiadowczy za wrzesień 1945 z Placówki „M”*, l.dz. 482/Inf.,M”/tj.45., Marsylia, 5 X 1945 r., k. 1.

⁶⁹ IPMS, 138/212, *Zgłoszenie na transport odchodzącego personelu Placówki „M”*, l.dz. 529/Inf.,M”/tj.45., Marsylia, 20 X 1945 r.

⁷⁰ Skrót nierozpoznany, prawdopodobnie kwatermistrz.

⁷¹ IPMS, 138/212, *Rozkaz Szefa Ekspozytury Informacyjnej „W” pplk. dypl. Starkiewicza dla Placówka „M” – ograniczenie zakresu pracy*, l.dz. 1252/Inf. – 1./tj.46., Ancona, marzec 1946 r.

Na terenie południowo-zachodniej Francji bacznie obserwowano działania Sowieckiej Misji Wojskowej, którą kierował płk Pastuchow (imię NN). Została ona zlikwidowana 30 września 1945 r. na skutek żądania władz francuskich, które dążyły do likwidacji wszystkich alianckich misji wojskowych jako zbędnych w warunkach ładu powojennego. Jak ustaliła placówka, podstawą działania władz francuskich był tajny okólnik Ministerstwa Wojny z 28 września 1945 r. Na miejsce Polskiej Misji Wojskowej powołano Biuro Oficera Łącznikowego, którym został mjr Bieriezin (imię NN). Jego zastępcą był nieustalony starszy lejtnant NKWD, będący szefem wywiadu i kontrwywiadu na południową Francję i zarazem łącznikiem z referatami wojskowymi konsulatów warszawskich na terenie południowo-zachodniej Francji. Siedziba biura znajdowała się w Château-Gombert pod Marsylią, gdzie stacjonowała sowiecka jednostka wojskowa.

Jak ustalono, wywiad i kontrwywiad rządu warszawskiego był kierowany centralnie przez Polską Misję Wojskową zarządzaną przez płk. Mariana Naszkowskiego z Paryża. Głównymi obszarami zainteresowania wywiadu misji był II Korpus i 1 Dywizja Pancerna. Zastępcą płk. Naszkowskiego był mjr Komar (imię NN)⁷². Charakteryzowano go jako osobę inteligentną, przebiegłą i nieufną. Bardzo słabo mówił po polsku – miał typowy rosyjski akcent. Ponadto w skład komórki warszawskiego wywiadu miał wchodzić ppor. Marian Stradowski – były oficer łącznikowy misji w Lille. Według pozyskanych informacji do ważnych szczegółowych zadań wywiadu należało: rozpoznanie organizacji, składu osobowego i zakresu pracy Delegatury II Korpusu w Marsylii, rozpracowanie O de B II Korpusu (ze szczególnym uwzględnieniem jednostek nowo sformowanych), rozpoznanie sprzętu przekazanego II Korpusowi przez Brytyjczyków, dostarczenie danych o ewakuacji żołnierzy z Francji do Włoch, ustalenie nastawienia i planów Brytyjczyków wobec II Korpusu. Misja kierowana przez płk. Naszkowskiego nie miała łączności ani nie współpracowała z centralą francuskiego wywiadu i kontrwywiadu, które uważała w kontekście polskim za nieoficjalnie prolondyńskie⁷³.

Jednym z podstawowych zadań Placówki „M” było rozpracowanie Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN) we Francji⁷⁴, organizacji wchodzących w jego

⁷² Polski wywiad nie ustalił dokładnych danych personalnych wymienionej osoby. Był nią Waław Komar (wł. Mendel Kossoj), w tym czasie zastępca Polskiej Misji Wojskowej w Paryżu (przyp. autora).

⁷³ IPMS, 138/212, *Raport informacyjno-kontrwywiadowczy za wrzesień 1945*, l.dz. 482/Inf. „M”./tj.45, Marsylia, 5 X 1945 r., k. 2.

⁷⁴ Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego we Francji – ukonstytuował się jako ciało ogólnokrajowe 15–16 XI 1944 r. w Paryżu. Honorowym przewodniczącym została prof. Irena Joliot-Curie. Prezesem mianowano Władysława Chwistka, zastąpionego następnie przez Tomasza Piętkę. W skład Komitetu, poza organizacjami działającymi we Francji, weszły również dwie struktury zewnętrzne: Zjednoczenie

skład, źródeł finansowania, współpracy z francuskimi komunistami. Udało się ustalić, że kredyty udzielane centrali PKWN we Francji przez ambasady sowiecką i polską nie były wystarczające do pokrycia wszystkich wydatków (sam koszt jednorazowego wydania organu prasowego komitetu szacowano na 200 tys. franków). Toteż wszyscy członkowie organizacji wchodzących w skład PKWN byli zobowiązani do płacenia składek członkowskich wahających się w przedziale od 10 do 20 franków miesięcznie. Największe dochody Komitetu uzyskiwał jednak z doraźnych datków na tzw. Fundusz Odbudowy Polski oraz uroczystości organizowane regularnie w każdej kolonii polskiej na terenie Francji. Tylko w sierpniu 1945 r. podczas balu urządzonego w kolonii Decines pod Lyonem przedstawiciele Komitetu zebrali 80 tys. franków, z czego 60 tys. oddano do paryskiej centrali, 10 tys. do zarządu okręgu w Lyonie, 2 tys. franków dla organizacji „Grunwald”⁷⁵, 4 tys. dla organizacji im. Marii Konopnickiej⁷⁶ (organizacja kobieca), 4 tys. na pokrycie kosztów wyjazdu delegatów do Paryża. Podobnie wyglądała proporcja rozdziału środków finansowych we wszystkich ośrodkach polskich we Francji. Całość pozyskanych pieniędzy spożytkowywano na potrzeby PKWN, tzn. na opłacenie lokali organizacyjnych, propagandy i uposażeń działaczy.

Głównym zadaniem marsylskiej placówki było ujawnienie dalszego istnienia Milicji Patriotycznej⁷⁷, ścisłego odpowiednika rozwiązanej przez gen. Charlesa de Gaulle’a Milicje

Demokratyczne Polaków w Szwajcarii i Związek Patriotów Polskich w Belgii. Kontakt z krajowym PKWN uzyskano już we wrześniu 1944 r. przez ambasadę sowiecką w Paryżu, bezpośrednią łączność z krajem zaś nawiązano dopiero w styczniu 1945 r. w związku z delegacją pięciu osób do Krajowej Rady Narodowej (KRN). Pojęcie Komitetów Wyzwolenia Narodowego funkcjonowało na terenie Francji jeszcze przed 1944 r., kiedy to z inspiracji Komunistycznej Partii Francji (KPF) powstał Comité d’Action et de Defense des Immigrés. W 1944 r. składał się on z 15 grup narodowych, m.in. Włoskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, Hiszpańskiej Unii Narodowej, Czechośłowackiego Komitetu Narodowego, Węgierskiego Ruchu Niepodległościowego, Żydowskiego Komitetu Jedności i Obrony, Ormiańskiego Frontu Narodowego, Związku Patriotów Rosyjskich, Ukraińskiego Frontu Narodowego, Rumuńskiego Frontu Narodowego. Poza organizacjami hiszpańską i polską pozostałe podmioty miały w dużej mierze charakter fasadowy. Zob. J. Zamojski, *Polacy w ruchu oporu we Francji 1940–1945*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 128–129, 152, 336–339.

⁷⁵ Związek Młodzieży Polskiej „Grunwald” – powstał w lutym 1944 r. w północnej Francji, a od kwietnia działał również na południu (funkcjonował zgodnie z wytycznymi KPF z czerwca 1943 r.). Jego trzon stanowiła polska młodzież zrzeszona w młodzieżówce KPF – Mouvement Jeunes Communistes de France. Jej członkowie zasilali szeregi maquis (oddziałów partyzanckich – dop. red.) i stanowili bazę do utworzenia Polskiej Milicji Patriotycznej. Związek był częścią składową PKWN na terenie Francji. Zob. J. Zamojski, *Polacy w ruchu oporu...*, s. 140–142.

⁷⁶ Związek Kobiet Polskich im. Marii Konopnickiej – powstał w maju 1944 r. z kół kobiecych. Zajmował się niesieniem pomocy więźniom i ich rodzinom, tworzył i szkolił ekipy sanitarne, opiekował się partyzantami. Zob. J. Zamojski, *Polacy w ruchu oporu...*, s. 142.

⁷⁷ Milicja Patriotyczna (fr. Milice Patriotique) – formacja zbrojna utworzona do przeprowadzenia powstania powszechnego na terenie Francji. Powstała po apelu Komitetu Centralnego KPF z czerwca 1944 r. wzywającego do przeciwstawienia się internowaniu mężczyzn przez Niemców, wzmocnieniu sabotażu, walki rewindykacyjnej i organizowaniu milicji celem przygotowania do powstania. Pierwotnie polscy komuniści zgodnie z wytycznymi Komitetu Centralnego KPF zamierzali kierować swoich ludzi do PSZ, aby prowadzić działalność wywrotową wewnątrz armii. Jednak zasadnicze znaczenie miały ostateczne wytyczne Komitetu Centralnego KPF

Patriotique. Była to formacja zbrojna podporządkowana komunistom, zorganizowana na wzór wojskowy jej odpowiedniczki, a mianowicie była uzbrojona, miała własny wywiad i sąd. Organizację wykorzystywano do ochrony zebrań i uroczystości organizowanych przez PKWN lub Komunistyczną Partię Francji, KPF (fr. Parti Communiste Français, PCF). Polska milicja bardzo ściśle współdziałała ze swoim francuskim odpowiednikiem. Przemawiała za tym wiele ujawnionych faktów. Polska milicja przechowywała i przewoziła broń przeznaczoną dla Francuzów. Podczas wizyty ministra Stefana Jędrzychowskiego w Lyonie na straży na Rue de la République oraz w samym gmachu, w którym odbywało się spotkanie, stali polscy i francuscy członkowie milicji ubrani po cywilnemu i uzbrojeni w broń krótką. Członkowie obu grup wykonywali wspólnie wyroki śmierci na dawnych konfidentach gestapo. Jak ustalono, francuska milicja była kierowana bezpośrednio przez Komitet Wykonawczy KPF, natomiast milicja polska przez okręgowych sekretarzy PKWN bądź ich zastępców. Według pozyskanych informacji w Lyonie szefem milicji był do września 1945 r. Ryszard Deparasiński, którego ostatecznie przeniesiono do paryskiej centrali. Polski wywiad ujawnił, że PKWN ściśle współpracował z organizacjami powiązаныmi z KPF. Do najważniejszych należały Komitet Akcji i Obrony Emigrantów, KAIOE (fr. Comité d'Action et de Défense des Immigrés; CADI). Celem statutowym tej organizacji była ochrona interesów obcokrajowców pracujących na terenie Francji. Kierowana przez komunistów, składała się ona z reprezentantów wszystkich narodowości obecnych na francuskim rynku pracy. Jej rzeczywistym zadaniem zaś było utworzenie silnej międzynarodówki komunistycznej wśród proletariatu. Współpraca PKWN z KAIOE polegała na popieraniu wszystkich akcji tego drugiego przez polskich komunistów, plasowaniu w nim swoich ludzi

i dyrektwa Komitetu Centralnego Emigranckiej Siły Robotniczej (fr. Main d'Oeuvre Immigrée) wzywające do tworzenia milicji przez grupy emigranckie. W ten sposób powstała Polska Milicja Patriotyczna (fr. Milice Patriotique Polonaise) będąca ścisłym odpowiednikiem francuskiej formacji. W czerwcu 1944 r. na terenie prawie całej Francji istniały struktury PKWN, które jako „prawomocne przedstawicielstwo Emigracji Polskiej we Francji” zarządziło „powszechną mobilizację Polaków do Polskiej Milicji Patriotycznej”. Na to wezwanie do 15 VII 1944 r. odpowiedziało 3104 ochotników ze strefy północnej (w tym 1/3 to byli członkowie partii komunistycznej i „Grunwaldu”) i 1800 z południowej strefy. Milicja nie posiadała własnych kadr oficerskich i podoficerskich oraz broni, co rzutowało na jej iluzoryczność w zakresie siły bojowej. Po wyzwoleniu nadal werbowano do milicji, w której szeregach na północy znajdowało się 10 tys. ludzi. Ostatecznie została ona oficjalnie rozwiązana, podobnie jak jej francuska odpowiedniczka. Poza działalnością wymierzoną w niemieckiego okupanta jednostki komunistyczne we Francji złożone z Polaków na przełomie 1944/1945 r. niosły pomoc włoskim partyzantom oraz Hiszpanom udającym się za Pireneje. Już wtedy ujawniły się wewnątrz milicji postawy ekstremistyczne. Formułowano postulaty wprowadzenia Polskiej Republiki Sowieckiej oraz wyeliminowania polskiej symboliki wojskowej (opór wobec orzelków na czapkach i chęć wprowadzenia czerwonych gwiazd). Te tendencje zostały jednak szybko poskromione jako kompromitujące. Należy również nadmienić, że szczególną pozycję we francuskim ruchu komunistycznym posiadały partie włoska i hiszpańska oraz Zjednoczona Partia Socjalistyczna Katalonii, które działały w dużej mierze samodzielnie, szczególnie w rejonach przygranicznych. Polskich komunistów traktowano jako część składową partii francuskiej. Zob. J. Zamojski, *Polacy w ruchu oporu...*, s. 46, 227, 232–233, 348–349.

jako urzędników, kierowanie do niego wszystkich robotników, nawet niebędących członkami PKWN, a mających kłopoty w zdobyciu pracy, oraz propagowanie KAiOE jako jedynej organizacji mającej na celu dobro robotnika-emigranta.

Z kolei PKWN, jak ustalono, otrzymywał pomoc materialną w postaci benzyny, transportu samochodowego itp. od Frontu Narodowego, FN (fr. Front National)⁷⁸. Było to lewicowe ugrupowanie polityczne, wyłonione z Resistance, początkowo jedynie współpracujące z komunistami. Pierwotnie utrzymywało ono żywy kontakt z Ruchem Wyzwolenia Narodowego (fr. Mouvement de la Libération Nationale)⁷⁹. Jednak z biegiem czasu kontakty z nim rozluźniły się na rzecz bliskich relacji z KPF. W niektórych okręgach, np. Lyon czy Grenoble, nastąpiła całkowita fuzja z komunistami⁸⁰.

Placówkę w Marsylii wspomagał punkt ewakuacyjny w Nicei, którego zadaniem było zapewnienie sprawnego przerzutu ludzi pomiędzy centralą we Włoszech a Placówką „M”. Punkt miał jesienią 1945 r. następującą obsadę: por. Kazimierz Buszek – dowódca, plut. Szala (imię NN), kpr. Kochański (imię NN), kpr. Wachowicz (imię NN), st. strz. Politowski (imię NN) i strz. Roj (imię NN)⁸¹.

Zadania postawione polskim strukturom wywiadowczym przez Ekspozyturę „W” zostały wykonane z powodzeniem przez kpt. H. Mackiewicza i jego ludzi. Działania polskich i rodzimych komunistów cały czas monitorowano, a infiltrację przez nich innych ugrupowań politycznych systematycznie ujawniano.

1.6. Placówka „Bałkany”

Placówka „Bałkany” zajmowała się zbieraniem informacji z terenu Jugosławii i krajów ościennych. Jej priorytet stanowiło rozpracowanie komunistów Josipa Broz-Tity i ich działalności na terenie Włoch. Obsada personalna tej placówki nie jest obecnie znana.

⁷⁸ Front Narodowy (fr. Front National) – powstał na wezwanie KPF sformułowane w 1941 r. W założeniach miał grupować całe społeczeństwo francuskie na zasadzie struktur terytorialnych lub zawodowych. Na przełomie 1941/1942 r. powstało formalne ramię zbrojne Frontu, Francs-Tireurs et Partisans Français (Wolni Strzelcy i Partyzanci Francuscy). Na czele ugrupowania zbrojnego stał Krajowy Komitet Wojskowy (fr. Comité Militaire National). Kierował nim lider komunistów, były żołnierz Brygad Międzynarodowych w Hiszpanii Charles Tillon. Komuniści stanowili maksymalnie 25 proc. sił partyzanckich, jednak całkowicie je kontrolowali, podobnie jak ich nadbudowę polityczną. Zob. J. Zamojski, *Polacy w ruchu oporu...*, s. 46–47.

⁷⁹ Ruch Wyzwolenia Narodowego (fr. Mouvement de la Libération Nationale) – formacja powstała na początku 1944 r. Po wyzwoleniu nastąpił wyraźny podział wewnątrz organizacji na grupę mniejszościową, która weszła w skład KPF oraz większość tworzącą od 25 VII 1945 r. Union démocratique et socialiste de la Résistance. Ta ostatnia formacja żywo popierała procesy integracyjne w Europie Zachodniej.

⁸⁰ IPMS, 138/212, *Raport informacyjno-kontrwywiadowczy za wrzesień 1945*, l.dz. 482/Inf. „M”./tj.45, Marsylia, 5 X 1945 r., k. 11–12.

⁸¹ IPMS, 138/212, *Meldunek Służbowy złożony por. Dmochowskiemu przez por. Buszka*, Nicea, 18 IX 1945 r., k. 1.

Na podstawie szczątkowych informacji z dużą dozą prawdopodobieństwa można stwierdzić, że w drugiej połowie 1945 r. kierował nią kpt. Henryk Kowalik⁸². Wieloetniczność Jugosławii powodowała, że polski wywiad przykładał duże znaczenie do problemów narodowościowych i konfliktów etnicznych w tym kraju. Zachowała się znacząca spuścizna w postaci kompleksowych opracowań obrazujących poziom pracy tej struktury. Polski wywiad na terenie Jugosławii sympatyzował i, jak można domniemywać, w zbieraniu informacji opierał się na środowiskach rojalistów.

Placówka „Bałkany” posiadała cztery główne priorytety rozpoznawcze:

1. Sowiecka działalność na terenie Jugosławii.
2. Rozpracowanie Jugosłowiańskiej Armii Ludowej.
3. Zbrojny ruch oporu wymierzony w dominację komunistyczną.
4. Penetracja terenu Włoch i krajów ościennych przez wywiad Broz-Tity.

W odniesieniu do pierwszego zagadnienia ustalono, że na terenie Belgradu znajdowała się Sowiecka Misja Wojskowa z gen. Kisielowem (imię NN) na czele. Przez sowieckich doradców przechodziły wszystkie szczegółowe zarządzenia, wytyczne i rozkazy. W samej Jugosławii w czerwcu 1946 r. znajdowało się 10 tys. żołnierzy sowieckich. Według pozyskanych informacji na przełomie 1945/1946 r. na terenie tego kraju znajdowały się trzy wielkie jednostki sowieckie, jednak polski wywiad nie potrafił tych informacji potwierdzić ani doprecyzować, do jakich jednostek się to odnosi. W samym Belgradzie znaczące jednostki prawdopodobnie nie stacjonowały. Zidentyfikowano jedynie kombinowany batalion saperów składający się z kompanii: kolejowej, pontonowej i telegraficznej. Ta jednostka przybyła z Węgier.

W oddziałach jugosłowiańskich masowo wykorzystywano oficerów i podoficerów sowieckich w charakterze instruktorów bądź oficerów łącznikowych. Ściśle wiązało się z tym szkolenie kadr na uczelniach w ZSRR. Jak ustalono, z Jugosławii wysłano 200 podoficerów do Szkoły Artylerii w Moskwie, 150 podoficerów do Szkoły Lotniczej również w Moskwie, 150 podoficerów do Szkoły Morskiej w Sewastopolu, 250 podoficerów do Szkoły Piechoty w Moskwie, około 100 oficerów i podoficerów na sześciomiesięczny Kurs Służby

⁸² IPMS, 138/192, *Sytuacja narodowościowa w Jugosławii – raport kpt. Romana Kowalika dla Szefa Oddziału Informacyjnego Sztabu II Korpusu*, [bmw], 1 VIII 1945 r., k. 1–8. Kapitan Roman Kowalik, ps. „Kowal” działał w czasie wojny w ramach Akcji Kontynentalnej na terenie Jugosławii okupowanej przez Włochy. Początkowo działał samodzielnie, utrzymując łączność przez placówkę w Rzymie. Następnie w ramach zadań JU-RU-TU-BU (Jugosławia – Rumunia – Turcja – Bułgaria) w Stambule. Został zdekonspirowany przez niemiecki kontrwywiad i zmuszony do ewakuacji. Od 1944 r. wysłany ponownie do Jugosławii przez MSW i Wydział Ewakuacji MON. Zob. *Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II wojny światowej*, t. 2, J. Ciechanowski (red.), Warszawa 2005, s. 152.

Materiałowej, obejmujący między innymi zwiedzanie zakładów zbrojeniowych w różnych częściach ZSRR. Ponadto 40 generałów i oficerów sztabowych wyjechało na szkolenie w Akademii Sztabu Generalnego. W grupie kursantów znajdował się dowódca 4 Armii gen. por. Peko Dapcević, uważany za jednego z najzdolniejszych dowódców armii jugosłowiańskiej. W Moskwie mieli także przebywać zastępca szefa Sztabu Głównego gen. mjr Rade Mamović, gen. mjr Rade Zigić, były szef Sztabu Głównego gen. por. Arso Jovanović oraz dowódca 2 Armii gen. por. Ivan Gosnjak. Z wyjątkiem oficerów sztabowych wiek szkolących się wynosił 19–24 lata.

Polski wywiad zwracał uwagę, że instytucja oficerów politycznych jest zorganizowana całkowicie na wzór sowiecki. Początki tego zjawiska sięgają połowy 1943 r., kiedy jeszcze w szeregach Jugosłowiańskiej Armii Wyzwolenia Narodowego występowała instytucja oficera politycznego.

Armia jugosłowiańska stała się w znacznym stopniu bazą sowieckiego wsparcia dla działań zbrojnych albańskich i greckich komunistów. Już od lipca do grudnia 1945 r. dwie dywizje albańskie szkoliły się po jugosłowiańskiej stronie granicy. W sierpniu 1946 r. 50 oficerów i 200 podoficerów albańskich zapoznawało się z organizacją i szkoleniem armii jugosłowiańskiej. Prawdopodobnie w tym samym czasie 100 innych oficerów i 300 podoficerów kształciło się w ZSRR. Ustalono, że gen. Mehmet Shehu (charakteryzowany jako zagorzały komunista i zdolny generał), który został w połowie 1946 r. szefem Sztabu Głównego, odbył wcześniej dziewięciomiesięczny kurs w Moskwie. W Szkole Lotniczej w Panczewie pod Belgradem w czerwcu 1946 r. kształciło się 31 Albańczyków. Armia albańska przez Jugosławię otrzymywała również sowiecki sprzęt.

Oprócz Albańczyków na pomoc mogli także liczyć Grecy żołnierze-komuniści. Na początku 1946 r. na terenie Wojwodiny znalazło schronienie kilka tysięcy ludzi. Ustalono, że grecka jednostka Brygada ELAS (gr. Ethnikos Laikom Apeleftherotikos Stratos) wchodziła w skład jugosłowiańskiej 4 Dywizji Piechoty (DP)⁸³.

Placówka „Bałkany” wykonywała działania typowe dla wywiadu wojskowego. Podstawowym zadaniem było ustalenie składu i rozmieszczenia jednostek poszczególnych rodzajów broni, co zostało w pełni wykonane. Armię lądową rozpracowano bardzo precyzyjnie. Uchwycono ważne procesy, jakie miały miejsce na terenie Jugosławii na przełomie lat 1945 i 1946. Przede wszystkim zdobyto informacje o strukturze i przeobrażeniach wojska, w tym o przekształceniach naczelnych władz wojskowych, cyklach

⁸³ IPMS, 138/192, *Jugosłowiańskie Siły Zbrojne*, [bmw], wrzesień 1946 r., k. 6.

rozformowywania poszczególnych dywizji oraz sposoby poboru i uzupełnień, a także numerację, nazwy i położenie wielkich jednostek. Uzyskano dokładne informacje o organizacji: dywizji piechoty, brygad piechoty, dywizji pancernych i brygad artylerii ciężkiej. Na podstawie tych danych potrafiono odtworzyć O de B wielkich jednostek piechoty, artylerii i kawalerii oraz 1 Armii Pancernej. W połowie 1946 r. szacowano, że Jugosławia posiada 250 czołgów, przeważnie T-34 i amerykańskich czołgów typu Stuart oraz przynajmniej 20 dział samobieżnych M-7 na podwoziach stuartów, a także bliżej nieokreśloną liczbę niemieckich samochodów pancernych typu JGKPZ 222⁸⁴. W zakresie lotnictwa odtworzono O de B, ustalono liczbę szkół lotniczych, lokalizację użytkowanych lotnisk i lądowisk, wykorzystywanego sprzętu oraz umiejscowiono zakłady przemysłu lotniczego. Ustalono dowództwo i skład personalny marynarki wojennej, organizacji jednostek morskich oraz oddziałów obrony wybrzeża.

Cechą charakterystyczną sytuacji wewnętrznej Jugosławii był opór zbrojny, jaki musieli przełamać komuniści, aby zdobyć pełnię władzy. Podstawowe zadanie polskiego wywiadu stanowiło ustalenie, jakie ugrupowania zbrojne działają w poszczególnych częściach kraju. Wykazywano, że największe oddziały zbrojne tworzyli czetnicy gen. Dragoljuba Mihajlovicia i współdziałające z nimi niewielkie grupy Chorwatów i Słoweńców. Polski wywiad zlokalizował 16 zgrupowań partyzanckich:

1. Zgrupowanie Homolske – baza w górach Homoljske, kierunek działania: Požarevac, Petrovac, Žagubica, Svilajnac, zgrupowanie liczyło 300–400 czetników.
2. Zgrupowanie Zaječar – baza w górach Beljanica i Lizac, kierunek działania: Zaječar, Boljevac, Paraćin, Despotovac, zgrupowanie liczyło 200 czetników.
3. Zgrupowanie Knjaževac – baza w górach Ozren, kierunek działania: Knjaževac, Svrlijig, Niš, Aleksinac, Sokobanja, Čitluk, rzeka Morava, zgrupowanie liczyło 100 czetników.
4. Zgrupowanie o nazwie nieustalonej – baza w górach Kopaonik i Jastrebac, kierunek działania: rzeka Toplica, Miloševo, Mitrovica, rzeka Ibar, Aleksandrovac. Z końcem 1945 r. przebywał tu gen. Mihajlovič wraz z 1200 czetnikami.
5. Zgrupowanie Azotskie, działające w rejonie Veles, Izvor, Prilep, Kičevo, Brod, Zdunje, liczyło 500 czetników.

⁸⁴ Tamże, k. 35–36. Prawdopodobnie chodzi o wozy pancerne Sd.KFz.222 (przyp. autora).

6. Zgrupowanie Graniczne – baza w górach Kajmakčalan, utrzymujące łączność z innymi oddziałami góorskimi, zgrupowanie liczyło tysiąc czetników.
7. Zgrupowanie o nazwie nieustalonej – baza w miejscowości Berovo, kierunek działania: góry Csogov i Ogražden, zgrupowanie liczyło 100 czetników.
8. Zgrupowania o nazwie nieustalonej – bazy w rejonie jezior Prespa i Ochryda, zgrupowania liczyły po 30–40 czetników każde.
9. Zgrupowanie Czarnogórskie – baza w rejonie miejscowości Grahovo, północne Cetinje. Oddziały z tego zgrupowania dokonywały wypadów w kierunku granicy albańskiej oraz Hercegowiny. Liczyło ono 1300 czetników.
10. Kwatera Główna gen. Mihajlovicia – baza góry Golija, w rejonie miejscowości Raška. Tam miał być pochwycony w marcu 1946 r. dowódca czetników.
11. Zgrupowanie Sumedija – baza w górach Gledijske Brda, kierunek działania: Kragujevac, Gruža, Čačak, Valjevo, Arandelovac, Topola. Stan liczebny nieustalony. Oddziały charakteryzowane jako bardzo bitne i aktywne. Przebywał tam czasowo gen. Mihajlović – rejon Gornji Milanovac.
12. Blżej niezidentyfikowane zgrupowanie działające w rejonie: Sokolac, Ivončići, Sarajewo, Bjelašnica, Konjic, Lišani, Ljubinje⁸⁵, Šipan, rzeka Drina.
13. Blżej niezidentyfikowane zgrupowanie działające w rejonie: góry Dali Jovan, Veliki Krš, Malinik.
14. Zgrupowanie chorwackich partyzantów uznających gen. Mihajlovića – baza w rejonie gór Medvednica, Macelj, Ivančića.
15. Zgrupowanie chorwackich partyzantów byłego wojewody Sokala (imię NN), będące w luźnych kontaktach z gen. Mihajlovićem. Zgrupowanie to toczyło walki z 6 Dywizją Proletariacką w rejonie góry Velebit w drugiej połowie 1945 r.
16. Zgrupowanie oddziałów słoweńskich uznających zwierzchnictwo gen. Mihajlovicia – baza w rejonie góry Pohorje⁸⁶.

Polski wywiad ustalił, że w okresie listopad – grudzień 1945 r. na całym pograniczu jugosłowiańsko-greckim i albańskim trwały utarczki z muzułmanami. Do walki z tą społecznością reżim Broz-Tity przeznaczył 22 Dywizję Szturmową i 49 DP. Oparciem dla

⁸⁵ Ljubinje – miejsce niezidentyfikowane przez autora.

⁸⁶ IPMS, 138/192, *Jugosłowiańskie Siły Zbrojne*, [bmw], wrzesień 1946 r., k. 35–36. Weryfikacja danych przedstawionych w zestawieniu nastęrcza poważnych problemów, w związku z powyższym trzeba przyjmować je z dużą ostrożnością. Przytoczne informacje w momencie tworzenia dokumentu nie były już aktualne. Przywódca czetników został aresztowany 13 III 1946 r., a 11 dni później władze w Belgradzie wydały komunikat w tej sprawie.

ruchu zbrojnego muzułmanów stała się Albańska Rewolucyjna Nacjonalistyczna Demokratyczna Organizacja⁸⁷, rzekomo skupiająca w swoich szeregach 15 tys. członków. Jej celem politycznym było przyłączenie rejonu Kosowo–Prisztina do Albanii (czego dokonali Niemcy w 1941 r.). Separatyści albańscy, choć byli antytitowscy, nie utrzymywali kontaktu z innymi grupami ruchu oporu. Pomimo że głównym siłom partyzantów albańskich udało się przedrzeć z końcem 1945 r. do Grecji, walki w rejonie Kosowo–Prisztina–Północne Skopje⁸⁸–Peshkopia i Dibra (Albania) przeciągnęły się aż do marca 1946 r. Ich natężenie było tak silne, że wojska jugosłowiańskie musiały wkroczyć do Albanii⁸⁹.

Kolejną społecznością, która stawiała zbrojny opór komunistom, byli Chorwaci. Główny rdzeń chorwackich oddziałów partyzanckich tworzyli tzw. Križari (pol. Krzyżowcy), charakteryzowani przez polski wywiad jako młodzież katolicka opowiadająca się za autonomią Chorwacji. Ich główne punkty oporu ogniskowały się w trzech rejonach:

1. Varaždin–Čakovec–Koprivnica–Virovitica–Slatina–Daruvar–Bjelovar–Križevaci. Zgrupowanie, dowodzone przez płk. (gen.) Rafaela Bobana, było oparte na tzw. Crnej Legiji (Czarnej Legii), ustaszowskiej formacji wojskowej z czasów wojny.
2. Góry Velika i Mala Kapela, oddział dochodził do Adriatyku na odcinku Crikvenica – wyspa Pag. Zgrupowaniem dowodził gen. Pacak (imię NN).
3. Rejon miasta Travnik. Zgrupowaniem dowodził gen. Heburic (imię NN).

Poza tymi formacjami wojska Broz-Tity toczyły walki z niedobitkami ustaszys i SS. W rejonie góry Psunj w końcu 1945 r. miały walczyć resztki Dywizji SS „Prinz Eugen” wspierane przez niedobitki formacji ustaszowskich. Grupa ta nie utrzymywała z nikim kontaktu i nie była popularna wśród ludności. Podobna sytuacja miała miejsce w marcu 1946 r. w Słowenii. Oddziały jugosłowiańskie, aby osiągnąć sukces, zostały zmuszone do użycia lotnictwa.

W listopadzie i grudniu 1945 r. jednostki 1 Armii walczyły w zachodniej Serbii. Na początku marca 1946 r. ciągle trwały walki w północnej Bośni i Chorwacji z niewielkimi grupami czetników, ustaszys i miejscowej ludności niezadowolonej z panujących warunków ekonomicznych. 5 Dywizja Korpusu Obrony Narodowego Jugosławii, KONJ (serb.-chorw.

⁸⁷ Autorowi nie udało się ustalić oryginalnej, albańskiej nazwy tej organizacji.

⁸⁸ Prawdopodobnie chodzi o rejon na północ od stolicy Macedonii, Skopje (przyp. autora).

⁸⁹ IPMS, 138/192, *Jugosłowiańskie Siły Zbrojne*, [bmw], wrzesień 1946 r., k. 36.

Korpus Narodne Obrame Jugoslavije, KNOJ)⁹⁰ walczyła w tym okresie z ruchem partyzanckim na południe od Belgradu. 18 marca 1946 r. ruchowi oporu udało się przerwać linię kolejową Zagrzeb–Osijek w rejonie Virovitica. Aby ratować sytuację, władze musiały sprowadzać posiłki z sąsiednich garnizonów.

Problem zbrojnego ruchu oporu był czynnikiem na tyle destabilizującym sytuację w kraju, że poza jednostkami szturmowymi i proletariackimi utworzono na wzór sowieckiej jednostki wojsk wewnętrznych. Ich zadaniem, poza utrzymywaniem bezpieczeństwa wewnętrznego, była ochrona granic. Każda republika związkowa posiadała swoją dywizję, przy czym Chorwacja miała jeszcze dwie dodatkowe: 2 „Chorwacką” i 9 „Zagreb”, a Serbia 6 „Belgrad”. Dyslokacja poszczególnych dywizji ustalona przez polski wywiad była następująca:

- 2 Dywizja „Słoweńska” – znajdowała się w tzw. strefie B (pogranicze włosko-jugosłowiańskie) i częściowo przy granicy z Węgrami i Austrią,
- 2 Dywizja „Chorwacka” – prawdopodobnie uzupełniała strefę B, a częściowo była wykorzystywana na zapleczu 4 Armii (ostatnie informacje o jej dyslokacji pochodziły z grudnia 1945 r.),
- 1 Dywizja „Chorwacka” – stanowiła część silnej obsady wybrzeża Adriatyku (Dalmacja) oraz sąsiednich wysp. Zadaniem zarówno tej dywizji, jak i sąsiedniej, 6 „Belgrad”, była ochrona wybrzeża od Fiume aż do granicy albańskiej,
- 6 Dywizja „Belgrad” – współdziałała w obronie granicy z 1 Dywizją „Chorwacką”, obie dywizje zostały przegrupowane na wybrzeże w lipcu i sierpniu 1946 r., luzując 6, 19 i 9 dywizje liniowe, które zostały przesunięte na północny zachód,
- 4 Dywizja „Bośnia” – wykonywała zadania bojowe na terenie tej republiki,

⁹⁰ Korpus Obrony Narodowej Jugosławii (Korpus Narodne Obrame Jugoslavije) – formacja zbrojna utworzona 15 VIII 1944 r. do walki z przeciwnikami dyktatury komunistycznej na terenach wyzwolonych spod okupacji niemieckiej. Do końca 1944 r. utworzono osiem dywizji, które podjęły walkę ze zbrojnym podziemiem:

1 Dywizja Chorwacka

2 Dywizja Chorwacka

3 Dywizja Bośniacko-Hercegowińska

4 Dywizja Belgradzka

5 Dywizja Serbska

6 Dywizja Czarnogórska

7 Dywizja Wojewodzka

8 Dywizja Macedońska

KONJ wraz ze wszystkimi dywizjami został rozformowany w 1953 r. Zob. *Vojna enciklopedija*, t. 2, N. Gažerić (red.), Beograd 1978, s. 479.

- 8 Dywizja „Macedońska” – walczyła na terenie operacyjnym 5 Armii, pilnowała granicy z Grecją, Albanią i Bułgarią,
- 5 Dywizja „Serbska” – wykonywała zadania na terenie operacyjnym 1 Armii, zabezpieczała granicę z Bułgarią,
- 7 Dywizja „Vojvodina” – walczyła na obszarze operacyjnym 3 Armii, strzegła granicy z Węgrami i Rumunią,
- 9 Dywizja „Zagreb” – powstała w końcu 1945 r. i nie rozpoznano jej dyslokacji⁹¹.

Uwagze polskiego wywiadu nie uszła również aktywność jugosłowiańskich komunistów poza granicami tego kraju. W opracowaniach szczegółowych podkreślano, że komunistyczna Jugosławia stawiała się wprost narzędziem penetracji przez ZSRR Bałkanów i Europy Południowo-Zachodniej. Dostrzegany był wyraźnie pogłębiający się proces współpracy z partiami komunistycznymi Włoch, Austrii, Albanii i Grecji. Belgradzcy komuniści przejawiali duże zainteresowanie terenem Włoch, tworzyli liczne tzw. Jugosłowiańskie Komitety Wyzwolenia lub Jugosłowiańskie Misje Wojskowe w wielu większych miastach, do których należały: Rzym, Mediolan, Turyn, Bolonia, Genua, Neapol, Taranto, Bari i przede wszystkim sporny Triest. Polscy analitycy podkreślali, że te komórki działały na rzecz centrali bądź Komunistycznej Partii Włoch, KPW (wł. Partito Comunista Italiano, PCI). Ich aktywność była na tyle duża, że zwróciła na siebie uwagę aliantów, którzy poczawszy od 26 października 1945 r., zaczęli je likwidować.

Jugosłowiańscy komuniści nadal jednak prowadzili działania na terenie włoskiej prowincji Venezia Giulia, skąd przenikali na teren Triestu. Należy przy tym podkreślić, że w tym czasie przywódca włoskich komunistów, Palmiro Togliatti, publicznie popierał jugosłowiańskie roszczenia, uważając je za w pełni zasadne. Polski wywiad charakteryzował taktykę Broz-Tity jako zbliżoną do niemieckiej w stosunku do Gdańska przed 1939 r. Korzystano z migracji, aby przerzucić swoich ludzi na włoską stronę. Polski wywiad ocenił, że na włoskiej części spornej prowincji Venezia Giulia znajduje się około 2 tys. wyszkolonych agentów i terrorystów. Udało się zidentyfikować 400 osób z tej grupy. Zauważono, że podobnie wygląda sytuacja w samym Trieście, który był w 90 proc. włoski. Stało się zauważalne przenikanie coraz większej liczby Słoweńców, mnożyły się napady, morderstwa oraz porwania jugosłowiańskich emigrantów opozycyjnie nastawionych do reżimu. Jugosłowiańscy komuniści nie zaniebdywali również legalnej walki politycznej. Agenci organizowali strajki w triesteńskim porcie oraz inspirowali składanie do władz

⁹¹ IPMS, 138/192, *Jugosłowiańskie Siły Zbrojne*, [bmw], wrzesień 1946 r., k. 18.

alianckich petycji z tysiącami podpisów w geście protestu przeciwko rzekomym włoskim szykanom wobec Słoweńców lub wprost z żądaniem włączenia Triestu do Jugosławii.

Polski wywiad ustalił, że komenda jugosłowiańskiej tajnej policji bezpieczeństwa OZNA (serb.-chorw. Odeljenje za Zaštitu Naroda)⁹² w Trieście znajdowała się w hotelu Europa, natomiast 20–30 osobowe komórki informacyjne udało się zlokalizować w hotelu Adria oraz pod adresami: Via Carducci 6, Riva 3, November 13, Foro Ulbiano 2 i w lokalu Casa del Lavoro.

Od wiosny 1946 r. polski wywiad sygnalizował, że nasilił się przemyt broni z Jugosławii do Włoch. Była to broń wyłącznie angielska i niemiecka, którą przemycano drogą lądową w okolicach Gorycji i Triestu lub morską przez Pulę i dalej w pasie od Monfalcone aż do Wenecji, skąd przesyłano ją dalej, np. do Mediolanu. Podobne metody jugosłowiańskie siły wykorzystywały do penetracji spornego terenu austriackiej Karyntii oraz greckiej, tzw. egejskiej, części Macedonii, gdzie Jugosłowianie próbowali stworzyć niepodległą Macedonię ze stolicą w Salonikach.

Polscy wywiadowcy raportowali, że agenci OZNA przenikali pomiędzy jugosłowiańskimi uchodźcami przebywającymi w obozach na terenie Włoch, Niemiec, Austrii i Francji. Prawie każda komenda obozu bądź ośrodka uchodźców, w którym przetrzymywano między innymi obywateli Jugosławii, identyfikowała na swoim terenie kilku komunistycznych agentów. Ekspozytura „Bałkany” konstatowała, że prowincje: włoska Venezia Giulia, austriacka Karyntia i grecka Macedonia są najbardziej dogodnymi miejscami do penetracji dokonywanej przez sowiecki wywiad, który w tym celu wykorzystuje tę organizację (agenci OZNA najlepiej znają teren i łatwo nawiązują kontakt z miejscowymi komunistami⁹³).

Największe znaczenie dla rozpoznania działań jugosłowiańskich komunistów na terenie Włoch miało rozpoznanie personalne agentury na Półwyspie Apenińskim, szczególnie w Trieście, co udało się polskiemu wywiadowi. Ujawniono, że szefem OZNA był tam dr Mario Masera, zamieszkały przy Via Carducci 6. Na terenie Triestu przebywał

⁹² OZNA – (serb.-chorw. Odeljenje za Zaštitu Naroda) – jugosłowiańska komunistyczna służba wywiadu i kontrwywiadu. Powołano ją do istnienia 13 V 1944 r. Jej komendantem był Aleksander Ranković. Początkowo łączyła wywiad i kontrwywiad bez rozdziału na służby cywilne i wojskowe. Od lipca 1945 r. do marca 1946 r. trwały w niej przekształcenia polegające na rozdzieleniu służby cywilnej od wojskowej. Ostatecznie powołano Służbę Kontrwywiadu, SK (serb.-chorw. Kontraobaveštajna Služba) i Zarząd Bezpieczeństwa Państwowego (serb.-chorw. Uprava Državne Bezbednosti). Wszelkie nazwy służb w komunistycznej Jugosławii posiadały cztery tłumaczenia językowe: chorwackie, macedońskie, serbskie i słoweńskie. Zob. A. Kozicki, *Oddział Informacyjny Sztabu II Korpusu...*, s. 235.

⁹³ IPMS, 138/192, *Jugosłowiańskie Siły Zbrojne*, [bmw], wrzesień 1946 r., k. 22–23.

również szef wywiadu na słoweńskim pobrzeżu mjr Zuran (imię NN) oraz szef OZNA z Suszaka kpt. Periboni (imię NN). Oficerami informacyjnymi byli: Djuro Smitzberger (Słoweniec), Stanko Povh (Słoweniec) oraz Sebek-Premurek (imię NN), ps. „Morava”. Do siatki komunistycznej w tym portowym mieście należeli: Faustin Vresar (Słoweniec), zamieszkały przy Via Parivia 6, Petar Guberina, Jozo Kosanović, Sonia Vracar (Słowenka), Aleksandra Ukmar (Słowenka) oraz Erste (imię NN – Słoweniec), Lasic (imię NN – Słoweniec), zamieszkały przy Via Scevrela 29 i ks. Boris (Chorwat). Ujawniono również następujących agentów w głębi kraju. Byli to: mjr Krešimir Boras, zamieszkały w Neapolu na Piazza Nicolo d’Amore 6, por. Stanko Bialous, drugi oficer z Misji Jugosłowiańskiej w Mediolanie, zamieszkały przy Via Silla, Juga Borojević, będąca łączniczką pomiędzy niezidentyfikowanym włoskim majorem a konsulem jugosłowiańskim, Arsen Milatović – delegata Broz-Tity w Rzymie i Mediolanie (charakteryzowany jako bardzo zdolny agent). Zidentyfikowano także dwie agentki, których zadaniem było kontaktowanie się z KPW: Olę Stojanović (Rosjankę), wcześniej rozpracowującą obóz uchodźców w Fermo, oraz Milkę Sulan z Neapolu⁹⁴.

Na zakończenie niepełnego opisu działań Placówki „Bałkany” należy stwierdzić, że stopień rozpracowania komunistycznej Jugosławii, w tym relacji wewnętrznych i zbrojnej opozycji, jej działań na terenie Włoch oraz w krajach ościennych nawet po latach budzi zdumienie i żal, że po dziś dzień to zagadnienie nie ujrzało światła dziennego.

1.7. Ekspozytura „Wschód” (ESWU)

Ekspozytura ESWU była jednostką o licznym składzie osobowym i niezwykle rozbudowanym obszarze penetracji wywiadowczej. Jej działania obejmowały kraje Bliskiego i Środkowego Wschodu tj. Persji (Iranu), Iraku (wraz z Kuwejtem), Turcji, Syrii, Libanu, Palestyny, Transjordanii (Jordanii) i Egiptu. Ponadto, dzięki źródłom żydowskim, uzyskiwano bardzo cenne wiadomości polityczne i wojskowe z terytorium Polski i w mniejszym zakresie

⁹⁴ IPMS, 138/192, *Rozpoznanie narodów obcych w Jugosławii do dnia 01.01.1946 r., Lista agentów Tita względnie różnych odprysków*, Dział Zadań Specjalnych Oddziału Informacyjnego II Korpusu, [bmd] , k. 17. Polski wywiad zwracał również uwagę na tzw. „odpryski”, czyli osoby podejrzane o współpracę z komunistycznym wywiadem jugosłowiańskim, a będące formalnie rojalistami. Były to: mjr Jovo Dabović (Serb), szef rojalistycznej Misji Wojskowej w Mediolanie, zatrzymany w Salsburgu, mjr Aleksander Stosić (Serb), zamieszkały w Padwie przy Andree Gritti 6, ppłk Lubo Patak vel Jovanović, rzekomy oficer wywiadu, oraz por. Sava Rakin (Serb) pracujący w Padwie, określany jako hochsztapler.

z obszaru ZSRR. Zbierano również doraźne informacje o innych krajach opanowanych przez komunistów.

Geneza ekspozytury sięga jesieni 1940 r., kiedy w Jerozolimie powstała Ekspozytura „T”. Jej zadaniem było prowadzenie wywiadu lądowego, lotniczego i morskiego na ZSRR i Niemcy. Na jej czele od lata 1941 r. stał ppłk dypl. Stanisław Orłowski, przedwojenny kierownik Placówki „Radames” w Teheranie. Ekspozytura posiadała placówki wywiadowcze: nr 1 i nr 2 w Bukareszcie, nr 3 w Istambule oraz nr 4 w Teheranie. Od 1943 r. bardzo ściśle współpracowano z Ekspozyturą „Bałkany” działającą w Istambule, gdzie bezskutecznie próbowano przenieść również Ekspozyturę „T”. Po ewakuacji Armii Polskiej na Wschodzie (APW) z ZSRR do Iranu na terenie jerozolimskiej ekspozytury aktywnie działał Oddział II Sztabu APW nakierowany w dużej mierze na zbieranie informacji o sowieckim systemie ludobójstwa.

W marcu 1944 r. na czele Ekspozytury „T” stanął ppłk dypl. Ludwik Sadowski, który zgodnie z instrukcją wydaną 28 marca tego roku przez Oddział Informacyjno-Wywiadowczy Sztabu Naczelnego Wodza w Londynie miał za zadanie zreformować jerozolimską ekspozyturę w jednostkę pozyskiwania i szkolenia kadr oficerskich i podoficerskich oraz agentów i informatorów dla polskiego wywiadu. Te kadry miały być wykorzystywane po zakończeniu II wojny światowej na terenie Bliskiego i Środkowego Wschodu oraz na terenie Europy⁹⁵. Sama ekspozytura posiadała dwie placówki oficjalne: Placówkę nr 1 w Tel Awiwie, z posterunkami informacyjnymi w Jerozolimie, Hajfie i Aleksandrii, oraz Placówkę nr 2 w Kairze. Do tego dochodziły trzy placówki zakonspirowane: Placówka nr 3 w Bejrucie, Placówka nr 5 w Teheranie oraz Placówka nr 6 w Bagdadzie.

Pod koniec 1944 r. zapadła decyzja o fuzji Ekspozytury „T” i Ekspozytury „Bałkany” oraz zmianę nazwy na Ekspozyturę ESWU. Jej nowym szefem został w marcu 1945 r. mjr Wierzbicki. Planowano także zmienić lokalizację na Kair, do czego jednak nie doszło. W maju 1945 r. nowy szef ESWU przedstawił ambitny plan stworzenia zakonspirowanej sieci mającej działać na kierunku sowieckim. Wnioskował o stworzenie placówek w Chinach, Afganistanie, Iranie, Turcji, Grecji i Egipcie. Te zamierzenia w wyniku zmian politycznych pozostały tylko w stadium planowania⁹⁶.

⁹⁵ J. Ciechanowski, *Bliski Wschód*, w: *Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II wojny światowej*, t. 1: *Ustalenia Polsko-Brytyjskiej Komisji Historycznej*, T. Dubicki, D. Nałęcz, T. Stirling (red.), s. 383; *Polsko-brytyjska współpraca...*, t. 2, s. 186–187.

⁹⁶ J. Ciechanowski, *Bliski Wschód...*, s. 383.

W 1946 r. Ekspozytura ESWU miała swoją siedzibę w Jerozolimie. W ramach ekspozytury działał oficer łącznikowy w Kairze. Był nim por. Piotr Wysocki, wspomagany przez kpr. Wojciecha Piłeckiego. Poza nimi na terenie Egiptu pełnili służbę: kpt. Julian Niedziałkowski, por. Kazimierz Krajewski i por. Kazimierz Zieliński.

Pracami kierował dalej mjr Wierzbicki, a do jego najbliższych współpracowników należeli kpt. Henryk Malanowicz i ppor. Jan Krupiński. Ekspozytura palestyńska składała się ponadto jeszcze z czterech oficerów: kpt. Władysława Marczyńskiego, kpt. Michała Patrona, por. Czesława Kurasia, ppor. Jerzego Kaplickiego oraz dwunastu podoficerów: chor. Stanisława Marczyka, chor. Franciszka Godyńskiego, chor. Szczepana Barszcza, st. sierż. Adama Pragi, sierż. Wiktora Maleszewskiego, sierż. Karola Gładysza, sierż. Władysława Faściszewskiego, plut. Stanisława Lesińskiego, plut. Mieczysława Łapińskiego, plut. Kazimierza Cieniewskiego, kpr. Włodzimierza Zakrzewskiego i kpr. Ryszarda Wyszogrodzkiego. Byli oni wspierani przez st. strz. Stanisława Bednarza oraz ochotniczki: kpr. Wandę Treptę, kpr. Irenę Żmudzińską, kpr. Zofię Długosz. Listę pracowników ekspozytury uzupełniali pracownicy cywilni: dr Maria Romanowska i Tadeusz Lorenc⁹⁷.

Częściowo jest znana lista pseudonimów agentów, którzy pracowali dla polskiego wywiadu. Agentura była podzielona na grupy. Do Grupy Angielskiej należeli agent „Winiarski” (nr 2899) oraz trzech stałych informatorów: „Hurwicz” (nr Z 4), „Al-Raab” (nr Z 5), „Rubach” (nr Z 1). Kolejna to Grupa Liban–Syria. W jej skład wchodził: starszy informator w randze rezydenta „Hanni” (nr 221) oraz informator dorywczy „Sarkis”. Poza tym grupami funkcjonowali również agenci: „Gruszczyński” (nr 2896) i „Kalinesku” (nr 3501), stali informatorzy: „Lubicz” (nr 233), „Joseph” (nr 235), „Roza Raims” (nr 227), „Minak” (nr 169) oraz informator dorywczy „Petrino”⁹⁸.

Oprócz sieci agenturalnej niezwykle istotne znaczenie miał radiowywiad rozpracowujący Sowieców, który na Bliskim Wschodzie, podobnie jak w Wielkiej Brytanii, został praktycznie zdominowany przez polski wywiad. Co prawda już od 1923 r. Brytyjczycy przez odbiornik w palestyńskiej Sarafandzie prowadzili nasłuch sowieckiej floty na Morzu

⁹⁷ IPMS, 138/178 C, *Meldunek Szefa Ekspozytury mjr. F. Wierzbickiego do Dowódcy Jednostek Wojska na Środkowym Wschodzie*, l.dz. 1191/Tjn/46, Jerozolima, 23 XI 1946 r., k. 1; IPMS, 138/178 C, *Meldunek Szefa Ekspozytury mjr. F. Wierzbickiego do Szefa Oddziału Informacyjnego II Korpusu*, l.dz. /1212/ tjn. 46, Jerozolima, 2 XII 1946 r., k. 1–2; T. Dubicki, A. Suchcitz, *Wierzbicki Franciszek Bronisław*, w: *Oficerowie wywiadu WP i PSZ w latach 1939–1945*, t. 1, Warszawa 2009, s. 310–313; J. Ciechanowski, *Bliski Wschód..., Polsko-brytyjska współpraca...*, t. 2, s. 132, 168 i nast.

⁹⁸ IPMS, 138/178C, *Zestawienie kasowe placówki na miesiąc październik 1946 r.*, maszynopis, 29 X 1946 r.

Czarnym, jednak nawet te skromne działania zostały ograniczone po zawiązaniu się sojuszu brytyjsko-sowieckiego w 1941 r.⁹⁹

Ekspozytura „T” pod koniec 1944 r. posiadała Samodzielny Referat Łączności i Radiowywiadu, który składał się z referatów: łączności, radiowywiadu, sekcji kryptologicznej oraz kancelarii radiowywiadowczej. Obsada personalna składała się z 6 oficerów, 64 podoficerów i kilkudziesięciu urzędników cywilnych, ochotników i praktykantów. Stworzono także sieć radiostacji w Teheranie, Bagdadzie, Stambule, Jerozolimie i Kairze. Centrala w Londynie zamierzała przekształcić Ekspozyturę „T” w rodzaj agendy Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza na ZSRR. Pomimo niekorzystnego rozwoju sytuacji międzynarodowej jeszcze w lipcu 1946 r. 11 specjalistów od szyfrów sowieckich pod dowództwem por. Kurasia prowadziło nasłuch na Sowietów z czterech radiostacji w Jerozolimie i jednej w Kairze¹⁰⁰.

Polski wywiad od zakończenia wojny sygnalizował zwiększenie napięcia w stosunkach brytyjsko-sowieckich. Polityka brytyjska charakteryzowała się organizacją kontrakcji polegającej na inspirowaniu państw arabskich do tworzenia bloków regionalnych o antysowieckim profilu oraz zwiększenia swojego potencjału wojskowego. Na konferencji państw arabskich w Inchas i Ligi Arabskiej w Bloudane postanowiono oprzeć politykę arabską na współpracy z Wielką Brytanią i przeciwdziałaniu penetracji sowieckiej. Na konferencji w Bloudane postanowiono powołać wzajemny układ wojskowy. Był to duży sukces Brytyjczyków, a szczególnie Iltyda Claytona, który był szarą eminencją tej konferencji. Szansę na wzmocnienie kierunku antysowieckiego polski wywiad upatrywał w zaistniałym zbliżeniu państw arabskich z Turcją, zagrożoną sowiecką ekspansją.

Kolejnym punktem zapalnym na Środkowym Wschodzie był spór azerbejdżańsko-perski. Jego przebieg charakteryzowano jako duży sukces sowiecki, ponieważ Sowietom udało się przekonać światową opinię publiczną, że jest to problem graniczny, który winien być rozwiązany w lokalnym, tj. sowieckim zakresie.

Charakteryzując sowiecką politykę i sytuację na Bliskim i Środkowym Wschodzie, polski wywiad używał pojęcia „bałkanizacji”. W opracowaniach zwracano uwagę, że ZSRR próbuje

⁹⁹ E. Maresch, *Współdziałanie polskiego radiowywiadu z „Sigint”*, w: *Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II wojny światowej*, t. 1: *Ustalenia Polsko-Brytyjskiej Komisji Historycznej*, T. Dubicki, D. Nałęcz, T. Stirling (red.), Warszawa 2004, s. 466–467.

¹⁰⁰ Czesław Kuraś od 1923 r. pracował w Oddziale II WP, gdzie był specjalistą w łamaniu szyfrów sowieckich. W czasie wojny działał w ośrodku w Felden, gdzie na potrzeby brytyjskie dokonywał deszyfracji meldunków sowieckich. Następnie pracował w polskim ośrodku w Stanmore, gdzie jako jedyny kryptolog łamał szyfry sowieckie. Od 1946 r. działał w Jerozolimie, gdzie prowadził radiowywiad na ZSRR. Zob. J. Ciechanowski, *Bliski Wschód...*, s. 382; *Polsko-brytyjska współpraca...*, t. 2, s. 337–338.

destabilizować sytuację w regionie wszelkimi możliwymi środkami. W Egipcie czynniki sowieckie kontaktowały się z partiami opozycyjnymi i odwoływały się do szowinizmu narodowego, ciężkiej sytuacji gospodarczej i wzrastającego antyangielskiego nastawienia miejscowej ludności. W Syrii i Libanie ZSRR prowadził swoją akcję za pośrednictwem miejscowych partii komunistycznych, wykorzystując wzrastające bezrobocie. W Iraku powoływano się na prądy nacjonalistyczne i powszechne żądanie wycofania wojsk brytyjskich.

W Palestynie sowieckie działania nakładały się na konflikt żydowsko-arabski oraz walkę z Brytyjczykami. Sowieci dążyli do wyparcia Wielkiej Brytanii z regionu i zajęcia jej miejsca, najpierw w zakamuflowany, a następnie otwarty sposób. Narzędziem sowieckim w Palestynie była Palestyńska Partia Komunistyczna, PPK (ang. Palestine Communist Party, PCP)¹⁰¹. Prace na Bliskim Wschodzie koordynowało poselstwo w Kairze przez przedstawicielstwo dyplomatyczne w Bejrucie. Pracą w terenie kierował poseł Wiczesław Sołod z placówki bejruckiej, który często wyjeżdżał do Palestyny. Ze strony żydowskiej łączność z Sowietami utrzymywał Gorzechowski¹⁰², sekretarz Wydziału Masowego przy

¹⁰¹ Palestyńska Partia Komunistyczna (ang. Palestine Communist Part) – powstała w 1923 r. z połączenia Palestyńskiej Partii Komunistycznej (ang. Palestine Communist Party) i Komunistycznej Partii Palestyny, KPP (Communist Party of Palestine, CPP). Fuzja ta położyła kres podziałowi w żydowskim ruchu komunistycznym w Palestynie. Podział polegał na tym, że pierwszy podmiot był skłonny zaakceptować osadnictwo syjonistyczne w Palestynie, drugi się temu sprzeciwiał. Partia była zdominowana przez Żydów. Według informacji wywiadu brytyjskiego pierwsi Arabowie wstąpili do niej w 1924 r. W 1944 r. z PPK wyłoniła się arabska Liga Wyzwolenia Narodowego Palestyny, LWNP (ang. National Liberation League in Palestine, NLLP). Sama PPK była przeciwna podziałowi Palestyny zgodnie z projektem ONZ. Po poparciu planu podziału przez ZSRR, również PPK przyjęła takie stanowisko. W 1947 r. PPK zmieniła nazwę na Komunistyczną Partię Ziemi Izraela (heb. HaMiflega HaKomunistit HaIsraelit, MAKEI). W październiku 1948 r. do KPZI przystąpiła LWNP. Partia wydawała po połączeniu dwa tytuły prasowe: hebrajski „Koi Haam” i arabski „Al-Itihad”. Mimo zastrzeżeń co do ogłoszenia niepodległości Izraela (wobec braku zaistnienia niepodległego państwa palestyńskiego), przedstawiciel partii, Meir Vilner, złożył swój podpis pod *Deklaracją Niepodległości Izraela*. Postępowanie to zostało umotywowane stwierdzeniem, że powstanie Izraela kładło kres kolonializmowi brytyjskiemu w Palestynie. Nazewnictwo partii żydowskich działających w przeszłości w Palestynie nastroża pewnych komplikacji semantycznych. W raportach wywiadowczych z drugiej połowy lat 40. były używane terminy angielskojęzyczne, podobnie wygląda sytuacja we współczesnej literaturze przedmiotu. Należy jednak pamiętać, że pierwotnie żydowscy osadnicy w Palestynie posługiwali się w większości jidysz, co miało swoje implikacje w nazewnictwie, stąd nazwa PCP – Palestinische Komunistische Partei. Na przełomie 1947/1948 r. była widoczna już ogólna tendencja do hebraizacji, co skutkowało dalszymi zmianami w nazwach podmiotów politycznych. Ten trend nasilił się po uzyskaniu przez Izrael niepodległości, kiedy zaczęto masowo hebraizować nazwiska polityków żydowskich, którzy w znacznej części nosili pierwotnie nazwiska słowiańskie. Zob. F. Halliday, *Early Communism in Palestina*, „Journal of Palestine Studies” 1978, t. 7, nr 2, s. 162–169. W 1943 r. PPK na polecenie z Moskwy utworzyła Sekcję Europejską, a w niej Sekcję Polską. Na czele tej ostatniej stał Kielman Gelbard, ps. „Ślepy”, od 1921 r. członek Komunistycznej Partii Robotniczej Polski, następnie działacz Komunistycznej Partii Polski. Według kontrwywiadu wojskowego Sekretarz Komitetu PPK w Tel-Awivie i członek KC tejże partii. Zob. J. Pietrzak, *Działalność komunistów wśród polskiego wychodźstwa na Bliskim Wschodzie w świetle materiałów kontrwywiadu Polskich Sił Zbrojnych (1944 r.)*, „Dzieje Najnowsze” 2006, nr 3, s. 120–121.

¹⁰² Nie udało się ustalić jednoznacznie tożsamości wymienionej osoby. Prawdopodobnie chodzi tu o Eliahu Gozańkiego (występującego także jako Gożański), który jako członek Komitetu Centralnego KPZI

Komitecie Centralnym PPK. Jego zadaniem było kierowanie strajkami i demonstracjami przy współpracy z komunistami uplasowanymi w związkach zawodowych. W maju 1946 r. nastąpiła reorganizacja, związana z większą aktywnością brytyjskich władz bezpieczeństwa, polegająca na pogłębieniu konspiracji. Działania Brytyjczyków spowodowały, że ograniczono bezpośrednie kontakty z poselstwem na rzecz wydłużonej, lecz bezpiecznej drogi wiodącej przez Paryż. Sowieci wykorzystywali Komitet Centralny KPF, którego zadaniem było przekazywanie dyrektyw i pieniędzy dla wszystkich partii komunistycznych na Bliskim i Środkowym Wschodzie. Łącznikiem pomiędzy Francuzami a komunistami żydowskimi był Wilner¹⁰³, który oficjalnie działał jako właściciel biura handlowego w Tel Awiwie. Kanał ten służył do przekazywania środków finansowych dla PPK, dyrektywy polityczne płynęły zaś tzw. „starym” kanałem łączności przez Sołoda do Gorzechowskiego.

W środowisku arabskim w Palestynie komuniści nie działali pod szyldem partii komunistycznej, lecz jako Liga Wyzwolenia Narodowego Palestyny, LWNP (ang. National Liberation League in Palestine, NLLP)¹⁰⁴. Organizacja posiadała dwie przybudówki w postaci Komitetu Robotniczego i ugrupowania o nazwie Arabscy Intelktualiści. Do nadzoru nad komunistami arabskimi był wyznaczony drugi sekretarz poselstwa sowieckiego Agranow (imię NN), ze strony arabskiej współpracował z nim Bendak (imię NN) – przewodniczący Arabskich Intelktualistów. Co ciekawe, dyrektywy polityczne i finansowanie dostarczano do LWNP przez żydowską PPK. Polski wywiad dotarł do sowieckiej instrukcji, w której

reprezentował tę partię podczas zjazdu zjednoczeniowego PPR i PPS w grudniu 1948 r. W tym miejscu należy nadmienić, że w drugiej połowie lat 40. KPZI była zasilana finansowo przez PPR. Zob. B. Szaynok, *Z historią i Moskwą w tle. Polska a Izrael 1944–1968*, Warszawa 2007, s. 140. Na temat relacji pomiędzy władzami w Warszawie a ruchem komunistycznym w Palestynie, a następnie Izraelu zob. *Stosunki polsko-izraelskie (1945–1967). Wybór dokumentów*, S. Rudnicki, M. Silber (red.), Warszawa 2009.

¹⁰³ Prawdopodobnie chodzi tu o Meira Vilnera (wł. Ber Kovner; 1918–2003), wybitnego działacza PPK i KPZI. Był członkiem Knesetu w kadencjach od 1 do 12. Mąż działaczki PPK i KPZI Esther Vilenskiej. Lider żydowskich komunistów miał przebywać wraz z żoną na wypoczynku w Polsce w 1950 r. Zob. B. Szaynok, *Z historią i Moskwą w tle...*, s. 179.

¹⁰⁴ Liga Wyzwolenia Narodowego Palestyny (ang. National Liberation League in Palestine, arab. Usbat al-Taharrut al-Watani fi Falastin), została ona założona w 1944 r. przez arabskich członków PPK. Jej liderami byli: Haidar Abdel-Shafi, Mukhlis Amer, Emil Habibi. Liga miała swój organ prasowy „Al-Itihad”, wydawany w Hajfie. Jako jedyne ugrupowanie arabskie poparła plan podziału Palestyny zgodnie z sowieckim stanowiskiem. W październiku 1948 r. nastąpiła fuzja ugrupowania z KPZI, kierownictwo Ligi zostało zaś dokooptowane do Komitetu Centralnego żydowskich komunistów. Sposób działania komunistów palestyńskich i żydowskich był bardzo specyficzny. Na obszarach Izraela, które zgodnie z planem ONZ miały wchodzić w skład państwa palestyńskiego, działały struktury arabskie KPZI wywodzące się z Ligi, natomiast na terytoriach, które miały wchodzić zgodnie z tym samym planem w skład państwa żydowskiego, działały struktury KPZI pochodzące z PPK. Z biegiem czasu wpływy arabskie w partii zostały zmarginalizowane. Pozostałości Ligi w Strefie Gazy zlikwidowali Egipcjanie w lipcu 1949 r. przez aresztowanie aktywistów. Struktury znajdujące się na Zachodnim Brzegu Jordanu wchłonęła zaś w 1951 r. Jordańska Partia Komunistyczna, JPK (ang. Jordanian Communist Party, JCP) założona w 1948 r. Zob. J. Beinín, *Was the Red Flag Flying There? Marxist Politics and the Arab-Israeli Conflict in Egypt and Israel 1948–1965*, Berkeley 1990, s. 40–42 i 51–52.

stwierdzono, że (...) ze względu na istniejącą sytuację polityczną w Palestynie obie partie mają występować na zewnątrz osobno, natomiast wewnątrz winne być połączone ścisłym kontaktem¹⁰⁵. Według sowieckich planów działania PPK i LWNP miały być prowadzone w kierunku walki z Brytyjczykami, utworzenia w Palestynie samodzielnego dwunarodowego państwa oraz, co najważniejsze, uzyskania protektoratu ZSRR nad całą Palestyną w okresie przejściowym. Wyrazem wspólnych działań obu partii (żydowskiej i arabskiej) był strajk niższych urzędników państwowych, kierowany przez 52-osobowy komitet wyłoniony wspólnie przez PPK i LWNP. W połowie 1946 r. polski wywiad sygnalizował, że oba ugrupowania lansują takie same hasła głoszące konieczność zwalczenia paktu brytyjsko-transjordańskiego¹⁰⁶.

Sowiecka działalność nakładała się na konflikt palestyńsko-żydowski. Członkowie ekspozytury nie mieli złudzeń, że konflikt ten eskaluje i nie ma perspektyw na kompromisowe rozwiązanie. W sprawozdaniu z października 1946 r. pisano: (...) według opinii kół żydowskich i arabskich problem Palestyny nie zostanie rozwiązany przy okrągłym stole¹⁰⁷. Czas niestety potwierdził trafność tych ocen.

Teren Palestyny stał się w zaskakujący sposób miejscem pozyskania wielu bardzo cennych i precyzyjnych informacji z terenu Polski. Ich źródłem była Agencja Żydowska¹⁰⁸. W meldunkach polskiego wywiadu występuje jako źródło: Departament Polityczny Agencji Żydowskiej¹⁰⁹ lub komórka wywiadowcza Agencji Żydowskiej¹¹⁰. Sama Agencja otrzymywała te informacje od polskich i sowieckich Żydów pozostających w służbie

¹⁰⁵ SPP/IPMS, A.XII.24/141B, *Dyrektywy sowieckie dla komunistów w Palestynie – Raport Szefa Oddziału Informacyjnego II Korpusu do Przewodniczącego Komisji Dokumentacyjnej Sztabu Głównego w Londynie*, l.dz. 4730/ Inf. Tj./46, Ancona, 12 VIII 1946 r.

¹⁰⁶ Tamże.

¹⁰⁷ IPMS, 138/227, *Sprawozdanie o sytuacji wojskowo-politycznej i penetracji na Środkowym Wschodzie*, l.dz. 1035/Tj/46, Jerozolima, 7 XII 1946 r., k. 26.

¹⁰⁸ Agencja Żydowska (ang. Jewish Agency, nazwa hebrajska: Ha'Sochnut ha'Jehudi le'Erec Israel – prawnie uznana przez Brytyjczyków reprezentacja społeczności żydowskiej w Palestynie (tzw. Jiszuw). Od 1929 r. organ wykonawczy Organizacji Syjonistycznej. W mandacie Palestyny Agencja zajmowała się organizacją osadnictwa żydowskiego. Z biegiem lat ciało to stało się reprezentantem powstającego państwa żydowskiego na arenie międzynarodowej. Agencja Żydowska ściśle współpracowała z Amerykańsko-Żydowskim Połączonym Komitetem Pomocy. Zob. A. Patek, *Żydzi w drodze do Palestyny 1934–1944. Szkice z dziejów aliji bet, nielegalnej imigracji żydowskiej*, Kraków 2009, s. 303–304.

Amerykańsko-Żydowski Połączony Komitet Pomocy, JOINT (ang. American Jewish Jount Distribution Committee) – organizacja powstała w 1914 r. w USA do niesienia pomocy finansowej i szeroko rozumianej materialnej dla ludności żydowskiej. JOINT czynnie wspierał ideę budowy państwa żydowskiego w Palestynie. Zob. A. Patek, *Żydzi w drodze do Palestyny...*, s. 306.

¹⁰⁹ IPMS, 138/249, *Informacje z Polski – Meldunek Szefa Ekspozytury do Szefa Oddziału Informacyjnego II Korpusu*, l.dz. 620/Tjn./46, Jerozolima, 5 VIII 1946 r., k. 1.

¹¹⁰ IPMS, 138/178A, *Wiadomości z Polski – Meldunek Szefa Ekspozytury do Szefa Oddziału Informacyjnego II Korpusu*, l.dz. 763/Tjn/46, Jerozolima, 28 V 1946 r., k. 1.

politycznej lub wojskowej ZSRR¹¹¹. Nie wiadomo natomiast, w jaki sposób pozyskano te wiadomości. Pewne światło na tę sprawę rzuca to, że Polakom udało się otrzymać cenne informacje o sytuacji w Polsce z raportu przesłanego przez agencję organizacjom żydowskim w Stanach Zjednoczonych¹¹².

W maju 1946 r. Żydzi informowali, że w wielu województwach, przede wszystkim lubelskim i krakowskim, jest przewidywana pacyfikacja, którą miały przeprowadzić oddziały bezpieczeństwa Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej (ORMO) i wojska. Jako dowódca rejonu pacyfikacyjnego wymieniano gen. Spychalskiego. W tej akcji miały również uczestniczyć jednostki dowodzone przez gen. Paszkiewicza, które wcześniej brały udział w podobnych działaniach na Białostocczyźnie. Generał Paszkiewicz prawdopodobnie nie cieszył się zaufaniem reżimu i jego udział w tego rodzaju działaniach miał na celu związanie go z władzami warszawskimi. Według opinii Departamentu Politycznego Agencji Żydowskiej działania pacyfikacyjne wpływały z obawy władz sowieckich o wyniki referendum ludowego¹¹³. Żydowski wywiad charakteryzował je jako sowiecki manewr polityczny, który miał na celu przekonanie światowej opinii publicznej o jedności Polaków odnośnie do poparcia polityki zagranicznej Rządu Jedności Narodowej (TRJN) oraz zmuszenie jednocześnie PSL do publicznego opowiedzenia się po stronie rządu. Sygnalizowano możliwość ustąpienia nawet kilku członków rządu. Wymieniano w tym kontekście premiera Edwarda Osóbkę-Morawskiego. Ich miejsce mieli zająć Polacy, którym nie można było zarzucić, że są sowiecką agenturą.

Jednocześnie informowano o wzrastającym oporze chłopów przeciwko dostawom obowiązkowym. Był on najsilniejszy w województwach południowych i wschodnich. Dostawy ściągano niejednolicie, według klucza politycznego, szczególnie godząc w członków PSL. W województwie białostockim normy dostaw ustalono prowokacyjnie. Niedostosowanie się wiązało się z rekwizycjami przeprowadzanymi w taki sposób, aby sprowokować czynny opór. Agencja Żydowska weszła w posiadanie tajnego okólnika przypisywanego PSL, uprzedzającego chłopów o powyższych prowokacjach realizowanych metodami administracyjnymi oraz przez wiejskie grupy UB tworzące lotne oddziały wywiadowcze, które rozbudowywano od początku 1946 r. W jawnych akcjach miały brać udział bataliony operacyjne złożone z elementu miejskiego, całkowicie wzorowane

¹¹¹ IPMS, 138/249, *Informacje z Polski – Meldunek Szefa Ekspozytury do Szefa Oddziału Informacyjnego II Korpusu*, l.dz. 620/Tjn./46, Jerozolima, 5 VIII 1946 r., k. 1.

¹¹² IPMS, 138/178A, *Wiadomości z Polski – Meldunek Szefa Ekspozytury do Szefa Oddziału Informacyjnego II Korpusu*, l.dz. 763/Tjn./46, Jerozolima, 28 V 1946 r., k. 1.

¹¹³ Tamże, k. 1.

na oddziałach specjalnych NKWD i dowodzone przez jego oficerów. Te oddziały miały się składać z sowieckich Żydów i zrusyfikowanych Polaków. Ich działania polegały na tym, że nawet najdrobniejsze wystąpienia likwidowano zbrojnie, a następnie w oficjalnych komunikatach informowano, że w tych wystąpieniach brali udział członkowie PSL. Do metod walki z nim należało niedostarczanie pomocy Administracji Narodów Zjednoczonych do Spraw Pomocy i Odbudowy, (ang. United Nations Relief and Rehabilitation Administration, UNRRA), wstrzymywanie pomocy inwentarzowej, siewnej, ciągłe rewizje, zamykanie lokali partyjnych, utrudnianie w przeprowadzaniu zebrań organizacyjnych oraz podrzucanie członkom PSL nielegalnych ulotek¹¹⁴.

Prognozowano, że działania pacyfikacyjne mogą objąć cały kraj i doprowadzić do otwartej wojny domowej. Oceniano, że do powszechnych rozruchów mogłoby dojść podczas żniw w związku ze wspomnianym narastającym oporem chłopstwa wobec dostaw obowiązkowych¹¹⁵. Zagadnienie powstania poruszał również raport z sierpnia 1946 r., w którym Żydzi stwierdzali kategorycznie, że wybuch powstania może być tylko sowiecką prowokacją. Ta miała być oczekiwana i dotyczyć przede wszystkim Wojska Polskiego (WP). Mimo pozornego zaufania do niego Sowieci mieli przygotowywać czystkę w wojsku. Przewidywano zainicjowanie spisku z udziałem wielu oficerów i żołnierzy rzekomo należących do NSZ. Celem tych działań miało być usunięcie ludzi, którzy trafili do armii w latach 1945–1946. Agencja Żydowska sama oceniała, że w WP rzeczywiście znajduje się duży odsetek osób współpracujących z podziemiem niepodległościowym, czego dowodem miała być informacja o tym, że podczas referendum w obwodach krakowskim, radomskim i poznańskim PSL otrzymał informacje o taktyce rządowej i dowody fałszerstw. Przekazali je właśnie ludzie z wojska i Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego. Władze bezpieczeństwa i Sowieci byli rzekomo na tropie konspiracji w wojsku. Przewidywano, że czystka może nastąpić w okresie wyborów i spowodować bezpośrednią interwencję sowiecką¹¹⁶. W sierpniu 1946 r. uzyskano informację od czynników żydowskich, że sowieckie dowództwo w Polsce wprowadziło nowy podział wojskowy kraju. Dotychczasowe istniejące rejony i garnizony ochraniające linie komunikacyjne, lotniska i bazy wojskowe zostały przeorganizowane na garnizony ochronne. Odpowiadałyby one podziałowi kraju na polskie Dowództwa Okręgu

¹¹⁴ IPMS, 138/178A, *Informacje z Polski – Meldunek Szefa Ekspozytury „ESWU” do Szefa Oddziału Informacyjnego II Korpusu*, l.dz. 620/Tjn./46, Jerozolima, 26 IV 1946 r., k. 1.

¹¹⁵ IPMS, 138/178A, *Wiadomości z Polski – Meldunek Szefa Ekspozytury do Szefa Oddziału Informacyjnego II Korpusu*, l.dz. 763/Tjn./46, Jerozolima, 28 V 1946 r., k. 1.

¹¹⁶ IPMS, 138/249, *Informacje z Polski – Meldunek Szefa Ekspozytury do Szefa Oddziału Informacyjnego II Korpusu*, l.dz. 620/Tjn./46, Jerozolima, 5 VIII 1946 r., k. 3.

Korpusu (DOK). Wydzielenie to miało nastąpić już w kwietniu. W większości wypadków wzmocniono, a często podwójono istniejące już załogi w miastach i punktach strategicznych. Dotyczyło to Warszawy, Krakowa, Poznania, Gdańska, Katowic i wielu innych miast na ziemiach zarówno rdzennie polskich, jak i poniemieckich. Te garnizony miały posiadać odrębne sztaby i zadania. Każdy sowiecki garnizon ochronny, korzystając z polskiego wsparcia, prowadził ewidencję polskich jednostek wojskowych w swoim rejonie, zakładów zbrojeniowych, lotnisk, obiektów wojskowych oraz budynków użyteczności publicznej. Każdy taki garnizon miał posiadać oddział polityczny sztabu kontrolujący wychowanie polityczne oraz prowadzący kontrwywiad w jednostkach polskich podległego sobie rejonu. Te same źródła poinformowały, że na całym obszarze Polski znajdują się, poza zwykłymi sowieckimi oddziałami lotniczymi, wojska lotnicze NKWD. Zgrupowania tych oddziałów miały swoje umiejscowienie w rejonach: Insterburg (Wystruń – sow. Czernichowski), Braunsberg (Braniewo), Grudziądz, Poznań, Wrocław, Kraków. Z Warszawy natomiast miano je przenieść w kierunku Dębli i Radomia.

Źródło z Agencji Żydowskiej przekazało informację, że w czerwcu sztab Michała Roli-Żymierskiego otrzymał szyfry sowieckie, które wcześniej nie były w użyciu. Wojsko przekazało zaś szyfry starego typu stronie sowieckiej. Oceniano, że od zakończenia wojny była to już przynajmniej trzecia wymiana tego rodzaju. Każdej z nich dokonywano na rozkaz Sowietów. Wiązało się to z faktem, iż szyfry szkoleniowe i mobowe sztabu sowieckiego miały zostać zdekonspirowane przez bliżej nieokreślony wywiad obcy lub podziemnie niepodległościowe. Donoszono, że łączność, szczególnie radiowa, w WP była pod ścisłą kontrolą sowiecką. Sieć stałych stacji goniometrycznych obejmuje wszystkie garnizony sowieckie na południu, zachodzie i wzdłuż linii Curzona. Sowietów mieli też tropić polskie połączenia radiowe ze Szwecją. Łączność ze Skandynawią miały utrzymywać polskie ośrodki konspiracyjne po wschodniej i zachodniej stronie linii Curzona. Na ich ślad miały trafić organy bezpieczeństwa na terytorium Litwy w 1945 r. Raport z sierpnia charakteryzował również zasady transportu między sowiecką strefą okupacyjną w Niemczech a terytorium ZSRR. Wykorzystywano trzy kierunki z następującymi węzłami kolejowymi:

- Cottbus–Wrocław–Tarnów,
- Frankfurt n. Odrą–Zbąszyń–Poznań,
- Kostrzyń–Piła–Bydgoszcz.

W okresie maj – czerwiec 1946 r. na tych liniach miało przechodzić około siedem pociągów na dobę. Według obserwacji polskiej służby kolejowej składały się one z czteroosiowych lor przykrytych brezentem z wartą na każdej lorze. Zgodnie z uzyskanymi

informacjami nie były to znane kolejarzom transporty urządzeń fabrycznych i broni niemieckiej, lecz amunicja artyleryjska, bomby lotnicze i metalowe (cylindryczne) zbiorniki, podobne do zbiorników gazów wysokoprężnych. Liczba tego rodzaju transportów ze zbiornikami miała być duża i przechodziły one stale. Przypuszczalnie zawierały materiały pędne na potrzeby lotnictwa lub gazy bojowe.

Według informacji z wybrzeża polskiego z niemieckich portów na Bałtyku Sowieci wywozili urządzenia do budowy okrętów. Do połowy czerwca miano wydobyć około 20 okrętów podwodnych typu „r. 44”, zatopionych podczas kapitulacji Niemiec. Okręty oddano ponownie do eksploatacji i wykonywano nimi próby na Bałtyku pod kierownictwem niemieckich inżynierów¹¹⁷.

W czerwcu 1946 r. pozyskano również informacje, że wbrew głosom prasy zagranicznej o możliwości wybuchu otwartej wojny domowej, nastroje ludności wiejskiej na Ziemiach Zachodnich i Północnych są ustabilizowane. PSL nie ma tam większości, a istniejące struktury tego ugrupowania zawieszają swoją działalność pod wpływem działania organów bezpieczeństwa. Chłopom udzielano ulg podatkowych, a Samopomoc Chłopska przydzielała żywy inwentarz i sprzęt poniemiecki. Osiedleńcy na Ziemiach Odzyskanych pragnęli spokoju i stabilizacji, tym bardziej że w większości składali się z repatriantów z ZSRR.

Propaganda TRJN miała opierać się w tym czasie na kilku podstawowych tezach. Po pierwsze przekonywano ludność, że trzeba wystrzegać się zdrażnień w stosunkach z ZSRR, ponieważ od tego państwa zależy przebieg polskiej granicy zachodniej, a wygranie wyborów przez PSL będzie równoznaczne z powstaniem w Polsce rządu wrogiego ZSRR. W takim przypadku straszono sowiecką okupacją kraju.

Żydzi informowali, że w lipcu w województwach wschodnich i południowych opór przeciwko władzy był niezwykle silny i opierał się na konspiracji. Organy bezpieczeństwa likwidowały te grupy, ponieważ natrafiały rzekomo na ich częste kontakty z PSL. W okręgach, gdzie przeważały wpływy PSL, przeprowadzono częste rewizje i zatrzymania. Raporty o stanie bezpieczeństwa w tych regionach przekazywano sowieckim komendantom miejscowych garnizonów.

Agencja Żydowska weszła w posiadanie informacji o szczegółowych przygotowaniach do wkroczenia wojsk sowieckich. Dane uzupełniano na bieżąco zgodnie z napływającymi wiadomościami. To samo źródło podało, że w posiadaniu sowieckim znajdowały się precyzyjne ewidencje miejscowych przedstawicielstw partii politycznych, nazwiska

¹¹⁷ Prawdopodobnie chodzi o najnowsze niemieckie okręty podwodne typu XXI (przyp. autora).

przywódców, adresy lokali partyjnych. Tego rodzaju ewidencje były prowadzone przez wszystkie garnizony sowieckie. W Poznaniu ewidencja prowadzona w ramach planu ochrony bazy wojskowej i linii komunikacyjnych. Żydzi posiadali materiały o powyższych przygotowaniach z czerwca i lipca 1946 r. z Okręgu Białostockiego, Siedleckiego, Katowickiego i Poznańskiego.

Dzięki palestyńskim źródłom polski wywiad uzyskał informację o zasadach kontroli przesyłek listowych i paczek, które otrzymywały rodziny w Polsce od krewnych przebywających na Zachodzie. Cała korespondencja miała bez wyjątku być poddawana kontroli przez sowieckie placówki działające w swoich polskich odpowiednikach. Paczki i listy adresowane do oficerów i żołnierzy podlegały zastrzonym procedurom, a mianowicie przekazywano je rzekomo do punktu kontrolnego nr 1. Z tego miejsca kolejno ekspediowano je do specjalistycznej komórki w Moskwie. Każda podejrzana korespondencja podlegała naświetlaniu kwarcówkami i była sprawdzana odczynnikami chemicznymi. Następnie przekazywano sprawę stosownym służbom WP, które poddawały podejrzanych inwigilacji, a często dokonywały ich aresztowania. W większości przypadków sprawy kończyły się dla adresatów przesłuchaniami oraz koniecznością podania informacji o nadawcy. Z tego też powodu Agencja Żydowska przestrzegała, aby nie kierować przesyłek na adresy poczty polowej, gdyż naraża to odbiorców na podejrzenia i szykany¹¹⁸.

Na Bliskim Wschodzie polski wywiad przywiązywał szczególną uwagę do pozyskania informacji na temat sowietyzacji na ziemiach polskich. Również w tym przypadku niezwykle cenne okazały się wiadomości z Agencji Żydowskiej, które w naturalny sposób pozwalały na ocenę udziału mniejszości żydowskiej w tych działaniach. Jak ustalono, już w 1945 r. w środowiskach polskich Żydów w ZSRR zaczęły pracować prosowieckie organizacje żydowskie, np. Liga Antyfaszystowska, Reprezentacja i Komitet Żydów Polskich w Moskwie, Związek Patriotów Polskich (ZPP) oraz organy NKWD. Na wstępie przeprowadzono selekcję polityczną. Następnie zachęcano młodzież do zapisywania się na przeszkolenie „aktywów” organizowanych w szkołach rejonowych i okręgowych. Takie koła powstawały w miejscowościach z większymi skupiskami Polaków i Żydów. Pierwszeństwo w powrocie do Polski mieli ludzie zaangażowani w tego rodzaju kształcenie, biorący udział we współzawodnictwie pracy oraz posiadający „czystą kartę polityczną z Polski”.

¹¹⁸ IPMS, 138/178A, *Wiadomości z Polski – Meldunek Szefa Ekspozytury do Szefa Oddziału Informacyjnego II Korpusu*, l.dz. 763/Tjn/46, Jerozolima, 28 V 1946 r., k. 1.

Szacowano, że w latach 1941–1945 około 2500 do 3000 polskich Żydów wchodziło w skład sztabów i grup partyzanckich na terenie ZSRR oraz na ziemiach polskich. Ci ludzie stworzyli rdzeń organizacji prosowieckich. Opiniowali oni większość polskich Żydów i zasiadali w komisjach kwalifikacyjnych w okresie repatriacji Żydów do Polski. Przed nią wszystkie osoby odpowiadające warunkom politycznym otrzymywały przydziały szkoleniowe, które obejmowały: administrację cywilną, sądownictwo, przemysł, rolnictwo, rzemiosło, bezpieczeństwo (milicję) oraz organy śledcze. Zorganizowano trzy szkoły w zakresie służby bezpieczeństwa na terenie ZSRR. Przeszkolenie trwało sześć miesięcy. Ponadto dla sędziów i funkcjonariuszy śledczych utworzono dodatkowe kursy. Po ich zakończeniu absolwentom wręczano przydziały według miejsca zamieszkania sprzed 1939 r. lub kierowano ich do takich miejscowości, których lokalne uwarunkowania były kursantom znane.

Żydów zza linii Curzona, w większości komunistów bądź partyzantów, przydzielano do większych miast i komend milicji. Ich rodziny przenoszono na Ziemię Zachodnie i Północne. Według pozyskanych informacji 30 proc. repatriowanych Żydów została zatrudniona w administracji i przemyśle, 70 proc. zaś w milicji i urzędach bezpieczeństwa publicznego. Według opinii Agencji Żydowskiej takie działania przyczyniły się do wzrostu antysemityzmu w Polsce¹¹⁹. Już wcześniej odnotowano sygnały o stałym wzroście liczby sowieckich instruktorów i urzędników. W większości byli to Polacy i sowieccy Żydzi, zatrudnieni w urzędach i specjalnych szkołach kształcących funkcjonariuszy bezpieczeństwa i politruków (od lutego 1946 r. w tzw. „szkołach sprawiedliwości”). Te szkoły były wzorowane na rocznych kursach sędziów śledczych NKWD. Podkreślano również, że cała organizacja życia kulturalnego, artystycznego i dziennikarskiego odbywała się zgodnie z sowieckimi standardami¹²⁰.

Kolejne zagadnienie poruszane przez polski wywiad w meldunkach z Bliskiego Wschodu dotyczyło polityki Agencji Żydowskiej. Stwierdzano, że JOINT polecił wszystkim swoim placówkom w Polsce, Rumunii, Jugosławii, Bułgarii, na Węgrzech oraz niejawnym komórkom na wschód od linii Curzona zbierać informacje o osobach mających krewnych i znajomych zamieszkujących w Stanach Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i innych krajach świata zachodniego. Zadania te wykonywano od marca 1946 r.

¹¹⁹ IPMS, 138/249, *Informacje z Polski – Meldunek Szefa Ekspozytury do Szefa Oddziału Informacyjnego II Korpusu*, l.dz. 620/Tjn./46, Jerozolima, 5 VIII 1946 r., k. 3–4.

¹²⁰ IPMS, 138/178A, *Informacje z Polski – Meldunek Szefa Ekspozytury „ESWU” do Szefa Oddziału Informacyjnego II Korpusu*, l.dz. 620/Tjn./46, Jerozolima, 26 IV 1946 r., k. 1.

Ustalono, że Agencja Żydowska przez swoich agentów przyjmowała wpłaty w funtach i dolarach od osób przebywających na Zachodzie, a przeznaczonych dla Żydów zamieszkujących w sowieckiej strefie wpływów. Równowartość tych kwot wypłacano adresatom według kursów czarnorynkowych. Tego rodzaju transakcje odbywały się na dużą skalę i obejmowały w połowie 1946 r. miliony złotych miesięcznie. W ten sposób gromadzone były poza Polską kapitały w funtach szterlingach i dolarach. Tymi samymi drogami finansowano akcję przerzucania ludzi oraz przepływ informacji do Palestyny, Włoch, Francji i innych krajów zachodnich. W samej Palestynie miał się znajdować Wydział Wschodni, któremu podlegały ekspozytura włoska i Środkowego Wschodu z wyłączeniem Iranu, gdzie znajdowała się samodzielna placówka żydowska utrzymująca bezpośrednią łączność z USA.

W raporcie podkreślano, że jest kontynuowana nielegalna emigracja Żydów z Polski, kierowana przez organizacje z USA i Wielkiej Brytanii. Nie miało to związku z aktualną sytuacją w Polsce, lecz z uporczywie krążącymi w środowiskach polskich Żydów informacjami, że w niedługim czasie, tj. w nadchodzącym 1947 r., ma dojść do zmiany przebiegu zachodniej granicy na korzyść Niemiec. Żydzi uważali, że w związku z tym będą narażeni na przymusową zmianę miejsc zamieszkania i wiążące się z tym niebezpieczeństwa ze strony Polaków. Obawiano się między innymi utraty majątków. Ludność żydowska repatriowana z ZSRR i osadzona na Ziemiach Odzyskanych spotykała się z wrogim nastawieniem nie tylko ludności polskiej i jeszcze nierepatriowanej ludności niemieckiej, lecz także wojsk sowieckich. Żołnierze ci nazywali Żydów „żertwami sudby”. Te nastroje pogłębiały się, co wywoływało panikę u Żydów. Sytuację poza tym komplikowały aresztowania tych z nich, którzy próbowali zbiec z Polski do zachodnich stref okupacyjnych w Niemczech. Stawiano im zarzut szpiegostwa, co miało bardzo poważne następstwa¹²¹.

Przykładem pozyskania przez Ekspozyturę ESWU informacji dotyczącej sytuacji w krajach Europy Środkowo-Wschodniej była wiadomość otrzymana w kwietniu 1946 r. od komórki słowackiego wywiadu działającej na terenie Palestyny mówiąca o sytuacji Kościoła katolickiego i Cerkwi prawosławnej na terenie Jugosławii¹²². Ekspozytura informowała również o ruchach wojsk sowieckich w poszczególnych krajach kontrolowanych przez Sowietów. Pod koniec 1945 r. za pośrednictwem oficera łącznikowego w Kairze

¹²¹ IPMS, 138/249, *Informacje z Polski – Meldunek Szefa Ekspozytury do Szefa Oddziału Informacyjnego II Korpusu*, l.dz. 620/Tjn./46, Jerozolima, 5 VIII 1946 r., k. 4.

¹²² IPMS, 138/192, *Meldunek Szefa Ekspozytury ESWU do Szefa Oddziału Informacyjnego II Korpusu*, l.dz. 589/Tjn./46, [bmw], 10 IV 1946 r., k. 2. Prawdopodobnie chodzi tu o pozostałości struktur wywiadowczych Państwa Słowackiego (przyp. autora).

informowała, że liczba dywizji sowieckich w Rumunii zmniejszyła się o trzy, w Bułgarii natomiast zwiększyła się o trzy, a na Węgrzech aż o trzynaście¹²³.

Pomimo intensywnej pracy ekspozytury pod koniec 1946 r. rozpoczęto przygotowania do ewakuacji na Wyspy Brytyjskie. W dniu 4 grudnia 1946 r. miał wyjechać z Jerozolimy do obozów brytyjskich w Egipcie zespół obsady Ekspozytury ESWU w składzie: kpt. Władysław Marczyński, kpt. Michał Patron, por. Kuraś, chor. Marczyk, chor. Godyński, st. sierż. Praga, sierż. Maleszewski, sierż. K. Gładzy (imię NN), plut. M. Łaciński (imię NN), plut. Cieniewicz, kpr. Wyszogrodzki, kpr. Zakrzewski, kpr. Trepto, kpr. Żmudzińska, kpr. Długosz, st. strz. Bednarz. Komendantem transportu został kpt. Patron. W dniu 22 listopada 1946 r. zgłosili się do powrotu do kraju chor. Barszcz i sierż. Faściszewski, 28 listopada 1946 r. przekazano ich do dyspozycji dowódcy Rejonu Terytorialnego „Palestyna”. Mieli dołączyć do 26 Wojskowej Misji Brytyjskiej w Quassasin, aby drogą morską dotrzeć do Wielkiej Brytanii, a tam trafić do obozów repatriacyjnych przeznaczonych dla żołnierzy oczekujących na powrót do kraju. W międzyczasie oficer Ekspozytury ppor. Kaplicki uzyskał wizę wjazdową do Brazylii i złożył podanie o demobilizację już na terenie Środkowego Wschodu, skąd zamierzał udać się do Ameryki Południowej. Podporucznika Kaplickiego oddano do dyspozycji dowódcy JWŚW. Urzędnik cywilny T. Loranc (imię NN) został zakontraktowany przez towarzystwo żeglugowe i uzyskał wizę wjazdową do Wielkiej Brytanii. Na terenie Bliskiego Wschodu pozostawała reszta personelu Ekspozytury ESWU będąca rzutem likwidacyjnym. W jego skład w Palestynie wchodził: mjr Wierzbicki, kpt. Malanowicz, ppor. Krupiński i chor. J. Krajeński (imię NN). W Egipcie rzut likwidacyjny tworzyli: kpt. Niedziałkowski i por. Zieliński. Pozostałe osoby, które nie były wyznaczone do repatriacji do Wielkiej Brytanii lub nie tworzyły rzutu likwidacyjnego, oddano do dyspozycji JWŚW. Byli nimi: por. Wysocki i kpr. Piłecky w Kairze oraz ppor. Kaplicki, plut. Lesiński i urzędnik cywilny dr Romanowska w Palestynie, przy czym kpr. Piłeckiego pozostawiono do dyspozycji kierownika Placówki nr 17 w Wydziale Wywiadu Obronnego JWŚW i miał być ewakuowany do Wielkiej Brytanii w składzie tej placówki. Plutonowy S. Lesiński do czasu ewakuacji odpowiadał za ochronę budynku Ekspozytury, dr Romanowska zaś postanowiła pozostać w Palestynie.

¹²³ IPMS, 138/249, *Dodatkowe wiadomości do dnia 10.XII.1945 r. w: Wojska sowieckie wg danych zebranych do 1.XII.1945 r.*, [bmd], k. 6.

Komendant transportu ewakuacyjnego ekspozytury do Wielkiej Brytanii, kpt. Patron, miał za zadanie dostarczenie do centrali w Londynie podstawowych dokumentów Ekspozytury ESWU, tj.:

- dziennik kasowy ekspozytury za okres od 1 marca 1944 r. do 31 października 1946 r.,
- książkę kasową depozytu centrali i depozyt szefa Oddziału Informacyjnego II Korpusu za okres od 1 lutego 1945 r. do 31 października 1946 r.,
- książkę materiałową, zamkniętą z dniem 31 października i kwity na pozostawiony sprzęt w likwidacji,
- zestawienie kasowe z dotacji Ekspozytury ESWU – załącznik 36,
- zestawienie kasowe z depozytu szefa Oddziału Informacyjnego II Korpusu – załącznik 4,
- wykaz obrotów materiałowych,
- meldunek w sprawie chor. Barszcza i sierż. Fańciszewskiego,
- odpis pisma Ekspozytury ESWU do dowódcy JWŚW do wiadomości jako meldunek o przebiegu likwidacji personelu ekspozytury.

Reszta dokumentów (archiwa i akta) oraz sprzęt i majątek ekspozytury miały być likwidowane zgodnie ze stosownym rozkazem płk. dypl. Bąkiewicza wydanym mjr. Wierzbickiemu w Kairze 13 listopada 1946 r.¹²⁴

Funkcjonowanie ekspozytury w latach 1945–1947 zależało od stosunku władz brytyjskich do sprawy polskiej. Tuż po cofnięciu uznania rządu polskiego przez Wielką Brytanię przekazano do oficera łącznikowego w Kairze treść depeszy szefa Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego Sztabu Naczelnego Wodza do szefa Oddziału Informacyjnego Sztabu II Korpusu, w którym stwierdzano, że ekspozytura została przekazana pod dowództwo II Korpusu i, co ważniejsze, podkreślono, że Brytyjczycy nie zamierzają dalej współpracować. Majorowi Wierzbickiemu dano wolną rękę w kontaktach z brytyjskim wywiadem na Bliskim i Środkowym Wschodzie, zaznaczono jednak, że nie można dalej liczyć na wsparcie finansowe z centrali¹²⁵.

Ponad rok później, 5 września 1946 r., w biurze kmr. Dunderdala odbyła się konferencja na temat zasad zadysponowania polskim personelem wywiadowczym na Środkowym Wschodzie. Ze strony brytyjskiej wzięli w niej udział, oprócz kmr. Dunderdala, płk John Teague z MI 6 oraz mjr MacFarlan (imię NN). Niestety, to spotkanie potwierdziło brak

¹²⁴ IPMS, 138/178C, *Meldunek Szefa Ekspozytury ESWU dla Szefa Oddziału Informacyjnego II Korpusu*, l.dz. /1212/tjn.46, Jerozolima, 2 XII 1946 r., k. 1–2.

¹²⁵ SPP/IPMS, A.XII.24/57, *Depesza szyfrowa Szefa Oddziału Informacyjnego Wywiadu Sztabu Naczelnego Wodza do Szefa Oddziału II Szefa II Korpusu – przyjęła Ekspozytura ESWU*, Kair, 17 VII 1945 r.

perspektyw na przyszłość, Polacy musieli się liczyć z całkowitą likwidacją ekspozytury. Problem radiowywiadu miał być rozwiązany przez ewakuację z II Korpusem. Dopuszczano pozostawienie placówki w Jerozolimie, jeśli ludzie z tej komórki zaakceptowaliby to rozwiązanie¹²⁶.

W listopadzie 1946 r. odbyła się konferencja w Kairze, której stronami były wywiady brytyjski i polski. Na czele delegacji polskiej stał płk Bąkiewicz. Brytyjczycy zdecydowali o skreśleniu ze stanu części agentury, która według nich była zbędna. Miano pozostawić jedynie sześciu agentów oraz Grupę „Z”. W dniu 14 stycznia 1947 r. odbyło się spotkanie mjr. Wierzbickiego i por. Zielińskiego z mjr. McCrayem (imię NN) z kairskiego biura, płk. Teddym Smith-Rossem oraz kpt. Colchesterem (imię NN) z Jerozolimy. Brytyjczycy prosili o przekazanie bejruckiej grupy wywiadowczej przez stronę polską¹²⁷. Pięć dni później szef ekspozytury w Jerozolimie przesłał płk. Bąkiewiczowi raport, w którym stwierdzał, że sprzęt radiowy jest już w likwidacji, Brytyjczycy dopuszczają pracę tylko jednego oficera. Stało się jasne, że możliwości pracy w dotychczasowej formie się wyczerpały. Zdawano sobie sprawę z nieodwołalnego rozwiązania PSZ i braku możliwości pomocy materialnej od polskich czynników wojskowych, dlatego poczyniono kroki, aby w tym rejonie świata nie ustała praca wywiadowcza, świadczona na rzecz legalnych władz polskich.

Najważniejsze było zapewnienie środków materialnych niezależnych od władz brytyjskich. Sposobnością do tego była likwidacja placówki w Istambule, która zapisała piękną kartę podczas wojny. Środki pieniężne pozostałe po tej komórce wywiadu przemycono do Palestyny i wymieniono na czarnym rynku na funty palestyńskie¹²⁸. Kolejny krok stanowiło powołanie firmy handlowej o nazwie Asphaltina, która miała się stać przykrywką do działań wywiadowczych i źródłem uzyskiwania środków na ich prowadzenie. Firma została obsadzona przez zdemobilizowanych oficerów, którzy jako osoby prywatne nie podlegali zaciągowi do PKPiR, co wiązało się z utratą jakiegokolwiek wsparcia finansowego w przyszłości¹²⁹. Następnie udzielono pożyczki w wysokości 150 funtów palestyńskich, która miała wzmocnić finansowo Estern Press Agency, kierowaną przez redaktora Stefana Arnolda współpracującego z polskim wywiadem. Ostatecznie szef Ekspozytury ESWU mjr Wierzbicki

¹²⁶ IPMS, 138/178C, *Konferencja w dniu 5.IX.1946 r.* – notatka służbowa, [bmd].

¹²⁷ IPMS, 138/179, *Notatka z rozmów z Anglikami* – notatka służbowa, [bmd], k. 3.

¹²⁸ IPMS, 138/243C, bez numeru porządkowego, *Notatka dotycząca wymiany lirów tureckich na funty palestyńskie* – podpisana przez Szefa Oddziału Informacyjnego II Korpusu i Szefa Ekspozytury ESWU, [bmw], 23 X 1946 r., k. 1.

¹²⁹ IPMS, 138/179, l.dz. 2/J/47, *Raport Szefa Ekspozytury ESWU do płk. W. Bąkiewicza przebywającego w Londynie*, Jerozolima, 19 I 1947 r., k. 2–3.

opuścił Palestynę w październiku 1947 r. i dołączył do swoich podkomendnych, którzy wcześniej ewakuowali się do Wielkiej Brytanii¹³⁰.

Należy podkreślić, że Ekspozytura ESWU była po zakończeniu wojny niezwykle jak na uwarunkowania wywiadowcze źródłem informacji o sytuacji w Polsce oraz krajach zdominowanych przez ZSRR. Wiązało się to ze wzrostem aktywności środowisk syjonistycznych na terenie Europy i USA po zakończeniu wojny, kiedy toczono intensywne zabiegi o utworzenie niepodległego państwa żydowskiego w Palestynie. Jego zaistnienie było możliwe tylko przy uwzględnieniu przez Żydów wszystkich aspektów polityki rządów USA, Wielkiej Brytanii i ZSRR wobec tego regionu świata oraz wzajemnych relacji pomiędzy mocarstwami. W przypadku USA od czasu kampanii wyborczej z 1944 r. było jasne, że dwie główne partie polityczne tego kraju popierają naczelną tezę programu baltimorskiego z 1942 r. mówiące o swobodnej emigracji europejskich Żydów do Palestyny i utworzeniu tam niepodległego państwa żydowskiego. W przypadku Wielkiej Brytanii było oczywiste, że mandat brytyjski nad Palestyną wygaśnie w ciągu kilku lat. Przemawiała za tym słabnąca pozycja tego kraju na arenie międzynarodowej oraz relatywnie słaba gospodarka uzależniona w dużej mierze od USA. Bezpośrednio po zakończeniu wojny zwiększała się również presja Waszyngtonu na Londyn, aby wycofał się z Palestyny. Ten nacisk zmienił się z biegiem czasu w publiczną historię, uwidocznioną w niezwykle stroniczych artykułach ukazujących politykę brytyjską w Palestynie w bardzo niekorzystnym świetle¹³¹.

Szczególnie interesujące były relacje ruchu syjonistycznego z ZSRR. Z uwagi na wyznawanie poglądów lewicowych przez znaczną część działaczy syjonistycznych przynajmniej w części tego środowiska sympatie do ZSRR były żywe. Uczucia te pogłębiły się jeszcze ze względu na ogólny podziw i wdzięczność za wkład ZSRR w rozgromienie III Rzeszy, śmiertelnego wroga narodu żydowskiego. Jednak sama przyjazna postawa wobec Kremla nie była najistotniejsza. Znaczenie miały dwa aspekty polityki Moskwy wobec społeczności żydowskiej. Pierwszym było uzyskanie zgody na wyjazd Żydów z ZSRR i krajów zależnych bezpośrednio do Palestyny lub na Zachód, z myślą o późniejszym przeniknięciu na teren mandatu brytyjskiego. Drugim zaś przekonanie Kremla, że powstanie Izraela przy sowieckim poparciu będzie korzystne dla polityki Moskwy na Bliskim Wschodzie i pozwoli budować pozytywny wizerunek ZSRR w Europie i Ameryce Północnej. Oba te warunki zostały spełnione. Sposób dojścia do porozumienia obu stron w tak istotnych

¹³⁰ IPMS, 138/179, *List red. Stefana Arnolda do mjr. F. Wierzbickiego*, Jerozolima, 6 VII 1947 r., k. 1–2.

¹³¹ *Historia dyplomacji od 1945 r.*, M. Charłamow, W. Siemionow (red.), cz. 1, t. 5, Warszawa 1980, s. 215.

dla Żydów sprawach pozostaje do dziś niejasny¹³². Wiadomo jednak, że po 2 kwietnia 1947 r., kiedy to Wielka Brytania wezwała Sekretarza Generalnego ONZ do podniesienia sprawy Palestyny na forum ogólnym organizacji, sowiecka aktywność gwałtownie wzrosła. W dniu 11 września 1947 r. doszło do spotkania pierwszego sekretarza ambasady sowieckiej w Waszyngtonie z przedstawicielem Agencji Żydowskiej w USA Eliyahu Eilatem, jednym z twórców wywiadu Hagany. Po tym spotkaniu prawdopodobnie utworzono bezpośredni kanał łączności pomiędzy najwyższymi czynnikami żydowskimi w Palestynie a Moskwą¹³³. Ułożenie relacji z Sowietami i zapewnienie swobodnej emigracji Żydów z krajów zależnych od ZSRR skutkowało pozyskiwaniem przez organizacje żydowskie informacji o sytuacji panującej w Polsce, która była miejscem transferu Żydów z ZSRR i ośrodkiem ich koncentracji przed dalszą drogą do Palestyny. O tej sytuacji informowano organizacje żydowskie w USA. Jak już wcześniej powiedziano, polski wywiad na Bliskim Wschodzie pozyskiwał te informacje i przekazywał je do Sztabu II Korpusu. Co więcej, zaczął obserwować i precyzyjnie charakteryzować sowieckie poczynania w tym regionie świata. W tej sytuacji polska Ekspozytura ESWU stała się niebezpieczna dla sowiecko-żydowskich działań w Palestynie.

Aktywność polskiego wywiadu na Bliskim i Środkowym Wschodzie nie uchodziła uwadze Sowietów. Ich zainteresowanie działalnością wywiadowczą nasiliło się po przejściu

¹³² Według niepotwierdzonych danych w archiwach brytyjskich znajduje się raport z 1947 r. agenta Departamentu Badań Kryminalnych (ang. Criminal Investigation Department) uplasowanego w ścisłym kierownictwie Agencji Żydowskiej mówiący, że w tym okresie odbyła się konferencja prosowieckich działaczy Światowego Kongresu Syjonistycznego w Bazylei. Na spotkaniu tym przybyły z Polski Adolf Berman miał zapewniać, że posiada bliżej nieokreślone pełnomocnictwo do stwierdzenia, że ZSRR jest zainteresowany pomocą w utworzeniu Izraela, jeśli tylko syjoniści o nią poproszą. Apelowal jednocześnie, aby zwrócić się o taką pomoc, podkreślając, że opieranie się tylko na państwach zachodnich w dążeniu do stworzenia niepodległego państwa żydowskiego jest błędem. Na spotkaniu miano ostatecznie podjąć decyzję o powołaniu do istnienia Światowego Związku Prosowieckich Lig Żydowskich (ang. World Union of the Jewish pro-Soviet Leagues). Rolą związku miało być zacieśnianie współpracy między partiami lewicowymi wewnątrz ruchu syjonistycznego. Sama organizacja miała współdziałać z Komitetem Antyfaszystowskim w Moskwie. Na jego czele stali: Aharon Zisling – w latach 1946–1947 przedstawiciel Hagany na Europę i późniejszy współtwórca *Deklaracji Niepodległości Izraela*, Meir Yaari – marksistowski działacz związków zawodowych w Palestynie, Adolf Berman – aktywista syjonistyczny z Polski i jednocześnie brat Jakuba, członka Biura Politycznego PPR nadzorującego Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, oraz Benzion Goldberg – znany amerykański dziennikarz, w okresie wojny współtwórca prosowieckich organizacji na terenie Ameryki. W 1943 r. współorganizował on wizytę Solomona Michoelsa i Izaaka Feffera, członków Żydowskiego Komitetu Antyfaszystowskiego w USA. Zob. J. Sochaczewski, *Deklarację Niepodległości Izraela stworzył agent rosyjskiego wywiadu*, „Stosunki Międzynarodowe” 2006, nr 44–45, s. 28–29. W zupełnie innym świetle relacje żydowsko-sowieckie przedstawia chiński analityk Song Hongbing. Twierdzi on, że zgoda ZSRR na emigrację Żydów z Europy Wschodniej do Palestyny i wsparcie ZSRR na forum międzynarodowym dla utworzenia Izraela wynikało z przekazywania przez ośrodki syjonistyczne do Moskwy precyzyjnych informacji technicznych dotyczących amerykańskiej bomby atomowej, co ostatecznie pozwoliło na jej stworzenie w 1949 r. Najważniejszą postacią tych działań miał być Victor Rothschild. Zob. szerzej: Hongbing Song, *Wojna o pieniądź 2. Świat władzy pieniądza*, Kobierzyce, [bdw], s. 238 i nast.

¹³³ J. Sochaczewski, *Deklarację Niepodległości Izraela...*, s. 29.

przez TRJN w Warszawie placówki konsularnej w Jerozolimie. Wśród nowej obsady konsularnej znaleźli się ludzie z komunistycznego wywiadu. Jako pierwszy pojawił się delegat TRJN w Palestynie i Transjordanii – były agent sowiecki w szeregach APW Romuald Gadomski¹³⁴, który przynajmniej od października 1945 r. utrzymywał kontakty z Agencją Żydowską. W styczniu 1946 r. dołączył do niego agent NKWD Gershon Gutman vel Frumkin vel Gustaw Alef-Bolkowiak¹³⁵. Obie strony były zainteresowane działaniami JWŚW w ramach PSZ oraz ich ewentualnymi powiązaniem z arabskimi ugrupowaniami zbrojnymi i brytyjskim Departamentem Badań Kryminalnych. Dla tak nakierowanej penetracji oraz zabezpieczenia własnej działalności szczególnie niebezpieczny był polski wywiad działający w ramach Ekspozytury ESWU oraz osoby z nim współpracujące. Już po jej ewakuacji do Wielkiej Brytanii 26 lutego 1948 r. zostali zamordowani dwaj prominentni Polacy: konsul RP w Jerozolimie w latach 1936–1939 Witold Hulanicki, który przez wiele lat wspierał osobiście żydowski ruch niepodległościowy, jednocześnie zwalczając wpływy sowieckie w Palestynie, oraz wspomniany wcześniej Stefan Arnold, dziennikarz współpracujący z Ekspozyturą ESWU¹³⁶. Morderstw dokonali bojówkarze z Lehi. Organizacja dopuszczała się bestialskich aktów terroru wobec cywilnej ludności arabskiej oraz Europejczyków. Te poczynania były szczególnie kompromitujące dla oficjalnych czynników żydowskich, co zmuszało je do publicznego potępienia działań Lehi¹³⁷. Śmierć dwóch polskich patriotów stała się epilogiem, a raczej epitafium dla działalności Ekspozytury ESWU. Była równocześnie ceną za pozyskanie wielu cennych informacji.

1.8. Współpraca Oddziału Informacyjnego Sztabu II Korpusu z Narodowymi Siłami Zbrojnymi w latach 1945–1946

Największe znaczenie dla nawiązania współpracy między Oddziałem II Sztabu II Korpusu a NSZ miało przejście Brygady Świętokrzyskiej z bronią w rękę na Zachód. Była to jedyna formacja polskiego podziemia z okresu II wojny światowej, której udało się tego dokonać.

¹³⁴ L. Pawłowicz, *Tajny front zimnej wojny. Uciekinierzy z polskich służb specjalnych 1956–1964*, Warszawa 2004; *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1: 1944–1956, K. Szwagrzyk (red.), Warszawa 2005, s. 67. Gadomski według polskiego kontrwywiadu działał w Sekcji Polskiej PPK, dokładnie w siatce Kazimierza Rosen-Zawadzkiego, mającej na celu doprowadzenie do kryzysu wewnętrznego w szeregach PSZ. Takie działania były z powodzeniem prowadzone przez komunistów w jednostkach greckich i w oddziałach jugosłowiańskich na terenie Bliskiego Wschodu w 1944 r. Zob. J. Pietrzak, *Działalność komunistów...*, s. 122.

¹³⁵ I. Ginor, G. Remez, *A Cold War Casualty in Jerusalem, 1948: The Assassination of Witold Hulanicki*, „Israel Journal of Foreign Affairs” 2010, t. 4, nr 3, s. 147; A. Kunert, *Alef-Bolkowiak Gustaw*, w: *Słownik konspiracji warszawskiej*, t. 1, Warszawa 1987, s. 27–28.

¹³⁶ P. Zychowicz, *Tajemnicza śmierć polskiego konsula w Jerozolimie*, „Uwarzam Rze” 2011, nr 6, s. 62; I. Ginor, G. Remez, *A Cold War Casualty...*, s. 135.

¹³⁷ Tamże, s. 145.

Samo przejście przez Dolny Śląsk i Czechy do Bawarii przy niemieckiej pomocy do dziś jest przedmiotem licznych kontrowersji i zarzutów o kolaborację. Niezależnie od tych ocen obecność tej brygady w Ratyźbonie jako zwartej jednostki i próby zbudowania własnych dróg łączności z krajem sprawiły, że NSZ stały się poważnym partnerem dla struktur wywiadu PSZ, szczególnie dla II Korpusu. Aby zrozumieć fenomen Brygady Świętokrzyskiej, należy przywołać kilka podstawowych faktów, które różnicują ją od innych podmiotów Polskiego Państwa Podziemnego. Powołano ją do życia 11 sierpnia 1944 r., a jej dowódcą został mjr Antoni Dąbrowski, ps. „Bohun”. Za zgodą Niemców Brygada w momencie rozpoczęcia ofensywy styczniowej przez Sowieców w 1945 r. rozpoczęła marsz na zachód. W marcu jednostka dotarła na Morawy, gdzie nawiązała kontakt z czeskim podziemiem niepodległościowym. Brygada na prośbę Czechów miała wesprzeć przygotowywane powstanie zbrojne w Pilźnie. Jednak z powodu zwłoki ze strony Amerykanów nacierających z zachodu do wybuchu powstania nie doszło. W dniu 30 kwietnia nawiązano łączność z pododdziałami 2 Dywizji (Indian Hades) z amerykańskiej 3 Armii, 5 maja Brygada zaatakowała i wyzwoliła obóz koncentracyjny dla kobiet pod Holyšovem, uwalniając 700 więźniarek, które Niemcy zamierzali zgładzić (pod baraki wypełnione żydowskimi więźniarkami niemiecka załoga obozu przetoczyła beczki z benzyną). Po udanej akcji nawiązano bezpośredni kontakt z Amerykanami. Polską jednostkę wizytowali brytyjczy, francuscy, belgijscy i holenderscy oficerowie łącznikowi, którzy dziękowali za uratowanie swoich rodaczek. Jednocześnie za pośrednictwem ppłk. dypl. Alojzego Mazurkiewicza, oficera łącznikowego PSZ przy amerykańskiej 3 Armii, nawiązano pierwsze kontakty z PSZ¹³⁸. Zaistniała szansa dołączenia Brygady do II Korpusu stacjonującego we Włoszech. Od początku mjr Dąbrowski zabiegał o przesunięcie dowodzonej przez siebie jednostki bardziej na zachód od linii demarkacyjnej sowiecko-amerykańskiej, co pozwalałoby uniknąć ataków Armii Czerwonej wspomaganych przez czeskich komunistów. Przesunięcie na zachód ułatwiło kontakt z jednostkami polskimi stacjonującymi we Włoszech. Do Brygady przybył oficer łącznikowy II Korpusu mjr dypl. Stanisław Żochowski. Jednak dopiero 13 lipca 1945 r. wysłano do II Korpusu przedstawicieli Brygady. Do połączenia z nim nie doszło mimo realnej szansy, która istniała do lipca 1945 r. Wynikało to z oporu ze strony zaplecza

¹³⁸ Z. Siemaszko, *Narodowe Siły Zbrojne*, Londyn 1982, s. 161–162; R. Smolorz, *Brygada Świętokrzyska w Ratyźbonie*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2007, nr 10–11, s. 108–118; C. Brzoza, *Od Miechowa do Coburga. Brygada Świętokrzyska Narodowych Sił Zbrojnych w marszu na zachód*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004, nr 4, s. 221–274; R. Smolorz, *Kontekst międzynarodowy przejścia Brygady Świętokrzyskiej na zachód Europy w 1945 roku przez Śląsk i Czechy do Ratyźbony*, w: *Obóz narodowy w obliczu dwóch totalitaryzmów*, R. Sirchuła (red.), Warszawa 2010, s. 55–64.

politycznego tej formacji. Obawiano się, że po wejściu w skład Korpusu jednostka NSZ straci swoje oblicze ideowe. Mimo to nawiązano kontakty z Oddziałem Informacyjnym Sztabu II Korpusu¹³⁹. W dniu 14 września odbyło się we Włoszech spotkanie przybyłego z kraju Komendanta Głównego NSZ gen. bryg. Zygmunta Broniewskiego z gen. Andersem. Dowódca II Korpusu osobiście czuwał, aby Brygada nie została wydana Sowiecom, którzy naciskali w tej sprawie na Amerykanów. Pomimo rozdzielności organizacyjnej jeszcze w sierpniu 20 podchorążych z NSZ trafiło na przeszkolenie do 17 Batalionu Strzelców Lwowskich¹⁴⁰.

Struktury wywiadowcze Brygady zapewniały andersowskiej „dwójce” kontakt z krajem za pośrednictwem stworzonej przez siebie drogi kurierskiej, tzw. szlaku „Konrada”¹⁴¹. W pierwszych miesiącach po zakończeniu wojny szlak miał ogromne znaczenie w zapewnieniu łączności pomiędzy strukturami kierowniczymi podziemia w kraju a światem zewnętrznym. Jego geneza sięga czerwca 1945 r., kiedy do Katowic przybyło trzech oficerów Brygady Świętokrzyskiej mających za zadanie przerzut rodzin oficerów NSZ z Polski na Zachód. Byli nimi: kpt. Tadeusz Rzepecki, ps. „Stefan”, kpt. Telesfor Piechocki, ps. „Gustaw” i ppor. Leopold Michel, ps. „Orkan”. Za pośrednictwem przybyłego z Kielecczyny Marcina Matlaka nawiązali kontakt ze Stanisławem Salskim. Ten z kolei skontaktował ich z Krakowskim Okręgiem NSZ. Będąc jeszcze na Śląsku, poprosili tamtejszych żołnierzy NSZ o zorganizowanie kilku mieszkań kontaktowych. Pierwszy taki punkt na Śląsku powstał u Janiny Komockiej w Katowicach. Przez ten właśnie lokal, wracając na Zachód, kpt. T. Rzepecki i kpt. Piechocki przetransferowali 20 osób uciekających z kraju. Zostawili jednocześnie dla kurierów dwa adresy w Pradze.

Pierwszy punkt kontaktowy znajdował się u państwa Stefanii i Wilhelma Skalów mieszkających przy ulicy Terronskiej 14 oraz u Jurzyny (imię NN). W dniu 29 czerwca 1945 r. na inny punkt wskazany przez śląski NSZ mieszczący się u krawca Wróbla (imię NN), również w Katowicach, przybył kurier z Zachodu Jerzy Kozarzewski, ps. „Konrad”. Przyjechał z instrukcjami od kierownictwa NSZ i Organizacji Polskiej, stanowiącej nadbudowę polityczną nad organizacją wojskową. Kurier spotkał się w Łodzi z przebywającym jeszcze wtedy w kraju komendantem głównym NSZ gen. Broniewskim,

¹³⁹ Z. Siemaszko, *Narodowe Siły Zbrojne...*, s. 164–165.

¹⁴⁰ Tamże, s. 168–169.

¹⁴¹ L. Kulińska, *Próba rekonstrukcji dróg łączności pomiędzy obozem narodowym w Polsce a emigracją w latach 1945–1947*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 1996, nr 9, s. 91–104; W. Frazik, *Z dziejów łączności cywilnej Kraj – emigracja w latach 1944/1945–1948/1949*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 1998, nr 11, s. 5–48; Z. Siemaszko, *Narodowe Siły Zbrojne...*, s. 172.

który wkrótce opuścił Polskę, korzystając z nowo powstałego szlaku. W drodze powrotnej do Ratyzbony „Konrad” pozostawił w Katowicach adresy kontaktowe rozsiane na szlaku kurierskim wiodącym do Bawarii. Punkt wlotowy dla kurierów ostatecznie zdecydowano się umieścić w mieszkaniu Jana Jankowskiego w Katowicach. Następnie droga wiodła przez Cieszyn, Pragę (kontakt na Skalów i Jurzyne) i dalej do Pilzna, a stamtąd samochodem docierało się bezpośrednio do Ratyzbony. Droga została nazwana od pseudonimu kuriera szlakiem „Konrada” i stała się w połowie 1945 r. najważniejszym szlakiem kurierskim łączącym kraj z polskimi ośrodkami niepodległościowymi na emigracji¹⁴².

Śląscy konspiratorzy starali się rozwijać pierwotny szlak, budując drogi na Jelenią Górę i Kudowę. Nad całością czuwał por. Jan Bereszko, ps. „Niewiadomski”. Jedną z najważniejszych osób tworzących zaplecze logistyczne całej operacji był referent sekcji paszportowej Komendy Powiatowej Milicji Obywatelskiej w Katowicach Romuald Banasik, który dostarczał przepustki. Stworzono także własną komórkę legalizacji, kierowaną przez Bronisława Hausnera¹⁴³.

W samej Pradze do celów noclegowych wykorzystywano klasztor oo. Franciszkanów (dla kurierów będących osobami duchownymi) oraz firmę Możyczenko & Szpakowski mieszczącą się przy ulicy Španelskiej 8. Jednak najważniejszym punktem nad Wełtawą był Caritas przy Państwowym Urzędzie Repatriacyjnym kierowany przez ks. Olejnika (imię NN), gdzie zopatrywano się w fałszywe dokumenty. Następnie kierowano się do Pilzna. W hotelu Grand uzyskiwano kontakt z oficerami PSZ. W zależności od zadania kurierzy udawali się do Ratyzbony lub na północ do Meppen, jeśli otrzymali rozkaz dotarcia do 1 Dywizji Pancерnej dowodzonej w tym czasie przez gen. bryg. Klemensa Rudnickiego.

W omawianym okresie pracą wywiadowczą NSZ na Polskę z Ratyzbony nominalnie kierował Mieczysław Dukalski, ps. „Pomorski”. Za współpracę z Oddziałem Informacyjnym II Korpusu odpowiedzialny był mjr Mieczysław Osmólski, ps. „Kozłowski”, „Mikołaj”, który od 17 listopada 1945 r. był już oficjalnie przydzielony do II Korpusu. W bieżących zadaniach na terenie Bawarii wspomagał go ppor. Franciszek Tymowski, ps. „Mroziński”¹⁴⁴. W ten sposób NSZ utworzyły niezwykle sprawną sieć komunikacyjną posiadającą zabezpieczenie logistyczne i legalizacyjne. Jednak na terenie kraju borykały się z notorycznym brakiem środków finansowych. Z tego powodu nawiązano kontakty ze Zrzeszeniem Wolność

¹⁴² D. Węgrzyn, *Śląskie tropy do Malessy*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2007, nr 10–11, s. 121–122; tenże, *Dzieje pewnej zdrady. VII Śląski Okręg NSZ (styczeń–listopad 1945)*, w: *Obóz narodowy w obliczu dwóch totalitaryzmów*, Warszawa 2010, s. 125–126.

¹⁴³ D. Węgrzyn, *Śląskie tropy...*, s. 120; tenże, *Dzieje pewnej zdrady...*, s. 125.

¹⁴⁴ R. Smolorz, *Brygada Świętokrzyska...*, s. 113–114.

i Niezawisłość (WiN). Dysponowało ono w tym czasie dużymi środkami finansowymi w dewizach pochodzącymi jeszcze z okresu okupacji niemieckiej, a nie posiadało odbudowanych szlaków łączności prowadzących na Zachód.

We wrześniu 1945 r. rozmowy na temat współpracy prowadził przybyły ponownie do kraju Kozarzewski, jako pośrednika wykorzystując Michała Poboche, który jednocześnie działał w strukturach NSZ i WiN. Partnerem do podejmowania decyzji w tej sprawie w WiN była szefowa łączności zewnętrznej (zagranicznej) tej organizacji Emilia Marcelina Malessa, ps. „Marcysia”. Ostatecznie uzgodniono, że NSZ będą przesyłały szlakiem „Konrada” korespondencję WiN na Zachód w zalakowanych kopertach w zamian za pomoc finansową. Nie wykluczano, że w przyszłości tą samą drogą ruszą kurierzy WiN. Środki finansowe od zrzeszenia trafiały do katowickiej komórki przerzutowej NSZ kierowanej przez ppor. Bereszkę. W ten sposób powstało niebezpieczne z punktu widzenia konspiracji „wąskie gardło”, gdzie łączyły się ze sobą w personalny sposób dwie różne struktury konspiracyjne: NSZ i WiN. Przyczyniło się to do niezwykle poważnego ciosu zadanego przez UB powojennemu podziemi. Już bowiem jesienią 1945 r. UB głęboko penetrował struktury śląskich NSZ. W sierpniu 1945 r. został aresztowany Komendant VII Śląskiego Okręgu NSZ mjr Kazimierz Zaborski, ps. „Łamigłowa”, który podjął współpracę z organami bezpieczeństwa¹⁴⁵. W wyniku jego działań został m.in. zdekonspirowany szlak „Konrada”, a sam Kozarzewski aresztowany. Pod koniec października 1945 r. UB rozpoczął falę aresztowań, która objęła ponad 800 osób. Jej skutki były zatrważające, bowiem w ręce resortu wpadła Malessa. Jej ujęcie skutkowało w dalszej kolejności aresztowaniem najważniejszej osoby w strukturach podziemia, którą na terenie Polski był w tym czasie prezes Zarządu Zrzeszenia WiN płk Jan Rzepecki. Ponadto w ręce UB zaczęli wpadać kurierzy przybyli z Zachodu do Polski niezwiązani wprost z WiN lub NSZ, ale korzystający z dróg przerzutowych stworzonych przez NSZ¹⁴⁶.

¹⁴⁵ Prawdopodobnie naciskiem wymuszającym współpracę mjr. Zaborskiego z UB było aresztowanie dwóch jego córek. Zob. D. Węgrzyn, *Dzieje pewnej zdrady...*, s. 122.

¹⁴⁶ Na temat Jerzego Kozarzewskiego zob. szerzej: M. Turlejska, *Te pokolenia żalobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie 1944–1954*, Londyn 1989, s. 170–171; *Raport Nikołaja Seliwanowskiego do Ławrientija Berii o działalności NSZ i przygotowaniu operacji aresztowania ich przywódców*, w: *Teczka specjalna J.W. Stalina. Raporty NKWD z Polski 1944–1946*, T. Cariewskaja, A. Chmielarz, A. Paczkowski, E. Rosnowska, S. Rudnicki (red.), Warszawa 1998, s. 415–418; D. Węgrzyn, *Śląskie tropy...*, s. 121–122; D. Węgrzyn, *Dzieje pewnej zdrady...*, s. 131. Zob. szerzej: tenże, *Aparat bezpieczeństwa państwa wobec środowisk narodowych na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1945–1956*, Katowice–Kraków 2007.

1.9. Sieć wywiadu o kryptonimie „Liceum” – przykład działalności Oddziału Informacyjnego Sztabu II Korpusu na terenie Polski w latach 1945–1946.

1.9.1. Geneza powstania

Sieć wywiadu „Liceum” była organizacją powstałą na bazie Polskiego Państwa Podziemnego, która w wyniku ewolucji struktur krajowych i zmianie sytuacji politycznej w Polsce została przejęta przez Oddział Informacyjny Sztabu II Korpusu PSZ. „Liceum” było więc kolejnym ogniwem „łańcucha” polskich struktur wywiadowczych nakierowanych na wschód. W 1941 r., na bazie komórek wywiadowczych Referatu do Spraw Wschodnich Oddziału II ZWZ i siatki wywiadowczej prowadzonej przez Alfonsa Kloca, ps. „Piotr”, powstała sieć „Dalekiego Wywiadu”. Jej zadaniem było prowadzenie działalności wywiadowczej na terenach ZSRR okupowanych przez Niemców, ze szczególnym uwzględnieniem ruchu wojsk niemieckich kierowanych na front wschodni¹⁴⁷. Od momentu strategicznego odwrotu Niemców wywiad AK zaczął opracowywać plan stworzenia sieci wywiadowczej po sowieckiej stronie frontu. W lipcu 1944 r. szef II Oddziału AK płk Kazimierz Iranek-Osmecki, ps. „Makary” wydał kpt. Franciszkowi Miszczakowi, ps. „Bogucki” rozkaz wysłania na ziemie wschodnie II Rzeczypospolitej i pogranicza polsko-sowieckiego tzw. „Ekipy Wschód” w celu prowadzenia wywiadu przeciwko Sowiecom po wkroczeniu ich armii na tereny Litwy, Białorusi i Ukrainy. Ustną instrukcję w tej sprawie otrzymał kpt. Miszczak od mjr. Tadeusza Jachimka, ps. „Ninka”. Szefem „Ekipy Wschód” mianowano Adolfa Klimkowskiego¹⁴⁸, ps. „Zawada”, któremu podporządkowano ekspozytury w Wilnie, Mińsku, Białymstoku i Lwowie. Praca „Ekipy Wschód” została usamodzielniona na czas przejścia frontu i ponownego nawiązania kontaktu z centralą¹⁴⁹. Ustabilizowanie się frontu na Wiśle w sierpniu 1944 r. wymusiło reorganizację struktur „Dalekiego Wywiadu”. Podjął ją

¹⁴⁷ Zdaniem Secret Intelligence Service polski wywiad stanowił najlepsze źródło informacji na temat sytuacji na froncie wschodnim i niemieckim zapleczu. Zob. W. Baliński, *Człowiek w cieniu. Tadeusz Pelczyński. Zarys biografii*, Kraków 1994, s. 71.

¹⁴⁸ Adolf Klimkowski, ps. „Zawada” (ur. 6 XI 1907 r. w Kostrenie) – w 1932 r. ukończył Szkołę Podchorążych Piechoty. Oficer zawodowy WP. W 1943 r. został zaangażowany do pracy w „Dalekim Wywiadzie”. Mianowany kierownikiem ekspozytury w Mińsku. W 1944 r. przeniesiony na stanowisko szefa wywiadu w Wilnie, któremu podlegały placówki w Rydze, Kownie, Smoleńsku, Orszy, Bobrujsku i Mińsku. W maju 1945 r. powrócił do Warszawy i nawiązał kontakt z siecią „Liceum”. Pod koniec 1945 r. zagrożony aresztowaniem nie podjął dalszej działalności wywiadowczej i wstąpił do IWP, zatajając swoją przynależność do AK. W 1949 r. pomógł w ucieczce na Zachód oficerom IWP kpt. Karolowi Kucińskiemu i ppor. Romualdowi Zajączkowskiemu. Zdemobilizowany w stopniu kapitana w tym samym roku. Pracował jako architekt w Warszawie. Był rozpracowywany przez MBP. Zob. AIPN Warszawa, 00231/169, t. 13, *Raport o wszczęciu obiektowego rozpracowania krypt. „Podróźni” na byłych członków „Dalekiego Wywiadu” Oddziału II KG AK*, Warszawa, 1952 r., k. 9–10.

¹⁴⁹ Tamże, k. 2–3.

z polecenia kpt. Miszczaka szef Wydziału Łączności Henryk Żuk, który w lipcu 1944 r. otrzymał nominację na szefa ekspozytury wywiadu o krypt. „Gorzelnia” w Brześciu n. Bugiem. W okresie od sierpnia 1944 r. do marca 1945 r. zreorganizował on komórki wywiadowcze we wschodniej Polsce i na terenach anektowanym przez ZSRR. Należały do nich placówki o krypt. „Prom” w Białymstoku, „Masarnia” w Siedlcach, „Starostwo” w Lublinie, „Cegielnia” w Wilnie i „Piekarnia” w Mińsku. W kwietniu 1945 r. Żuk skontaktował się z mjr. Jachimkiem, który działał już w nowej strukturze powstałej na bazie AK, tj. Delegaturze Sił Zbrojnych na Kraj (DSZ), i przekazał mu raport z pracy swojej sieci. Żuk i mjr. Jachimiek spotkali się ponownie w tym samym miesiącu w Częstochowie. Żuk przekazał wtedy raport o sytuacji we wschodniej Polsce i w ZSRR. Na tym spotkaniu został oficjalnie mianowany przez mjr. Jachimka szefem ekspozytury wywiadu, której nadał ostatecznie krypt. „Pralnia II”. Na podstawie otrzymanych wytycznych przeprowadzono ponownie reorganizację istniejących struktur wywiadowczych. Trzecie spotkanie tych oficerów miało miejsce w czerwcu 1945 r., na nim mjr. Jachimiek polecił rozpracowywać ludowe Wojsko Polskie (IWP) w ramach tzw. akcji „Ż”. W związku z prowadzeniem tych działań udało się zwerbować do współpracy m.in. kpt. IWP Mieczysława Sokołowskiego, ps. „Rotmistrz”¹⁵⁰. W lipcu 1945 r. szef DSZ płk Jan Rzepecki wydał rozkaz rozwiązania struktur „Pralni II” z zachowaniem komórki samochodowej i komórki akcji „Ż” o krypt. „Przystań”. Taka arbitralna decyzja szefa DSZ była trudna do zaakceptowania przez kierownictwo sieci. W tych warunkach Żuk i jego zastępca Barbara Sadowska zdecydowali się na wyjazd do Londynu w celu ostatecznego wyjaśnienia u naczelnych władz wojskowych sytuacji politycznej i określenia dalszych losów struktur wywiadowczych funkcjonujących na terenie kraju. W połowie sierpnia 1945 r. Żuk i Sadowska ruszyli na Zachód szlakiem „Konrada”, który wiódł przez Pilzno, Pragę i prowadził do Regensburga w amerykańskiej strefie okupacyjnej Niemiec, gdzie stacjonowało dowództwo Brygady Świętokrzyskiej. W Regensburgu oboje oficerowie przeprowadzili rozmowę z „Kozłowskim” (mjr. Osmólskim). Udzielił on wszechstronnej pomocy i umożliwił dalszy przerzut do dowództwa II Korpusu stacjonującego w Anconie. Po przybyciu do Włoch Żuk i Sadowska przeprowadzili rozmowy z szefem Oddziału Informacyjnego Sztabu II Korpusu płk. Bąkiewiczem i szefem Ekspozytury „W” ppłk. dypl. Kijakiem. Ostatecznie szef „Pralni II” został przyjęty w Porto San Giorgio przez gen. Andersa. Wyjazd do Włoch spowodował

¹⁵⁰ AIPN Warszawa, 00231/169, t. 13, *Notatka służbowa Edwarda Barszcza, referenta Wydziału III Departamentu III MBP*, Warszawa, 12 IX 1953 r., k. 1–2.

przejęcie przez wywiad II Korpusu formalnie rozwiązanych struktur „Pralni II”. Wiązało się to z przyjęciem instrukcji prowadzenia dalszej pracy wywiadowczej, radiostacji oraz funduszy w wysokości 4 tys. dolarów. W drodze powrotnej Żuk i Sadowska wykorzystali ten sam szlak, którym przybyli do Włoch. Radiostację przekazaną przez andersowską „dwójkę” miała dostarczyć do Polski siatka NSZ. Po powrocie do kraju w październiku 1945 r. wspólnie z osobami związanymi ze strukturami „Pralni II” przystąpiono do organizacji nowej struktury wywiadowczej pod krypt. „Port”, z której zostanie z czasem wygenerowane „Liceum”¹⁵¹.

1.9.2. Struktura organizacyjna i zakres pracy

Nowa sytuacja dotycząca podporządkowania sieci „Liceum” Sztabowi II Korpusu wymusiła ponowne zadeklarowanie się co do współpracy osób tkwiących w konspiracyjnych strukturach. Zasadniczo praca była kontynuowana bez zmian. Wyjątek stanowiła struktura lubelska występująca pod kryptonimem „Starostwo”, kierowana przez „Czada” (NN). Ludzie tam działający wycofali się z dalszej pracy. Sama organizacja dzieliła się na komórki, placówki i ekspozyturę w Wilnie. Jej zarys zostanie przedstawiony w kolejnej części podrozdziału.

• Ekspozytura „Auśra”¹⁵² – Wilno

Była to struktura wygenerowana po demobilizacji oddziałów polowych i ewakuacji Okręgu Wileńskiego AK do centralnej Polski. Składała się z żołnierzy ekspozytury „Dalekiego Wywiadu” podporządkowanych bezpośrednio Oddziałowi II Komendy Głównej AK oraz konspiratorów Oddziału II Okręgu Wileńskiego AK¹⁵³.

Pierwotnie nosiła ona w ramach „Pralni II” kryptonim „Spichlerz”, następnie „Cegielnia” i była kierowana przez Tadeusza Sikorę, ps. „Wichura”, „Silski”, „Żygis”, którego zastępcą był Stanisław Światłowicz, ps. „Pazur”, „Vytautas”¹⁵⁴. W skład organizacji wchodził również por. Wieńczysław Barsengow, ps. „Harap”, „Ciotka”, który odpowiadał za

¹⁵¹ AIPN Warszawa, 00231/169, t. 13, *Odpis z odpisu z Wyroku z 18.VII.1947 r.*, Warszawa, 31 VIII 1953 r., k. 27–28.

¹⁵² Auśra w języku litewskim znaczy „jutrzenka”. W literaturze polskiej występuje zapis „Auszra” zgodny z zapisem pochodzących z materiałów śledczych MBP (przyp. autora).

¹⁵³ P. Nawiński, *Wywiad Okręgu Wileńskiego AK po lipcu 1944 roku*, w: *W sieci powojenne polskie siatki wywiadowcze (AK-NIE-DSZ-WiN, PSZ) w latach 1944–1956*, M. Bechta (red.), Warszawa 2016, s. 96–97.

¹⁵⁴ Według ustaleń MBP Ekspozyturą w Wilnie miał kierować Stanisław Światłowicz, posługujący się pseudonimami „Pazur”, a następnie „Vytautas”. Jako jego następcę typowano bliżej nieznanego „Silskiego” używającego następnie pseudonimu „Żygis”. Zob. AIPN Warszawa, 00231/154, t. 6, *Odpis protokołu przesłuchania podejrzanego Alenowicz Stanisław*, Warszawa, 4 VI 1946 r., k. 122.

legalizację, oraz Stanisława Gortyńska, ps. „Komarowa”, „Klucz”, Zuzanna Kozodoj ps. „Magda”, Teresa Symonowicz, ps. „Basia”, „Skalska”, „Jaskółka” i inni. Zadaniem tej struktury było niesienie pomocy materialnej ściganym żołnierzom AK, zaopatrywanie ich w dokumenty i ewakuacja do centralnej Polski. Taki stan obowiązywał do sierpnia 1945 r., kiedy to NKWD rozbił struktury Okręgu Wileńskiego. Powstał wtedy palący problem nawiązania kontaktu z dowództwem ewakuowanym na obszar objęty nowymi granicami Polski. Udało się to już we wrześniu, kiedy w Warszawie spotkali się komendant Okręgu ppłk Antoni Olechnowicz i szef „Auśry” por. T. Sikora. Współpraca trwała do wiosny 1946 r., kiedy w wyniku aresztowań na terenie kraju ustała wymiana informacji¹⁵⁵. Niezależnie od kontaktu z dowództwem okręgu utrzymywano łączność w ramach struktur „Pralni II”, a następnie „Portu”. W ten sposób dokonywano wymiany poczty i uzyskiwano środki na prowadzenie dalszej działalności za kordonem. Transfer środków odbył się czterokrotnie. Kurierzy z Wilna podejmowali pieniądze: 1 lipca 1945 r. (70 złotych rubli), 26 października 1945 r. (20 dolarów), 30 października 1945 r. (165 złotych rubli), 31 października 1945 r. (285 dolarów papierowych). W 1946 r. kurierzy „Auśry” „Ordon” (NN) i „Skory” (NN) przywieźli 18 marca 1946 r. na punkt kontaktowy w łódzkiej Y.M.C.A. raport za okres 20 stycznia – 28 lutego 1946 r. Został on przekazany szefowi komórki kurierskiej „Technikum” Stanisławowi Alenowiczowi. Sam raport miał sześć stron oraz dwa załączniki. Załącznik nr 1 liczył osiem stron, załącznik nr 2 – cztery. Kolejny raport z Wilna do Warszawy przywiózł ponownie „Skóra” w dniu 25 kwietnia 1946 r., a więc już w okresie likwidacji „Liceum” przez Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego (MBP). Zawierał on raport za okres 28 lutego – 4 kwietnia 1946 r. i został przekazany Halinie Waszczuk, prowadzącej archiwum organizacji¹⁵⁶.

Przez Wilno starano się dotrzeć dalej na wschód, co zakończyło się połowicznym sukcesem. Udało się zbudować przyczółek w Mińsku na Białorusi, tworząc komórkę o krypt. „Latarnia”, próbowano również pozyskiwać informacje z Moskwy. Jednak na ugruntowanie tej działalności brakowało środków materialnych. W sierpniu 1946 r. na terenie Wilna doszło do aresztowań osób działających w ramach placówki¹⁵⁷.

¹⁵⁵ P. Niwiński, *Wywiad Okręgu Wileńskiego...*, s. 98.

¹⁵⁶ AIPN Warszawa, 00231/154, t. 6, *Odpis protokołu przesłuchania podejrzanego Waszczuk Halina ps. „Tyczyńska”*, Warszawa, 4 VI 1946 r., k. 3.

¹⁵⁷ M. Bechta, A. Chrzanowska, *Działalność ekspozytury wywiadu wschodniego AK, DSZ i II Korpusu Polskiego – krypt. „Pralni II”, „Port”, „Liceum” – w latach 1944–1946*, w: M. Bechta, *W sieci. Powojenne polskie siatki wywiadowcze (AK-NIE-DSZ-WiN, PSZ) w latach 1944–1955*, Warszawa 2016, s. 25.

• Placówka wywiadowcza „Stocznia” – Gdańsk

Pierwotnie szefem placówki był mianowany por. Mirosław Urtate, którego po dwóch miesiącach zmienił kpt. Julian Łozicki, ps. „Morski”, „Naruszewicz”, „Julek”¹⁵⁸. Jego zastępcą była Jadwiga Sternin-Matusewicz, ps. „Jaga”, „Zapolska”. W skład tej komórki wchodził informatorzy: Edward Staniul, ps. „Milecki”, Leon Wleciał, ps. „Miły”¹⁵⁹. W Szczecinie nawiązano także kontakt z dyrektorem Banku Gospodarstwa Krajowego Leopoldem Szumiewiczem, ps. „Molski”, który miał stworzyć sieć nad Odrą¹⁶⁰. Zadaniem „Stoczni” było śledzenie ruchu w portach Gdyni i Gdańska i rejestrowanie ruchu towarowego kierowanego z zagranicy do kraju i z kraju za granicę. Zbierano informacje o rozmieszczeniu jednostek IWP i Armii Czerwonej ze szczególnym uwzględnieniem 16 DP. Rejestrowano działalność partii politycznych, przede wszystkim PPR i PPS¹⁶¹. Łączność z centralą zapewniał kurierzy: Zuzanna Kozodejówna i Kazimierz Frajtag.

• Komórka kontrwywiadowcza „Cyrk” – Warszawa

Szefem komórki był Stanisław Karolkiewicz, ps. „Szczęsny”, „Rylski” (posługiwał się również nazwiskami Stanisław Nawrocki, Stanisław Namysłowski i Stanisław Chrostowski)¹⁶².

W listopadzie 1945 r. przejął on od Stefana Fiedorowicza, ps. „Darski” „Borkowski” materiały legalizacji oraz trzy samochody wraz z kierowcami. Pierwszoplanowym zadaniem „Cyrku” było podtrzymanie kontaktów z informatorami w MBP i więziennictwie. W Departamencie Więziennictwa i Obozów źródłem informacji była Halina Zwinogrodzka, ps. „Niewiadomska”. Przekazała ona instrukcje i zarządzenia resortowe, wiadomości o działaniach oficerów MBP, którzy mieli prawo wstępu do więzień, oraz listy oficerów będących na etatach tego departamentu. Z kolei w centrali MBP „wtyczką” był Henryk

¹⁵⁸ Julian Łozicki (ur. 21 X 1899 r. w Zarudziu, pow. Zborów, woj. tarnopolskie) – otrzymał wykształcenie wyższe handlowe. Uczestnik obrony Lwowa w 1918 r. i wojny polsko-sowieckiej. W okresie międzywojennym był oficerem zawodowym. Podczas okupacji kierownik placówki wywiadu AK w Mińsku Białoruskim krypt. „E-2” (marzec – sierpień 1942 r.). Od marca do listopada 1944 r. i od stycznia do maja 1945 r. kierownik placówki wywiadowczej o krypt. „Prom” w Białymstoku. Od listopada 1944 r. w IWP w 4 Pułku Zaporowym. Od lutego 1945 r. kierownik Placówki „Stocznia” w Gdańsku w ramach sieci „Liceum”. W momencie aresztowania 22 V 1946 r. był już zdemobilizowany i zamieszkiwał w Gdańsku-Wrzeszczu przy ul. Wincentego Witosa 41/1. Był zatrudniony jako zastępca dyrektora szkoły średniej. Zob. AIPN Warszawa, 00231/154, t. 6, *Odpis protokołu przesłuchania podejrzanego Juliana Łozickiego*, Warszawa, 1 VI 1946 r., k. 67–73.

¹⁵⁹ AIPN Warszawa, 0259/73, t. 1, *Spis oskarżonych w sprawie „Liceum”*, [bmd], k. 117.

¹⁶⁰ M. Bechta, A. Chrzanowska, *Działalność ekspozytury wywiadu wschodniego...*, s. 25.

¹⁶¹ AIPN Warszawa, 00231/154, t. 6, *Odpis protokołu przesłuchania podejrzanego Juliana Łozickiego*, Warszawa, 1 VI 1946 r., k. 71.

¹⁶² AIPN Warszawa, 00231/169, t. 13, *Odpis z odpisu uzasadnienia wyroku z dnia 18 lipca 1947 r.*, [bmd], k. 204.

Dzięgielewski. Przekazywał on informacje kadrowe z tego ministerstwa oraz dane o metodach pracy i stosunkach wewnętrznych¹⁶³. Dzięgielewski przekazał przede wszystkim wiele precyzyjnych wiadomości na temat I Departamentu MBP¹⁶⁴. Kolejną osobą w strukturach MBP była Józefa Majewska¹⁶⁵. Dla „Szczęsnego” pracował również informator, który zakresem swego działania wykraczał poza kompetencje „Cyrku”. Był nim kpt. Zygmunt Grodzki, pełniący służbę w Departamencie Personalnym Ministerstwa Obrony Narodowej. Kontakt przekazał jeszcze przez Fiedorowicza¹⁶⁶. Kapitan Grodzki przekazywał cenne informacje na temat Naczelnego Dowództwa ludowego Wojska Polskiego (ND IWP) oraz zagadnień personalnych¹⁶⁷. Jego pozycja w strukturze „Liceum” wynikała z osobistego zaufania, jakim ten oficer darzył Karolkiewicza. Sadowska próbowała co prawda przejść go do komórki wojskowej, lecz Grodzki stanowczo odmawiał. „Szczęsny” z pomocą swego szwagra Jerzego Majranca wprowadził do Centralnego Komitetu Wykonawczego (CKW) PPS Lecha Dunina, ps. „Dyzio”, którego pierwotnym zadaniem miało być wprowadzanie ludzi z „Liceum” do struktur MBP i Ministerstwa Spraw Zagranicznych (MSZ)¹⁶⁸.

Problem, z jakim borykała się cała struktura „Liceum”, to brak stałego finansowania. Środki, które przekazywano z Włoch, nie wystarczały na bieżące finansowanie działalności wywiadowczej. Podobnie było w „Cyrku”, gdzie za styczeń 1946 r. pracownicy otrzymali tylko dotację, w lutym zaś nie dostali żadnych pieniędzy. Jednak ze względu na specyfikę placówki, tzn. posiadanie na stanie samochodów i broni palnej (w tym czterech sztuk MP 44) oraz działania w jej ramach osób o zdecydowanym charakterze, istniały możliwości zdobycia pieniędzy za pomocą akcji ekspropriacyjnej¹⁶⁹. Prawdopodobnie 12 stycznia 1946 r. grupa dowodzona przez „Szczęsnego” dokonała zajęcia w Urzędzie Ziemskim w Wołowie opła

¹⁶³ Tamże, k. 231.

¹⁶⁴ AIPN Warszawa, 0259/73, t. 1, *Protokół przesłuchania podejrzanego Karolkiewicza Stanisława*, Warszawa, 1 VI 1946 r., k. 63. Henryk Dzięgielewski podał również informacje o ppor. Antoniaku z MBP, Barbarze Żugajewicz i Sykulskim z NSZ oraz Ewie Ballsrtron i Zohnie Nagy.

¹⁶⁵ AIPN Warszawa, 0259/73, t. 1, „Liceum”- inni aresztowani, [bmd], k. 132. Na temat Dzięgielewskiego i Majewskiej zob. T. Balbus, *Ludzie Podziemia w Urzędzie Bezpieczeństwa*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2002, nr 4, s. 60.

¹⁶⁶ AIPN Warszawa, 0259/73, t. 1, *Protokół przesłuchania podejrzanego Karolkiewicza Stanisława*, Warszawa, 13 V 1946 r., k. 32.

¹⁶⁷ AIPN Warszawa, 00231/169, t. 13, *Odpis z odpisu uzasadnienia wyroku z dnia 18 lipca 1947 r.*, [bmd], k. 231.

¹⁶⁸ AIPN Warszawa, 0259/73, t. 1, *Protokół przesłuchania podejrzanego Karolkiewicza Stanisława*, Warszawa, 13 V 1946 r., k. 32.

¹⁶⁹ AIPN Warszawa, 00231/169, t. 13, *Odpis z odpisu uzasadnienia wyroku z dnia 18 lipca 1947 r.*, [bmd], k. 231.

olympii, 200 litrów benzyny i 700 litrów spirytusu¹⁷⁰. Karolkiewicz nie zameldował swojej przełożonej o tych działaniach.

Karolkiewicz utrzymywał kontakt z Sadowską za pośrednictwem łączniczki Zuzanny Kozodój, ps. „Zosia”. Punkty kontaktowe znajdowały się w mieszkaniu Jana Niedzieli, ps. „Knyszyniak” w Warszawie przy ulicy Żulińskiego 4 m. 32. W tym lokalu „Szczęsny” spotkał się z „Zosią” dwukrotnie w grudniu 1945 r.

• Komórka łączności „Technikum” – Łódź

Jej kierownikiem mianowano wspomnianego wcześniej Stanisława Alenowicza, ps. „Zakrzewski”. Był on żołnierzem AK z terenu Wilna. Po przedostaniu się do centralnej Polski od grudnia 1944 r. do połowy 1945 r. działał jako informator komórki wywiadowczej w Lublinie o krypt. „Starostwo” w ramach struktury „Pralni II”¹⁷¹. Pracował w tym czasie w lubelskich Polskich Kolejach Państwowych. Jego dowódcą był „Czad” (NN). Po zaprzestaniu działalności przez tego ostatniego w czerwcu 1945 r. Alenowicz w sierpniu 1945 r. został przez kpt. Jana Kosowicza zaangażowany do pracy w warsztatach komórki samochodowej DSZ w Warszawie. W listopadzie 1945 r. z polecenia Żuka został mianowany szefem łączności sieci „Liceum”. W ramach tworzenia tej komórki współpracował z Frajtagiem (używającym nazwiska Kazimierz Stankiewicz), ps. „Romańczuk” i Mieczysławem Błaszkiwiczem (używającym nazwisk Mieczysław Koralski i Stanisław Witkowski), ps. „Korab”, „Mietek”¹⁷². Poza wymienionymi w tej komórce pracowali: Halina Waszczuk, ps. „Tyczyńska”, Danuta Skwarecka „Renata” i Zuzanna Kozodoj „Zula”, „Zosia”¹⁷³.

Meldunek do Włoch dostarczył Błaszkiwicz, człowiek z dużym doświadczeniem konspiracyjnym. W 1943 r. wstąpił do AK. Był kurierem ekspozytury wileńskiej „Dalekiego Wywiadu”, przemierzał trasy do Rygi, Kowna i Warszawy. Repatriował się do centralnej Polski w kwietniu 1945 r. i został zaangażowany do struktur „Pralni II” w ramach DSZ. W czerwcu i lipcu 1945 r. w przebraniu oficera IWP dwukrotnie dostarczył instrukcje

¹⁷⁰ Tamże, k. 206.

¹⁷¹ AIPN Warszawa, 00231/169, t. 13, *Odpis z odpisu wyroku z dnia 18 lipca 1947 r.*, [bmd], k. 207.

¹⁷² AIPN Warszawa, 00231/169, t. 13, *Odpis z odpisu uzasadnienia wyroku z dnia 18 lipca 1947 r.*, [bmd], k. 233.

¹⁷³ W dokumentach MBP podawana błędnie jako Zofia Kosodoj. Zob. AIPN Warszawa 025831/73, t. 4, *Schemat ekspozytury wywiadu „Liceum”*, Warszawa, 13 VI 1946 r., k. 1–2.

i pieniądze do Wilna¹⁷⁴. Był on również współtwórcą komórki łączności o krypt. „Cerownia” i jednocześnie działał w grupie ochrony Delegata Sił Zbrojnych. W listopadzie 1945 r. wszedł w skład komórki kurierskiej „Liceum”. W grudniu 1945 r. przewiózł on do Włoch *Sprawozdanie Nr 2*, korzystając z okrężnej drogi przez północne Niemcy do Regensburg. Dzięki mjr. Kozłowskiemu (mjr. Osmólskiemu) sprawnie dotarł do Ancony. Do kraju przywiózł zaś 8 tys. dolarów przeznaczonych na pracę organizacyjną, zaszyfrowaną instrukcję dla centrali oraz ustne wskazówki dla Sadowskiej. W drodze powrotnej wykorzystywał szlak wiodący przez Jabłków Czeski¹⁷⁵. Po raz kolejny próbował przewieźć materiały do Włoch wraz z Alenowiczem i Frajtagiem w czerwcu 1946 r. Ostatecznie to zamierzenie nie zostało zrealizowane z uwagi na fale aresztowań, które dotknęły sieć „Liceum”. „Korab” został ujęty przez UB 28 maja 1946 r.¹⁷⁶

Frajtag był kurierem ekspozytury wileńskiej, następnie – podobnie jak Błaszkiwicz – należał do grupy ochrony osobistej szefa DSZ. Na przełomie października i listopada 1945 r. po rozmowie z Sadowską w Łodzi zasilił skład „Technikum”. Był wykorzystywany jako kurier krajowy. Zapewniał łączność centrali ze „Stoczną” (do Gdańska przemierzył trasę pięciokrotnie) oraz z Biurem Studiów sieci „Liceum” mieszczącym się u szefa tej komórki Tadeusza Kwieka, ps. „Nowak”, wspieranego przez swoją siostrę Marię Kwiek, ps. „Sosnowska”¹⁷⁷. Frajtaga aresztowano, podobnie jak Błaszkiwicza, 28 maja 1946 r.¹⁷⁸

Ostatnie sprawozdanie, które dotarło do Włoch w styczniu 1946 r. przerzucił ppor. Zbigniew Markowski posługujący się imieniem i nazwiskiem Bogdan Krawczyk. Jak wcześniej zaznaczono, w czerwcu planowano kolejny przerzut materiałów zlecony przez Waszczuk, która prowadziła archiwum organizacji. Sprawa dotarcia do Włoch była rozpatrywana w kontekście trzech osób: Alenowicza, Błaszkiwicza i Frajtaga, lecz z powodu aresztowania wymienionych nie została doprowadzona do końca¹⁷⁹.

¹⁷⁴ AIPN Warszawa, 0259/73, t. 1, sygn. MC 02276/2157/71, *Odpowiedź Naczelnika Wydziału II Biura „C” MSW plk. J. Starzyckiego dla Naczelnika Wydziału „C” Komendy Miejskiej MO w Łodzi*, Warszawa, 19 V 1971 r., k. 216.

¹⁷⁵ AIPN Warszawa, 00231/169, t. 13, *Odpis z odpisu uzasadnienia wyroku z dnia 18 lipca 1947 r.*, Warszawa, 31 VIII 1953 r., k. 233–234.

¹⁷⁶ Tamże, k. 208.

¹⁷⁷ Tamże, k. 234–235.

¹⁷⁸ Tamże, k. 209.

¹⁷⁹ Tamże, k. 225. W tym dokumencie postać „Bogdana” jest nierozpoznana. Więcej na jego temat zob. M. Bechta, A. Chrzanowska, *Działalność ekspozytury wywiadu wschodniego...*, s. 29.

• Placówka „Gimnazjum” – Lublin

Stworzona przez Alenowicza, ps. „Zakrzewski” w grudniu 1945 r., składała się prawdopodobnie tylko z trzech osób, tj. Henryka Gajewskiego, ps. „Jerzy” – podchorążego IWP¹⁸⁰, Kazimierza Szumlaka, ps. „Szarego”, Dawidowicza (imię NN). „Zakrzewski” początkowo przyjeżdżał po meldunki osobiście do Lublina, w grudniu 1945 r. oraz w styczniu i lutym 1946 r. Na początku marca 1946 r. Gajewski udał się na spotkanie z Alenowiczem do Łodzi na punkt kontaktowy przy ulicy Piotrkowskiej, gdzie przekazał meldunek za drugą połowę lutego. Następnie obaj udali się na róg ulic Piotrkowskiej i Śródmiejskiej, gdzie „Jerzego” skontaktowano z Sadowską. Tam też ustalono, że „Zakrzewski” przyjedzie po materiały do Lublina na początku marca. Przybył tam wraz z Danutą Skwarecką, ps. „Renata”, informując jednocześnie, że „Jerzy” ma przekazywać materiały od „Szarego” bezpośrednio „Renacie”.

• Placówka Katowice

W Katowicach, zgodnie z danymi z materiałów MBP, informatorem „Liceum” był kierownik wydziału w Centrali Przemysłu Węglowego Stanisław Jakóbisiak, ps. „Kubacki”. Punkt kontaktowy dla kurierów znajdował się w Delikatesach na ulicy Pierackiego¹⁸¹.

• Komórka wywiadu „Szkoła” – Warszawa

Na czele komórki stał Bolesław Zieleniewski vel Witold Brzozowski, ps. „Rokicki”. Początkowo była częścią „Pralni II” (do sierpnia 1945 r.), następnie znajdowała się w strukturach „Portu” i „Liceum”¹⁸². W jej skład wchodził Franciszek Pacyński, ps. „Boruta” – wicedyrektor Izby Przemysłowo-Handlowej w Warszawie. Dostarczał on informacje i dokumenty o stopniu zniszczeń wojennych w kraju i o stanie gospodarczym Ziemi Zachodnich i Północnych. Informował o odbudowie przemysłu i przekazywał wyciągi ze sprawozdań Izby Przemysłowo-Handlowej. Dostarczył również szczegóły umów międzynarodowych Polski z m.in. z Rumunią i krajami skandynawskimi¹⁸³. Kolejną ważną osobą w „Szkoła” był Dunin, ps. „Dyzio”, który okres wojny spędził w obozie jenieckim.

¹⁸⁰ AIPN Warszawa, 00231/154, t. 6, *Wyciąg z zeznań aresztowanego: Gajewskiego Henryka ps. „Jerzy” z dnia 5 VI 1946 r.*, [bmd], k. 124.

¹⁸¹ AIPN Warszawa, 00231/169, t. 13, *Plan operacyjnych przedsięwzięć do sprawy krypt. „Podróźni” na b. czł. Dalekiego Wywiadu Oddz. II K.G. A K*, Warszawa, 2 I 1954 r., k. 27–28. W tym dokumencie Stanisław Jakóbisiak jest przedstawiony jako Jakubisiak bez podania imienia.

¹⁸² Tamże, k. 19.

¹⁸³ AIPN Warszawa, 00231/169, t. 13, *Odpis z odpisu uzasadnienia wyroku z dnia 18 lipca 1947 r.*, Warszawa, 31 VIII 1953 r., k. 226–227.

Jeszcze w ramach „Pralni II” przekazał plany mobilizacyjne sporządzone w MON, dokumenty Państwowej Rady Lotniczej, Departamentu Zbrojeniowego Ministerstwa Przemysłu i Handlu, dane personalne wysokich oficerów MON, ustalił rejony koncentracji Armii Czerwonej na ziemiach polskich oraz przekazał informację o tworzeniu Biura Kadry w Ministerstwie Przemysłu i Handlu. Już w ramach „Liceum” Duninowi udało się dostać się do referatu wojskowego CKW PPS w charakterze referenta. Dzięki tej pracy miał on wprowadzić do UB i MSZ „wtyczki” podziemia. Kolejnym informatorem tej komórki była siostra Dunina – Halina Dunin. Jako dziennikarka zbierała i przekazywała wiadomości na temat wojskowości, bezpieczeństwa publicznego, życia społeczno-gospodarczego i politycznego. Przekazała m.in. informację o organizacji i personelu Rad Narodowych, dane dotyczące garnizonu warszawskiego i przedsiębiorstwa PLL „Lot”¹⁸⁴.

Nie do końca jasne pozostaje umiejscowienie informatorów „Liceum” rozpracowujących IWP. W materiałach MBP pojawiają się cztery nazwiska (bez imion): kpt. Mimowicza, kpt. Gałkowskiego, por. Grochowskiego i ppor. Wojciechowskiego. Pracowali oni prawdopodobnie w ramach komórki „Szkoła”¹⁸⁵.

1.9.3. Likwidacja sieci „Liceum” przez UB

Wykorzystanie kanałów przerzutowych NSZ przez sieć „Pralni II” stanowiło potencjalne zagrożenie dla struktur konspiracyjnych z uwagi na punktową koncentrację szlaków kurierskich kilku odrębnych struktur podziemnych. Po przybyciu z Włoch do kraju Żuk 9 listopada 1945 r. zgłosił się po odbiór instrukcji do radiostacji do punktu kontaktowego w Warszawie przy ulicy Złotej, gdzie UB zorganizował „kocioł” w związku z omówioną już infiltracją szlaku „Konrada”. Bezpośrednio po aresztowaniu Żuk został przewieziony do więzienia mokotowskiego, gdzie przesłuchiwał go osobiście płk Józef Różański. Początkowo śledczym nie udało się właściwie zidentyfikować zatrzymanego¹⁸⁶. Nastąpiło to dopiero w wyniku aresztowania członków grupy ekspropriacyjnej, będącymi podkomendnymi Karolkiewicza. Podczas dochodzenia jeden z członków grupy przekazał śledczym informację, że na Mokotowie od kilku miesięcy jest więziony szef całej organizacji¹⁸⁷.

¹⁸⁴ Tamże, k. 227–228.

¹⁸⁵ AIPN Warszawa, 00231/169, t. 13, *Schemat ekspozytury wywiadu „Liceum”*, Warszawa, 13 VI 1946 r.

¹⁸⁶ H. Żuk, *Na szachownicy życia. Wspomnienia kapitana Armii Krajowej „Onufrego”*, [bmd], s. 199–200.

¹⁸⁷ Tamże, s. 203.

Ostatecznie o likwidacji „Liceum” przesądziło uwięzienie Sadowskiej. Została ona osadzona w celi z Malessą. Od niej dowiedziała się o działaniach płk. Rzepeckiego. Będąc świadomą rozpracowania przez MBP kierowanych przez siebie struktur, Sadowska zdecydowała się na ujawnienie swoich podkomendnych w zamian za gwarancję ich osobistego bezpieczeństwa. Sam proces ujawnienia był dla Sadowskiej desperacką próbą ratowania własnych podwładnych, podobnie jak dla innych wybitnych konspiratorów: płk. Atoniego Olechnowicza (komendanta Ośrodka Mobilizacyjnego Okręgu Wileńskiego AK) czy płk. Łukasza Cieplińskiego (prezesa IV Zarządu WiN).

Należy jednoznacznie stwierdzić, że postawa Sadowskiej po zatrzymaniu i podczas odbywania kary więzienia była heroiczna. Polegała ona m.in. na prowadzeniu protestów głodowych z żądaniem uwolnienia swoich ujawnionych podwładnych. Postawa „Roberta” wpłynęła na los wielu osób. Udało się uratować od śmierci nawet konspiratorów działających wewnątrz MBP: Dzięgielewskiego, Zwinogrodzką i Majewską. Dwoje pierwszych zostało skazanych 23 sierpnia 1947 r. na karę śmierci, ale prezydent Bolesław Bierut oboje ułaskawił. Tragiczniejszy był los oficerów i żołnierzy IWP współpracujących z „Pralnią II”. Kapitan Sokołowski został aresztowany przez Główny Zarząd Informacji Wojska Polskiego (GZI) 9 marca 1946 r. W następnym miesiącu ujęto innych członków dawnej komórki „Przystań”. Ostatecznie Sokołowski i kpr. Józef Czerniawski, ps. „Czarka” zostali skazani na karę śmierci i rozstrzelani 30 listopada 1946 r. Innych pracowników tej komórki w większości skazano na kary długoletniego więzienia. Informatora „Cyrku”, kpt. Z. Grodzickiego (imię NN), skazano co prawda na karę śmierci, ale ostatecznie zamieniono ją na dożywotnie więzienie¹⁸⁸.

Ostatnim wątkiem związanym z likwidacją „Liceum” są troje wileńskie. W tym czasie bowiem NKWD rozpracowywał w Wilnie Placówkę „Aušra”, co wiązało się z aresztowniem kilkudziesięciu osób¹⁸⁹.

¹⁸⁸ M. Bechta, A. Chrzanowska, *Działalność ekspozytury wywiadu wschodniego...*, s. 38–39.

¹⁸⁹ P. Niwiński, *Działania operacyjne Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego wobec środowiska wileńskiego do 1956 r.*, w: *„Zwyczajny” resort. Studium o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, Warszawa 2005, s. 264; P. Niwiński, *Okręg Wileński...*, s. 305. Na temat infiltracji środowiska wileńskiego przez UB i SB zob. P. Niwiński, *Działania komunistycznego aparatu represji wobec środowisk kombatantów wileńskiej AK 1945–1980*, Warszawa–Gdańsk 2009.

Rozdział 2. Organizacja wywiadu wojskowego o kryptonimie „Biuro Planowania” działająca w latach 1946–1949

2.1. Geneza powstania i założenia organizacyjne „Biura Planowania”

Wraz z końcem wojny w Europie powstał palący problem przyjęcia z pomocą humanitarną i organizacyjną Polakom rozproszonym w wyniku działań wojennych na ogromnym obszarze Europy – od Szwecji i Austrii po Hiszpanię i Włochy. Dowództwo II Korpusu pomagało przy organizowaniu polskiego uchodźstwa wojennego w Europie Zachodniej, które byłoby w stanie przeciwstawić się rozszerzającym się wpływom TRJN, szczególnie tworzonemu Polskim Misjom Repatriacyjnym powstającym na terenie czterech stref okupacyjnych Niemiec od października 1945 r. oraz na terenie Austrii od grudnia 1945 r. do lipca 1946 r. W celu przeciwdziałania wpływom Warszawy na Polaków znajdujących się na terenie Niemiec i Austrii pod koniec 1945 r. powołano przy dowództwie II Korpusu „Biuro Planowania”. Na jego czele stanął wybitny oficer płk dypl. Franciszek Demel¹⁹⁰. „Biuro

¹⁹⁰ Franciszek Demel (ur. 19 XI 1896 r. w Brodach) – pułkownik dyplomowany. Przed I wojną światową w Związku Strzeleckim, od 1914 r. służył w I Brygadzie Legionów Polskich, następnie w POW. Od 1918 w WP, uczestnik walk o Lwów w 1918 r. oraz wojny polsko-bolszewickiej. Ukończył Wyższą Szkołę Wojenną w 1925 r. Od 1926 r. do 1929 r. oficer Sztabu Inspektora Armii gen. Józefa Rybaka. W latach 1929–1930 kierownik Samodzielnego Referatu Operacyjnego w Oddziale III Sztabu Głównego. Od 1930 r. do 1933 r. w Oddziale II SG. 1933–1935 dowódca batalionu w 30 pp. Od 1935 r. oficer do prac Inspektora Armii gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego. W latach 1936–1937 II oficer sztabu, od 1938 r. I oficer sztabu Sosnkowskiego. W kampanii wrześniowej oficer do zleceń dowódcy Frontu Południowego, od 22 IX 1939 r. szef Sztabu Dowódcy Frontu. Od listopada 1939 r. w sztabie KG ZWZ we Francji, początkowo zastępca szefa Sztabu, po 17 I 1940 r. szef Sztabu KG ZWZ. Uczestnik konferencji w Belgradzie (maj – czerwiec 1940 r.). Po ewakuacji do Wielkiej Brytanii oficer Oddziału VI Specjalnego Sztabu Naczelnego Wodza. Zastępca szefa Oddziału VI i szef Wydziału Organizacyjno-Operacyjnego Oddziału VI. Po dymisji Sosnkowskiego 4 IX 1941 r. odwołany z funkcji i przeniesiony do 7 Brygady Kadrowej Strzelców jako zastępca dowódcy 20 Batalionu. Następnie Kierownik Sekcji Studiów Ogólnych Dowództwa Jednostek Terytorialnych. W kwietniu 1943 r. przeniesiony przez gen. Sikorskiego w stan nieczynny z zakazem pobytu w Londynie przez okres dwóch lat. Po śmierci gen. Sikorskiego i powrocie do służby gen. Sosnkowskiego w lipcu 1943 r. powołany do służby czynnej. Od sierpnia 1943 r. do listopada 1944 r. szef Oddziału III Operacyjnego Sztabu Naczelnego Wodza. Po ujawnieniu uczestnictwa w próbie likwidacji Józefa Rettingera podczas wykonywania misji w kraju przeniesiony w listopadzie 1944 r. na stanowisko szefa Oddziału Wyszkozenia Sztabu Naczelnego Wodza. Od stycznia 1945 r. w dyspozycji dowódcy II Korpusu. Od kwietnia 1945 r. p.o. dowódcy 4 Wołyńskiej Brygady Piechoty w 5 Kresowej DP. Od listopada 1945 r. w Wydziale Studiów Operacyjnych Dowództwa II Korpusu. Formalnie zdemobilizowany w styczniu 1947 r. Przeszedł do konspiracji w ramach sieci wywiadu o krypt. „Biuro Planowania”, którą kierował w Brukseli w latach 1946–1949. Następnie pracował jako analityk w sztabie w Londynie. Zmarł tamże 19 IX 1976 r. Przez przełożonych w okresie międzywojennym był charakteryzowany jako „oficer o wybitnych zdolnościach, na którym można śmiało polegać i mieć pewność, że zawsze wykona powierzone zadanie – nadający się na stanowisko Szefa Sztabu Armii”. Zob. AIPN Warszawa, 0192/456, *Informacja dotycząca ppłk. Demela Franciszka Władysława*, Warszawa, 22 VIII 1950 r., k. 235; Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), akta personalne AP 1769/89/1008,teczka personalna w SPP za: M. Nestor-Krwawicz, *Biuro Generała Sosnkowskiego. Komenda Główna Związku Walki Zbrojnej we Francji listopad*

Planowania” niosło pomoc organizacyjną uchodźcom i współpracowało w tym zakresie z powstałym w maju 1945 r. Sztabem Ewakuacji, przemianowanym następnie na Oddział Społeczny II Korpusu, kierowanym przez płk. dypl. Buterlewicza. Jego zadaniem była opieka materialna nad rozproszonymi Polakami. Te dwa podmioty wraz z oficerami łącznikowymi II Korpusu i punktami PCK, który swoją siecią placówek docierał aż na teren Czechosłowacji, tworzyły struktury niosące pomoc Polakom znajdującym się w Europie Zachodniej i Środkowo-Wschodniej. Organizacje te stały się płaszczyzną działalności wywiadu II Korpusu.

W spuściznie po płk. dypl. Demelu przechowywanej w Studium Polski Podziemnej w Londynie znajduje się odręczna notatka wykonana w jednym egzemplarzu przeznaczona do wiadomości dowódcy oraz szefa Sztabu II Korpusu. Notatka daje obraz ówczesnych poglądów na długofalową pracę wywiadowczą, która miała być prowadzona, jak zakładano, przez polskie czynniki niepodległościowe jeszcze wiele lat po zakończeniu wojny. Autor podkreślał w niej, że musi być zachowana zasada ścisłej tajemnicy, a sama praca prowadzona bez pośpiechu. Działalność wojskowa miałyby być zakonspirowana szeregiem różnorodnych organizacji. Podkreślano w referacie, że łączność radiowa na dłuższą metę będzie niemożliwa. Niemniej do momentu, gdy jeszcze będzie można ją prowadzić, należy wykorzystać ruchome radiostacje zlokalizowane na terenie Palestyny, Turcji, Egiptu, Francji, Niemiec i Wielkiej Brytanii. Łączność z krajem w dłuższej perspektywie czasowej miałyby opierać się na zagranicznych firmach mających swoje przedstawicielstwa na terenie Polski. W opracowaniu wymieniono firmy czeskie, szwedzkie i brytyjskie. Autor zakładał, że struktury polskiego wywiadu wojskowego winny obejmować cztery kontynenty: Europę, Azję i obie Ameryki, same rezydentury należałoby utworzyć we Francji, Turcji, Austrii, Czechosłowacji, Szwajcarii, Szwecji, okupowanych Niemczech, obu Amerykach oraz w Chinach. W ZSRR (nazywanym Rosją) zakładano, że rezydentury mogłyby działać w Leningradzie, Odessie i Kijowie. Cała organizacja miała być finansowana z dotychczasowych źródeł, a w przyszłości ze środków Polonii, zwłaszcza amerykańskiej¹⁹¹.

Bardzo ciekawa była postulowana wizja struktury scentralizowanej, konspiracyjnej organizacji wojskowo-cywilnej na terenie Polski. Docelowo miała się ona składać z trzech stopni. Pierwszym miała być ściśle zakonspirowana organizacja wojskowa kadry

1939 – czerwiec 1940, Warszawa 1996, s. 98–99; Z. Siemaszko, *Działalność generała Tatara 1943–1949*, Lublin 2004, s. 16–18.

¹⁹¹ Studium Polski Podziemnej w Londynie (dalej: SPP), kol. 11/55, *Notatka odręczna tylko w jednym egzemplarzu. Tylko do wiadomości Dowódcy i Szefa Sztabu II Korpusu*, [bmd], k. 1–6.

i jednocześnie jednostka specjalnego przeznaczenia. Drugi stopień tworzyłyby organizacje o charakterze sabotażowo-dywersyjnym. Trzeci stopień miał składać się z organizacji już istniejących na terenie kraju bądź stworzonych później, do których zadań należało oddziaływanie na społeczeństwo. Kierownictwo wszystkich trzech okręgów składałoby się z dwóch osób wojskowych i jednej cywilnej¹⁹².

Wobec szybkiego biegu wydarzeń, a zwłaszcza zbliżającej się ewakuacji jednostek polskich z Włoch i Bliskiego Wschodu do Wielkiej Brytanii oraz przewidywanej nieuniknionej demobilizacji, 20 czerwca 1946 r. płk dypl. Demel przedstawił dokument omawiający tzw. rozmieszczenie sieci pracy krajowej po ewakuacji II Korpusu na Wyspy Brytyjskie. W planie odnosił się ściśle do zaistniałej realnej sytuacji politycznej oraz możliwości ekonomicznych środowiska II Korpusu. Szef „Biura Planowania” podkreślał, że centrala sieci winna się znajdować w tym samym miejscu co naczelne władze RP, tzn. w Londynie. Bieżącą pracą punktów przesyłowych rozsianych po Europie miała kierować ekspozytura. Jako miejsce jej lokalizacji wskazano dwa ośrodki we Francji (Paryż) bądź alternatywnie w Belgii (Bruksela). Autor nie rozstrzygał ostatecznie problemu lokalizacji, podkreślał jedynie, że Bruksela jest, podobnie jak Paryż, znakomicie skomunikowana, lecz nie występują w niej tak silne zagrożenia penetracji komunistycznej, jak miało to miejsce w przypadku stolicy Francji¹⁹³.

Prawdopodobnie we wrześniu 1946 r. płk dypl. Demel sporządził dla gen. Andersa referat dotyczący ustalenia organizacji i wyposażenia sieci łączności z krajem, w którym została przedstawiona szczegółowa charakterystyka organizacji¹⁹⁴. Siedziba ekspozytury miała ostatecznie znajdować się w Belgii. Planowano, że jej podstawowym zadaniem będzie utrzymanie łączności pomiędzy centralą w Londynie a krajem, przy zapewnieniu przepływu informacji i pomocy dla struktur podziemnych w Polsce. Łączność zamierzano utrzymywać przez sieć punktów przesyłowych. Ekspozytura miała zapewniać sprawną łączność pomiędzy Wielką Brytanią a poszczególnymi punktami. Zakładano, że przykryciem dla tej działalności będzie legalnie działająca firma transportowa z siedzibą w Brukseli, mająca na wyposażeniu siedem samochodów marki Chevrolet 30 CWT oraz warsztat samochodowy. Oczekiwano, że część ludzi z ekspozytury znajdzie zatrudnienie w polskich instytucjach na terenie Belgii, zwłaszcza w Naczelnej Radzie Związku Polaków za Granicą z siedzibą w Brukseli

¹⁹² Tamże, k. 3.

¹⁹³ SPP, kol. 11/55, *Projekt planu rozmieszczenia sieci pracy krajowej w przypadku przejścia II Korpusu do Wielkiej Brytanii*, autorstwa płk. dypl. F. Demela, Ancona, 20 VI 1946 r., k. 1–2.

¹⁹⁴ SPP, kol. 11/55, *Referat dla Dowódcy 2 Korpusu w sprawie ostatecznego ustalenia organizacji i wyposażenia sieci łączności z Krajem*, [bmd], k. 3–4.

oraz w dziale kolportażu Instytutu Wydawniczego¹⁹⁵. Planowano następującą obsadę personalną: kierownik ekspozytury – płk dypl. Demel, kierownik punktu wysyłkowego – kpt. Michał Grabowski, dokumentacja i fotografika – ppor. Ziemowit Bobowski, radiooperatorzy – ppor. Mikołaj Rak i pchor. Józef Beck, szyfrant – ppor. Jerzy Grobicki, kwatermistrzowie – por. Bohdan Tymieniecki i sierż. Stefan Olesiak. Ponadto miano etatyzować kierowcę kpr. Stanisława Wolańskiego. Stan osobowy zamierzano również zasilić pięcioosobową rezerwą łącznikową. Ekspozytura miała docelowo być wyposażona w pięć radiostacji typu AP 5, sprzęt laboratoryjny i fotograficzny, samochód Chevrolet 15 CWT, materiały pędne i smary oraz sorty mundurowe, żywność itp. Budżet przewidywany na uruchomienie ekspozytury opiewał na kwotę 23 840 dolarów. Zawarto w niej środki na odprawy dla 22 ludzi w wysokości 7480 dolarów. Na każdą z osób odchodzących z II Korpusu do zakonspirowanych struktur „Biura Planowania” przeznaczano 340 dolarów na odprawę¹⁹⁶.

Pierwszy punkt przesyłowy o krypt. „Bursa” znajdował się w Paryżu. Zadaniem tej placówki miało być zbudowanie i utrzymanie północnej drogi do kraju przez stworzenie szeregu punktów pośrednich i melin. Do jej zadań należało również utrzymanie łączności z ekspozyturą oraz z punktami przesyłowymi na terenie Włoch, Austrii, Niemiec i Hiszpanii. Na kierownika punktu typowano ppłk. Fidelisa Włodarskiego, sprawami politycznymi zajmować się miał ppor. Władysław Żeleński, obowiązki szyfranta i kierowcy zamierzano powierzyć sierż. Henrykowi Zywertowi. Na radiooperatorów wyznaczono ppor. Bolesława Trzaskowskiego i sierż. Władysława Dembka. Paryski punkt przesyłowy również wyposażono w samochód typu Chevrolet 15 CWT, radiostację typu AP 5, sprzęt laboratoryjny i radiowy, materiały pędne i smary, sorty mundurowe oraz żywność. Przewidywane wydatki na zafunkcjonowanie punktu wyliczono na kwotę 3450 dolarów, w tym odprawy dla pięciu osób po 340 dolarów każda¹⁹⁷. Zakładano, że punkt paryski powinien mieć dwie wysunięte placówki – jedną w celu utrzymania łączności z Włochami w południowej Francji i drugą we francuskiej strefie okupacyjnej Niemiec¹⁹⁸.

Drugi punkt przesyłowy planowano umiejscowić na terenie Niemiec, przy czym nie ustalono jeszcze na tym etapie jego lokalizacji. Zakładano, że początkowo obsada będzie składać się z dwóch osób, pozyskanych na miejscu i zatrudnionych przy Radzie Naczelnej

¹⁹⁵ SPP, kol. 11/55, *Odręczna tabela charakteryzująca ekspozyturę i punkty przesyłowe*, [bmd], k. 3.

¹⁹⁶ SPP, kol. 11/55, *Referat dla Dowódcy 2 Korpusu w sprawie ostatecznego ustalenia organizacji i wyposażenia sieci łączności z Krajem*, [bmd], k. 3–5.

¹⁹⁷ Tamże, k. 4–5.

¹⁹⁸ SPP, kol. 11/55, *Odręczna tabela charakteryzująca ekspozyturę i punkty przesyłowe*, [bmd], k. 1–3.

Zjednoczenia Polaków w Niemczech. Zadaniem tego punktu miało być budowanie drogi przerzutu do kraju szlakiem północnym przez punkty pośrednie i meliny oraz utrzymanie łączności z ekspozyturą i punktami w Austrii i we Francji. Oczekiwano, że ten punkt będzie mieć trzy wysunięte placówki. Pierwsza na kierunku Czechosłowacji, druga w Austrii i trzecia również zlokalizowana w Austrii i nakierowana na francuską strefę kontroli w tym kraju. Koszty organizacyjne oszacowano na 700 dolarów.

Kolejny punkt zamierzano utworzyć na terenie Austrii w Salzburgu (amerykańska strefa okupacyjna). Jego zadaniem miały być budowa i utrzymanie dróg łączności z Polską przez stworzenie podpunktów przesyłowych na terenie Czechosłowacji. Spodziewano się, że placówka w Salzburgu będzie utrzymywać łączność z punktami we Włoszech, w Niemczech, Francji i na Węgrzech. Już w momencie organizacji posiadała ona wysunięte placówki w Innsbrucku i Linzu. Na jej kierownika wytypowano por. Stanisława Bukowskiego. Obsada była przewidziana na łącznie sześć osób zwerbowanych na miejscu i posiadających obywatelstwo austriackie bądź studiujących na terenie tego kraju. Placówka w Salzburgu miała być również wyposażona w samochód typu Chevrolet 15 CTW oraz materiały pędne, żywność, itp. Koszty organizacyjne oszacowano na 2180 dolarów.

Punkt przesyłowy na Węgrzech spodziewano się założyć w Budapeszcie. Jego zadaniem miało być stworzenie drogi kurierskiej do kraju przez organizację punktów pośrednich i melin oraz utrzymanie łączności z Austrią. Na kierownika placówki przewidziano Zygryda Graetzer, pozostałe osoby miały być dobrane spośród miejscowych, studiujących na węgierskich uczelniach. Początkowe koszty organizacyjne dla trzech osób oszacowano na 1090 dolarów. Punkt miał być zasilony papierosami i innymi rzeczami konsumpcyjnymi pozwalającymi na łatwe upłynnienie¹⁹⁹.

Zakładano również powołanie punktu przesyłowego w stolicy Włoch. Przewidywano, że ta placówka będzie przyjmować łączników, którzy po spodziewanej ewakuacji II Korpusu do Wielkiej Brytanii mieli jeszcze docierać z kraju. Kolejnym zadaniem było utrzymywanie łączności z punktami w Austrii, Francji i Hiszpanii. Zakładano, że łączność z ekspozyturą będzie zachowywana przez pocztę watykańską. Tą drogą miały być przekazywane informacje z trzech wcześniej wymienionych punktów przesyłowych. Oczekiwano, że ośrodek rzymski zostanie obarczony również prowadzeniem archiwum „Biura Planowania”. Jego przewidywana obsada przedstawiała się następująco: kierownik punktu – por. Waśniowski

¹⁹⁹ SPP, kol. 11/55, *Referat dla Dowódcy 2 Korpusu w sprawie ostatecznego ustalenia organizacji i wyposażenia sieci łączności z Krajem*, [bmd], k. 5.

(imię NN), szyfrant – ppor. Janusz Krupski, prowadzenie dokumentacji – por. Józef Wałach, radiooperator – sierż. Gołębiowski (imię NN), kierowca – st. sierż. Woźniak (imię NN). Uznano, że te osoby będą działały przy Instytucie Wydawniczym (ostatecznie ewakuowanym do Paryża) lub w ośrodkach akademickich²⁰⁰. Ośrodek rzymski miał być wyposażony w radiostację typu AP 5, laboratorium i warsztat radiowy, laboratorium dokumentacyjne, samochód marki Chevrolet 15 CWT, towary konsumpcyjne (żywność, papierosy, materiały pędne). Wydatki na uruchomienie punktu składającego się z pięciu osób szacowano na 3300 dolarów²⁰¹.

Przedstawione założenia pracy ekspozytury i punktów przesyłowych w założeniu miały tworzyć sieć, która opłótłaby większość Europy Zachodniej i Środkowo-Wschodniej. W dokumentach pozostawionych przez płk. dypl. Demela znajduje się odręczny szkic przedstawiający zasady pracy sieci. Wynika z niego, że szczególne znaczenie w niej przypadało punktowi przesyłowemu w Austrii, który z uwagi na swoje położenie miał odgrywać kluczową rolę w systemie łączności „Biura Planowania”. Schemat organizacji zakładał również istnienie dwóch rezerwowych punktów przesyłowych, pierwszego w Szwajcarii, kierowanego przez Halinę Drymmer, i drugiego w Hiszpanii²⁰².

W momencie tworzenia zakonspirowanej struktury „Biura Planowania” powstało wiele problemów natury organizacyjnej i materialnej. Jesienią 1946 r. było jasne, że żołnierze, którzy nie wstąpili do PKPiR, stracili prawo do pomocy ze strony rządu brytyjskiego. Żołnierze wyjeżdżający do Wielkiej Brytanii mieli zapewniony stały żołd i gwarancje uzyskania pracy. W momencie demobilizacji uzyskiwali odprawę pieniężną i odzież cywilną, opiekę na wypadek inwalidztwa oraz, co bardzo ważne, wsparcie moralne własnego środowiska. Ludzie schodzący do konspiracji utracili zaś wszelką pomoc materialną i prawną, jaką mieli w ramach PSZ. Proces demobilizacyjny postawił pod znakiem zapytania możliwość umiejscowienia ludzi w polskich instytucjach znajdujących oparcie w wojsku. Poza tym osoby zgłaszające się do dalszego prowadzenia walki, tym razem wywiadowczej, zostały obciążone samodzielnym pozyskiwaniem środków na swoje utrzymanie. Sprawy bytowe komplikowały się jeszcze bardziej pod wpływem procesów stabilizacyjnych w powojennej Europie. Reformy walutowe oraz finansowe powodowały, że środki wydzielone okazywały się niewystarczające do sprawnego działania organizacji. Te tendencje

²⁰⁰ SPP, kol. 11/55, *Odręczna tabela charakteryzująca ekspozyturę i punkty przesyłowe*, [bmd], k. 3.

²⁰¹ SPP, kol. 11/55, *Referat dla Dowódcy 2 Korpusu w sprawie ostatecznego ustalenia organizacji i wyposażenia sieci łączności z Krajem*, [bmd], k. 6.

²⁰² SPP, kol. 11/55, *Odręczna tabela charakteryzująca ekspozyturę i punkty przesyłowe*, [bmd], k. 1 i 3.

dobrze obrazowała sytuacja w Austrii i na Węgrzech. Jeszcze wiosną 1946 r. osoba posiadająca dolary amerykańskie miała unormowaną sytuację materialną, lecz już jesienią tego roku dolary nie były gwarancją stabilizacji. Co więcej, nowi konspiratorzy musieli sami zadbać o zalegalizowanie się w nowym środowisku. Jeżeli proces ten by się nie udał, takiej osobie groziło zatrzymanie przez władze alianckie i skierowanie do obozów uchodźców. Brak jasno zarysowanej przyszłości w strukturach konspiracji spowodował wycofywanie się części wcześniej zdeklarowanych żołnierzy z akcesu do organizacji²⁰³.

Ta sytuacja zmusiła płk. dypl. Demela do wysunięcia następujących wniosków przedstawionych następnie gen. Andersowi. Formalnie gros nowych konspiratorów nie było objęte brytyjskim programem demobilizacji z uwagi na to, że wywodzili się z AK, a nie PSZ. Jednak, jak podkreślano, walka podziemna jest z natury swej „demokratyczna” w związku z nieujawnianiem stopni i stanowisk. Dlatego szef przyszłej ekspozytury skłaniał się ku rozwiązaniu, aby każdej osobie zgłaszającej się do ponownej walki przysługiwał jednakowy ryczałt składający się z odprawy o równowartości 85 funtów brytyjskich. Odpowiadało to średniej odprawie kapitana II Korpusu z „pełną służbą wojenną” oraz ryczałtu na ubranie o równowartości 80 tys. lirów włoskich, pozwalającego na zakup skromnego ubrania cywilnego. Ponadto miano przekazać środki w ramach tzw. kosztów vegetacyjnych przeznaczonych na utrzymanie się każdego z żołnierzy przez okres dwóch miesięcy wyliczonych na kwotę 150 dolarów. Całkowity koszt wdrożenia jednej osoby do ponownej konspiracji szacowano na 650 dolarów, co po przemnożeniu przez postulowany ramowy stan organizacji, tj. 35 osób, dawało w sumie 23 tys. dolarów. Jak podkreślał płk dypl. Demel w swoim sprawozdaniu, każdy kraj europejski oceniał osoby chcące się w nim osiedlić przez pryzmat ewentualnych kosztów obciążających budżet w związku z pobytem na jego terytorium uchodźcy bądź emigranta. Znacznie łatwiej było zalegalizować się osobom posiadającym środki pieniężne w gotówce. Mimo przewidzianych działań pomocowych ze strony organizacji szef „Biura Planowania” nie miał złudzeń, że większość tworzonych placówek obciąży ekspozyturę tzw. kosztami vegetacyjnymi. Wyjątki mogły stanowić Paryż oraz Bruksela. W tym drugim mieście konspiratorzy mieli znaleźć pracę w warsztacie samochodowym i firmie transportowej, jednak i w tym przypadku zdawano sobie sprawę, że w początkowym okresie będzie potrzebne bezpośrednie wsparcie finansowe dla ludzi czy pośrednie na wzmocnienie kapitału zakładowego. Odrębną kwestią stanowiło umiejscowienie

²⁰³ SPP, kol. 11/55, *Referat dla Dowódcy 2 Korpusu w sprawie ostatecznego ustalenia organizacji i wyposażenia sieci łączności z Krajem*, [bmd], k. 1.

i zalegalizowanie kierownika ekspozytury. Liczono na to, że uda się wykorzystać wpływ dowództwa II Korpusu, aby płk dypl. Demel mógł być zatrudniony jako szeregowy pracownik w przyszłym sekretariacie Rady Naczelnej Związku Polaków na Uchodźstwie z siedzibą w Brukseli. Taka praca pozwalała na swobodne przemieszczanie się kierownika ekspozytury po terenie objętym zasięgiem działania związku i pozyskiwanie cennych informacji.

W dalszej części sprawozdania podkreślono, że są możliwe dwa sposoby zwolnienia ludzi z II Korpusu. Pierwszy to demobilizacja, drugi – długotrwałe urlopowanie. To drugie rozwiązanie wydawało się korzystniejsze, ponieważ uważano, że w przyszłości będzie możliwe domaganie się od władz brytyjskich zdemobilizowania formalnego i uzyskania w ten sposób dokumentów brytyjskich dla poszczególnych osób.

Poza sprawami zabezpieczenia materialnego żołnierzy deklarujących zejście do konspiracji jeszcze we wrześniu 1946 r. pozostał nierozstrzygnięty problem zabezpieczenia sprzętowego. Jak podkreślano, braki w tym zakresie były bardzo duże, a ich zniwelowanie pociągnęłyby za sobą znaczne, nieplanowane wydatki. Brakowało zupełnie niezbędnego sprzętu fotograficznego i laboratoryjnego. Sprzęt radiowy był niekompletny. Właściwie w ogóle nie posiadano elektronarzędzi i mierników. Dział samochodowo-warsztatowy praktycznie nie istniał z uwagi na różnorodność samochodów i ich stan techniczny. Stwierdzono potrzebę unifikacji taboru samochodowego ze względu na zapewnienie właściwego serwisu, w tym ogumienia. Zwracano uwagę na konieczność zabezpieczenia odpowiednio dużej rezerwy materiałów pędnych i smarów, które pozwoliłyby na łatwiejsze przetrwanie pierwszego okresu funkcjonowania firmy samochodowej w Brukseli.

Ostatni problem stanowiła żywność. Jej zapewnienie początkowo było sprawą pierwszoplanową, szczególnie na terenach z trudną sytuacją żywnościową. Poza tym żywność stanowiła wówczas najstabilniejszą walutę. Niestety, jesienią 1946 r. wojsko nie dysponowało już produktami wysokowartościowymi. Brakowało tłuszczów, konserw mięsnych, sucharów, a także papierosów. W związku z powyższym płk dypl. Demel zwrócił się do dowódcy II Korpusu z prośbą o zapewnienie niezbędnej żywności i artykułów lepszej jakości. Jako źródło wskazano organizację Czerwony Krzyż.

W pomyślnej realizacji tych planów największe znaczenie miał czas. Jak zaznaczał to płk dypl. Demel, było konieczne szybkie podjęcie wiążących decyzji oraz pilne oddanie do dyspozycji kierownika ekspozytury wszystkich potrzebnych środków. Za takimi działaniami przemawiała oczywista już wtedy dewaluacja lira włoskiego, która podważała wcześniej sporządzone w tej walucie kalkulacje. Występowały też trudności w przeliczeniu

ludzi, środków finansowych oraz sprzętu. Jak określił to szef „Biura Planowania”, (...) *w czerwcu wchodziły w grę miesiące, w sierpniu tygodnie, obecnie już tylko dni*²⁰⁴.

Praktyczne działanie ludzi i struktur w ramach tworzonego „Biura Planowania” opisywała *Ramowa instrukcja dla kierownika punktu przesyłowego*. Podstawowe znaczenie miało dobranie ludzi już na miejscu, w terenie, co było zarówno najważniejszym, jak i najtrudniejszym zadaniem. Werbunek miał być prowadzony bardzo skrupulatnie i po dłuższym rozpoznaniu. Organizacja skupiałaoby ludzi posiadających prawo legalnego pobytu, pracę, najlepiej osób, które przyjęły polskie obywatelstwo, niepowiązanych politycznie z innymi organizacjami, które prowadziłyby działania zbliżone do poczynań „Biura Planowania”. Takie osoby powinny cechować się zasadą bezwzględnego przestrzegania tajemnicy służbowej, uczciwym stosunkiem do powierzonych obowiązków i pieniędzy, skromnymi wymaganiami osobistymi. Niedopuszczalne były powiązania rodzinne z krajem lub okupacją sowiecką, które umożliwiałyby ewentualne szantażowanie ze strony sowieckich lub warszawskich sił bezpieczeństwa. Wymagano przynajmniej niewielkiego doświadczenia konspiracyjnego oraz wiedzy z dziedziny fotografii, legalizacji dokumentów, szyfrów, radiotelegrafii bądź umiejętności pisanie na maszynie. Ceniono fachowców, którzy dzięki wyuczonym zawodom mogliby być zatrudnani w różnych firmach. Zwracano uwagę, że przy wyszukiwaniu ludzi i ich umieszczaniu w instytucjach należy poszczególne osoby lokować nie na stanowiskach eksponowanych, lecz na niższych. Za szczególnie ważne przyjęto takie lokowanie współpracowników, aby mogli oni z uwagi na charakter swojej pracy swobodnie przekraczać granice. Podkreślano, że ludzie zaangażowani w prace specjalne (wywiadowcze) nie mogli brać czynnego udziału w życiu politycznym, pracy propagandowej czy nawet społecznej w skali wzbudzającej zainteresowanie lokalnych czynników administracji. Z doświadczeń wynikało, że takie osoby szybko dekonspirowano.

Podstawowym ogniwem pracy „Biura Planowania” miał być punkt przesyłowy bezpośrednio podlegający ekspozyturze. Nie był on komórką dyspozycyjną. Kierownik punktu nie mógł samodzielnie przesyłać żadnych wytycznych czy instrukcji organizacyjnych do kraju. Pierwszym zadaniem kierownika było wskazanie lub zwerbowanie swojego zastępcy, który w razie potrzeby mógłby przejąć kierowanie pracą punktu.

Punkt w zamierzeniach twórców „Biura Planowania” miał być tylko punktem technicznym, organizującym przesyłanie ludzi i poczty. Zamierzano to osiągnąć przez zbudowanie wyznaczonego przez ośrodek brukselski odcinka szlaku komunikacyjnego

²⁰⁴ Tamże, k. 2–3.

wraz z niezbędnymi schroniskami (melinami) oraz punktami przerzutu przez granicę. W razie takiej potrzeby punkty mogły tworzyć swoje placówki wysunięte. Bieżąca praca punktu polegała na przygotowaniu transportu ludzi i poczty pod względem technicznym do następnego punktu przesyłowego, względnie podjęcie ludzi i poczty nadchodzącej z przeciwnej strony oraz pomoc kurierom przez zapewnienie im środków finansowych i dokumentów. W ramach sieci konspiracyjnej miano utrzymywać bieżącą łączność z ekspozyturą, współpracować z sąsiednimi punktami przesyłowymi oraz punktami przerzutowymi, placówkami wysuniętymi i melinami na danym szlaku łączności. Stałymi zadaniami wyznaczonymi ludziom pełniącym służbę na punktach przesyłowych były zbieranie informacji, szczególnie o sytuacji w kraju i przekazywanie ich do Brukseli, oraz starania o rzeczowe i obiektywne informowanie kraju według wskazówek otrzymanych z ekspozytury. Natomiast jak zanotowano we wcześniej wymienianej instrukcji, na temat prowadzenia wywiadu wojskowego wydano oddzielny dokument. W instrukcji przeznaczony dla kierowników punktów przesyłowych zwracano uwagę na działania i zachowania pozwalające na ustrzeżenie się od zbędnego ryzyka. Podkreślano, że podstawowym obowiązkiem jest posiadanie zapasowych dokumentów, których ostateczne sporządzenie mogłoby się szybko odbyć. Przypominano, żeby w mieszkaniu ani w miejscu pracy nie przetrzymywać zdanej poczty służbowej, szyfrów oraz większych kwot pieniędzy. Wszelkie zbędne raporty czy sprawozdania kasowe należało jak najszybciej przysyłać kierownikowi ekspozytury. Rzeczy wymienione wyżej, będące dowodami pracy konspiracyjnej, polecano zabezpieczyć u osób pozostających poza sferą podejrzeń miejscowych czynników. Zalecenia pracy przeznaczone dla kierowników punktów zakazywały kategorię wykorzystywania szlaków kurierskich do przysyłania prywatnej korespondencji lub prywatnej działalności czarnorynkowej. Sformułowano także wyraźny zakaz melinowania u siebie osób przyjezdnych. Podkreślano również, że sprzęt specjalny, a zwłaszcza radiowy, jest ściśle konspiracyjny, wskazówki odnośnie do jego użytkowania miały być wydane w formie oddzielnego dokumentu do instrukcji ramowej.

Żywność i papierosy traktowano jako walutę przeznaczoną na działalność operacyjną. Wskazywano, że tylko wyjątkowo, za zezwoleniem kierownika ekspozytury, można ją częściowo spożytkować, wydzielając pracownikom jako część uposażenia pieniężnego bądź zwrotu kosztów podróży. Artykuły spożywcze miały podlegać ścisłemu rozliczeniu. Gospodarka pieniędzmi stanowiła odrębne zagadnienie, któremu poświęcono znaczną część instrukcji. Podkreślano w niej, że ambicją każdego pracownika (konspiratora) winno być zarobienie na własne utrzymanie. Przewidziane w budżecie koszty vegetacyjne należało

zmniejszać w miarę poziomu aklimatyzacji się w nowym środowisku. Środki na życie miały być rozdzielane przez kierowników punktów poszczególnym pracownikom indywidualnie, z zachowaniem zasady, że mają pozwolić na zaspokojenie tylko podstawowych potrzeb. Podkreślano, że środki „Biura Planowania” będą się kurczyć w miarę upływu czasu, a praca wywiadowcza była zakładana w długiej perspektywie czasowej. Zastrzeżono, że naruszenie rezerwy finansowej, którą otrzymają punkty przesyłowe, będzie możliwe tylko za zezwoleniem kierownika ekspozytury w wyjątkowych wypadkach dotyczących wykupu ludzi w przypadku aresztowania, niespodziewanego przybycia kuriera lub ważnej poczty, a także w momencie niedostarczenia na czas środków z ekspozytury. Każdy członek „Biura Planowania” odpowiadał osobiście za powierzone pieniądze. Miała obowiązywać zasada ścisłego i możliwie regularnego rozliczania się z pieniędzy służbowych. Do każdego sprawozdania z pracy (optymalnie raz w miesiącu) należało dołączyć rozliczenie kasowe wraz z dowodami pieniężnymi. Bez rozliczenia się z otrzymanych dotacji nie była możliwa nowa wypłata²⁰⁵.

Wszystkie te plany wymagały zapewnienia realnego finansowania. Wcześniejsza całkowita kalkulacja kosztów zejścia do ponownej konspiracji z czerwca 1946 r. zakładała dwa warianty: tańszy i droższy. Już jesienią pierwszy wariant nie wchodził w rachubę, drugi, opiewający na 112 tys. Dolarów, pozostał aktualny, z tym że płk dypl. Demel postulował zwiększenie tej kwoty do 120 tys. dolarów. Zakładano, że dotacja roczna winna być rozmieszczona i zabezpieczona w trzech niezależnych punktach do imiennej dyspozycji kierownika ekspozytury. Pierwszym postulowanym miejscem zdeponowania funduszy był Watykan, gdzie należało złożyć roczną dotację dla punktów przesyłowych we Włoszech, na Węgrzech, w Austrii i Czechosłowacji. Trzy ostatnie punkty miały otrzymać od razu dotacje na kwartał oraz z góry rezerwę finansową z uwagi na przewidywane trudności komunikacyjne. Drugie miejsce zdeponowania środków finansowych określono jako konto bursy szkoły polskiej w Paryżu. Na trzecie miejsce zdeponowania pieniędzy typowano przedsiębiorstwo transportowe w Brukseli. Dla Paryża i Brukseli ustalono dotację roczną. Pułkownik dypl. Demel jako kierownik ekspozytury miał być uprawniony do podejmowania dotacji kwartalnych i dysponowania rezerwą²⁰⁶.

²⁰⁵ SPP, kol. 11/55, *Ramowa instrukcja dla kierowników punktu przesyłowego*, [bmd], k. 1–2.

²⁰⁶ SPP, kol. 11/55, *Referat dla Dowódcy 2 Korpusu w sprawie ostatecznego ustalenia organizacji i wyposażenia sieci łączności z Krajem*, [bmd], k. 1–2.

2.2. Stworzenie sieci wywiadowczej „Biuro Planowania”

Na początku września 1946 r. płk dypl. Demel sporządził wykaz odpraw dla osób przechodzących do nowej konspiracji, co ostatecznie kończyło ich funkcjonowanie w ramach PSZ i rozpoczynało nowy rozdział walki w zmienionych okolicznościach, bez jasno zarysowanej perspektywy czasowej. Wykaz obejmował w sumie 35 ludzi, w tym 15 oficerów. Byli to: płk dypl. Franciszek Demel, ppłk Fidelis Włodarski, kpt. Jadwiga Mierzejewska, kpt. Michał Grabowski, por. Bohdan Tymieniecki, por. Stanisław Bukowski, por. Waśniowski, ppor. Ziemowit Bobowski, ppor. Mikołaj Rak, ppor. Bolesław Trzaskowski, ppor. Władysław Żeleński, ppor. Józef Wałach, ppor. Janusz Krupski, ppor. Tadeusz Płuzański, ppor. Jerzy Grobicki, Elżbieta Wolf, 7 podoficerów i 12 kierowców²⁰⁷.

W kolekcji dokumentów pozostawionych przez szefa „Biura Planowania”, który w ramach struktur konspiracyjnych używał ps. „Franciszek Zaczerniański”, znajduje się preliminarz na 12 miesięcy 1947/1948 r. Obrazuje on zmiany organizacyjne początkowych planów i zamierzeń z jesieni 1946 r. Z zestawienia wynika, że największe znaczenie miały komórki działające na terenie Europy Środkowo-Wschodniej. W preliminarzu wyszczególniono dziesięć etatów pod zbiorczą nazwą Austria, z czego pięć przypada na Innsbruck (francuska strefa okupacyjna), Wiedeń (zarząd międzyalianski) i Salzburg (amerykańska strefa kontroli), pozostałe pięć na Graz (linia graniczna strefy amerykańskiej i sowieckiej w Austrii), Budapeszt i Pragę. W zakres pracy tej 10-osobowej grupy wpisano organizację łączności kurierskiej z Polską (*Dokumentacja dla biegaczy do Kraju*). Kwotę ogólną potrzebną do realizacji zadań postawionych przez ekspozyturę wyliczono na 15 600 dolarów, a rezerwę na 2400 dolarów, co dawało budżet w wysokości 18 tys. dolarów.

Kolejny zespół organizacyjny znajdował się w Belgii i była nią ekspozytura z sześcioma etatami. W zakres jej działalności wchodziło niesienie pomocy dla kraju. Była to największa pozycja budżetowa i opiewała na kwotę 48 tys. dolarów. Były dostępne także środki dla kurierów „biegaczy” w wysokości 6 tys. dolarów. Cały zaś budżet opiewał na 96 tys. dolarów przy 10 tys. dolarach rezerwy.

Francja dzieliła się na dwie grupy: trzy osoby w Grenoble i dwie w Paryżu. Do prac paryskiej grupy należało m.in. legalizowanie osób przyjezdnych, zapewnienie melin

²⁰⁷ SPP, kol. 11/55, *Wykaz oficerów, podoficerów i szeregowych z „Biura Planowania”, którym należy wypłacić odprawy demobilizacyjne, zapomogę na przemundurowanie cywilne oraz 2-miesięczne koszty vegetacyjne – sporządzony przez płk. dypl. F. Demela*, [bmw], 2 IX 1946 r., k. 1.

oraz opłacanie kurierów i przemytników. Budżet całej działalności we Francji opiewał na kwotę 18 400 dolarów.

Punkt kontaktowy w Holandii posiadał tylko dwa etaty. Do zadań pracujących tam ludzi należało zabezpieczenie dokumentów oraz przejść przez granice. Cały budżet miał wynosić 1200 dolarów.

W Luksemburgu „Biuro Planowania” zamierzało sfinansować działalność jednej osoby, do której obowiązków należało utrzymywanie grupy przemytników przy budżecie rocznym w kwocie 1800 dolarów.

Na terenie Niemiec bez wskazania strefy okupacyjnej preliminarz przewidywał jedynie dwa etaty. Punkt ten miał zapewniać dokumenty i posiadał znaczne rezerwy finansowe. Budżet wynosił 6800 dolarów.

Cała kwota przeznaczona na 12 miesięcy funkcjonowania „Biura Planowania” na przełomie 1947/1948 r. wykazana przez płk. dypl. Demela wynosiła 145 tys. dolarów²⁰⁸. Ostatecznie tworzenie „Biura Planowania” odbiegało od wcześniejszych założeń. Dokonano zmian kadrowych w planowanej obsadzie punktów przesyłowych. Kierownikiem punktu przerzutowego nazywanym „Włochy” został ppor. Grobicki, który przyjął pseudonimy „Georgio Alfini” i „Pierre Lachotte”²⁰⁹. Podpisał on zobowiązanie działalności konspiracyjnej i 3 listopada 1946 r. potwierdził zapoznanie się z przepisami instrukcji punktu przerzutowego²¹⁰.

2.3. Austria

Polska aktywność na terenie Austrii charakteryzowała się biegunową odmiennością w stosunku do postawy Dowództwa Amerykańskich Sił Zbrojnych w Austrii (ang. Headquarters United States Forces Austria, HQ USFA). Do jesieni 1946 r. Amerykanie nie posiadali informacji na temat stacjonujących na terenie tej naddunajskiej republiki oddziałów Armii Radzieckiej. Nie znano również zakresu aktywności Komunistycznej Partii Austrii. Co więcej, przez cały 1947 r. nie definiowano sowieckich działań w tym kraju jako zagrożenia interesów Waszyngtonu i do wiosny 1947 r. przekazywano zbiegów z Armii Radzieckiej do sowieckiej strefy kontroli. Pod koniec 1946 r. miesięcznie uciekało z Austrii

²⁰⁸ SPP, kol. 11/56, *Budżet Franciszka Zaczerniańskiego na 1947/48*, [bmd], k. 1.

²⁰⁹ SPP, kol. 11/55, *Notatka z tezami płk. dypl. F. Demela na spotkanie z ppor. J. Grobickim*, [bmw], 2 XI 1946 r., k. 1.

²¹⁰ SPP, kol. 11/55, *Zobowiązanie ppor. J. Grobickiego o zapoznaniu się z przepisami instrukcji punktu przerzutowego*, [bmw], 3 XI 1946 r., k. 1.

na Zachód średnio od 20 do 25 obywateli sowieckich. Dopiero w połowie 1948 r. Amerykanie zaczęli niejawnie wspierać odtwarzaną armię austriacką w ramach głęboko zakonspirowanej operacji pod kryptonimem „Kismet”²¹¹.

Ta rażąca krótkowzroczność, skutkująca biernością i bezduszością, kontrastowała z polską determinacją, której nie przekreśliła ewakuacja II Korpusu do Wielkiej Brytanii. Już bowiem jesienią 1946 r. swoją działalność nad Dunajem zainicjowało „Biuro Planowania”. Działania struktur austriackich rozpoczęły się 5 listopada 1946 r., kiedy ppor. Zygfryd (Zygmunt) Graetzer i Zbigniew Jerzy Borówko²¹² podpisali zobowiązania do współpracy i potwierdzili zapoznanie się z przepisami instrukcji punktu przerzutowego „Austria–Czechosłowacja”.

Obaj ci konspiratorzy wywodzili się ze struktur polskiej konspiracji na Węgrzech. Podporucznik Graetzer przebywał do 1943 r. w obozie internowania na terenie Węgier. W tym samym roku, dzięki pomocy Ludwika Angerera, późniejszego delegata rządu RP na terenie tego naddunajskiego kraju, opuścił obóz i włączył się do działań polskiej konspiracji. Używał w tym czasie nazwiska Zygmunt Malicki, pracował początkowo w strukturach Stronnictwa Narodowego, a następnie w ramach struktur bazy „Liszt” jako kurier pomiędzy AK a obozami cywilnymi. Kilkakrotnie podróżował do okupowanej Polski, ostatni raz bardzo niebezpiecznym szlakiem przez Niemcy. Po zajęciu Węgier przez Niemców w marcu 1944 r. odbudowywał wraz z Angererem placówkę w Budapeszcie podległą Delegatowi Rządu na Kraj²¹³. W grudniu 1945 r. opuścił Węgry i udał się do Włoch, gdzie wstąpił do struktur „Biura Planowania”. Mianowano go szefem punktu przerzutowego

²¹¹ S. Beer, *The CIA In Austria In the Marshall Plan Era, 1947–1953*, w: *The Marshall Plan in Austria. Contemporary Austrian Studies*, G. Bischof, A. Pelinka, D. Stiefel (red.), t. 8, New Brunswick–New Jersey 2000, s. 185 i nast.

²¹² SPP, kol. 11/55, *Zobowiązanie ppor. Z. Graetzera i Z. J. Borówki o zapoznaniu się z przepisami instrukcji punktu przerzutowego*, [bmw], 5 XI 1946 r., k. 1.

²¹³ Początki politycznej konspiracji cywilnej na Węgrzech wiążą się z działalnością: Wacława Felczaka, ps. „Lech” i Pawła Janczukowicza, ps. „Jaworski”, którzy utworzyli placówkę z ramienia Centralnego Komitetu Organizacji Niepodległościowych. W maju 1940 r. przybył z polecenia ministra Stanisława Kota do stolicy Węgier działacz Stronnictwa Ludowego Józef Fietz vel Edmund Fietowicz, ps. „Kordian”, który został wyznaczony na szefa struktur politycznych. Zadaniem powstałej w Budapeszcie placówki o kryptonimie „W” było utrzymanie łączności pomiędzy Delegaturą Rządu i poszczególnymi ugrupowaniami politycznym w kraju a rządem. Kierownictwo polityczne tworzyli Edmund Fietowicz (SL) – kierownik, mjr dr Stanisław Bardzik, ps. „Lubelski” (SN), płk Józef Słyś, ps. „Sieniawski” (SP) i dr Stanisław Opoka-Loewenstein, ps. „Opoka” (PPS). Sekretarzem placówki był prof. Stefan Filipkiewicz. Całą pracą organizacyjną kierowali Felczak i Janczukowicz, którym podlegał zespół kurierów składający się siedmiu osób, byli nimi: Jan Freisler, ps. „Czarny Jaś”, Roman Stramka, ps. „Romek”, Leopold Kwiatkowski, ps. „Poldek”, Rudolf Lenc „Rudek”, Józef Krzeptowski, ps. „Józek”, Jerzy Pracki, ps. „Jurek”, Jadwiga Krzycka vel Tadrowska. Placówka nawiązała więzi z przedstawicielami opozycji węgierskiej, pośrednicząc jednocześnie w kontaktach z aliantami. Zob. A. Przewoźnik, *Polacy w Królestwie Węgier 1939–1945*, Budapeszt 2006, s. 32. Szerzej na temat struktur Delegatury Rządu zob. W. Grabowski, *Polska Tajna Administracja Cywilna 1940–1945*, Warszawa 2003.

w Innsbrucku, używał nazwiska Zygmunt Gordon i posługiwał się pseudonimami „Mały Zygmunt” i „Zygmunt Krótki”²¹⁴. W sierpniu 1947 r. Graetzerza odwołano ze stanowiska w związku z nadużyciami finansowymi. Na jego miejsce został powołany w sierpniu 1947 r. wcześniej już wspomniany Borówko. Posługiwał się on nazwiskami: Józef Waldorf, dr Weiss, Nabram i używał pseudonimu „Joachim”. Przed wojną był pracownikiem polskiego MSZ i działał na placówkach we Francji i Wolnym Mieście Gdańsku²¹⁵. Jego najbliższym współpracownikiem był rtm. Konstanty Bniński²¹⁶, były oficer łącznikowy II Korpusu na terenie francuskiej strefy okupacyjnej Austrii, za którego pośrednictwem nawiązał współpracę z por. Delaunayem (imię NN), szefem francuskiej „dwójki” w Innsbrucku.

Już od samego początku placówka w Austrii zaczęła prowadzić ożywioną działalność na miejscowym gruncie. Prawdopodobnie w połowie 1947 r. doszło, przez byłego nadwornego sekretarza arcyksięcia Salwatora Habsburga, do spotkania z – jak to nazwano w raporcie – „czynnikami ministerialnymi władz bezpieczeństwa”. Strona austriacka prosiła Polaków z „Biura Planowania” o likwidację osób będących współpracownikami Sowietów w austriackich organach bezpieczeństwa. Zastrzegano jednocześnie, że w żadnym wypadku nie może dojść do ujawnienia, że to Austriacy są mocodawcami tych działań. Podkreślano jednocześnie, że Sowieci sami prowadzą takie działania w swojej strefie okupacyjnej²¹⁷. Nie jest jasne, czy Polacy rzeczywiście podjęli się działań likwidacyjnych na terenie okupowanej Austrii, niemniej warszawskie MBP przypisywało „Biuru Planowania” likwidację attaché prasowego R.P. Kauffmana (imię NN) przez rzekomego współpracownika Graetzerza – „Władysława” (imię NN)²¹⁸.

²¹⁴ SPP, kol. 11/56, *Andrzej Kryst „Moje dane o pp. Ludwiku Angererze i Zygmuncie Greckerze*, [bmv], 15 XII 1948 r., k. 1–2. Dokładniejsze informacje o Zygmuncie Graetzerze są zawarte w przypisie biograficznym stworzonym przez Wojciecha Frazika w „Zeszytach Historycznych WiN-u”, przy czym widnieje tam nazwisko Zygryda Alfreda Graetzerza, zob. A. Zagórski, *Tadeusz Cieśla przed sądami PRL-u*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 1999, nr 12, s. 241–242.

²¹⁵ Zob. A. Zagórski, *Tadeusz Cieśla...*, s. 242. Wymieniony autor błędnie podaje nazwisko Z.J. Borówki jako J. Waldorf, które w rzeczywistości było jego konspiracyjnym nazwiskiem i pod którym został pochowany. Wszelkie niejasności w tej sprawie wyjaśnia dok. SPP, kol. 11/56, *Sprawozdanie z podróży do Innsbrucku w dn. 28 XI – 20 XII 1948 r.*, autorstwa Tłoczyńskiego, [bmv], 15 I 1949 r., k. 1.

²¹⁶ Konstanty Bniński (ur. 1899 r.), ppor. rezerwy z 1919 r., oficer łącznikowy, opiekun batalionu Office de Main d’Oeuvre Étrangère we francuskiej strefie okupacyjnej Austrii. W skład tego batalionu wchodził Polacy, którzy nie zdecydowali się na powrót do kraju i pozostali na emigracji. Ich dalsze losy pozostają nieznane. Zob. *Działalność społeczna 2 Korpusu...*, s. 169. W swoim sprawozdaniu Tłoczyński pisze o Bnińskim jako oficerze łącznikowym w wieku lat 60. Zob. SPP 11/56, *Sprawozdanie z podróży do Innsbrucku w dn. 28 XI – 20 XII 1948 r.*, [bmv], 15 I 1949 r., k. 1.

²¹⁷ SPP, kol. 11/55, *Raport Nr 86 z 05.07.1947 r.*, podał dr Józef Gosringer, [bmv], k. 1.

²¹⁸ AIPN Warszawa, 00192/456, *Baza w Wiedniu zorganizowana i kierowana przez „Biuro Planowania”*, [bmd], k. 123.

W połowie 1947 r. „Biuro Planowania” posiadało sprawnie działającą siatkę na terenie wszystkich czterech stref okupacyjnych Austrii. W jej skład wchodziło kilku obywateli kilku krajów dawnej monarchii habsburskiej. Należeli do niej:

- Ryszard Welke, ps. „Ryszard Krzemiński” – obywatel polski, działał w Salzburgu w strefie amerykańskiej,
- Jerzy Hauptmann, ps. „J. Onyx”, „Nienaski” – obywatel polski, działał w Innsbrucku²¹⁹. Był żołnierzem AK i powstańcem warszawskim. Na co dzień studiował w Innsbrucku, pełniąc jednocześnie od kwietnia 1947 r. funkcję Delegata Sekcji Polskiej Service Social Tyrol, a od września tego roku funkcję Prezesa Zjednoczenia Polaków w Tyrolu²²⁰,
- Z. Jekimow (imię NN), ps. „Z. Safir” – obywatel polski, działał na terenie trzech państw: Austrii, Węgier i Polski,
- redaktor Dolecki (imię NN), ps. „Opal” – obywatel polski, działał w amerykańskiej strefie kontroli w Austrii,
- Sandor Kadar, ps. „A. Brylant” i „Simmelweis” – obywatel węgierski. Wspierał działania wyżej wymienionych, mieszkał w Innsbrucku, początkowo przy ulicy Anichstrasse 20, a następnie Eichhofstrasse 19, z żoną, która pomagała mu w jego pracy wywiadowczej. Właśnie u niego Z.J. Borówko deponował część funduszy organizacyjnych punktu przerzutowego „Austria”,

Kolejnymi współpracownikami „Biura Planowania” byli:

- W.J. Hornuszy (imię NN), ps. „Dr Szmaragd” – obywatel węgierski, działający w Kranchitten we francuskiej strefie kontroli Austrii,
- ppłk W. von Hohenlindegg (imię NN), ps. „Wilhelm Kuciński”(?)²²¹ – obywatel austriacki. Pracował w tej samej strefie co W.J. Hornuszy, w Innsbrucku oraz w Wiedniu,

²¹⁹ SPP, kol. 11/56, *Lista współpracowników ze stanu I. VIII. 47. - dr J. Gosrniger*, [bmd].

²²⁰ SPP, kol. 11/56, odręczny życiorys Jerzego Hauptmana, Innsbruck, 15 XII 1948 r.

Jerzy Hauptmann (ur. 24 XI 1920 r. w Łodzi). Od 1941 r. działał w małym sabotażu w Warszawie. W 1943 r. ukończył konspiracyjną podchorążówkę. W powstaniu warszawskim służył początkowo w kompanii „Warta” Batalionu Kiliński, następnie w kompanii „Osa” Zgrupowania „Róg” oraz w łączności kanałowej: Żoliborz–Śródmieście i Stare Miasto–Śródmieście. Po kapitulacji powstania przebywał w obozie jenieckim w Murnau. Od 1945 r. studiował medycynę w Innsbrucku, pełnił jednocześnie od kwietnia 1947 r. funkcję Delegata Sekcji Polskiej Service Social Tyrol, a od września tego samego roku był Prezesem Zjednoczenia Polaków w Tyrolu. Na przełomie 1949/1950 r. wyemigrował do USA. Dalsze losy nieznane. Na temat Polaków w Austrii i roli J. Hauptmanna w polskich organizacjach na terenie tego kraju zob. W. Kucharski, *Polacy i Polonia w rdzennej Austrii w XIX i XX wieku*, Lublin 1994.

²²¹ Odczytanie rękopisu nastrocza momentami poważne problemy, stąd brak pewności o prawidłowym odczytaniu pseudonimu.

- K. von Flammerdinghe (imię NN), ps. „Camilla von Rubin” – obywatelka austriacka. Działała w strefie brytyjskiej i na jej styku ze strefą sowiecką w Grazu,
- redaktor Georg Kettl, ps. „G. Rettl”, pracował we francuskiej strefie kontroli,
- Halka-Ledóchowska (imię NN), ps. „Karolina”, działała w Wiedniu.

Punkty kwaterunkowe i tzw. melinowe znajdowały się w Wiedniu u W. Wügeler (imię NN), będącej obywatelką Austrii, w Budapeszcie u Margit Nagy, obywatelki Węgier, w Grazu u K. von Flammerdinghe, w Salzburgu u dr. R. Welkego, w Innsbrucku u Kalmana Bezanszky’ego i ppłk. Follina (imię NN)²²².

Borówko utrzymywał także kontakt z niepodległościową konspiracją węgierską. Na terenie Austrii współpracował on z gen. Kovacs’em (imię NN), dzięki któremu Polacy mogli korzystać z węgierskich kontaktów. Szef punktu przerzutowego „Austria” utrzymywał łączność z Węgrami przez Zorikę Schimer, ps. „Mokus”, była to Węgierka mająca w okresie międzywojennym obywatelstwo polskie. Była zamężna z kapitanem WP i okres okupacji spędziła w Polsce, miała rzekomo działać w ruchu oporu. Bezpośrednio po wojnie przebywała na Węgrzech, gdzie pracowała razem z Borówką w polskich strukturach wywiadu. W 1947 r. udało się jej zbiec z Węgier do Austrii. W tym samym roku Schimer przez Wiedeń i Pragę przyjechała jako kurier do Polski, rok później do Paryża, gdzie przywiozła pocztę z Austrii na tzw. skrzynkę (kontakt bezosobowy). Poza gen. Kovacs’em Schimer utrzymywała również kontakt z byłym posłem do parlamentu węgierskiego – Teleky’em (imię NN), który przebywał na emigracji w Hall²²³.

Kurierem utrzymującym z ramienia „Biura Planowania” łączność pomiędzy Austrią a Węgrami oraz Austrią i Polską w latach 1946–1948 był Seweryn Koninkiewicz²²⁴,

²²² SPP, kol. 11/56, *Lista współpracowników ze stanu 1. VIII. 47. - dr J. Gosrniger*, [bmd]. Na temat uwarunkowań pracy kurierskiej na trasie Austria–kraj zob. J. Łożański, *Orzeł z Budapesztu. Wspomnienia kuriera KG AK*, Warszawa 2012, s. 409–433.

²²³ SPP, kol. 11/56, *Sprawozdanie z podróży do Innsbrucku w dn. 28 XI – 20 XII 1948 r.*, autorstwa Tłoczyńskiego, [bmw], 15 I 1949 r., k. 2.

²²⁴ SPP, kol. 11/56, Seweryn Koninkiewicz – życiorys, [bmw], 12 XII 1948 r.

Seweryn Koninkiewicz (ur. 9 X 1914 r. w Katowicach) – w 1937 r. ukończył Śląskie Średnie Zakłady Techniczne im. Krasińskiego w Katowicach, następnie odbywał praktyki w Hucie „Bailldon”. Podczas kampanii wrześniowej walczył jako ochotnik w 5 Batalionie Telegraficznym. Internowany w węgierskim Miskolcu. W styczniu dotarł do Marsylii i trafił do obozu w Coëtquidan do 3 DP. Po klęsce Francji nie zdołał ewakuować się do Wielkiej Brytanii. W dniu 22 VI 1940 r. dostał się do niewoli niemieckiej w St. Nazaire, z której udało mu się zbiec 15 VII 1940 r. Przedostał się ponownie na Węgry i został przyjęty do bazy ewakuacyjnej. Przeprowadzał ludzi z Węgier na punkt przerzutowy w Zagrzebiu. Od 1942 r. działał w strukturach AK na Węgrzech. Działając w konspiracji studiował jednocześnie na Politechnice Budapeszteńskiej. Po zajęciu Węgier przez Niemców został aresztowany i przez 6 miesięcy był przetrzymywany w więzieniu w Budapeszcie. Zdołał zbiec podczas transportu do Austrii. Ukrywał się do czasu zajęcia Węgier przez Armię Czerwoną. W 1945 r. podjął dalsze studia na Politechnice. Latem 1946 r. jako kurier dotarł do Wiednia, gdzie nawiązał kontakt

posługujący się również nazwiskami Jerzy Dulin, Sewerinus Raff oraz Kazimierz Tychon. W drodze do Polski wykorzystywał on drogę przez Czechosłowację, gdzie pomagali mu dr Stachy (imię NN) i Maria Magnusek (w Cieszynie)²²⁵.

Borówko deponował środki pieniężne u zaufanych osób. Należeli do nich wcześniej wymieniany Kadar, generał w stanie spoczynku Kirsch (imię NN), będący depozytariuszem środków prywatnych Borówki, rtm. Henryk Balko, zamieszkały w Bregenz²²⁶, oraz Zorika Schimer.

Oprócz wcześniej wymienionych osób w skład „Biura Planowania” na terenie Austrii wchodził z biegiem czasu nowi ludzie. Należeli do nich: Maria Gleb-Koszańska, Mary Hohenlindegg, Bolesław Trzaskowski, używający nazwiska Chodorowicz, C. von Falk (imię NN), Trenkwald (imię NN), Edward Golenia, Stanisław Sekunda i Bronisław Sędzimir²²⁷. Dwaj ostatni oraz Gleb-Koszańska przybyli wcześniej z Węgier (Gleb-Koszańska w 1946 r., Sekunda i Sędzimir prawdopodobnie w drugiej połowie 1948 r.), a także „Szczerbiec” (imię

z „Biurem Planowania”. Jesienią 1947 r. w drodze do Polski został aresztowany przez Czechów w Cieszynie i przewieziony do Bratysławy, gdzie przetrzymywano go przez dwa tygodnie. Dalsze losy nieznane.

²²⁵ Szlaki kurierskie używane przez „Biuro Planowania” były rozpracowywane przez MBP. Podczas kwerendy w Archiwum IPN w Warszawie udało się odnaleźć resortowe opracowanie dotyczące tego zagadnienia. Raporty miały się z ówczesną konspiracyjną rzeczywistością. Niemniej z uwagi na znaczenie tych dokumentów i informacji tam zawartych warto je przytoczyć.

„Szlak pierwszy zaczynał się po przekroczeniu granicy polsko-czechosłowackiej w miejscowości Habura u Pawła Koca, następnie kurier docierał do Garany, gdzie był przejmowany przez członka siatki Barcala, który przewoził go do nowo wytyczonej granicy czechosłowacko-węgierskiej w miejscowości Borsza. Tam przejmował go człowiek o nazwisko Czyczar, który poprzez przekupienia strażnika granicznego umożliwił przejście na stronę węgierską. Na stronie węgierskiej punkt kontaktowy znajdował się w Szatoraljaiújce (sic!) u członka siatki o nazwisku Grosse. Stąd droga wiodła już bezpośrednio do Budapesztu. Punkt kontaktowy znajdował się u Elżbiety Farugi przy ulicy Kozaraktor 22 m. 2”. AIPN Warszawa, 00192/456, *Szlak kurierski Polska–Węgry z czerwca 1946 r.*, [bdw], k. 126.

„Szlak drugi miał swój początek bezpośrednio po przekroczeniu granicy polsko-czechosłowackiej w Trzyńcu u Franciszka Pustka, który przejmował kurierów oraz ludzi prowadzonych przez nich, a także pocztę i przetrzącał pod granicę czechosłowacko-austriacką. Kolejny punkt znajdował się jeszcze po stronie czeskiej w Hohstotnie u Jana Fischera. Bezpośredni przerzut na stronę austriacką zapewniał NN „Tońko Partyzant”. W Austrii pierwszy punkt kontaktowy znajdował się u Franciszka Supa w miejscowości Stripfing. Niezależnie od tych szlaków „Biuro Planowania” posiadało swoich ludzi na obszarze Czechosłowacji, którzy umożliwiali ruch kurierski byli nimi: w Pradze prof. Szujkowski zamieszkały na ul. Gdańskiej 6 lub Polskiej 6. W Bratysławie dr Skoryna zamieszkały ul. Hlobokočesta 21 oraz Laček zamieszkały przy ul. Racisforskiej obok fabryki „Tatra”. (Ten ostatni był identyfikowany przez MBP jako były wojewoda Bazyl Rogowski – dop. autora). Do innych ważnych osób należeli gajowy z majątku Dubrawa Rygler, który był przewodnikiem przez granicę oraz Stanisława Nowak zamieszkała przy ul. Izykowa 17 w Hralowym Hradcu, która przechowywała pocztę. AIPN Warszawa, 00192/456, *Szlak kurierski Polska – Austria*, [bdw], k. 126–127.

²²⁶ SPP, kol. 11/56, *Sprawozdanie z podróży do Innsbrucku w dn. 28 XI – 20 XII 1948 r.*, autorstwa A. Hłoczyńskiego, [bmw], 15 I 1949 r., k. 11.

²²⁷ SPP, kol. 11/56, *Sytuacja na Węgrzech* – opracowanie Andrzeja Krysta, [bmw], 14 XII 1948 r. Nazwisko Sekunda to prawdopodobnie konspiracyjna tożsamość Andrzeja Krysta.

NN), który na przełomie 1948/1949 r. przemierzał trasę z Austrii do Polski i z powrotem jako kurier²²⁸.

Na terenie Innsbrucku istniał również tzw. II rzut placówki „Rózańskiego”. Była to placówka odwodowa punktu przesyłowego „Niemcy”, kierowana z Monachium przez Tadeusza Cieślę, który używał właśnie ps. „Rózański”. Do tej placówki środki finansowe trafiały przez Borówkę²²⁹.

W Salzburgu z „Biurem Planowania” współpracował Voja Popović, który pośredniczył w nielegalnych operacjach tej struktury wywiadowczej polegających na obrocie dewizami i złotem monetarnym (przywożono dewizy z Francji i zamieniano je w Austrii na czarnym rynku na różnego rodzaju złote monety)²³⁰. Tylko 12 listopada 1948 r. Borówko zamierzał z pomocą Popovicia zakupić za kwotę tysiąca dolarów (jeden banknot) 70 złotych monet. Był to jeden z dwóch banknotów przewiezionych z Paryża przez szefa punktu przerzutowego „Austria” w październiku 1948 r.²³¹

Praca placówki w Innsbrucku została w bardzo poważny sposób zakłócona przez zgon jej kierownika, który zmarł w Hall 18 listopada 1948 r. i został pochowany 20 listopada na tamtejszym cmentarzu pod nazwiskiem Józef Waldorf. Dziesięć dni później przybył na miejsce zdarzenia emisariusz ekspozytury, który sporządził szczegółowy raport oceniający stan finansów punktu przerzutowego, stopień zabezpieczenia dokumentacji oraz możliwości kadrowe w pracy na przyszłość. Dużą pomocą dla sporządzającego raport była aktywna postawa rtm. Bnińskiego, który mimo kłopotów ze zdrowiem (przechodził w tym czasie zawał serca) był przewodnikiem przedstawiciela ekspozytury po meandrach naddunajskiej konspiracji. Jak się okazało, zgon Borówki wprowadził głęboką dezintegrację w pracy wywiadowczej na terenie Austrii. Z raportu wynika, że po jego śmierci zaginęły poważne kwoty pieniędzy (obciążona tym faktem została przede wszystkim Schimer). Brakowało 2790,55 dolarów, dokumentacja zaś rozproszyła się. Taki stan rzeczy skłonił Żeleńskiego, posługującego się nazwiskiem Tłoczyński emisariusza „Biura Planowania”, do przesłania swoim przełożonym ocen i wniosków wynikających z zaistniałej sytuacji. Co do samej

²²⁸ Z dużą dozą prawdopodobieństwa można stwierdzić, że część wymienionych nazwisk jest fałszywa, gdyż w powyższym raporcie przewija się nazwisko Tychon, będące fałszywym nazwiskiem Seweryna Koninkiewicza.

²²⁹ SPP, kol. 11/56, *Sprawozdanie z podróży do Innsbrucku w dn. 28 XI – 20 XII 1948 r.*, autorstwa A. Tłoczyńskiego, [bmv], 15 I 1949 r., k. 11.

²³⁰ Tamże, k. 5. Sam depozyt złożony u gen. Kirscha składał się z 61 sztuk złotych monet: 1 moneta 40 franków francuskich, 17 monet 20 franków francuskich, 2 monety 20 franków szwajcarskich, 17 monet 20 lirów włoskich, 24 monety 1 funt brytyjski.

²³¹ SPP, kol. 11/56, *Sprawozdanie z podróży do Innsbrucku w dn. 28 XI – 20 XII 1948 r.*, autorstwa A. Tłoczyńskiego, [bmv], 15 I 1949 r., k. 6.

działalności podkreślił on, że chce krótkoterminowo zapewnić swobodę działań organizacyjnych aż do momentu likwidacji placówki. Scharakteryzował również wszystkie osoby pracujące w placówce austriackiej. Jednocześnie wypowiedział pracę wszystkim związanym z ośrodkiem innsbruckim, poza Trzaskowskim. Żeleński podkreślił, że z obecnej kadry na terenie Austrii „Biuro Planowania” nie posiada osoby, która samodzielnie mogłaby pokierować placówką. Dwóch jej pracowników, Sędzimira i Sekundę, oceniono pozytywnie, lecz w tym okresie nie byli jeszcze w stanie samodzielnie kierować tak poważną strukturą organizacyjną.

Mając rekomendację gen. Palff'ego, Żeleński nawiązał również kontakt z gen. Kovacs'em, który zapewnił, że Węgrzy chcą kontynuować współpracę z następcą Borówki i dalej będą udostępniać „swoje drogi dojścia”. Ostatecznie punkt przerzutowy „Austria” funkcjonował jeszcze w 1949 r., kiedy to został objęty likwidacją w ramach zakończenia działalności całego „Biura Planowania”. Ogólną likwidację całej struktury na kontynencie przewidziano na 31 października 1949 r. Placówka „A” składać się miała w tym czasie już tylko z czterech osób²³².

Nie był to jednak koniec aktywności polskiego emigracyjnego wywiadu wojskowego na terenie naddunajskim. Krótco przed swoją śmiercią Borówko podjął współpracę z przybyłym z Węgier płk. dypl. Adamem Bechczyc-Rudnickim. Kierownik Placówki „A” znał pułkownika jeszcze z czasów wojny, miał do niego zaufanie i zamierzał uczynić go swoim zastępcą. Prawdopodobnie szykował się do przekształcenia swojej działalności, planując stworzenie nowych zasad organizacyjnych. W nowej strukturze po rozwiązaniu „Biura Planowania” wywiadowcy w Austrii mieli podlegać bezpośrednio płk. dypl. Gano. Śmierć Borówki i raport Żeleńskiego pomogły płk. dypl. Bechczyc-Rudnickiemu w objęciu stanowiska kierownika struktury polskiego wywiadu wojskowego w Austrii. Przydzielono mu zadanie stworzenia dwóch niewielkich, a zarazem sprawnych sieci wywiadowczych, jednej w Polsce i drugiej na Węgrzech. Ponadto płk. dypl. Gano zlecił mu delikatną misję utrzymywania nieformalnych kontaktów z niemieckim wywiadem, opierającym się na pomocy armii amerykańskiej. Te ostateczne działania miały na celu monitorowanie niemieckiej aktywności wywiadowczej w Europie Wschodniej i na Bałkanach. Niemieckie posunięcia oceniano bowiem jako niebezpieczne dla Polski w bliższej i dalszej perspektywie czasowej.

Sprawa działalności płk. dyp. Bechczyc-Rudnickiego jest bardzo kontrowersyjna z uwagi na to, że w 1948 r. został on zwerbowany do współpracy z MBP, a w 1949 przez

²³² SPP, kol. 11/57, *Budżet likwidacyjny „Franek”*, notatka odręczna, [bmd], k. 1.

sowieckie organy bezpieczeństwa w Austrii. Pod koniec 1949 r. miał zerwać współpracę z MBP i zaprzestać kontaktów z Sowietami. Od tego momentu zbierał informacje o sytuacji w Polsce, Czechosłowacji, Austrii, na Węgrzech i we Włoszech. Działalność tę kontynuował do 1954 lub 1955 r. Po podpisaniu przez cztery mocarstwa 15 maja 1955 r. traktatu państwowego w sprawie odbudowy niezależnej i demokratycznej Austrii zamierzał wyjechać do USA. Ostatecznie pozostał jednak w Austrii do śmierci w połowie lat 60.²³³

2.4. Węgry

„Biuro Planowania” działało również na Węgrzech. W okresie wojny rozwinęły się tam imponujące struktury polskiej konspiracji, tworzyły je Wojskowa Baza Przerzutu i Łączności nr 1 o kryptonimach: „Romek”, „Liszt” oraz „Pestka”. Niezależnie od struktur wojskowych istniała również konspiracja cywilna, tj. rządowa placówka o kryptonimie „W”. Jednak okupacje niemiecka, a następnie sowiecka doprowadziły do rozbitcia polskich struktur konspiracyjnych przez falę aresztowań najpierw dokonaną przez gestapo, a następnie przez NKWD i przerwania łączności z naczelnymi władzami wojskowymi w Londynie. Po zwolnieniu z więzienia przez NKWD komendant bazy „Pestka”, płk Franciszek Matuszczak, ps. „Dod”, zlikwidował ostatecznie starą strukturę bazy wojskowej na Węgrzech, po czym wydał rozkaz utworzenia nowej struktury składającej się początkowo z trzech osób. Na jej komendanta wyznaczył Marię Gleb-Koszańską, ps. „Margit”²³⁴. Jej zastępcą, w stopniu porucznika, był pracownik bazy „Romek” od 1939 r.²³⁵ W placówce

²³³ Adam Bechzyc-Rudnicki (1897–1964) – pułkownik dyplomowany, od 1945 do 1948 sporadycznie współpracował z Polską Misją Repatriacyjną i Poselstwem Polskim na Węgrzech. W 1945 r. złożył prośbę do marszałka Roli-Żymierskiego o przyjęcie do WP. Został zwerbowany 16 VI 1948 r. w Budapeszcie przez wicedyrektora Departamentu VII MBP Romualda Gadowskiego na agenta MBP ps. „Valet”. W 1949 r. przerzucony do Austrii, miał przekazywać informacje na temat „Biura Planowania”. Następnie w listopadzie 1949 r. zerwał współpracę z Warszawą i rozpoczął działania w ramach nowych struktur wywiadowczych podległych bezpośrednio płk. dypl. Gano. W polskim wywiadzie wojskowym (londyńskim) używał pseudonimów „Wuj” i „Adam”. W latach 1958–1959 ponownie współpracował z komunistycznym wywiadem, używając pseudonimów „Valet”, i „Hala”. W 1964 r. centrala w Warszawie rozpatrywała możliwość ponownego nawiązania z nim kontaktu. W lutym 1946 r. Bechzyc-Rudnicki został zadenuncjowany w Budapeszcie sowieckim i węgierskim władzom bezpieczeństwa i był przez nie przesłuchiwany. Aresztowany w czerwcu 1949 r. na terenie Austrii przez sowieckie służby, miał podjąć współpracę z nimi w okresie od czerwca do października 1949 r. Zginął tragicznie w wypadku samochodowym 17 XII 1964 r. pod Innsbruckiem. Rodzina Bechzyc-Rudnickiego (matka, żona i syn) przebywała w kraju, co stanowiło źródło nacisku na niego. W momencie werbunku w 1948 r. żył w Budapeszcie w nędzy, obawiając się powrotu do Polski. Zob. szerzej: IPN BU 02778/650; IPMS, 138/187, *List płk. A. Bechzyc-Rudnickiego do płk. W. Bąkiewicza*, Innsbruck, 5 XI 1955 r.; IPMS, 138/180, *List płk. A. Bechzyc-Rudnickiego do płk. W. Bąkiewicza*, Solbad Hall, 27 VII 1950 r.

²³⁴ Więcej na temat Gleb-Koszańskiej zob. A. Przewoźnik, *Polacy w Królestwie Węgier...*, s. 28.

²³⁵ Z dużą dozą prawdopodobieństwa można stwierdzić, że była nim osoba, którą Gleb-Koszańska opisała inicjałami St. St. Do takich wniosków autor doszedł na podstawie analizy dokumentów: - SPP, kol. 11/55, *Sprawozdanie „Margit”*, [bmd], s. 1–6.

pracowała jeszcze szyfrantka, również wywodząca się ze starej kadry. Nowa placówka znalazła się w bardzo trudnej sytuacji. Wynikało to z tego, że Sowieci, rozbijając dotychczasowe struktury polskiej konspiracji na Węgrzech, przejęli wszystkie fundusze, zaplecze techniczne „legalizacji” oraz sprzęt radiowy. Na domiar złego placówka budapeszteńska utraciła łączność zarówno z krajem, jak i centralą w Londynie.

Nowa sytuacja wymagała przyjęcia nowych, bezpieczniejszych form pracy z uwagi na to, że NKWD cechował się znacznie większą skutecznością w walce z podziemiem niż gestapo. Szybko pozyskano kolejne doświadczone osoby, które zabezpieczyły lokale na potrzeby placówki i ruchu kurierów, nosiły one inicjały M.S i M.M.²³⁶ Łączność nawiązano z „polskim Londynem” przez Wojskową Misję Brytyjską, która najpierw działała w Debreczynie, a następnie w Budapeszcie. Relacje z Brytyjczykami skomplikowało przekazanie przez Czesława Woydę, ps. „Artura” – byłego zastępcę bazy i szefa łączności bazy „Pestka” – korespondencji do polskich naczelnych władz wojskowych w Londynie przez kanał brytyjski. W odpowiedzi polskie czynniki wojskowe przekazały brytyjskiej misji w Budapeszcie listę Polaków, z którymi mogliby się oni bezpiecznie kontaktować. Nie było na niej niestety nowych konspiratorów. Na liście tej znalazł się płk Matuszczak, który po zwolnieniu z sowieckiego aresztu był zmuszony ukrywać się na prowincji. Brytyjczycy odmówili spotkania się z nim z uwagi na kompromitację w związku z aresztowaniem przez sowieckie organy bezpieczeństwa. Ostatecznie udało się przekazać kpt. Bloodworth’owi (imię NN) depezę do Londynu przez nieznaną kobietę²³⁷, która utrzymywała z Anglikami kontakty jeszcze w okresie przedwojennym. W depeży z datą 29 kwietnia 1945 r. zawarto hasło rozpoznawcze oraz poinformowano o aresztowaniu i następnie zwolnieniu płk. Matuszczaka i innych konspiratorów, a także przekazano wiadomość o powołaniu bazy w nowym składzie. Poproszono również o określenie, czy praca konspiracyjna ma być dalej prowadzona czy też zlikwidowana. Jednocześnie wnioskowano o nowe rozkazy i środki finansowe, przekazano także adresy kontaktowe na terenie Budapesztu. Następną korespondencję wysłano do Londynu tą samą drogą 11 maja 1945 r. Ponowiono zapytania ze wcześniejszej korespondencji oraz poproszono o wytyczne dotyczące młodzieży męskiej, która wracając przez Węgry z Austrii i Niemiec do Polski, z uwagi na sytuację panującą w kraju pozostaje nad Dunajem. W czerwcu 1945 r. Gleb-Koszańska spotkała się dzięki miss Lee (imię NN) –

- SPP, kol. 11/56, Seweryn Koninkiewicz – życiorys, [bmnw], 12 XII 1948 r., k. 1.

- SPP, kol. 11/56, Andrzej Kryst, *Moje dane o pp. Ludwiku Angererze i Zygmuncie Grelerce*, [bmnw], 15 XII 1948 r., k. 1–2. Zdaniem autora osobą o inicjałach St. St. był najprawdopodobniej Ludwik Angerer.

²³⁶ SPP, kol. 11/55, *Sprawozdanie „Margit”*, [bmd], k. 5.

²³⁷ Gleb-Koszańska opisała tę osobę inicjałami S.E.

krzewnej królowej angielskiej – z kolejnym szefem Wojskowej Misji Brytyjskiej mjr. Coatsem (imię NN). Brytyjczyk zapewnił, że dwie poprzednie depesze zostały dostarczone, lecz nie potrafił wyjaśnić braku odpowiedzi. Kolejne spotkanie pomiędzy nimi miało miejsce dziesięć dni później. Major sugerował, że w obecnej sytuacji politycznej polskie czynniki wojskowe w Wielkiej Brytanii nie mogą przesłać informacji zwrotnej. Sugerował także, aby kontynuować prace wywiadowcze. Ostatecznie Woyda wyjechał z Budapesztu do Naczelnego Dowództwa (ND) jako pracownik Secret Intelligence Service, zabierając ze sobą korespondencję w formie tajnopisu. Niestety i tym razem nie otrzymano odpowiedzi. Z kolei w lipcu lub sierpniu 1945 r. ruszył z Węgier na Zachód kurier „Marek” (NN), który przesłał informacje o szczęśliwym dotarciu do Rzymu²³⁸.

W tym czasie „Margit” zaangażowała do pracy dwóch kolejnych ludzi, z których jeden został następnie szefem grupy kurierów. Mieli oni za zadanie zmontowanie i „przetarcie” drogi przez Słowację do Polski oraz dotarcie do komendy organizacji krajowej i nawiązanie z nią łączności. O ile pierwsze zadanie wykonano, o tyle nie udało się uzyskać kontaktu z kierownictwem konspiracji w Polsce²³⁹. Z biegiem czasu placówka węgierska zaczęła krzepnąć. Niezbędne było pozyskanie kompletu dokumentów i rzeczywista legalizacja na gruncie węgierskim. Każdy konspirator podjął więc pracę zarobkową, która stała się podstawą jego utrzymania, i zaopatrzył się w zaświadczenie pracy potwierdzone przez właściciela mieszkania, zarządcę domu lub bloku mieszkalnego. Niezależnie od tego każdy pozyskał tzw. *személyi lap*, tzn. dowód osobisty ze znakami wodnymi. Były one wydawane przez gminy po przeprowadzeniu spisu ludności. Każdy z pracowników bazy zaopatrzył się po kilka takich dokumentów, które zabezpieczały przed aresztowaniem i deportacją w głąb ZSRR. W tym okresie na Węgrzech sowieckie organy bezpieczeństwa prowadziły wręcz „polowanie” na mężczyzn, wykorzystując najczęściej ruiny zniszczonych domów jako miejsca ukrycia swoich patroli²⁴⁰. Wszyscy pracownicy bazy zostali zabezpieczeni przez przyjęcie obywatelstwa węgierskiego, często drogą adopcji.

Nierozwiązany pozostawał problem finansowania działalności konspiracyjnej. W celu uzyskania stabilizacji materialnej na peryferiach Budapesztu został zakupiony mały dom z dużym ogrodem owocowym. Ogród dawał pracę i utrzymanie kilku osobom. Nabyto

²³⁸ SPP, kol. 11/55, *Sprawozdanie „Margit”*, [bmd], k. 1–2.

²³⁹ Brakuje bliższej identyfikacji pozwalającej na jednoznaczne wskazanie na DSZ.

²⁴⁰ SPP, kol. 11/55, *Sprawozdanie „Margit”*, [bmd], k. 3. Sowietci uprowadzili z Węgier w głąb ZSRR 200 tys. ludności cywilnej, w tym dużą liczbę kobiet. Na temat uprowadzeń ludności węgierskiej przez wojska sowieckie oraz siły bezpieczeństwa zob. K. Szerencsés, *Następstwa obecności Armii Czerwonej na Węgrzech (1945–1947)*, w: *Reprezje sowieckie wobec narodów Europy 1944–1956*, D. Rogut, A. Adamczyk (red.), Żelów 2005, s. 280.

również zdezelowany samochód, który po remoncie miał funkcjonować jako półtoratonówka. Poza celami handlowymi miał on służyć do przerzutu ludzi na punkty graniczne oraz na Słowację. W tym celu współpracująca z Polakami Węgierka wyrobiła na swoje nazwisko niezbędne świadectwo przemysłowe. Zakupiono także dwa warsztaty tkackie wraz z wełną. Pracowały w nim szyfrantka bazy wraz z łączniczką. Nabyto również duży aparat radiowy oraz dwie maszyny do pisania²⁴¹.

Polscy konspiratorzy głęboko zintegrowali się z węgierskim otoczeniem. Nawiązano wiele kontaktów na stopie towarzyskiej. W tym zakresie szczególnie zasłużyła się kobieta, u której w okresie okupacji niemieckiej odbywały się konspiracyjne spotkania niekomunistycznej opozycji antyhitlerowskiej. Do grona tych osób należeli ks. Bela Varga²⁴² (przewodniczący parlamentu węgierskiego w latach 1945–1947) i Ferenc Nagy²⁴³ (minister rządu węgierskiego w latach 1945–1946 i premier w latach 1946–1947). Niezależnie od relacji z prominentnymi osobami z legalnych partii politycznych został nawiązany kontakt z podziemiem niepodległościowym, które – jak podkreślała Gleb-Koszańska – było w tym okresie dość słabe. Wynikało to z nadziei żywionych przez ludzi z lewicy niekomunistycznej, że nadeszła chwila, w której będą mogli przeprowadzić reformy społeczne w swoim kraju na cywilizowanych warunkach. Niezależnie od tego placówka budapeszteńska skontaktowała się z legitymistami węgierskimi i austriackimi oraz z Komitetem Pomocy Austriakom na Węgrzech, który pełnił funkcję parakonsulatu z prawem do wydawania wiz do Austrii. Ośrodek węgierski rozpoczął także budowę przyczółków w Rumunii i Jugosławii. W tym celu do tych krajów wysłano kuriera „Kalinę” (NN), którego działania zakończyły się sukcesem.

²⁴¹ SPP, kol. 11/55, *Sprawozdanie „Margit”*, [bmd], k. 5.

²⁴² ks. Bela Varga (1903–1995) – pochodził z wielodzietnej rodziny chłopskiej. W 1921 r. walczył w szeregach powstańców węgierskich o pozostawienie w granicach Węgier terenu dzisiejszego Burgenlandu (Austria). Następnie wstąpił do seminarium duchownego w Veszprem i został wyświęcony w 1926 r. Za zgodą swojego biskupa ordynariusza wstąpił do Niezależnej Partii Drobnych Rolników. Od 1929 r. był proboszczem w Balatonboglár, budowniczym tamtejszego kościoła i domu kultury. Pracował również w tej miejscowości jako nauczyciel w wiejskiej szkole. W latach wojny niósł z wielką ofiarnością pomoc polskim uchodźcom. Pomagał w przerzucie żołnierzy polskich i kurierów. Po zajęciu Węgier przez Niemców ukrywał się. Po przewrocie Ferencza Szalasięgo nawiązał kontakt z ukrywającymi się członkami Niezależnej Partii Drobnych Rolników i innych partii. Aresztowany przez NKWD po zajęciu Budapesztu. Uwolniono go po ujawnieniu faktu, że został wybrany posłem do Tymczasowego Zgromadzenia Narodowego w Debreczynie. Po zwycięstwie swojej partii w jesiennych wyborach do parlamentu w 1945 r. został przewodniczącym Zgromadzenia Narodowego. Zagrożony aresztowaniem zbiegł do Austrii w czerwcu 1947 r. Był jednym z liderów emigracji węgierskiej. Powrócił do kraju w 1990 r. Zob. W. Roszkowski, *Varga Bela*, w: *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, W. Roszkowski, J. Kofman (red.), Warszawa 2004, s. 883–884.

²⁴³ Ferenc Nagy (1903–1979) – minister w rządzie koalicyjnym Zoltana Tildy z ramienia Niezależnej Partii Drobnych Rolników. Premier Węgier od 4 II 1946 r. do 31 V 1947 r., zmarł na emigracji w USA. Zob. W. Roszkowski, *Nagy Ferenc*, w: *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, W. Roszkowski, J. Kofman (red.), Warszawa 2004.

W obliczu nieudanych prób nawiązania łączności z konspiracją w kraju w lipcu i we wrześniu 1945 r. do Polski ruszył kolejny kurier²⁴⁴, który dotarł do Komendy Okręgu Krakowskiego DSZ (następnie Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość)²⁴⁵ oraz do szefa łączności w sztabie płk. Jana Mazurkiewicza „Radosława”. Poinformował go, że Londyn nakazał rozwiązać DSZ w lipcu 1945 r. i zniszczyć sprzęt lub ukryć go, ludzi zaś wysłać na Zachód bądź rozproszyć po kraju. Oficer „Radosława” polecił zwrócić się po raz kolejny do centrali w Londynie z zapytaniem o zasadność dalszego funkcjonowania bazy na Węgrzech.

W tym samym czasie komórka II Oddziału działająca na Węgrzech zwróciła się do Gleb-Koszańskiej z pytaniem, czy należy kontynuować pracę, ponieważ ludzie z „dwójki” nie mają już środków do życia, nie wspominając o pieniądzach na dalszą działalność. W tej sytuacji baza budapeszteńska zdecydowała się na zasilanie finansowe wywiadu wojskowego. Od sierpnia 1945 r. nastąpiło ustabilizowanie i zwiększenie efektywności pracy. Placówka „Węgry” otrzymywała stałe raporty od II Oddziału na temat życia politycznego i gospodarczego Węgier, okresowe sprawozdania o sytuacji w Polsce i Rumunii, sprawozdania z działalności Sekcji „P” Międzynarodowego Czerwonego Krzyża, która była pod całkowitą kontrolą wywiadu wojskowego, sprawozdania z działalności polskich organizacji na terenie Węgier oraz materiały archiwalne dotyczące polskiego uchodźstwa z okresu wojny²⁴⁶.

Zasilanie pieniędzmi struktur polskiego wywiadu wojskowego na Węgrzech oraz utrzymanie własnych struktur było możliwe tylko dzięki pożyczce pozyskanej dzięki polskim konspiratorom²⁴⁷. Pozwoliła ona także na zaangażowanie nowych ludzi i poważne rozbudowanie struktur własnych, przy czym przyjęto założenie, że należy angażować większą liczbę ludzi, wynagradzanych w skromny sposób, i powierzać im wąski zakres obowiązków, co w momencie aresztowania pojedynczych konspiratorów przez NKWD pozwalało na uchronienie całości struktury bazy²⁴⁸.

Jednak nadal nie rozstrzygnięto problemu nawiązania łączności z centralą w Londynie i ostatecznego określenia dalszych losów placówki. We wrześniu 1945 r. miss Lee wyjechała do Londynu, zabierając z sobą materiały i już wcześniej artykułowane pytania, skierowane

²⁴⁴ Gleb-Koszańska opisała tę osobę inicjałami St. St.

²⁴⁵ „Margit” posługiwała się nazwą Armia Krajowa.

²⁴⁶ SPP, kol. 11/55, *Sprawozdanie „Margit”*, [bmd], s. 1–4.

²⁴⁷ Tamże, s. 4. Szczegóły dotyczące zaciągniętej pożyczki Gleb-Koszańska zawarła w *Załączniku nr 1* do ww. sprawozdania. Niestety podczas kwerendy w londyńskich archiwach nie udało się odnaleźć tego dokumentu.

²⁴⁸ SPP, kol. 11/55, *Sprawozdanie „Margit”*, [bmd], s. 4.

tym razem do szefa Oddziału VI Sztabu Naczelnego Wodza. Niezależnie od tego 11 listopada 1945 r. przekazano za pośrednictwem sierżanta²⁴⁹ Amerykańskiej Misji Wojskowej w Budapeszcie korespondencję do Sztabu II Korpusu, w której przedstawiono możliwości dalszej pracy na terenie Węgier, relacje z miejscowym polskim II Oddziałem oraz prośbę o podjęcie wiążących decyzji co do losów bazy. Zwrócono się także o przekazanie pieniędzy niezbędnych placówce oraz „dwójce”. W pierwszych dniach grudnia 1945 r. nadeszła odpowiedź z Londynu z VI Oddziału potwierdzająca prawomocność komendanta bazy, tj. Gleb-Koszańskiej. Jednocześnie stwierdzono niemożność korzystania przez centrale z pracy bazy i II Oddziału. Nakazano również natychmiastowo zakończyć dotychczasową działalność. W dniu 17 grudnia 1945 r. ten sam amerykański sierżant przywiózł odpowiedź z Włoch. Szef Sztabu II Korpusu, który nakazał kontynuować pracę, zażądał przysłania z Węgier do Włoch osoby z pełnomocnictwami z bazy do podjęcia dalszych instrukcji i rozkazów. Zawiadomił o przesłaniu 2 tys. dolarów z zaleceniem oszczędzania, zastrzegając, aby budżet miesięczny organizacji nie przekraczał 500 dolarów.

Ostatecznie w tej niejasnej sytuacji Gleb-Koszańska podjęła decyzję o podporządkowaniu się ośrodkowi w Anconie (II Korpus). W myśl otrzymanych instrukcji rozpoczęto przygotowania do stworzenia drogi stałej łączności z Włochami. W tym celu Angerer, będący jednocześnie szefem kurierów placówki węgierskiej, przystąpił do montowania szlaku do Wiednia, angażując dwoje ludzi do przerzutu.

W dniu 1 września 1945 r. z inicjatywy „Margit” dokonano zmiany na stanowisku szefa bazy budapeszteńskiej, a sama Gleb-Koszańska została jego zastępcą²⁵⁰. Dnia 3 stycznia 1946 r. szef bazy osobiście wyjechał do stolicy Austrii, gdzie po kilku tygodniach starań udało mu się przedostać do II Korpusu (następnie powrócił na Węgry)²⁵¹. Do Wiednia udała się także kobieta o inicjałach K.L. z misją stworzenia stałej placówki łącznikowej pomiędzy bazą na Węgrzech i II Korpusem. Stworzyła ona placówkę w Salzburgu (amerykańska strefa okupacyjna). Kobieta łączyła więzi rodzinne oraz kontakty towarzyskie ze sferami legitymistycznymi, miała również dojścia do sfer rządowych węgierskich i austriackich.

Sama Gleb-Koszańska nawiązała osobiście kontakt z liderem legitymistów austriackich na Węgrzech noszącym inicjały H.L. Ustalono wówczas stałą wymianę informacji o sytuacji w swoich krajach. Austriak próbował zaaranżować spotkanie pomiędzy

²⁴⁹ Gleb-Koszańska opisała tę osobę inicjałami S.K.

²⁵⁰ Został nim prawdopodobnie L. Angerer; SPP, kol. 11/55, *Sprawozdanie „Margit”*, [bmd], s. 6.

²⁵¹ SPP, kol. 11/56, *Andrzej Kryst „Moje dane o pp. Ludwiku Angererze i Zyguncie Grelerce*, [bmw], 15 XII 1948 r., k. 1.

przedstawicielami Polaków a kanclerzem Austrii. W tym celu Gleb-Koszańska wysłała do Austrii kuriera o inicjałach R.B. Ostatecznie do spotkania nie doszło, nawiązano natomiast łączność z czołowymi przedstawicielami austriackiego ruchu legitymistycznego. Tym samym powstała znacząca struktura organizacyjna. Komendantem bazy była sama Gleb-Koszańska, następnie dokonano wcześniej sygnalizowanej zmiany na tym stanowisku. Podczas wyjazdu do Austrii i Włoch nowego komendanta obowiązki szefa bazy pełniła ponownie „Margit”. Od 17 kwietnia 1946 r., tj. momentu zwolnienia komendantki bazy z krótkotrwałego pobytu w więzieniu przez NKWD, funkcję komendanta bazy pełniła kolejna nowa osoba (o inicjałach B.S.). Taki stan trwał do momentu powrotu na Węgry nominalnego komendanta. Ostatecznie w skład sztabu wchodził sekretarz, szyfrant, dwie osoby z legalizacji, w tym jedna odpowiedzialna za dokumenty czechosłowackie, łączniczka, jedna osoba odpowiedzialna za kontakty z Węgrami oraz jedna zajmująca się sprawami intermarium. Baza miała jeszcze wydzieloną komórkę wywiadu składającą się z szefa i czterech osób.

Organizacja dysponowała dwiema melinami oraz dwiema placówkami: pierwszą w Wiedniu i drugą w Salzburgu z podplacówką w Bratysławie. W bazie pracowało trzech kurierów, którzy utrzymywali łączność na trzech szlakach: 1) Polska–Węgry–Austria; 2) Węgry–Austria; 3) Wiedeń–Polska²⁵². Przerzut poczty i ludzi odbywał się na trasach: Budapeszt–Kraków oraz Budapeszt–Wiedeń. W tym ostatnim kierunku w sposób zarówno legalny, jak i nielegalny, tzn. przez zieloną granicę. Organizacja cały czas próbowała budować swoje przyczółki na Słowacji oraz w Rumunii. Polscy konspiratorzy utrzymywali kontakty z różnymi grupami społecznymi na Węgrzech: z inteligencją, robotnikami, starszą młodzieżą skautowską, a także ze sferami parlamentarnymi i rządowymi należącymi do Niezależnej Partii Drobnych Rolników (NPDR) oraz wyższymi urzędnikami ministerstw.

²⁵² SPP, kol. 11/55, *Sprawozdanie „Margit”*, [bmd], s. 5. Poza komendantem oznaczonym inicjałami B.S. autorka w podrozdziale *Bilans Pracy Organizacyjnej Wojskowej Bazy na Węgrzech* określa poszczególne osoby następującymi inicjałami:

Sekretariat: inż. G.S.

Szyfry: J.L.

Wyrób pieczęci: płk O.

Dowody osobiste, przepustki i wizy czeskie: H.N.

Kurierzy:

A – Polska, Węgry, Austria

O – Węgry, Austria

Z – Wiedeń, Polska

Łączniczka: E.F.

Meliny: M.S., M.Cz.

Placówka Łącznikowa Wiedeń: K.L.

Kontakty z Węgrami: E.S.

Sprawy intermarium: B.

Utrzymywano łączność z ruchem kobiecym w ramach NPDR, sferami wojskowymi, a także z legitymistami węgierskimi.

Mimo tak licznych kontaktów zakonspirowanie członków bazy było bardzo głębokie. Potwierdziło to śledztwo prowadzone przez NKWD po zatrzymaniu „Margit” w okresie od 5 marca 1946 r. do 17 kwietnia 1946 r. Oficerowie śledczy prawdopodobnie w ogóle nie orientowali się, że baza ponownie funkcjonuje na Węgrzech, gdyż nie zadawali Gleb-Koszańskiej żadnych pytań na ten temat²⁵³. Komendantka bazy opuściła Węgry 21 kwietnia 1946 r. Jednak struktury przejęte przez „Biuro Planowania” od Oddziału II Sztabu II Korpusu istniały w tym kraju na pewno jeszcze jesienią 1948 r. Potwierdzają to informacje austriackiej placówki²⁵⁴, która była cyklicznie zasilana konspiratorami z Węgier, co uwypuklono w poprzedniej części tekstu.

2.5. Francja

Struktury „Biura Planowania” we Francji były rozbudowane i tworzyły je dwie placówki. Pierwsza, zlokalizowana w Grenoble i kierowana prawdopodobnie przez ppłk. Włodarskiego, nosiła kryptonim „Fr I”. Druga, paryska placówka o kryptonimie „Fr II”²⁵⁵ została zawiązana w grudniu 1946 r. po przybyciu do Paryża czterech osób z „Biura Planowania”. Placówka miała komendanta, radiotelegrafistę, który przyjechał z żoną, oraz szyfranta-kierowcę. Zespół posiadał samochód Bedford oraz niezbędną żywność i gotówkę²⁵⁶. Jej komendantem był ppor. Władysław Żeleński, ps. „Zbroja”, „Ludomir”²⁵⁷.

²⁵³ SPP, kol. 11/55, *Sprawozdanie „Margit”*, [bmd], s. 6.

²⁵⁴ SPP, kol. 11/56, *Sprawozdanie z podróży do Innsbrucku w dn. 28 XI – 20 XII 1948 r.*, autorstwa A. Tłoczyńskiego, [bmw], 15 I 1949 r., k. 1–6.

²⁵⁵ SPP, kol. 11/55, *Notatka z tezami płk. dypl. F. Demela na spotkanie z ppor. J. Grobickim*, [bmw], 2 XI 1946 r., k. 1.

²⁵⁶ SPP, kol. 11/56, *Dom Akademicki – Francja. Streszczenie działalności placówki*, [bmd], k. 1.

²⁵⁷ W. Frazik, „...mogę kursować jak autobus” Felicja Wolff – Anna Neuman (1895–1988), „Zeszyty Historyczne WiN-u” 1999, nr 13, s. 116. SPP, kol. 11/55, *Wykaz oficerów, podoficerów i szeregowych z „Biura Planowania”, którym należy wypłacić odprawy demobilizacyjne, zapomogę na przemundurowanie cywilne oraz 2-miesięczne koszty vegetacyjne – sporządzony przez płk. dypl. F. Demela*, [bmw], 2 IX 1946 r., k. 1.

Władysław Żeleński (1903–2006) – wnuk kompozytora Władysława Żeleńskiego i bratanek Tadeusza Boya-Żeleńskiego. Ukończył Wydział Prawa Uniwersytetu Warszawskiego i pracował jako prokurator w warszawskim Sądzie Okręgowym. W 1935 r. był współoskarżycielem w procesie o zabójstwo m.in. Bronisława Pierackiego. Ewakuowany i internowany w Rumunii we wrześniu 1939 r. Następnie wstąpił ochotniczo do WP we Francji. Podczas kampanii francuskiej 1940 r. walczył w Lotaryngii i Wogezach. Po klęsce Francji był internowany w Szwajcarii. W latach 1946–1949 pracował w „Biurowie Planowania”. Po wojnie zamieszkał w Paryżu, gdzie współpracował z „Kulturą” oraz działał w Stowarzyszeniu Polskich Kombatantów. W latach 70. opublikował wiele artykułów dotyczących mordu dokonanego na profesorach lwowskich przez Niemców w 1941 r. Zob. *Władysław Żeleński (prawnik)*, w: *Wikipedia*, [https://pl.wikipedia.org/wiki/W%C5%82adys%C5%82aw_%C5%BBele%C5%84ski_\(prawnik\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/W%C5%82adys%C5%82aw_%C5%BBele%C5%84ski_(prawnik)).

Podstawowym zadaniem było zalegalizowanie pobytu, dlatego należało zdobyć niezbędne dokumenty, tj. kartę pobytu i kartę pracy, oraz znaleźć niezbędne lokale konspiracyjne. Brukselska ekspozytura nałożyła na placówkę paryską obowiązek „przetarcia” szlaków kurierskich do francuskiej strefy okupacyjnej w Niemczech oraz Szwajcarii i Włoch.

Już na początku 1947 r. udało się dla całego zespołu uzyskać z francuskiego Ministerstwa Pracy karty pracy dla wszelkich zawodów oraz zatwierdzono stały pobyt przez uzyskanie *Karty pobytu dla uprzywilejowanych*, ważną przez dziesięć lat. Samochód zalegalizowano *Kartą Gris*, zdobyto także dokumenty pobytu dla mających przybyć kurierów ważne na okres od jednego roku do trzech lat, tzw. „4” i „3”. We francuskiej administracji państwowej pozyskano dwa źródła dokumentów legalizacyjnych. Niezależnie od tego zabezpieczono dwa pomieszczenia w budynkach dla radiotelegrafisty oraz jedno w terenie. Oddalenie pomiędzy tymi punktami wynosiło 18 km. Zabezpieczono także dwa punkty w terenie, tzw. wyjazdowe. Przygotowano trzy meliny dla przybywających kurierów, które miały im służyć do czasu zdobycia dla nich niezbędnych dokumentów. Były one oddalone od siebie o 18–60 km. Została nawiązana łączność z innymi komórkami „Biura Planowania” drogą korespondencji lub przez kurierów. Zabezpieczono również przejścia dla przesyłu ludzi i sprzętu do Szwajcarii i Włoch. Radiotelegrafista punktu otrzymał dodatkowy sprzęt, łączność radiową z innymi punktami utrzymywano z przerwami. W 1947 r. punkt paryski przyjął czterech kurierów, z czego dwóch zalegalizowano na 4–6 miesięcy, pozostali na terenie kraju przebywali przejściowo. Rok 1948 zaczął się od oddzielenia miejsca nadawania radiowego w terenie od lokali punktu przesyłowego. Otrzymano także nowy sprzęt radiowy z ekspozytury w Brukseli. Pomimo tego stan łączności nie poprawił się – cały czas następowały nieprzewidziane przerwy. Dlatego też Bruksela postanowiła przeprowadzić w Grenoble odprawę wszystkich radiotelegrafistów poszczególnych punktów przesyłowych. Podczas spotkania, na które przybył instruktor z centrali, ustalono szczegóły prowadzenia łączności radiowej.

W tym samym roku odbyła się odprawa²⁵⁸, na której omówiono dyspozycje i instrukcje na wypadek ewakuacji sieci „Biura Planowania” na zachód i południe Europy oraz przejścia do Hiszpanii. Te działania stymulowała obawa przed atakiem sowieckim na Europę Zachodnią i wiążącym się z tym ewentualnym exodusem ogromnych mas ludności w kierunku Pirenejów. W związku z tym kierownicy placówek punktów przerzutowych

²⁵⁸ SPP, kol. 11/56, *Dom Akademicki – Francja. Streszczenie działalności placówki*, [bmd], k. 3. Miejsce odprawy oznaczone kryptonimem „Pekin” – nierozpoznane przez autora.

znajdujących się na wschód od Francji wraz z ośrodkiem paryskim opracowali plan ewakuacji o kryptonimie „Eva”. Polegał on na stworzeniu systemu alarmowej łączności pomiędzy komórkami „Biura Planowania”, zabezpieczeniu dokumentów przejazdu do Hiszpanii dla osób ewakuowanych, zorganizowaniu punktów przejściowych oraz melin. W tym celu placówka francuska utworzyła punkty przejściowe (ewakuacyjne) w Lyonie, Tuluzie i Nicei. Na wypadek niemożności ewakuacji punktów przerzutowych „Biura Planowania” na południe Francji utworzono meliny w „Górnych Alpach”²⁵⁹.

Zdobyto również pięć dokumentów Międzynarodowej Organizacji Uchodźców (ang. International Refugees Organization, IRO)²⁶⁰ dla personelu placówki paryskiej, ważnych do 1950 r. i pozwalających na przekraczanie granicy włoskiej i hiszpańskiej. Wyrobiono dokumenty ważne dziesięć lat wraz z kartami pracy dla dwóch niezidentyfikowanych osób, które legalnie zameldowano i znaleziono im odpowiednie lokum (melinę).

W 1948 r. otrzymano informację o alarmie z „Pekinu” w związku z wpadką radiotelegrafistów, z krótkich duża część została zdekonspirowana. Resztę radiowców ewakuowano w „Górne Alpy”. W tym samym roku udało się nawiązać drogą korespondencji ścisłą łączność z krajem. Uzyskano kontakty w Bydgoszczy, Gdańsku–Wrzeszczu, Łodzi i Warszawie²⁶¹. Te trzy punkty utrzymywały ze sobą wewnętrzną łączność przez będącego studentem kuriera (NN). Dzięki tym kontaktom otrzymywano prasę z kraju, a tamtejsze ośrodki akademickie zasilano w prasę francuską.

Raport kierownika placówki paryskiej wspomina także, że nastąpiła przymusowa likwidacja łączników organizacji na szlaku włoskim ze względu na patologiczne zachowania osób pracujących w konspiracji. Wynikało to z zaciągniętych przez nich długów karcianych oraz tego, że łącznicy dokonywali spekulacji walutowych środkami organizacji. Doprowadziło to do utraty przez „Biuro Planowania” całego magazynu. Raport w tej sprawie przesłano z Paryża do Brukseli²⁶².

²⁵⁹ Miejsce lub kryptonim niezidentyfikowane.

²⁶⁰ Międzynarodowa Organizacja Uchodźców, MOU (ang. International Refugees Organization, IRO) powstała w 1946 r. jako agenda ONZ do niesienia pomocy uchodźcom w Europie, których liczbę bezpośrednio po wojnie szacowano na 22 mln. W 1951 r. MOU zmieniono na Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców (ang. United Nations High Commissioner for Refugees, UNHCR). Zob. M. Malczewska, *Uchodźczy kto następny? Broszura informacyjna*, Poznań 2001, s. 7.

²⁶¹ Na temat sieci łączności zob. szerzej: *Polskie Państwo Podziemne i Wojsko Polskie w latach 1944–1945*, S. Zwoliński (red.), Warszawa 1991, s. 35–41.

²⁶² SPP, kol. 11/56, *Dom Akademicki – Francja. Streszczenie działalności placówki*, [bmd], k. 4. Autor raportu używa pojęcia „centrala”, dodając symbol „B”. Zgodnie ze schematem organizacyjnym „Biura Planowania” żaden punkt przesyłowy, w tym paryski, nie miał bezpośredniego kontaktu z centralą, a tylko z ekspozyturą w Brukseli. Symbol „B” wskazuje, że domniemaną „centralą” była właśnie ta w Brukseli, kierowana przez płk. dypl. Demela.

Rok 1949 rozpoczął się od wysłania radiotelegrafisty wraz ze sprzętem w rejon „Pekinu” oraz otrzymania na tamtejszej odprawie pierwszych informacji o mającej nastąpić redukcji personelu. Jednocześnie w związku ze zgonem Borówki, szefa Placówki „Austria”, na komórkę francuską „Biura Planowania” spadło zamykanie spraw, których nie zdążył załatwić zmarły, oraz ustalenie strat w walucie należącej do organizacji. W tej sprawie sporządzono stosowny raport i przesłano do ekspozytury. Podczas nieobecności kuriera Felicji Wolff, ps. „Ciotka” dokonano jednocześnie stosownych zabezpieczeń, przede wszystkim dokumentów. W tym czasie na zakonspirowanych kwaterach (melinach) należących do placówki paryskiej przebywały dwie osoby.

Nie jest znana data przesłania z Brukseli do Paryża zapowiedzi o likwidacji całej sieci „Biura Planowania”, wiadomo jednak, że w krótkim czasie nastąpiła odprawa, na której kierownik punktu przesyłowego otrzymał szczegółowe instrukcje co do całkowitej likwidacji materiałów i sprzętu oraz terminy i sposób nadsyłania meldunków do ekspozytury. Zgodnie z wytycznymi zlikwidowano punkty kontaktowe w Lyonie, Tuluzie i „Górych Alpach”, pozostawiono natomiast placówkę w Grenoble, gdzie były zameldowane trzy osoby, zabezpieczono pobyt dwóch osób²⁶³ oraz melinę dla mającej wrócić z wyprawy do kraju kurierki Wolff. Zlikwidowano ostatecznie placówkę w Paryżu²⁶⁴.

2.6. Niemcy

Poza wymienionymi wcześniej krajami struktura „Biura Planowania” istniała również w amerykańskiej strefie okupacyjnej Niemiec. W czerwcu 1948 r. płk dypl. Demel mianował na kierownika placówki „Niemcy” (z siedzibą w Monachium) doświadczonego kuriera organizacji, Cieślę, używającego od tego momentu, ps. „Bogdan”, „Różański” oraz „Kulczycki”. Już 8 lipca 1948 r. zameldował on szefowi ekspozytury o zorganizowaniu punktów łącznikowych na pograniczu Niemiec, Luksemburga i Belgii²⁶⁵. W sierpniu tego roku „Bogdan” zwerbował Józefa Śmigusa vel Mikułę, ps. „Wacław”, który wyruszył do kraju celem zorganizowania kanału przerzutowego wiodącego z okolic Cybinki do Frankfurtu oraz z okolic Cieszyna lub Zebrzydowic do Czechosłowacji. Poza działalnością wywiadowczą placówka monachijska prowadziła działalność kontrwywiadowczą, w której odnosiła znaczące sukcesy. Jej początek sięga września i października 1948 r., kiedy Cieśla

²⁶³ SPP, kol. 11/56, *Dom Akademicki – Francja. Streszczenie działalności placówki*, [bmd], s. 4. Osoby te zostały przez autora raportu opisane inicjałami „D” i „G”.

²⁶⁴ Tamże.

²⁶⁵ A. Zagórski, *Tadeusz Cieśla...*, s. 253.

zorganizował sieć kontrwywiadowczą na terenie Monachium. Jej kierownikiem został Tadeusz Atamanik vel Babinicz, ps. „Bat”. Przez podlegających mu agentów Czesława Konrada-Kaletę, ps. „W-4”, Władysława Szereniwa-Zarębę, ps. „Nowicki”, Zdzisława Bronierskiego, ps. „Georg”, Kazimierza Ostoję-Sawickiego, ps. „Szarotka”, Stanisława Bienkę i innych udało się szczegółowo rozpracować konsulaty polskie w Monachium i Frankfurcie nad Menem. Uzyskano dane na temat ich obsady personalnej, funkcji pełnionych przez poszczególne osoby oraz zakresy ich obowiązków, a także plan rozkładu wewnętrznego budynku konsulatu w Monachium, spis studentów delegatury znajdującej się przy tej placówce dyplomatycznej wraz z charakterystykami osobowymi oraz sprawozdaniami z tamtejszych spotkań. Zdobyto zestawienie pracowników placówek PCK na terenie amerykańskiej strefy okupacyjnej w Niemczech oraz informacje pozwalające na ocenę każdego z pracowników. Zidentyfikowano też wiele osób prowadzących działalność komunistyczną. Do zadań placówki monachijskiej należało utrzymanie łączności pomiędzy placówką w Innsbrucku a centralą w Brukseli oraz Polską. Poza tym zajmowała się ona penetracją ukraińskich, rosyjskich i białoruskich organizacji emigracyjnych²⁶⁶.

Placówka w Monachium z końcem 1949 r., czyli w momencie zakończenia pracy „Biura Planowania”, składała się z kilku osób. Kierownikiem punktu przesyłowego był Cieśla, jego zastępcą Marian Żerebecki, ps. „Jan Gosyni”, a pracownikami – Atamanik²⁶⁷, Jerzy Diaczyszyn, ps. „Branicki” i Józef Mikuła, ps. „Biegacz” oraz kurierka Wolff, ps. „Ciotka”.

Przy znacznym rozsianiu punktów przesyłowych „Biura Planowania” po Europie Zachodniej i Środkowo-Wschodniej największe znaczenie miało sprawne działanie łączności. Było to szczególnie ważne w kontekście przesyłania informacji o kurierach przybyłych z kraju. Dlatego też od początku istnienia organizacji stosowano trzy rodzaje łączności. Pierwszy w postaci korespondencji, w której używano się kryptonimów i pseudonimów. Pozwalała ona, przy umiejętnym korzystaniu, sprawiać wrażenie zwykłej korespondencji

²⁶⁶ AIPN Warszawa, 0192/456, *Akt Oskarżenia przeciwko: Cieśli Tadeuszowi, Atamanikowi Tadeuszowi, Opali Marii*, Warszawa, 31 VII 1950 r., k. 331–342, AIPN, 00231/44, *Notatka informacyjna dotyczy: grupy zatrzymanych w sprawie „Klasztor” Cieśli Tadeusza, Atamanika Tadeusza, Opali Marii*, Warszawa, 27 IV 1950 r., k. 2.

²⁶⁷ SPP, kol. 11/58, *Oświadczenie Mariana Żerebeckiego – rękopis*, Monachium, 21 II 1950 r., k. 1. M. Żerebecki podaje nazwisko Tadeusza Babraicza (? – pismo bardzo niewyraźne), z dużą dozą prawdopodobieństwa można stwierdzić, że chodzi tu o Tadeusza Atamanika, który używał nazwiska Babinicz. W tym czasie Cieśla, Atamanik i Wolff znajdowali się w aresztach na terenie Polski. Zob. A. Zagórski, *Tadeusz Cieśla...*, s. 251–254. AIPN Warszawa, 0192/456, *Akt Oskarżenia przeciwko: Cieśli Tadeuszowi, Atamanikowi Tadeuszowi, Opali Marii*, Warszawa, 31 VII 1950 r., k. 331–342; AIPN Warszawa, 00231/44, *Notatka informacyjna dotyczy: grupy zatrzymanych w sprawie „Klasztor” Cieśli Tadeusza, Atamanika Tadeusza, Opali Marii*, Warszawa, 27 IV 1950 r., k. 2–6.

handlowej. Drugi rodzaj to łączność kurierska, a trzecia – łączność radiowa. Zastosowanie tego ostatniego rodzaju, jak się okazało, wiązało się z wieloma trudnościami. W korespondencji kurierskiej pomiędzy ekspozyturą a poszczególnymi placówkami stosowano kryptonimy i pseudonimy²⁶⁸. Oprócz wyszczególnionych haseł obowiązywały równoległe dwa systemy znaków rozpoznawczych przeznaczonych przede wszystkim dla kurierów. Drugi system mógł być przechowywany na punktach przesyłowych tylko w formie zaszyfrowanej²⁶⁹.

2.7. Organizacja łączności radiowej „Biura Planowania”

„Biuro Planowania” posługiwało się, jak wcześniej wspomniano, łącznością radiową. Instrukcja o zasadach jej prowadzenia w 1949 r. znajduje się w spuściźnie po płk. dypl. Demelu. Dokument zawiera treści techniczne oraz niezbędne zasady konspiracji pozwalające na prowadzenie bezpiecznego nadawania. Podkreślano, że nie można go prowadzić dwa razy z tego samego miejsca lub na tej samej częstotliwości. Radiotelegrafista w dniu, w którym zajmował się nawiązaniem łączności, nie mógł być obciążony przez swojego przełożonego żadnymi innymi obowiązkami służbowymi. Nie mógł też mieć przy sobie podczas nadawania jakichkolwiek materiałów obciążających go w razie zatrzymania.

Radiostacje organizacji miały prowadzić grę z wykorzystaniem skrótów radiowych właściwych dla radioamatorów w korespondencji międzynarodowej oraz posługiwać się kodem „Q”. Radiotelegrafistów obowiązywał czas środkowo-europejski odnoszony do czasu nadawania audycji sekcji polskiej BBC. Łączność miano nawiązywać trzy razy w miesiącu: 1, 14, 21 dnia każdego miesiąca w godzinach: 6.30, 19.30 i 22.30, tzn. w czasie emisji audycji pierwszej, przedostatniej i ostatniej nadawanych w języku polskim przez BBC. Akcję koordynowali pracownicy radiostacji o kryptonimie „Konrad” (o sygnale zawezwawczym OY6). Łączność była oparta na grach zasadniczych oraz tzw. eksperymentalnych. Kategorycznie zabraniano samowolnych zmian terminów prowadzenia korespondencji lub tym bardziej odwoływania seansów łączności bez powiadomienia koordynatora. Gdy następowała konieczność zawieszenia nadawania, dany radiotelegrafista miał obowiązek powiadomić „Konrada” wszelkimi możliwymi środkami o niemożności nadawania w danym dniu. Dla nadawania zasadniczego do czasu uzyskania najlepszych wyników z gry eksperymentalnej została wyznaczona częstotliwość 5300x2 dla seansu porannego

²⁶⁸ SPP, kol. 11/56, *Wariant drugi*, [bmd], k. 1. Zob. załącznik nr 3.

²⁶⁹ Systemy znaków stanowią załączniki nr 5 i 6 niniejszej pracy.

i częstotliwość 7931 kc/s dla seansów wieczornych²⁷⁰. Poszczególne radiostacje sieci „Biura Planowania” w 1949 r. nosiły następujące kryptonimy: „Leonard”, „Konrad”, „Bogumił”, „Paweł”, „X”, „Zamoj”.

Łączność radiową utrzymywano prawdopodobnie także z krajem. Świadczy o tym odręczna notatka pozostawiona w dokumentach po szefie „Biura Planowania”. Kraj miał posługiwać się sygnałem zawezwawczym WSA, ekspozytura „Biura Planowania” (Bruksela) – EPT, Francja (Paryż) – FAC, Włochy (prawdopodobnie Rzym) – WCH, Niemcy (prawdopodobnie Monachium) – NMY, Hiszpania – HRP, Austria (prawdopodobnie Innsbruck) – ATA²⁷¹.

2.8. Łączność kurierska

Największe znaczenie dla funkcjonowania „Biura Planowania” miała łączność kurierska. Najważniejszymi postaciami tej działalności byli wcześniej wymienieni kurierzy: Felicja Wolff, ps. „Ciotka”²⁷² i Tadeusz Cieśla.

Nie jest jasne, kiedy Wolff po raz pierwszy przybyła jako kurier do Polski. Niepotwierdzone informacje mówią, że mogło to być już latem 1945 r. lub na przełomie 1945 i 1946 r., za pierwszym razem szlakiem przez Węgry (za pośrednictwem bazy wojskowej w Budapeszcie), następnie zaś rzekomo trasą Graetzera przez Wiedeń, Bratysławę i Trzyniec²⁷³.

Profesor Wiesław Jan Wysocki w biografii rtm. Witolda Pileckiego podaje natomiast, że Wolff przybyła po raz pierwszy do kraju w maju 1946 r. Miała się wtedy skontaktować z Maksymilianem Kauckim, zaufanym człowiekiem rtm. Pileckiego, który kierował siatką wywiadu na terenie Polski podlegającą Oddziałowi II Sztabu II Korpusu²⁷⁴. Rola Wolff nie

²⁷⁰ Częstotliwości podane w instrukcji.

²⁷¹ SPP, kol. 11/56, *Odręczna notatka radiowych sygnałów zawezwawczych*, [bmd], k. 1.

²⁷² Felicja Władysława Wolff (1895–1988) była osobą z niezwykle długim doświadczeniem konspiracyjnym. Już w latach 1912–1914 działała jako kurier dalekiego zasięgu Skonfederowanych Stronnictw Politycznych. Następnie pełniła służbę w szeregach I Brygady Legionów Polskich i Polskiej Organizacji Wojskowej. Brała udział w obronie Lwowa na przełomie 1918 i 1919 r. Następnie uczestniczyła w akcji plebiscytowej na Śląsku Cieszyńskim. W okresie międzywojennym pracowała jako nauczycielka. W październiku 1939 r. wstąpiła do Służby Zwycięstwa Polski, pełniąc służbę kurierską na trasie do Lwowa i Białegostoku. W dniu 22 I 1941 r. aresztowana przez NKWD w rejonie Rawy Ruskiej. We wrześniu 1941 r. została amnestionowana i wstąpiła do 6 DP APW, wraz z II Korpusem PSZ przebyła całą kampanię włoską. Po zakończeniu wojny wstąpiła ponownie do konspiracji w ramach „Biura Planowania”. SPP, kol. 11/55, *Wykaz oficerów, podoficerów i szeregowych z „Biura Planowania”, którym należy wypłacić odprawy demobilizacyjne, zapomogę na przemundurowanie cywilne oraz 2-miesięczne koszty żywieniowe – sporządzony przez płk. dypl. F. Demela*, [bmw], 2 IX 1946 r., k. 1; W. Frazik, *„mogę kursować jak autobus”...*, s. 107–111.

²⁷³ W. Frazik, *„mogę kursować jak autobus”...*, s. 111.

²⁷⁴ W. Wysocki, *Rotmistrz Pilecki*, Warszawa 1994, s. 228.

jest w tym okresie jasna, gdyż siatka rtm. Pileckiego utrzymywała kontakt ze sztabem w Anconie przez por. Bolesława Niewiarowskiego, ps. „Lek”. W czerwcu 1946 r. powrócił do kraju Płużański, wysłany przez rotmistrza w styczniu do Włoch. Przyprowadził on do kraju kpt. Jadwigę Mierzejewską, ps. „Danutę”. Oprócz nawiązania tego kontaktu zadaniem Mierzejewskiej było stworzenie inspektoratów informacyjno-wywiadowczych na terenie kraju oraz utworzenie trzech kanałów przerzutowych przez Czechosłowację. „Danuta” miała działać również na rzecz „rozładowania lasów”²⁷⁵. Jesienią 1946 r. w czasie swojego pobytu w kraju por. Niewiarowski podczas spotkania z Pileckim poinformował go, że wiosną 1946 r. przy II Korpusie została utworzona komórka, której zadaniem jest prowadzenie pracy organizacyjnej na kraj. Niewiarowski podkreślił, że tym samym cała siatka została włączona do nowej struktury²⁷⁶. Sama Mierzejewska stanęła na czele siatki wywiadowczej o kryptonimie „Szpital”, struktura ta utrzymywała kontakt z centralą drogą radiową oraz przez kurierów²⁷⁷. Można zatem z dużą dozą prawdopodobieństwa stwierdzić, że zadaniem „Ciotki” było nawiązanie kontaktu z byłym wojewodą wołyńskim, wpływowym działaczem pilsudczykowskim Henrykiem Józewskim, ps. „Mecenas”²⁷⁸.

Felicja Wolff, tym razem jako „Zofia”, ponownie ruszyła do kraju 22 października 1946 r. Jako repatriantka dotarła drogą morską do Polski z zadaniem ściągnięcia na Zachód Mierzejewskiej i Płużańskiego. W listopadzie w Podkowie Leśnej doszło do spotkania „Zofii” z Mierzejewską, Kauckim, Jamonttem-Krzywickim i Płużańskim. Poza tym kurierka skontaktowała się ponownie z Józewskim. Środowisko „Mecenas” tą drogą otrzymywało informacje od przebywającego w Londynie gen. dyw. Michała Karaszewicza-Tokarzewskiego.

W kwietniu 1947 r. Wolff ruszyła na Zachód. Dotarła na punkt przesyłowy w Paryżu, gdzie ośrodek „Bursa” zapewnił jej odpowiednie warunki do odpoczynku po trudach podróży. Już w październiku tego roku kurierka przejechała do placówki w Innsbrucku, skąd po krótkim pobycie udała się do Monachium. W listopadzie razem z Cieślą, już jako Halina Nowak, udała się do kraju ponownie transportem repatriacyjnym, tym razem z Augsburga. Koleją dotarli do Pragi, następnie przez Petrovice i przez „zieloną granicę” sforsowaną w rejonie Godowa pojawili się w Katowicach. Zadaniem kurierki było skontaktowanie się z byłym wojewodą wołyńskim oraz osobami pełniącymi poprzednio służbę w II Korpusie,

²⁷⁵ AIPN Warszawa, 0192/456, *Wypis z zeznania Jamonta-Krzywickiego Ryszarda z dnia 12.VI.1947 r.*, k. 85.

²⁷⁶ AIPN Warszawa, 0192/456, *Wypis z protokołu Pileckiego Witolda ps. „Witold” z dnia 24.V.1948 r.*, k. 82.

²⁷⁷ AIPN Warszawa, 0192/456, *Raport Nr 1 Wydziału I Sekcji VI-ej WUBP w Krakowie do Naczelnika Wydziału VI-go Departamentu I MBP w Warszawie*, Kraków, 30 VII 1949 r., k. 361.

²⁷⁸ D. Bargielowski, *Grypsy z Polski Henryka Józewskiego*, „Karta” 1992, nr 7, s. 132–135.

a repatriowanymi do Polski. Prawdopodobnie wtedy też po raz pierwszy przywiozła pomoc materialną dla rodzin aresztowanych w sprawie Pileckiego i miała ocenić skutki dekonspiracji tej sieci. W grudniu kurierka powróciła szczęśliwie do Monachium.

W marcu 1948 r. „Ciotka” jako „Stefania” ruszyła do kraju po raz kolejny, z Paryża do Innsbrucku, następnie do Niemiec. Z miejscowości Hof wraz z Marią Opalą, znajomą Cieśli, wyruszyła do kraju jako Gertruda Cieślik. Przez sowiecką strefę okupacyjną (krypt. „Greta”), tj. Bautzen i Gorlitz, dotarła nad granicę z Polską. Przewodnik przeprowadził ją na wschodni brzeg Nysy Łużyckiej i dalej aż do Lubania. W dniu 28 marca 1948 r. dotarła na punkt kontaktowy w Zabrze. Tam spotkała Cieślę, który dochodził do siebie po ucieczce z rąk UB. Jej głównym zadaniem było ponownie nawiązanie kontaktu z „Mecenasem”, ukrywającym się wtedy w Gliwicach. Poza tym dotarła na Podlasie, gdzie pozyskała wiele informacji o silnym podziemiu zbrojnym działającym w tym rejonie Polski. Droga powrotna Wolff i Cieśli również wiodła przez Nysę Łużycką, tym razem z grupą przemytników. Po sforsowaniu rzeki kurierzy dotarli do strefy francuskiej Berlina Zachodniego. Stamtąd dotarli do brytyjskiej strefy okupacyjnej Niemiec, skąd przejechali do Monachium w strefie amerykańskiej. Wolff udała się następnie do Innsbrucku i ostatecznie do Paryża na odpoczynek. Kurierka wywiozła na Zachód opracowanie Józewskiego. Domagał się on kategorycznie, aby z „Ciotką” pojawił się jednocześnie kurier polityczny, z którym można byłoby kompetentnie omówić bieżące problemy polityczne kraju i emigracji. Należy wspomnieć, że w grudniu 1948 r. na rozmowy z płk. Demelem przybył do Brukseli mjr Narcyz Giedronowicz, reprezentujący Wojskowy Komitet ds. Kraju. Przekazał on wytyczne dotyczące działalności konspiracyjnej na terenie Polski. Podkreślił, że niezbędne jest zapewnienie sprawnego kanału łączności pomiędzy Polską a władzami emigracyjnymi, zalecił również prowadzenie akcji propagandowej w kraju, jednak kategorycznie zabraniał rozbudowywania tam konspiracji. Walka z okupantem miała być definitywnie wykluczona i to nawet po wybuchu konfliktu zbrojnego pomiędzy Zachodem a Sowietami i ich satelitami. W styczniu 1949 r. Wolff, używająca ps. „Ksawery Gieda”, ruszyła z Monachium z zamiarem dotarcia do kraju przez sowiecką strefę okupacyjną w Niemczech, co ostatecznie okazało się niemożliwe. Kurierka zdecydowała się na trasę przez Czechosłowację (krypt. „Wigura”), prowadził ją Czech František Herman. W dniu 10 lutego oboje opuścili Monachium. Jednak na granicy niemiecko-czechosłowackiej zostali zatrzymani przez Czechów. Przewodnik załamał się w śledztwie i podał, że prowadzona przez niego kobieta jest agentem wywiadu. Jego zeznania wpłynęły na złe traktowanie kurierki, nad którą znęcano się podczas śledztwa. W lipcu 1949 r. została przekazana w ręce polskiego UB. Od lipca do października 1949 r.

przebywała w więzieniu w Sosnowcu, skąd zwolniono ją z braku dowodów potwierdzających jej szpiegowską działalność. Po tych wydarzeniach zamieszkała w Warszawie przy ulicy Marszałkowskiej 4 m. 2 u Marii Bauer jako pomoc domowa. Jednocześnie nawiązała po raz ostatni pośredni kontakt z „Mecenasem” i przekazała mu pieniądze na działalność konspiracyjną, które zdeponowała wcześniej u zaufanej osoby w Oświęcimiu. W październiku 1950 r. kurierka próbowała wydostać się z kraju przez swoją znajomą Weronikę Niedźwiałowską, która zamieszkiwała w okolicach Zgorzelca. Została zatrzymana przez patrol Wojsk Ochrony Pogranicza (WOP) podczas próby przekroczenia granicy polsko-niemieckiej w Zasiokach pod Lubskiem. Następnie przewieziono ją do Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Zielonej Górze, a stamtąd do siedziby MBP²⁷⁹.

Drugi legendarny kurier „Biura Planowania”, Tadeusz Juda Cieśla²⁸⁰, zaczął przeprowadzać ludzi z kraju na Zachód już w połowie 1945 r., a więc blisko półtora roku przed powstaniem zakonspirowanych struktur „Biura Planowania”. Do sierpnia 1946 r. siedmiokrotnie przeprowadzał na Zachód ludzi zagrożonych aresztowaniem i rodziny żołnierzy PSZ²⁸¹. W lutym 1946 r. Cieśla przywiózł do Włoch materiały (bardzo wysoko ocenione²⁸²) o sytuacji w kraju od źródła, którego nie potrafiiono zidentyfikować, stwierdzono jedynie, że pochodzą one od organizacji obejmującej zasięgiem obszar południowej Polski. W marcu Cieślę aresztowano na granicy Czechosłowacji z amerykańską strefą okupacyjną podczas wykonywania zadania zleconego przez Oddział Informacyjny Sztabu II Korpusu. Przewieziony do Domażlic zdołał zbiec i przedostać się do Polski, gdzie przebywał do 23 lipca 1946 r. Następnie powrócił do II Korpusu, aby wstąpić do wojska²⁸³. Jesienią 1946 r. przybył do kraju jako pracownik „Biura Planowania” z zadaniem wyprowadzenia z kraju

²⁷⁹ Po ponaddwuletnim śledztwie 3 III 1953 r. została skazana w procesie niejawnym na karę śmierci. Decyzją Rady Państwa z 18 VIII 1953 r. wyrok zamieniono na dożywocie. W wyniku zmian politycznych 22 II 1957 r. Wolff otrzymała przerwę roczną w odbywaniu kary. Rok później, 28 II 1958 r., po zmniejszeniu kary w wyniku amnestii nastąpiło warunkowe zwolnienie z odbywania kary. Na temat Wolff i jej późniejszej aktywności sięgającej końca lat 80. zob. szerzej: W. Frazik, „*może kursować jak autobus*”..., s. 107–124.

²⁸⁰ Zyciorys Tadeusza Judy Cieśli (1919–1952) mimo różnicy jednego pokolenia w stosunku do „Ciotki” był w dużej mierze podobny. Jako dwudziestoletni podchorąży brał udział w kampanii wrześniowej w szeregach 38 PP. W Lasach Janowskich dostał się do niewoli, z której udało mu się zbiec. W marcu 1940 r. został aresztowany na granicy węgierskiej i osadzony w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu. W lipcu 1944 r. wywieziony do Litomierzyc w Czechosłowacji, skąd uciekł w październiku. Przez Pragę i Brno dotarł w kwietniu 1945 r. do Polski i przybył w rodzinne okolice Rzeszowa. Zob. A. Zagórski, *Tadeusz Cieśla...*, s. 252.

²⁸¹ IPMS, 138/264, *Zeznania przybyszów z Polski A – C, Wiadomości z kraju*, [bmv], 26 VIII 1946 r., brak nr. karty.

²⁸² IPMS, 138/264, *Wstępna ocena materiałów dostarczonych przez podchor.* AK Cieśla Tadeusz, Oddział Informacyjny, Referat Sad., [bmv], 19 III 1946 r., brak nr. karty.

²⁸³ IPMS, 138/264, *Zeznania przybyszów z Polski A – C, Wiadomości z kraju*, [bmv], 26 VIII 1946 r., brak nr. karty.

Mierzejewskiej i Płużańskiego, wraz z grupą rodzin oficerów II Korpusu. Urząd Bezpieczeństwa aresztował go w Krakowie 24 listopada 1946 r. Nie został jednak zidentyfikowany przez oficerów śledczych i na mocy amnestii wiosną 1947 r. opuścił więzienie. W maju 1947 r. wydostał z Polski Mierzejewską oraz Karola Gawlika i trasą przez Dolny Śląsk i Czechosłowację dotarł do Meppen. W czerwcu tego samego roku powrócił do kraju i miesiąc później pomógł ponad dziesięciu osobom przedostać się do zachodnich stref okupacyjnych Niemiec. W sierpniu 1947 r. przydzielono go do placówki „Biura Planowania” w Innsbrucku z zadaniem przemierzania trasy kurierskiej z Austrii do Polski. W listopadzie przeprowadził do kraju kurierkę Wolff. W drodze powrotnej pomógł w przejściu przez granicę – przez Jastrzębie Zdrój, Morawską Ostrawę i Pragę – Żerebeckiemu, Julianowi Bartusiowi i jego żonie. Na terenie Czechosłowacji wszyscy zostali aresztowani. Cieśli i Żerebeckiemu udało się zbiec. Po szczęśliwym powrocie do Monachium w lutym 1948 r. Cieśla ruszył ponownie do kraju na polecenie Borówki. Aresztowany w okolicach Zgorzelca w marcu 1948 r. przez WOP i wydany w ręce UB, ponownie zdołał zbiec. W maju wyprowadził Wolff z Polski przez Nysę Łużycką. W czerwcu 1948 r. mianowano go kierownikiem punktu przesyłowego w Monachium, zorganizował on punkty kontaktowe na granicy z Belgią i Luksemburgiem. W lutym 1949 r. przygotował przerzut Wolff do Polski.

W dniu 7 listopada 1949 r. ruszył wraz z Atamanikiem do kraju, przekroczyli granicę na wysokości Zittau. Zatrzymany przez patrol WOP 12 listopada, zdołał zbiec. Ponownie aresztowano go dzień później w Działoszynie, przewieziono do Warszawy i osadzono na Mokotowie. Na mocy wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego z 21 grudnia 1950 r. skazany na karę śmierci, został stracony 9 lipca 1952 r. w Warszawie. Miejsce pochówku pozostaje nieznane²⁸⁴.

Nie budzi wątpliwości, że trzyletnia działalność „Biura Planowania” zasługuje na szczególną uwagę. Była to struktura formalnie wywodząca się z PSZ, z czasem poszerzona o osoby przybyłe z kraju. Organizacja była podwójnie zakonspirowana. W pierwszym przypadku dotyczyło to służb kontrwywiadowczych ZSRR i krajów zależnych, w drugim zaś służb specjalnych krajów Europy Zachodniej i USA. Podległość służbowa organizacji była bardzo czytelna. Organami nadrzędnymi był sztab w Londynie, a tym samym ostatecznie konstytucyjne władze polskie.

²⁸⁴ A. Zagórski, *Tadeusz Cieśla...*, s. 252–254.

Rozdział 3. Stan rozpoznania dokonany przez wywiad Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w latach 1945–1946 oraz w 1949 roku

Ustanowienie cezury lat 1945–1946 wynika z tego, że Oddział Informacyjny Sztabu II Korpusu od momentu zakończenia wojny istniał i pracował nieco ponad rok, tzn. do czasu ewakuacji do Wielkiej Brytanii jesienią 1946 r. Zachowały się późniejsze raporty z 1947 r., lecz nie mają one charakteru merytorycznego, a jedynie odzwierciedlają chaos, który nastąpił w strukturach wywiadowczych po przemieszczeniu do Anglii. Wiele zapytań oraz wyjaśnień zawartych w tych dokumentach dotyczyło okresu stacjonowania II Korpusu we Włoszech. Materiały zgromadzone w archiwach polskich w Londynie pozwalają na precyzyjne określenie stanu rozpoznania sytuacji w Polsce oraz w krajach zdominowanych przez ZSRR przez wywiad PSZ, a szczególnie Oddział Informacyjny II Korpusu w latach 1945–1946.

Zakreślenie jako drugiej cezury roku 1949 wiąże się z tym, że w przypadku „Biura Planowania” nadal nie oceniono efektywności tej struktury wywiadowczej. W dokumentach będących spuścizną po płk. dypl. Demelu można znaleźć precyzyjne informacje o procesie tworzenia się organizacji i samym jej działaniu. Jednak nie są obecnie znane żadne materiały zbiorcze wytworzone przez sieć brukselską pozwalającą na ocenę merytoryczną „Biura Planowania”. Wobec braku materiałów wewnętrznych niezbędne jest oparcie się na materiałach wytworzonych przez sztab w Londynie. Jednak lata 1947–1948 tworzą wyraźną lukę dokumentacyjną w zakresie informacji pozyskanych przez polski wywiad wojskowy. Zachowały się natomiast opracowania z przełomu lat 40. i 50. pozwalające na ocenę sprawności polskiego wywiadu. W przypadku pierwszej połowy lat 50. znacząca część wiadomości została pozyskana przez struktury wywiadowcze pracujące w Berlinie Zachodnim, Republice Federalnej Niemiec i Szwecji, które opierały się przede wszystkim na zeznaniach osób zbiegłych z Polski. Z powyższych względów w niniejszej pracy rok 1949 jest głównym wyznacznikiem czasowym. Był to bowiem ostatni rok funkcjonowania „Biura Planowania”, które nie mogło dalej działać w związku z brakiem źródeł finansowania. Praca tej – największej jak dotąd ujawnionej – sieci wywiadu wojskowego musiała rzutować na ogólny stan wiedzy polskich naczelnych władz wojskowych przebywających w Londynie.

3.1. Rozpoznanie Armii Czerwonej stacjonującej na obszarze ZSRR

Gros meldunków z ziem polskich na temat Armii Czerwonej dotyczyło terenów od Odry i Nysy Łużyckiej do Bugu. Ogromny problem nastęczało zbieranie informacji o dyslokacji i sile jednostek stacjonujących na wschód od linii Curzona. Niewielka ilość danych na ten temat zawarto w opracowaniu Oddziału II Sztabu II Korpusu z lipca 1946 r. Informowano w nim, że w lutym 1946 r. ustalono dużą liczbę wojsk sowieckich na trasie Królewszczyzna–Wilejka–Lida–Wołkowysk. Wojska przybywały z terenu Litwy i Łotwy. Sygnalizowano również napływ wojsk NKWD do Wilna w marcu. Z tego samego miesiąca otrzymano informacje o garnizonie lwowskim. W jego skład wchodziły: pułk piechoty gwardii stacjonujący w dawnych koszarach 19 Pułku Piechoty (PP), kolejny pułk piechoty miał znajdować się na Zamarstynowie. Z kolei pułk pancerny miał być rozlokowany na dawnych ulicach: Pierackiego i Janowskiej. Zidentyfikowano również pułk kawalerii stacjonujący w dawnych koszarach 14 Pułku Ułanów Jazłowieckich. Te jednostki były wzmocnione oddziałami NKWD, które pod względem liczebnym nie przekraczały siły pułku. Stan garnizonu charakteryzował się tendencją wzrostową. W styczniu 1946 r. przybyła z Charkowa do Lwowa 2 Armia Pancerna (wykazywano, że we wrześniu 1945 r. jeszcze jej tam nie było). Pododdziały tej armii miały być rozlokowane w pierścieniu Hołosko–Brzuchowice–Zimna Woda–Paniski–Winniki oraz w samym Lwowie. Sztab kwaterował w dawnym hotelu George przy placu Mariackim. Armia ta była wyposażona w czołgi T-34. W kwietniu 1946 r. udało się pozyskać informacje z dawnych Ziem Północno-Wschodnich, zgodnie z którymi w Grodnie w skład garnizonu wchodziły wojska pancerne w Remblowce, pułk kawalerii w Osocnej oraz dywizjon artylerii ciężkiej przeciwlotniczej. W Wilnie stacjonowało po jednym pułku lotnictwa bombowego i myśliwskiego oraz pułk artylerii. W Wołkowysku znajdował się pułk artylerii ciężkiej, a w Mostach – pułk artylerii przeciwlotniczej. W Lidzie, jak ustalono, stacjonowały dwa pułki artylerii przeciwlotniczej, a w Oranach pułk artylerii przeciwlotniczej i pułk piechoty. W Sopoćkiniach znajdował się pułk piechoty, a w Marcińkańcach pułk saperów. Jak ocenili analitycy z II Korpusu, w kwietniu 1946 r. nastąpił napływ wojsk sowieckich z głębi ZSRR do rejonu Grodna. Szczególna koncentracja następowała w promieniu Kopciówka–Mosty–Sopoćkinie oraz na kierunku Grodno–Wilno i Grodno–Augustów. Sztab jednostek stacjonujących w rejonie Orany–Lida–Osowiec–Grodno znajdował się w samym Grodnie. Polskiemu wywiadowi nie udało się ustalić ilości wojsk w tym rejonie, ponieważ stacjonowały one w lasach. Do rejonów zakwaterowania miano tworzyć specjalne drogi polne niedostępne dla miejscowej ludności, co ograniczało,

a momentami uniemożliwiała penetrację z uwagi na brak kontaktu żołnierzy sowieckich z miejscową ludnością²⁸⁵.

Jeszcze większy problem nastroczało zdobycie informacji z głębi ZSRR. Jednak i z tego obszaru udawało się zdobyć wiadomości. We wspomnianym wcześniej opracowaniu z lipca 1946 r. znalazły się informacje o poważnej reorganizacji sił zbrojnych ZSRR na początku 1946 r. Likwidacji miało ulec pięć okręgów wojskowych:

1. Białorusko-Litewski Okręg Wojskowy (OW) został podzielony na dwa okręgi wojskowe: Miński i Baranowicki. Dowódcą tego ostatniego miał zostać marszałek Siemion Timoszenko. Obszar Litwy włączono do Nadbałtyckiego OW, w skład którego wchodziła m.in. Łotwa.
2. Zakaukaski OW został rozdzielony na Tyfliski (Tibiliski) i Bakijski OW. Analitycy II Oddziału stwierdzali, że prawdopodobnie przestał istnieć Północno-Kaukaski OW, gdyż nie napływały już informacje o funkcjonowaniu sąsiedniego Kubańskiego OW.
3. Syberyjski OW podzielono na dwa okręgi: Wschodnio-Syberyjski i Zachodnio-Syberyjski.
4. Środkowoazjatycki OW przekształcono na Turkiestański OW ze sztabem mieszczącym się w Taszkencie i Stepowy OW z dowództwem w Ałma-Acie. Sygnalizowano brak informacji o Turkmeńskim OW.
5. Front Dalekowschodni miał być zorganizowany jako Zabajkalsko-Amurski OW i Nadmorski OW.

Pozyskano również bliżej niezidentyfikowane informacje, że Sowieci przy pomocy niemieckich specjalistów intensywnie przeprowadzali próby z pociskami odrzutowymi i specjalnymi bombami lotniczymi o korygowanym torze lotu. Bliżej niezidentyfikowany informator II Oddziału nie podał jednak szczegółów technicznych tych środków bojowych.

Poza stricte wojskowymi danymi uzyskiwano również ważne informacje na tematy gospodarcze. Sygnalizowano, że w kwietniu 1946 r. rozpoczęto budowę drugiego toru kolejowego na trasie Moskwa–Mińsk. Ustalono, że Sowieci planowali w pierwszej pięcioletce odbudowę drugiego toru na magistrali: Moskwa–Kursk–Charków–Krasnyj Liman–Rostów–Mineralnyje Wody. W 1946 r. zakładano odwrotzenie linii kolejowej Tuapse–Soczi. Podobnie miały być odremontowane pozostałe linie kolejowe biegnące nad Morzem Czarnym.

²⁸⁵ IPMS, 138/249, *Przegląd sił zbrojnych Sowieckich (według informacji zebranych do dnia 1.VII.1946 r.)*, [bmw], 2 VII 1946 r., k. 3–4.

Otrzymywano również informacje o odbudowie Wschodniej Ukrainy, tzw. Donieckiej. Pozyskano meldunki na temat Donbasu. Plany zakładały pod koniec pierwszej powojennej pięcioletki jego całkowite zmodernizowanie. Kompleksowe zakończenie procesu Sowieci przewidywali na 1949 r. Planowano do tego czasu odtworzyć 182 szyby zniszczone w wyniku działań wojennych oraz zbudować 60 następnych. Uzyskano informacje o powstawaniu dużej liczby zakładów przemysłu węglowego na Prawobrzeżnej i Zachodniej Ukrainie. W końcu 1946 r. Sowieci zamierzali uruchomić na Dnieprze pokazną elektrownię im. Lenina, która miała mieć docelowo dziewięć wielkich turbin. Sygnalizowano także odbudowę 150 zakładów maszynowych. Zdecydowana większość tych fabryk do połowy 1946 r. podjęła już produkcję. Charkowska Fabryka Traktorów im. Ordżonikidze wyprodukowała pierwsze ciągniki gąsienicowe, elektrownie ukraińskie zaś otrzymały w tym czasie pierwsze turbiny z Charkowskiej Fabryki Turbogeneratorów im. Kirowa. Pozyskano informację, iż Woroszyłowgradzka Fabryka im. Rewolucji Październikowej wyprodukowała w pierwszym półroczu 1946 r. nowe parowozy. Poniformowano również o rozwoju nowych gałęzi przemysłu na Ukrainie. W Dniepropietrowsku miała powstać fabryka samochodów ciężarowych pozwalająca na wyprodukowanie 60 tys. pojazdów rocznie. W Odessie i Lwowie tworzono montownie samochodów. W tym drugim założono również kilka nowych fabryk. W Charkowie budowano fabrykę łożysk kulkowych, a na Zachodniej Ukrainie tworzono nowe okręgi przemysłowe.

Polski wywiad analizował także sowieckie działania na terenie Chin. Na podstawie amerykańskich źródeł podkreślano, że przed wycofaniem się wojsk sowieckich z Mandżurii (najbardziej rozwiniętej prowincji chińskiej, z dużą produkcją stali i wydobywaniem węgla), które miało miejsce 4 maja 1946 r., Sowieci we wrześniu i październiku 1945 r. dokonali rabunku na gigantyczną skalę. W związku z tym nie była możliwa odbudowa tej prowincji bez pomocy z zagranicy²⁸⁶. Polski wywiad cały czas monitorował sowieckie działania na Dalekim Wschodzie. Podczas II wojny światowej na czele Polskiej Misji Wojskowej przy Chińskim Rządzie Narodowym stał płk dypl. Aleksander Kędzior, niejako „po przeciwnej stronie”, przy sztabie Armii Kwantuńskiej dokonującej podboju Chin, umieszczono placówkę Oddziału II składającą się z trzech osób pod dowództwem mjr. Jana Musielewicza, zajmującą się radiowywiadem przeciwsowieckim. Niezależnie od tych poczynań już od okresu

²⁸⁶ Tamże, k. 8–10.

międzywojennego na terenie Mandżurii działał ppłk Czesław Pawłowski, który w przeszłości pracował w konsulacie polskim w Charbinie²⁸⁷.

3.2. Armia Czerwona stacjonująca na terenie Niemiec

Stan wiedzy Oddziału Informacyjnego II Korpusu na temat wojsk sowieckich na terenach przez nie kontrolowanych był pod koniec 1945 r. wysoce niewystarczający. Wiadomości pochodzące z kraju były nieaktualne i bardzo powierzchowne, dotyczyły mało istotnych szczegółów. Jeszcze bardziej uboga okazywała się ilość informacji z terenu okupacji sowieckiej w Niemczech. Problem stanowiło ustalenie dyslokacji, organizacji i uzbrojenia wojsk oraz prac terenowych wykonywanych przez Armię Czerwoną. Polskiemu wywiadowi było łatwiej uzyskać informacje z Bałkanów, Węgier czy Iranu niż z terenu Polski. Wynikało to z procesów rozkładowych, jakim ulegała struktura Państwa Podziemnego i braku równie efektywnych nowych struktur podziemnych. Wszystkie posiadane informacje traktowano jako niepotwierdzone, gdyż udostępniali je pojedynczy obserwatorzy o nieznanym wiarygodności. Z biegiem czasu sytuacja poprawiała się dzięki wykrystalizowaniu się nowych ośrodków pracy konspiracyjnej w Polsce. Szczególnie istotne było nawiązanie kontaktu z kolejnymi zarządami Zrzeszenia WiN oraz początkowo NSZ. Te ostatnie posiadały jako pierwsze sprawną sieć łączności zewnętrznej, która była w ówczesnych warunkach nie do przecenienia. Z czasem nawiązano kontakt również z organizacjami o mniejszym zasięgu terytorialnym i szczuplejszych kadrach, ale dobrze funkcjonującymi strukturami wywiadowczymi. Szczególnie owocna w tym zakresie okazała się współpraca z Ośrodkiem Mobilizacyjnym Okręgu Wileńskiego AK. Jednak pod koniec 1945 r., w wyniku wcześniejszej likwidacji szlaku „Konrada”, ponownie brakowało kontaktów z krajem, które zapewniałyby napływ precyzyjnych informacji o potwierdzonej wiarygodności.

Na podstawie dostarczanych danych stwierdzono, że linia demarkacyjna oddzielająca amerykańską strefę okupacyjną w Niemczech od strefy sowieckiej była silnie strzeżona przez wojska sowieckie. Jednostki sowieckie były zgrupowane w lasach, usilnie maskowane z artylerią rozlokowaną na stanowiskach. Również wzdłuż linii brytyjsko-sowieckiej linii demarkacyjnej rozlokowano silne stanowiska artylerii. Duże zgrupowanie Armii Czerwonej zaobserwowano koło Schöenberg na trasie Schwerin–Schöenberg. Koło Berlina zidentyfikowano około 200 armat dużego kalibru ukrytych w lesie. W Zittau miała rzekomo

²⁸⁷ G. Bennett, *Daleki Wschód...*, s. 392–394; A. Peplowski, *Wywiad Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie...*, s. 33; T. Dubicki, A. Suchcitz, *Kędzior Aleksander Karol*, w: *Oficerowie wywiadu WP i PSZ w latach 1939–1945*, t. 1, Warszawa 2009, s. 165–166.

stacjonować większa jednostka lotnicza, wykorzystująca tamtejszy wielki port lotniczy. W tym samym czasie przybyło również dużo samolotów na lotniska w Lipsku, Halle i Altenburgu. Informatorzy zaobserwowali także wzdłuż magistrali kolejowej wiodącej od Frankfurtu nad Odrą do Berlina wielkie składy amunicji oraz jednostki czołgów i artylerii ukryte w lesie.

Ustalono, że Sowieci wykonywali wzdłuż brytyjsko-sowieckiej linii demarkacyjnej zapory na drogach wykonane ze ściętych drzew i drutu kolczastego. Szerokość tych zapór sięgała 35 km. Sygnalizowano, że przed 1 września 1945 r. rozpoczęto również budowę umocnień betonowych na linii Lipsk–Halle–Nordhausen. Podobne umocnienia miano wykonywać w rejonie Halbestadt na południowy zachód od Magdeburga, z wykorzystaniem linii rzeki Saale²⁸⁸.

Na podstawie zachowanych dokumentów można wysnuć wniosek o widocznej poprawie stanu wiedzy polskiego wywiadu. Z biegiem czasu dostarczano coraz więcej informacji. Już w lutym 1946 r. uzupełniono część luk na temat procesów zachodzących w drugiej połowie 1945 r. na terenie sowieckiej okupacji w Niemczech. Stwierdzono, że w czerwcu i lipcu 1945 r., w związku z wojną Japonią i przejściem na system okupacyjny, wojska sowieckie dokonały przegrupowania na ogromną skalę. Wielkie jednostki, przede wszystkim z 1 i 4 Frontu Ukraińskiego, przemieściły się przez terytorium Polski do ZSRR. Pozyskano również informację, że od września do listopada 1945 r. panował wzmożony ruch transportów kolejowych w kierunku zachodnim z ZSRR przez Polskę do Niemiec. Były to transporty sprzętu wojskowego i nowych jednostek wojska. Ogólnie polski wywiad szacował ilość wojsk okupacyjnych we wschodnich Niemczech na 60 dywizji. Ich dowódcą był przebywający w Berlinie marszałek Georgij Żukow. Oceniano, że dwa rejony tej części Niemiec szczególnie odznaczały się obecnością żołnierzy: rejon wielkiego Berlina oraz rejon Erfurtu i Weimaru w Turynгии. Poza tym jako prawdopodobne miejsca komasacji sił sowieckich typowano następujące rejony Niemiec:

- Cottbus–Forst; broń pancerna i artyleria,
- Schönburg na wschód od Lubeki; artyleria lekka i średnia,
- rejon Pasewalk; artyleria przeciwlotnicza i czołgi.

W lutym 1946 r. nie posiadano nowych informacji o kierunkach budowy umocnień i rozmieszczeniu lotnictwa na terenie pomiędzy Odrą a Łabą. Na podstawie dostępnych

²⁸⁸ IPMS, 138/249, *Wojska sowieckie według informacji zebranych do l.XII.45 r.*, Ancona, 5 XII 1945 r., k. 1.

danych polscy analitycy przedstawili prawdopodobne kierunki natarcia przewidywanego sowieckiego frontu zachodniego:

1. Baza wyjściowa na północ od Alp, kierunek natarcia na zachodnie Niemcy.
2. Baza wyjściowa na południe od Alp, kierunek natarcia na północne Włochy.

Obszarem wiążącym oba te kierunki była sowiecka część okupowanej Austrii²⁸⁹.

W opracowaniu z lipca 1946 r. informowano, że 3 czerwca 1946 r. dowódcą wojsk sowieckich w Niemczech został gen. armii Wasilij Sokołowski. Sygnalizowano, że od marca 1946 r. wstrzymano transport wojsk ze wschodnich Niemiec do ZSRR i zaczęto przemieszczać nowe jednostki do Niemiec. W marcu i kwietniu przemieszczały się one przez terytorium Polski. Jednocześnie otrzymano informacje, że w dniach 21–29 maja 1946 r. oddziały sowieckie przejeżdżały przez Czechosłowację. Nie potrafiono jednak określić, z jakiego miejsca je przemieszczono. Wskazywano, że mogły przybyć z terytorium Węgier, Austrii czy nawet Rumunii. Potwierdzała to informacja o czasowym przerwaniu, na czas przejazdu Sowietów, strajku kolejarzy komunistów w Bratysławie. Szacowano, że tym szlakiem kolejowym przezucono osiem dywizji²⁹⁰.

Jesienią 1946 r. polski wywiad określał stan Grupy Okupacyjnych Wojsk Sowieckich w Niemczech na około 60 dywizji piechoty i 25 brygad pancernych. W skład niemieckich wojsk wchodziły: 1, 3 i 5 Armia Szturmowa, elementy 2 Armii Szturmowej oraz 1 i 2 Armia Pancerna. Wiedzano również, że w maju z Polski i ZSRR przybyły w rejon Lipska bliżej nieznane siły, prawdopodobnie elementy nowej armii o nieznanym numeracji. W maju bliżej nierozpoznane jednostki miały dotrzeć z Austrii w rejon Wittenberga–Torgau. Oceniano je jako doborowe oddziały, składające się ze świeżo wyszkolonych roczników, dobrze się prezentujących i zdyscyplinowanych. Ugrupowania wojsk sowieckich według uzyskanych informacji rozlokowano wzdłuż Łaby (w dokumentach używano niemieckiej nazwy Elba). Polski wywiad nie potrafił jednak ustalić, gdzie skierowano znaczące siły pancerne i piechoty, które przybyły z Austrii w maju 1946 r. Oceniano, że jeśli te jednostki wysłano w rejon Turynii i Saksonii, to znaczy, że bardzo poważnie wzmocniło to siły sowieckie w tym rejonie – utworzyło się potężne zgrupowanie, zwłaszcza wojsk pancernych. Stwierdzono, że zimą 1945 r. i wiosną 1946 r. w jednostkach Armii Czerwonej stacjonującej na terenie Niemiec dokonano wymiany czołgów i artylerii przeciwpancernej. W jednostkach pancernych

²⁸⁹ IPMS, 138/249, *Ogólny przegląd położenia wojskowego w strefie okupacji i wpływów sowieckich w Europie, (Na podstawie zestawienia wiadomości otrzymanych do dnia 1.II.1946 r.)*, [bmw], k. 1.

²⁹⁰ IPMS, 138/249, *Przegląd sił zbrojnych sowieckich (według informacji zebranych do dnia 1.VII.1946 r.)*, Ancona, 2 VII 1946 r., k. 7.

miał zasadniczo funkcjonować tylko sprzęt sowiecki. Ze sprzętu obcego notowano jedynie wykorzystywanie amerykańskich samochodów²⁹¹.

Dyslokacja armii sowieckiej na terenie Niemiec miała szczególne znaczenie dla bezpieczeństwa europejskiego. Zagrożenie sowieckim uderzeniem na Europę Zachodnią już od momentu zakończenia działań wojennych było na tyle realne, że spowodowało umieszczenie przez Brytyjczyków w obozach jenieckich żołnierzy z jednostek Wehrmachtu stacjonujących w północno-zachodniej części Niemiec. Sama Grupa Okupacyjna Wojsk Sowieckich W Niemczech powstała na mocy rozkazu Kwatery Głównej Naczelnego Dowództwa Sił Zbrojnych ZSRR, popularnej „Stawki”, z 29 maja 1945 r., utworzonej z 1 i 2 Frontu Białoruskiego i 1 Frontu Ukraińskiego. W związku z tym, że w momencie zakończenia działań wojennych w Europie Armia Czerwona nie osiągnęła ustalonej linii demarkacyjnej z wojskami alianckimi, objęcie całej strefy nastąpiło dopiero na początku lipca 1945 r. Dowódcą sowieckich wojsk okupacyjnych został marszałek Żukow²⁹².

²⁹¹ SPP/IPMS, A.XII.24/145, *Rozmieszczenie wojsk sowieckich w strefie okupacji i wpływów w Europie – uwagi do szkicu 1:3 000 000*, [bmw], 6 XI 1946 r., k. 1–2.

²⁹² Na mocy porozumień międzysojuszniczych wojska alianckie były zmuszone wycofać się na zachód od linii rzeki Łaby, co stanowiło gwarancję uzyskania przez aliantów zachodnich własnych sektorów w Berlinie. Wojska brytyjskie wycofały się do 3 VII 1945 r., amerykańskie zaś do 5 VII 1945 r. Pierwsze grupy zwiadowcze Armii Czerwonej zaczęły się przemieszczać na zachód od 1 VII 1945 r. Sowieckie wojska okupacyjne składały się ze związków taktycznych 1 i 2 Frontu Białoruskiego oraz 1 Frontu Ukraińskiego:

1 Front Białoruski składał się z następujących wielkich związków taktycznych:

8 Armia Gwardyjska ze sztabem znajdującym się w Jenie. Składała się z 4, 28 i 29 Gwardyjskiego Korpusu Strzeleckiego.

2 Armia Uderzeniowa ze sztabem w miejscowości Goldberg. Składała się z 116 i 108 Korpusu Strzeleckiego oraz 40 Gwardyjskiego Korpusu Strzeleckiego.

3 Armia Uderzeniowa ze sztabem w Stendal. Składała się z 79 i 7 Korpusu Strzeleckiego oraz 12 Gwardyjskiego Korpusu Strzeleckiego.

47 Armia ze sztabem w Eisleben. Składała się z 125 i 129 Korpusu Strzeleckiego oraz 9 Gwardyjskiego Korpusu Strzeleckiego.

5 Armia składająca się z 9 i 32 Korpusu Strzeleckiego oraz 26 Gwardyjskiego Korpusu Strzeleckiego.

Każdy korpus sowiecki składał się z trzech dywizji strzeleckich.

1 Gwardyjska Armia Pancerna składająca się z 11 Gwardyjskiego Korpusu Pancernego, 9 Korpusu Pancernego, 8 Gwardyjskiego Korpusu Zmechanizowanego.

2 Gwardyjska Armia Pancerna składająca się z 9 i 12 Gwardyjskiego Korpusu Pancernego oraz 1 Korpusu Zmechanizowanego.

Dodatkowo jednostkami 1 Frontu Białoruskiego wchodzącymi w skład wojsk okupacyjnych były: 3, 4, 6 Korpus Artyleryjski, 2 Gwardyjski Korpus Kawalerii oraz jednostki saperskie.

2 Front Białoruski składał się z następujących wielkich związków taktycznych:

2 Armia Uderzeniowa przemieszczona z jednostek 1 Frontu Białoruskiego.

70 Armia składająca się z 47 i 114 Korpusu Strzeleckiego.

49 Armia składająca się z 70 i 121 Korpusu Strzeleckiego.

1 Gwardyjski Korpus Pancerny.

Jednostki 2 Frontu Białoruskiego znajdowały się na linii: Greifswald–Rostock–Wittenberga.

Ponadto jednostki stacjonujące w Niemczech były wzmocnione siłami przekształconych 45 dywizji strzeleckich w ramach 13 korpusów Armii Czerwonej, Flotylli Dnieprzańskiej oraz jednostkami 1 Armii IWP. Jednostki polskie zostały przemieszczone do kraju krótko po wojnie.

Zob. <http://www.gsvg.ru/direktiva.html>; С. Дмитрев, *Советские войска в Германии 1945–1994*, Москва 1994, Ю. Басистов, Г. Ежова, *Под знаком красной звезды: Группа советских войск в Германии 1945–1994*

3.3. Rozmieszczenie sił sowieckich oraz jednostek państw kontrolowanych przez ZSRR w Europie

3.3.1. Albania

Polskiemu wywiadowi udało się pozyskać niewiele informacji z terenu Albanii. W lutym 1946 r. siły albańskie szacowano na sześć dywizji. Podawano, że organizacja armii nie jest sfinalizowana²⁹³. W połowie 1946 r. nie stwierdzono na terytorium tego kraju obecności wojsk sowieckich, a armia albańska charakteryzowała się brakiem zmian w zakresie liczebności²⁹⁴.

3.3.2. Austria

Pod koniec 1945 r. polski wywiad we Włoszech nie zdobył informacji na temat armii sowieckiej stacjonującej w tym kraju. Operowano jedynie pochodzącą z prasy liczbą 600 tys., którą uważano za mocno zawyżoną. Nie potrafiąco też ustalić położenia jednostek sowieckich²⁹⁵. Jednak już w lutym 1946 r. szacowano je na 200 tys. – 300 tys. Potwierdzano również, że na terenie Austrii przebywał marszałek Iwan Koniew. W czerwcu na podstawie informacji z Wiednia sygnalizowano, że Sowietci utrzymują w tym kraju 140 tys. żołnierzy²⁹⁶. W listopadzie 1946 r. ogólną liczbę wielkich jednostek szacowano na siedem dywizji piechoty, rozmieszczonych w północnej i południowej części terenów pod okupacją sowiecką, oraz jednostki pancerne w liczbie czterech brygad skierowanych na Linz. Jednostki stacjonujące w tym kraju w większości należały do gwardii. W maju i czerwcu 1946 r. znaczna część sił odeszła do Niemiec, tj. około trzech korpusów pancernych i sześciu dywizji piechoty, oraz na Węgry, dokąd przemieszczono trzy dywizje piechoty²⁹⁷.

22., Москва 2005; S. Kowalczyk, S. Wollé, *Roter Stern über Deutschland. Sowjetische Truppen in der DDR*, Berlin 2001.

²⁹³ IPMS, 138/249, *Ogólny przegląd położenia wojskowego w strefie okupacji i wpływów sowieckich w Europie*, (Na podstawie zestawienia wiadomości otrzymanych do dnia 1.II.1946r.), [bmw], k. 3.

²⁹⁴ SPP/IPMS, A.XII.24/145, *Ogólny przegląd położenia wojskowego w strefie sowieckiej okupacji i wpływów w Europie. Zestawienie informacji otrzymanych od 20. IV do 1.VI.1946 r.*, [bmw], k. 4.

²⁹⁵ IPMS, 138/249, *Dodatkowe informacje do dnia 10.XII.1945r.*, [bmw], k. 6.

²⁹⁶ SPP/IPMS, A.XII.24/145, *Ogólny przegląd położenia wojskowego w strefie sowieckiej okupacji i wpływów w Europie. Zestawienie informacji otrzymanych od 20. IV do 1.VI.1946 r.*, [bmw], k. 4.

²⁹⁷ SPP/IPMS, A.XII.24/145, *Rozmieszczenie wojsk sowieckich w strefie okupacji i wpływów w Europie – uwagi do szkicu 1:3 000 000*, [bmw], 6 XI 1946 r., k. 3.

3.3.3. Bułgaria

W grudniu 1945 r. ustalono, że Sowieci utrzymują na terenie Bułgarii siedem dywizji piechoty, cztery brygady pancerne, jedną brygadę lotnictwa, jedną brygadę spadochronową i jedną brygadę marynarki (piechoty morskiej)²⁹⁸. W lutym 1946 r. liczebność wojsk sowieckich na tym terenie szacowano na 200 tys. – 300 tys. zorganizowanych w dziesięć wielkich jednostek. Gros sił sowieckich było rozmieszczone w południowo-wschodniej części kraju. Zarówno kwatera główna marszałka Fiodora Tołbuchina, jak i sztab 37 Armii mieściły się w Sofii. Wojsko bułgarskie polski wywiad oceniał na około 120 tys. żołnierzy. Zidentyfikowano 17 wielkich jednostek, w tym 13 dywizji piechoty, 2 dywizje kawalerii i 2 brygady pancerne²⁹⁹. W połowie 1946 r. większość sowieckich sił w Bułgarii była rozmieszczona w dolinie rzeki Maricy, we wschodniej części tego kraju oraz na wybrzeżu Morza Czarnego. Łącznie około 16 wielkich jednostek piechoty, artylerii i lotnictwa oraz 9 brygad pancernych. Cechą charakterystyczną wojsk sowieckich stacjonujących w Bułgarii była duża przewaga jednostek pancernych w porównaniu do jednostek innych rodzajów broni. Wyróżniający był również brak wśród tych jednostek oddziałów gwardyjskich³⁰⁰.

3.3.4. Czechosłowacja

Po zakończeniu działań wojennych liczebność wojsk sowieckich oceniano na 20 dywizji. W ciągu listopada 1945 r. wojska opuściły Czechosłowację, przechodząc głównie na terytorium Rumunii i po części Polski. Zdobyto jednak informacje, że w wielu fabrykach pozostały załogi sowieckie w sile około jednej kompanii celem zabezpieczenia wywozu urządzeń fabrycznych do ZSRR³⁰¹.

3.3.5. Jugosławia

Pod koniec 1945 r. polski wywiad ustalił, że na terenie Jugosławii stacjonowały jedynie dwie lub trzy dywizje piechoty zmotoryzowanej³⁰², z czego jedna miała przebywać w Niszu. Nieokreślone mniejsze zgrupowania wojsk sowieckich znajdowały się w miejscowościach: Subotica, Petrograd i Vršac. Ten stan utrzymywał się na początku 1946 r. Wojsko

²⁹⁸ IPMS, 138/249, *Dodatkowe informacje do dnia 10.XII.1945 r.*, [bmw], k. 6.

²⁹⁹ IPMS, 138/249, *Ogólny przegląd położenia wojskowego w strefie okupacji i wpływów sowieckich w Europie, (Na podstawie zestawienia wiadomości otrzymanych do dnia 1.II.1946 r.)*, [bmw], k. 3.

³⁰⁰ SPP/IPMS, A.XII.24/145, *Rozmieszczenie wojsk sowieckich w strefie okupacji i wpływów w Europie – uwagi do szkicu 1:3 000 000*, [bmw], 6 XI 1946 r., k. 3.

³⁰¹ Tamże, k. 2.

³⁰² IPMS, 138/249, *Dodatkowe informacje do dnia 10.XII.1945 r.*, [bmw], k. 6.

jugosłowiańskie składało się na początku 1946 r. z sześciu armii oraz jednej armii pancерnej. Polski wywiad zidentyfikował 50 wielkich jednostek, w tym 46 dywizji piechoty i 4 dywizje pancerne. Liczebność poszczególnych dywizji oceniano jako niską, przeciętnie po 5 tys. żołnierzy. Ogólny stan liczbowy armii jugosłowiańskiej szacowano na 300 tys. Sądzone, że liczba zidentyfikowanych dywizji piechoty uległa redukcji wskutek ciągłych zmian dyslokacji poszczególnych jednostek – trudno było ustalić poszczególne numery rozwiązanych dywizji.

Lotnictwo jugosłowiańskie składało się z dwóch dywizji. Spodziewano się uzupełnienia sprzętu w postaci 500 samolotów, które miały przybyć z ZSRR. Poza tym część dowódców, w tym personel lotniczy, odbywała tam szkolenia³⁰³. W połowie 1946 r. potwierdzano, że liczba wielkich jednostek piechoty armii jugosłowiańskiej ulega dalszej redukcji. Stan ówczesny wynosił 38 dywizji piechoty. Liczba wielkich jednostek pancernych w dalszym ciągu liczyła 4, wielkich jednostek lotniczych, czyli dywizji, było 5. Nie identyfikowano już żadnej wielkiej jednostki sowieckiej na terytorium Jugosławii, meldowano natomiast o obecności wielu instruktorów sowieckich w szeregach armii. Szczególnie uważnie analizowano sytuację w tzw. strefie „B”, tj. prowincji Venezia Giulia, na pograniczu słoweńsko-włoskim, gdzie punktem zapalnym był Triest. Jak ustalił polski wywiad, znajdowało się tam pięć dywizji piechoty (1, 7, 23, 26 i 28), jedna brygada piechoty z 17 DP, dwie brygady czołgów (1 i 2) i jedna brygada artylerii ciężkiej³⁰⁴.

3.3.6. Rumunia

Liczebność wojsk sowieckich na terenie Rumunii pod koniec 1945 r. była szczególnie duża. Wynosiła 19 dywizji piechoty, 1 dywizję kawalerii, 4 brygady pancerne, 1 dywizję lotniczą, 1 brygadę marynarki oraz 1 dywizję NKWD. Z terenu Mołdawii i Transnistrii³⁰⁵, włączonych ponownie w skład ZSRR, w okresie od lipca do października 1945 r. polski wywiad otrzymywał informacje o koncentracji wojsk sowieckich w rejonie Tyraspol–Kiszyniów–Odessa. Były tam skoncentrowane oddziały z 2 i 14 Armii Lotniczej³⁰⁶. W styczniu 1946 r. liczebność wojsk sowieckich w Rumunii oceniano na 900 tys. Wiedzano o 16 wielkich

³⁰³ IPMS, 138/249, *Ogólny przegląd położenia wojskowego w strefie okupacji i wpływów sowieckich w Europie, (Na podstawie zestawienia wiadomości otrzymanych do dnia 1.II.1946 r.)*, [bmw], k. 3.

³⁰⁴ SPP/IPMS, A.XII.24/145, *Ogólny przegląd położenia wojskowego w strefie sowieckiej okupacji i wpływów w Europie. Zestawienie informacji otrzymanych od 20.IV do 1.VI.1946 r.*, [bmw], k. 4.

³⁰⁵ Transnistria – prowincja rumuńska w latach 1941–1944, składająca się z terenów ZSRR okupowanych przez armię rumuńską. Wcześniej region ten należał do Rosji, następnie znajdował się w granicach ZSRR. Największym miastem tej prowincji była Odessa. Od 1944 r. ponownie znalazł się w granicach państwa sowieckiego (przyp. autora).

³⁰⁶ IPMS, 138/249, *Dodatkowe informacje do dnia 10.XII.1945 r.*, [bmw], k. 6.

jednostkach wojskowych, w grudniu 1945 r. w Rumunii stacjonowały cztery armie sowieckie. Dużą liczbę lotnisk poniemieckich zajęły samoloty sowieckie. Sama zaś armia rumuńska była zorganizowana w dwie armie o składzie pięciu korpusów. Razem dawało to 15 wielkich jednostek (12 dywizji piechoty, 2 dywizje kawalerii oraz 1 brygadę pancerną). Sygnalizowano, że wciąż nie powróciła do kraju dywizja tworzona przez Sowieców z rumuńskich jeńców o nazwie „Vlad Tepes”. W zakresie wiadomości strategicznych informowano, że łączność z Bułgarią w tym czasie zapewniały cztery mosty pontonowe na Dunaju³⁰⁷. Latem 1946 r. polski wywiad relacjonował, że na terenie Rumunii znajdowało się około 5 armii sowieckich składających się łącznie z 32 wielkich jednostek piechoty i 6 brygad pancernych³⁰⁸.

3.3.7. Węgry

W październiku 1945 r. większość jednostek sowieckich okupujących Węgry znajdowała się na zachodnim brzegu Dunaju, zgrupowana prawdopodobnie jako trzy odrębne armie z następującymi miejscami koncentracji: Sopron–Győr, Veszprém–Szekeşfehervar i Kaposvár–Pécs³⁰⁹. Pod koniec 1945 r. siły okupacyjne szacowano na 8 dywizji piechoty zmotoryzowanej, 1 lub 2 dywizje lotnicze oraz dywizję NKWD³¹⁰. W styczniu liczebność wojsk sowieckich oceniano na 900 tys. Rozpoznawano 21 wielkich jednostek wojskowych. Kwatery Główna marszałka Rodiona Malinowskiego znajdowała się w Gödöllő³¹¹. Armia węgierska była w tym czasie w formie organizacji i liczyła około siedmiu dywizji, z czego dwie, słabo uzbrojone, pełniły służbę ochrony komunikacji, reszty używano jako oddziałów roboczych³¹². W marcu i kwietniu 1946 r. obserwowano przesunięcia wojsk sowieckich z pogranicza słowacko-węgierskiego na południe i południowy zachód. W tym kierunku

³⁰⁷ IPMS, 138/249, *Ogólny przegląd położenia wojskowego w strefie okupacji i wpływów sowieckich w Europie*, (Na podstawie zestawienia wiadomości otrzymanych do dnia 1.II.1946 r.), [bmw], k. 3.

³⁰⁸ SPP/IPMS, A.XII.24/145, *Rozmieszczenie wojsk sowieckich w strefie okupacji i wpływów w Europie – uwagi do szkicu 1:3 000 000*, [bmw], 6 XI 1946 r., k. 3.

³⁰⁹ IPMS, 138/249, *Ogólny przegląd położenia wojskowego w strefie okupacji i wpływów sowieckich w Europie*, (Na podstawie zestawienia wiadomości otrzymanych do dnia 1.II.1946 r.), [bmw], k. 3.

³¹⁰ IPMS, 138/249, *Dodatkowe informacje do dnia 10.XII.1945 r.*, [bmw], k. 6.

³¹¹ Rodion Malinowski został przeniesiony bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych w Europie na dalekowschodni teatr działań wojennych. Dowódcą Centralnej Grupy Wojsk Armii Czerwonej (od 1946 r. Radzieckiej), a tym samym najwyższym stopniem oficerem sowieckim na Węgrzech był w latach 1945–1946 marszałek Iwan Koniew. Od 1946 r. na jego miejsce został mianowany generał armii Władimir Kurasow, który pełnił swoje obowiązki do 1949 r.

³¹² IPMS, 138/249, *Ogólny przegląd położenia wojskowego w strefie okupacji i wpływów sowieckich w Europie*, (Na podstawie zestawienia wiadomości otrzymanych do dnia 1.II.1946 r.), [bmw], k. 3.

przemieszczano również transporty amunicji. Polski wywiad potwierdził informacje o silnych zgrupowaniach wojsk sowieckich w następujących rejonach:

- na północ od Budapesztu – artyleria,
- Sopron–Győr – czołgi, broń przeciwpancerna,
- Szombathely–Veszprém–Zalaegerszeg – duże nagromadzenie wojska, artylerii i oddziałów pancernych,
- Szeged i okolice – bardzo duży garnizon, przybycie nowych oddziałów pancernych, które oceniano na 27 tys. ludzi,
- Kecskemét – bardzo duży garnizon i zgrupowanie artylerii przeciwlotniczej, wiele szpitali,
- Bugac – wiele obozów wojskowych, ocenianych na 20 wielkich jednostek³¹³.

W połowie 1946 r. gros sił sowieckich, tj. 4 Armia Gwardyjska, było rozmieszczone w dalszym ciągu na zachodnim brzegu Dunaju. Oprócz tej armii występowały również zgrupowania sowieckie na północ od Budapesztu oraz w rejonach Bugac na południe od Kecskemét i Szeged. Łącznie na Węgrzech znajdowało się około 18 dywizji piechoty, 3 brygady pancerne. Były to przede wszystkim oddziały gwardyjskie³¹⁴.

W ocenie polskich analityków na linii Bałtyk–Morze Czarne najsilniejsze zgrupowania wojsk sowieckich występowały na skrzydłach, tj. w Niemczech i Bułgarii, były one również najlepiej zaopatrzone w broń pancerną. Na terenie sowieckiej strefy okupacyjnej Niemiec i strefy kontroli Austrii ugrupowania broni pancernej zarysowywały się w formie trzech klinów tworzonych przez 2 Armie Pancerną Gwardii, 1 Armie Pancerną, uzupełnioną o dodatkowe jednostki przybyłe z Polski lub z Austrii, oraz zgrupowanie pancerne skoncentrowane na wschód od Linzu. Największe przemieszczenia mas wojska dały się zauważyć na obszarze Niemiec i Austrii, mniejsze zaś na terytorium Polski i Węgier. W całości sił sowieckich lukę tworzył obszar Czechosłowacji. Jej uzupełnienie było możliwe od strony Śląska lub Bramy Morawskiej. Jednak w połowie 1946 r. polski wywiad nie zaobserwował ruchu na tym kierunku. Ogólny stan wojsk sowieckich na tym obszarze miał wynosić 150 wielkich jednostek piechoty i 56 brygad pancernych. Stosunek wielkich jednostek piechoty do jednostek pancernych w przybliżeniu wynosił 3:1. Charakterystyczna była duża liczba wyższych dowództw (choć nie wszystkie zidentyfikowano i część z nich

³¹³ SPP/IPMS, A.XII.24/145, *Ogólny przegląd położenia wojskowego w strefie sowieckiej okupacji i wpływów w Europie. Zestawienie informacji otrzymanych od 20. IV do 1. VI. 1946 r.*, [bmw], k. 4.

³¹⁴ SPP/IPMS, A.XII.24/145, *Rozmieszczenie wojsk sowieckich w strefie okupacji i wpływów w Europie – uwagi do szkicu 1:3 000 000*, [bmw], 6 XI 1946 r., k. 3.

przedstawiono jako zgrupowania wielkich jednostek). Stwierdzono obecność 13 armii pewnych, 4 armii prawdopodobnie, 3 armii pancernych pewnych, 2 armii pancernych prawdopodobnie. Dawało to w sumie 16 dowództw potwierdzonych i 6 dowództw prawdopodobnych³¹⁵. Już na początku 1946 r. analitycy z polskiego wywiadu na podstawie charakterystyki układu sił wojskowych oceniali, że oprócz frontu zachodniego siły sowieckie tworzyły front południowy z kierunkiem operacyjnym nastawionym na Turcję i Grecję³¹⁶.

Oprócz armii sowieckiej i wojsk krajów przezeń kontrolowanych polski wywiad sygnalizował o tworzeniu przez Sowieców załączków przyszłej armii niemieckiej. Wielokrotnie w tym kontekście wymieniano nazwisko byłego dowódcy 6 Armii – feldmarszałka Friedricha Paulusa³¹⁷. Zasób wiedzy dotyczący tego zagadnienia był jednakże stosunkowo niewielki i trudny do zweryfikowania. Jedyna pełniejsza informacja oceniona jako wiarygodna znalazła się w opracowaniu Sztabu Oddziału Informacyjnego II Korpusu z 2 lipca 1946 r. Informator podawał, że armia licząca 120 tys. żołnierzy była rozlokowana nad środkową Wołgą w rejonie Kujbyszewa i Saratowa. Jeden pułk zapasowy miał znajdować się w miejscowości Darnica pod Kijowem. Armia pod względem wyglądu zewnętrznego miała się prezentować bardzo dobrze. Żołnierze posiadali jednolite sowieckie mundury, a na lewym rękawie nosili opaski z symbolem „A.P.”³¹⁸. Prawdopodobnie byli oni także dobrze odżywiani. Szkolenie odbywało się rzekomo na sprzęcie sowieckim pod sowiecką kontrolą. Oficerowie mieli nosić broń krótką, żołnierze zaś lekką broń strzelecką (karabiny). Największy nacisk kładziono na szkolenie polityczne prowadzone przez instruktorów starannie dobranych spośród niemieckich komunistów i wyselekcjonowanych jeńców. Nabór do tej formacji był zasadniczo dobrowolny, jednak biorąc pod uwagę ciężkie warunki bytowe jeńców niemieckich przetrzymywanych w obozach, informator uznał za zrozumiałe, że jeńcy zgłaszali się do tego quasi-wojska. Sygnalizował również, że te jednostki mają być w przyszłości użyte na terenie Niemiec jako kadra przyszłej komunistycznej armii

³¹⁵ Tamże, k. 4.

³¹⁶ IPMS, 138/249, *Ogólny przegląd położenia wojskowego w strefie okupacji i wpływów sowieckich w Europie, (Na podstawie zestawienia wiadomości otrzymanych do dnia 1.II.1946 r.)*, [bmw], k. 1.

³¹⁷ Postawa feldmarszałka Friedricha Paulusa była pryncypialna do momentu zamachu na Hitlera w lipcu 1944 r. W sierpniu wygłosił publicznie swoją pierwszą deklarację polityczną. W grudniu 1944 r. wraz z 50 innymi generałami jeńcami wezwał Wehrmacht do złożenia broni. Na początku lutego 1945 r. brytyjska prasa podała informację, krążącą w Ankarze, że powstanie rząd tymczasowy z siedzibą w Królewcu, na którego czele stanie Paulus. Informacje pochodziły z kontrolowanego przez Sowieców Radia Sofia. Powodem tych dezinformacji była próba wywarcia presji przez Stalina na aliantów zachodnich podczas negocjacji w Jałcie. Również na Zachodzie uporcezywie krążyły informacje o utworzonej z niemieckich jeńców armii pod dowództwem gen. Walthera Seydlitza-Kurzbacha. Zob. F. Thom, *Beria. Oprawca bez skazy*, Warszawa 2016, s. 468.

³¹⁸ Skrót nierozpoznany.

niemieckiej. Nastroje wśród oficerów i żołnierzy tych jednostek miały być wyraźnie pesymistyczne³¹⁹.

Zakończenie działań wojennych w Europie spowodowało konieczność przeprowadzenia reorganizacji sił Armii Czerwonej stacjonujących w Europie Wschodniej i Środkowej. Już 29 maja 1945 r. Kwatera Główna Naczelnego Dowództwa Armii Czerwonej ZSRR wydała dyrektywy w tej sprawie. Powołano do istnienia Grupę Okupacyjną Wojsk Sowieckich w Niemczech obejmującą swym zakresem działania sowiecką strefę okupacyjną w Niemczech oraz rejon Szczecina. Kolejnym podmiotem była Centralna Grupa Wojsk stacjonująca na obszarze Austrii i Węgier. Stworzono również Południową Grupę Wojsk rozciągającą się na terenach Rumunii i Bułgarii. Rozmieszczenie Armii Czerwonej w Europie i jej plany operacyjne w drugiej połowie lat 40. XX w. cały czas czekają na rzetelne opracowanie. Brak otwartego konfliktu zbrojnego pomiędzy blokiem sowieckim a demokracjami zachodnimi spowodował, że wszelkie plany strategiczne pozostały tylko zagadnieniami studyjnymi.

3.4. Rozpoznane jednostek Armii Czerwonej stacjonujących na obszarach Polski oraz w województwach anektowanych przez ZSRR

Oddział II Sztabu II Korpusu borykał się z dużymi problemami w ustaleniu rozmieszczenia i wielkości sił sowieckich w Polsce. Jeszcze na początku 1946 r. informacje, które udało się zdobyć, dotyczyły drugiej połowy 1945 r. i były wysoce niekompletne³²⁰. Stwierdzano, że sowieckie garnizony znajdowały się w całej Polsce w postaci komendantur wojskowych w każdym mieście wojewódzkim i powiatowym³²¹. Sieć wojsk NKWD szczerlnie pokrywała

³¹⁹ IPMS, 138/249, *Przegląd sił zbrojnych sowieckich (według informacji zebranych do dnia 1.VII.1946 r.)*, 2 VII 1946 r., k. 8. Te informacje w świetle obecnego stanu wiedzy wydają się niewiarygodne. W momencie zakończenia wojny była dostrzegalna zmiana polityki sowieckiej w stosunku do sprawy niemieckiej. Priorytet stanowiła budowa zjednoczonego państwa niemieckiego z fasadową demokracją, całkowicie kontrolowaną przez komunistów. Osoby ze Związku Oficerów Niemieckich straciły jakiegokolwiek wpływy i były eliminowane z życia politycznego. Samo zagadnienie sowieckich planów co do tworzenia niemieckich sił zbrojnych i roli w nich feldmarszałka Paulusa jest w chwili obecnej problemem badawczym, który niesie za sobą wiele niejasności i niedomówień. Sprawa nowej armii niemieckiej kontrolowanej przez ZSRR pozostała aktualna po zakończeniu wojny. Świadczy o tym opracowanie służb francuskich z lutego 1948 r. Zob. F. Thom, *Beria. Oprawca bez skazy...*, s. 470–471.

³²⁰ IPMS, 138/249, *Wojsko sowieckie (według informacji zebranych do dnia 1.III.1946 r.)*, maszynopis, 1 III 1946 r., k. 1.

³²¹ Sowieckie Komendantury Wojenne – powołano je na mocy rozkazu dowódcy 1 Frontu Białoruskiego nr 0416 z 22 IX 1944 r. na ziemiach polskich znajdujących się na zachód od linii Curzona aż po przedwojenną granicę zachodnią. Komendantów wyznaczano w każdej miejscowości powiatowej i gminnej oraz w miejscowościach stanowiących węzły komunikacji kolejowej, drogowej i wodnej, niebędącymi ośrodkami administracji lokalnej. Na Ziemiach Zachodnich i Północnych komendantury tworzone, opierając się na niemieckim podziale administracyjnym. Po zakończeniu działań wojennych następował proces likwidacji komendantur, który został ostatecznie zakończony w połowie 1946 r. Zob. E. Kaszuba, *Trudny sojusz. Polsko-sowieckie odniesienia*

cały kraj. Szczególnie zabezpieczane były linie komunikacyjne. Największe zagęszczenie jednostek sowieckich występowało na Pomorzu i Górnym Śląsku. Liczebność wojsk sowieckich po odplywie w okresie letnim zaczęła się znów powiększać w końcu października i w listopadzie 1945 r. Ogólną ilość wojsk sowieckich w Polsce analitycy oceniali na około 30 dywizji, nie licząc wojsk NKWD. Wiedzano już, że dowódcą sił sowieckich był marszałek Konstantin Rokossowski, kwaterujący w Legnicy³²². Polski wywiad stwierdził, że zarysowały się trzy zwarte ugrupowania sowieckie w Polsce³²³:

1. Śląsk – dziesięć wielkich jednostek w składzie:

- a) dwie wielkie jednostki w rejonie: Zielona Góra–Legnica–Jawor–Wałbrzych–Jelenia Góra–Lubań,
- b) trzy brygady pancerne w rejonie: Lubisz–Parchwice,
- c) dwie wielkie jednostki w rejonie: Wrocław–Trzebnica–Oleśnica–Brzeg–Opole,

w powojennym Wrocławiu, „Rocznik Wrocławski” 1995, s. 123; Z. Misztal, *Pomoc Armii Radzieckiej w utworzeniu administracji polskiej na Ziemiach Zachodnich*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1985, nr 1–2, s. 151–152. Zob. szerzej: P. Żaroń, *Pomoc radzieckich komendantur wojennych w organizowaniu administracji polskiej i przekazywanie jej majątku na terenach wyzwolonych (1944–1945)*, w: *40-lecie powrotu Ziemi Zachodnich i Północnych do Polski: materiały Ogólnopolskiej Sesji Naukowej odbytej w dniach 25–26 czerwca 1985 r.*, B. Dymek (red.), cz. 1–2, Warszawa 1986; M. Krogulski, *Okupacja w imię sojuszu. Armia Radziecka w Polsce 1944–1956*, Warszawa 2000, s. 18–20; G. Baziur, *Armia Czerwona na Pomorzu Gdańskim 1945–1947*, w: *Migracje polityczne i ekonomiczne w krajach nadbałtyckich w XIX i XX w.*, J. Borzyszkowski, M. Wojciechowski (red.), Toruń 1995, s. 138–161; M. Golon, *Deportacje mieszkańców Grudziądza do ZSRR w 1945 r.*, Grudziądz 1994; tenże, *Deportacje Polaków z III grupą niemieckiej listy narodowej do obozów NKWD w ZSRR po II wojnie światowej (1945–1947)*, w: *Wrzesień 1939 roku i jego konsekwencje dla ziem zachodnich i północnych Drugiej Rzeczypospolitej*, R. Sudziński, W. Jastrzębski (red.), Toruń–Bydgoszcz 2001; M. Golon, *Polityka radzieckich władz wojskowych i policyjnych na Pomorzu Nadwiślańskim 1945–1947*, Toruń 2001.

³²² Północna Grupa Wojsk Armii Czerwonej – powołana do istnienia na bazie związków operacyjnych 2 Frontu Białoruskiego 10 VI 1945 r. na mocy rozkazu Głównej Kwatery Naczelnego Dowództwa Sił Zbrojnych ZSRR nr 11097 z 29 V 1945 r. Jej dowódcą został marszałek Konstantin Rokossowski. Początkowo liczyła ok. 500 tys. żołnierzy, jej sztab znajdował się w Legnicy. Obok Północnej Grupy Wojsk powołano Grupę Wojsk Okupacyjnych w Niemczech, Centralną Grupę Wojsk stacjonujących w Austrii, Czechosłowacji i na Węgrzech, Południową Grupę Wojsk na terenie Bułgarii i Rumunii. Ostatnie jednostki sowieckie opuściły Polskę 17 IX 1993 r. Legnica była miejscem koncentracji przed deportacją do ZSRR w latach 1945–1953 osób pochwyconych na terenie PRL, a uważanych przez stronę sowiecką za obywateli ZSRR. Do tej kategorii zaliczano również żołnierzy AK pochodzących z województw anektowanych bezpośrednio do ZSRR. W Legnicy przetrzymywano także w 1968 r. kierownictwo partyjno-rządowe Czechosłowacji z Aleksandrem Dubczekiem na czele, w 1956 r. oraz w latach 1980–1981 było to miejsce przygotowań do zbrojnej interwencji Armii Radzieckiej w Polsce. Zob. M. Golon, *Rola Północnej Grupy Wojsk Armii Radzieckiej w Polsce w czasach stalinowskich 1948–1956*, w: R. Sudziński, *Oblicza polskiego stalinizmu. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w dniu 20 maja 1999 roku przez Wydział Humanistyczny Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej we Włocławku*, Włocławek 2000, s. 183–215; M. Golon, *Północna Grupa Wojsk Armii Radzieckiej w Polsce w latach 1945–1956: okupant w roli sojusznika*, „Czasy Nowożytne” 1999, t. 6, s. 37–115; tenże, *Majątki ziemskie na ziemiach odzyskanych pod radziecką administracją wojskową w latach 1945–1950*, w: *Władze komunistyczne wobec ziem odzyskanych po II wojnie światowej materiały z konferencji*, S. Łach (red.), Słupsk 1997, s. 279–299, W. Kondusza, *Mała Moskwa: rzecz radzieckiej Legnicy*, Legnica 2011; M. Czajkowski, *Legnickie tropy Armii Radzieckiej*, „Mówią Wieki” 2012, nr 3, s. 39–43.

³²³ IPMS, 138/249, *Ogólny przegląd położenia wojskowego w strefie okupacji i wpływowi sowieckich w Europie (Na podstawie zestawienia wiadomości otrzymanych do dnia 1.II.1946 r.)*, [bmw], k. 1.

- d) jedna wielka jednostka na Śląsku Opolskim,
 - e) dwie wielkie jednostki na Górnym Śląsku.
2. Prusy Wschodnie³²⁴ – według prawdopodobnych informacji było to drugie pod względem wielkości zgrupowanie na terytorium Polski. Liczbę dywizji piechoty szacowano na trzy, a stan wielkich jednostek pancernych na dwie.
 3. Pomorze – w tym rejonie miało się znajdować od czterech do pięciu wielkich jednostek.
 - a) w przybliżeniu dwie wielkie jednostki w rejonie: Szczecin–Freienwald³²⁵–Krzyż–Kostrzyn,
 - b) w przybliżeniu jedna wielka jednostka w rejonie: Trzebiatowo–Koszalin,
 - c) w przybliżeniu jedna wielka jednostka w rejonie: Piła–Bydgoszcz–Toruń–Chojnice,
 - d) w przybliżeniu jedna wielka jednostka na wybrzeżu w rejonie: Gdańsk–Gdynia–Reda–Hel.
 4. Małopolska – zlokalizowano tam trzy wielkie jednostki.
 - a) w przybliżeniu jedna wielka jednostka w rejonie: Kraków–Bochnia–Myślenice,
 - b) w przybliżeniu jedna wielka jednostka w rejonie: Tarnów–Rzeszów–Przemysł,
 - c) w przybliżeniu jedna wielka jednostka na poligonie Dębie koło Tarnobrzega³²⁶.

Podobne siły sowieckie stacjonowały w Warszawie, Krakowie, Poznaniu, Białymstoku. Reszta wojsk sowieckich została rozlokowana w wielu miastach w sile od batalionu do pułku m.in. w Toruniu, Łodzi, Częstochowie, Piotrkowie Trybunalskim, Kielcach, Siedlcach, Zamościu, Bochni, Wieliczce, Rzeszowie, Tarnowie i wielu innych miejscowościach. Wszystkie lotniska na terytorium Polski były obsadzone przez wojska sowieckie i znajdowały się pod ich zarządem wojskowym. Zdobyte informacje mówiły o 60 takich obiektach. Najwięcej samolotów znajdowało się na lotniskach w Pobodziskach

³²⁴ Na początku 1946 r. ten region Polski stanowił w podziale administracyjnym kraju Okręg IV Mazurski przekształcony w połowie 1946 r. w województwo olsztyńskie (przyp. autora).

³²⁵ Właściwie: Bad Freienwalde (pol. Tarnowica); leży w powiecie Markisch-Oderland, land Brandenburgia. W latach 1945–1949 sowiecka strefa okupacyjna Niemiec, od 1949 r. w granicach NRD. Zob. *Mapa Polski: 500 000, Wojskowy Instytut Geograficzny Sztabu Generalnego Wojska Polskiego*, Warszawa 1947.

³²⁶ IPMS, 138/249, *Wojsko sowieckie (według informacji zebranych do dnia 1.III.1946 r.)*, maszynopis, I III 1946 r., k. 1.

(na wschód od Poznania), Krakowie, Krośnie, Zamościu i Białymstoku³²⁷. Wojska sowieckie od listopada 1945 r. prowadziły prace fortyfikacyjne wzdłuż Odry i Nysy w pasie 25 kilometrów oraz na odcinku Głogów–Wrocław–Opole–Racibórz. Według niepotwierdzonych wiadomości podobne prace Sowieci prowadzili na wschodnim brzegu Sanu i Bugu oraz dalej na północy w rejonie Wysokie Litewskie–Hajnówka. Prace miały się odbywać w pasie 60 kilometrów³²⁸.

Polski wywiad ustalił, że w grudniu 1945 r. Sowieci zakazali wstępu na Hel. Prowadzono tam prace fortyfikacyjne. Sygnalizowano, że bliżej nieokreślone umocnienia są budowane w rejonie Łeby. Wiosną 1946 r. otrzymano informacje, że szczególnie duża koncentracja wojsk sowieckich miała miejsce na Pomorzu Zachodnim, zwłaszcza w rejonie Szczecin–Stargard (Stargard Szczeciński)–Kołobrzeg–Białogard–Koszalin–Słupsk–Lębork. Port w Świnoujściu był cały czas zajęty przez sowiecką Flotę Bałtycką. Wielkość tamtejszego garnizonu szacowano na 3 tys. marynarzy. Sąsiedni port szczeciński z wyjątkiem jednego nabrzeża ładunkowego przekazano administracji polskiej w lutym 1946 r.³²⁹ Do portów w Szczecinie i Kołobrzegu w kwietniu 1946 r. drogą morską przybywały transporty rekrutów. Rozlokowywano ich w poniemieckich koszarach rozsianych na całym Pomorzu Zachodnim i Środkowym. W tych regionach Sowieci prowadzili rutynowe ćwiczenia wojskowe. Wiosną tego roku wyspę Wolin kontrolowała Armia Czerwona³³⁰.

³²⁷ Ostatecznie lotnictwo sowieckie w ramach 4 Armii Lotniczej zostało rozlokowane na ośmiu lotniskach poniemieckich zlokalizowanych w zachodniej części Polski. Były nimi: Chojna, Kluczewo, Bagicz, Krzywa, Legnica, Brzeg, Szprotawa, Żagań oraz pięć lotnisk polowych. Zob. M. Krogulski, *Okupacja w imię sojuszu...*, s. 38.

³²⁸ IPMS, 138/249, *Ogólny przegląd położenia wojskowego w strefie okupacji i wpływów sowieckich w Europie (Na podstawie zestawienia wiadomości otrzymanych do dnia 1.II.1946 r.)*, b.m.w., k. 1.

W momencie tworzenia Północnej Grupy Wojsk Armii Czerwonej na ziemiach polskich zostały rozmieszczone: 65 Armia w rejonie: Łódź–Poznań–Wrocław, 43 Armia w rejonie: Gdańsk–Świnoujście–Szczecinek wraz z garnizonem na duńskim Borholmie, 52 Armia w rejonie: Kielce–Częstochowa–Kraków, 96 Korpus Strzelecki w rejonie Łomża–Mława–Pułtusk, 3 Gwardyjski Korpus Kawalerii w Lublinie, 3 Gwardyjski Korpus Pancerny w Krakowie, 5 Korpus Pancerny w Białymstoku, 10 Korpus Pancerny w Krotoszynie, 20 Korpus Pancerny we Wrocławiu oraz 4 Armia Lotnicza gen. płk. Konstantina A. Wierszynina składająca się z 8 Korpusu Lotnictwa Myśliwskiego, 4 Korpusu Lotnictwa Szturmowego i 5 Korpusu Lotnictwa Bombowego w sumie 12 dywizji lotniczych. W 1949 r. 4 Armie Lotniczą przemianowano na 37 Armie Lotniczą, a z Północnej Grupy Wojsk Armii Radzieckiej (w 1946 r. dokonano przemianowania Armii Czerwonej na Armie Radziecką) wydzielono 65 Armie. Zob. B. Potyrała, *Dowódcy Północnej Grupy Wojsk Armii Radzieckiej (Federacji Rosyjskiej) w latach 1945–1993*, „Szkice Legnickie” 1994, t. 16, s. 88–90 za: M. Krogulski, *Okupacja w imię sojuszu...*, s. 28; P. Piotrkowski, *Uciążliwa obecność. Pół wieku z Armie Radziecką*, „Mówią Wieki” 2012, nr 3, s. 19–23; W. Kondusza, *Legnicka matryoszka*, „Mówią Wieki” 2012, nr 3, s. 24–29.

³²⁹ Obejmowanie przez administrację polską portu w Szczecinie wraz z przyległymi dzielnicami trwało od lutego 1946 r. do października 1947 r. Zob. W. Białek, *Przejęcie od radzieckich władz wojskowych obiektów gospodarki morskiej na Wybrzeżu*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1981, nr 4, s. 49–53; R. Jesswein, *Baza nr 3601*, „Przegląd Tygodniowy” 1989, nr 4, s. 15.

³³⁰ Szczególnie złożona była sytuacja w Szczecinie i okolicach. Decyzja o przekazaniu wyspy Wolin i części wyspy Uznam wraz ze Świnoujściem nastąpiła dopiero 4 VII 1945 r. Na tym obszarze stacjonowały jednostki

Pozyskano również informacje, że w marcu 1946 r. w Oliwie i Wrzeszczu, będących dzielnicami Gdańska, oraz przyległym Sopocie stacjonowała pokaźna liczba wojsk sowieckich. W tym samym czasie na Żuławach miały się pojawić grupy żołnierzy sowieckich liczące po trzy–cztery osoby, przygotowujące stajnie i budynki dla jednostek kawalerii, które miały przybyć do delty Wisły. Stwierdzono również, że w marcu i kwietniu przybyły na Pomorze Zachodnie kolejne oddziały sowieckie.

Meldunki nadchodzące z Prus Wschodnich mówiły o utrzymywaniu silnych garnizonów sowieckich w Olsztynie, Malborku, Elblągu i Ełku, których stan liczebny był zmienny. W Malborku miał stacjonować sowiecki pułk lotniczy, liczący około 100 maszyn, które wykonywały loty ćwiczebne. Na początku marca przyjechała tam duża grupa oficerów lotników. Z tego powodu zostały zajęte dwa kolejne budynki w okolicach lotniska.

Podobnie wyglądała sytuacja na Dolnym Śląsku. Począwszy od lutego do kwietnia 1946 r. przez ten region przechodziły znaczne jednostki sowieckie kierujące się do wschodniej strefy okupacyjnej Niemiec. Przemieszczały się one przez Wrocław, gdzie

sowieckie będące częścią Okupacyjnej Grupy Wojsk w Niemczech, późniejszej Zachodniej Grupy Wojsk Armii Radzieckiej, których dowództwo mieściło się początkowo w Berlinie. Po zakończeniu działań wojennych porty w Szczecinie i Świnoujściu znajdowały się w rękach sowieckich. Ostatnie dwa baseny portu szczecińskiego dzierzawione bezpłatnie przekazano stronie polskiej dopiero w 1955 r. Szczególnie patologiczna sytuacja wytworzyła się w tzw. Enklawie Polickiej, była to zamknięta dla administracji polskiej strefa sowiecka rozciągająca się na przestrzeni 18 km. Znajdowało się w niej 25 tys. robotników niemieckich zajmujących się demontażem fabryki benzyny syntetycznej. Dochodziło przy tym do licznych incydentów, np. 23 III 1946 r. grupa żołnierzy sowieckich wraz z Niemcami napadła na polską wieś Jasienice Nowe. O ile przypadek ten można złożyć na karby pospolitej przestępczości, o tyle zdarzenie, które miało miejsce w nocy z 4 na 5 III 1946 r., budzi poważne podejrzenia o celowe działania. Tej nocy patrol WOP zatrzymał grupę kilkunastu Rosjan przeprowadzającą grupę Niemców z sowieckiej strefy okupacyjnej na teren Polski. Cała grupa osób nielegalnie przekraczających granice została ujęta. W trakcie konwojowania jej do Szczecina na żołnierzy WOP napadł oddział Armii Czerwonej i uwolnił wszystkich zatrzymanych. M. Krogulski, *Okupacja w imię sojuszu...*, s. 40–43, 189, 193; I. Michałków, *Jak Armia Radziecka rządziła na Pomorzu Zachodnim*, „Polska Zbrojna” 1993, nr 88, s. 2. Z powodu niepewności co do przynależności państwowej zachodniej strony ujścia Odry wielokrotnie faworyzowanie Niemców w relacjach z Polakami przez stronę sowiecką nasuwa skojarzenia z konfliktem polsko-czechosłowackim o Kotlinę Kłodzką z 1945 r. W obu przypadkach strona sowiecka występowała w wygodnej roli arbitra, co powodowało, że obie strony sporu stawały się zakładnikami Sowietów. Przerzut Niemców zaopatrzonych w ulotki o treści rewizjonistycznej sowieckimi transportami wojskowymi ze wschodnich Niemiec do Polski zmusza do postawienia pytania o rolę w tych działaniach sowieckich służb specjalnych. Na temat sytuacji na Pomorzu Zachodnim zob. szerzej: P. Zaremba, *Pierwszy szczeciński rok 1945*, Poznań 1970; tenże, *Wspomnienia prezydenta Szczecina*, Poznań 1980; Z. Kachnicz, *Kształtowanie się systemu komunistycznego a opór społeczny na Pomorzu Zachodnim 1945–1947*, Koszalin 2003; tenże, *Młodzież w konspiracji antykomunistycznej na Pomorzu zachodnim 1945–1956*, Koszalin 2010; A. Wojtaszak, *Administracja polska a Armia Czerwona na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1948: materiały interwencyjne w Biurze Łącznika Wojewody Szczecińskiego do Władz Wojskowych Polskich i Radzieckich w zbiorach Archiwum Państwowego w Szczecinie*, Szczecin 2001; K. Kozłowski, *Między racją stanu a stalinizmem: pierwsze dziesięć lat władzy politycznej na Pomorzu Zachodnim 1945–1955*, Warszawa–Szczecin 2000; Z. Dulczewski, *Przeobrażenia społeczne na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1947*, Poznań 1964; *Pomorze Zachodnie w dokumentach 1945*, K. Kozłowski, K. Muszyńska, M. Stelmach (red.), Szczecin 1986; *Pomorze Szczecińskie 1945–1949 (administracja, ludność, osadnictwo, zagadnienia polityczno-społeczne): informator o materiałach archiwalnych: Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie*, Z. Chmielewski (red.), Szczecin 1978; B. Musiał, *Szczecin z woli Stalina*, „Historia Uważam Rze” 2012, nr 1, s. 64–67.

obserwowano wzmożony ruch. Część tych pododdziałów pozostało jednak na Śląsku i zwiększyło tym samym liczebność wojsk sowieckich w tym regionie Polski. Wrocław oprócz Legnicy stał się miejscem szczególnego ich nagromadzenia, szczególnie jednostkami pancernymi i zmotoryzowanymi. Sama Legnica z uwagi na lokalizację dowództwa Północnej Grupy Wojsk Sowieckich nazywano „małym Kijowem”. Na dworcu kolejowym miał rzekomo stać w gotowości inspekcyjny pociąg pancerny marszałka Rokossowskiego. Awizowano również wyższe dowództwa sowieckie w Ząbkowicach Śląskich, gdzie miał się znajdować sztab dywizji sowieckiej dowodzonej przez gen. Wielickę (imię NN), oraz w Zgorzelicach³³¹.

W marcu i kwietniu 1946 r. przybyły na Górny Śląsk jednostki sowieckie, które rozlokowały się w rejonie Katowic i Bytomia. Na Śląsku Cieszyńskim miały przybyć jednostki w sile batalionu: 15 marca do Bielska, 17 marca do Cieszyna. Potwierdziły się tym samym wcześniejsze informacje o rozlokowaniu wojsk sowieckich w rejonie Cieszyn–Wadowice–Bielsko, przy czym były one rozlokowane z dala od głównych dróg.

W rejonie Małopolski zgłaszano przybycie nowych jednostek sowieckich w okresie od lutego do kwietnia 1946 r. Na osi Rzeszów–Tarnów–Kraków i dalej do granicy z Czechosłowacją miało stacjonować sześć dywizji. W szczegółowych wiadomościach potwierdzano przybycie do Rzeszowa i okolic przeważnie rekrutów, a do Krakowa jednostek przesuniętych ze Śląska. Zauważalna stała się tendencja do wycofywania oddziałów z miast i lokowania ich z dala od głównych dróg (np. w Krakowie zniknęły nawet napisy „Komendant Wojenny”).

Z centralnej Polski pozyskano informacje, że na przełomie lutego i marca 1946 r. przybyły tam nowe oddziały Armii Czerwonej. Skoncentrowano je w okolicach Warszawy (rejon Rembertowa), Łomży, Białegostoku, Łodzi, Radomia i Poznania. Można było odnieść wrażenie, że oddziały kierowane w okolice Warszawy i Poznania miały być dalej przesuwane na zachód. Oceniano, że kierunkami docelowymi mogły być Szczecin bądź Dolny Śląsk. W kwietniu 1946 r. garnizon sowiecki w Poznaniu tworzyły dwie jednostki piechoty zmotoryzowanej rozlokowane w przedwojennych koszarach 38 PP i 7 Pułku Strzelców

³³¹ Do listopada 1958 r. rząd PRL nie znał lokalizacji jednostek Północnej Grupy Wojsk Armii Radzieckiej. Dopiero na mocy porozumienia z 1956 r. dokonano w okresie od lipca do listopada 1958 r. spisu obiektów zajmowanych przez stronę sowiecką. Ostatecznie zlokalizowano 74 garnizony. Zasadniczy trzon wojsk lądowych Północnej Grupy Armii Radzieckiej był zgrupowany na Dolnym Śląsku w rejonie Świętoszowa oraz na Pomorzu Zachodnim w Bornem Sulinowie. Główną bazą marynarki było Świnoujście. Inne kluczowe garnizony to Legnica, Wrocław i Białogard. Do końca PRL skład i siła Północnej Grupy Wojsk Armii Radzieckiej nie była znana sztabowi IWP. Zob. M. Krogulski, *Okupacja w imię sojuszu...*, s. 35–36; B. Wisner, *Ryszard Kukliński. Życie ściśle tajne*, Warszawa 2007, s. 139.

Konnych. W koszarach 3 Pułku Lotniczego stacjonowała jednostka lotnictwa sowieckiego. W Wielkopolsce stacjonowały również garnizony sowieckie w Ostrowie Wielkopolskim, Węgrowcu, Krotoszynie, Żninie i Lesznie. Natomiast przebywanie jednostek sowieckich w rejonie Białegostoku i Łodzi polski wywiad wiązał z odbywającymi w tym czasie akcjami pacyfikacyjnymi. Z Łodzi napływały informacje, że jest to miejsce przeładunku dużych transportów wojskowych. Wiele z nich identyfikowano jako wojska NKWD. Polski wywiad miał poważne problemy z ustaleniem dyslokacji poszczególnych jednostek sowieckich. Wynikało to z tego, że od początku 1946 r. nastąpiło przemieszczenie jednostek sowieckich z większych ośrodków na prowincję, i to z dala od głównych dróg. W miastach pozostały tylko dowództwa i formacje MBP³³², przy czym starano się, by nie były one widoczne. Oficerowie i żołnierze nie mogli poruszać się po ulicach większych miast po godzinie 21.00. Ustalenie numerów poszczególnych jednostek na podstawie zwykłej obserwacji było praktycznie niemożliwe i wynikało to z przestrzegania ścisłej tajemnicy korespondencji (jednostki używały tylko znaku „m. p.” i numeru poczty polowej). Cechą charakterystyczną wojska sowieckiego był brak odznak rozpoznawczych poszczególnych jednostek na mundurach żołnierskich. Tworzyło to olbrzymie bariery w pozyskiwaniu informacji. Dlatego w centralnej Polsce można było odnieść wrażenie, że Armii Czerwonej właściwie nie ma.

Inna sytuacja panowała na Dolnym Śląsku, gdzie w miastach i miasteczkach znajdowała się ogromna ilość wojska sowieckiego. Niemniej z biegiem czasu i tam dało się zauważyć tendencje, które występowały w centralnej Polsce. Zwiększono dyscyplinę, zaczęto wykorzystywać do zakwaterowania poniemieckie majątki i praktykowano częste przemieszczenia małych grup żołnierzy. Problemy dyslokacji łączyły się ściśle z zagadnieniem transportu. Już na początku 1946 r. i pod koniec 1945 r. dało się zauważyć, że wielu żołnierzy powraca do ZSRR. Na ich miejsce zaczęli przybywać kolejni. Ruch ten odbywał się na zasadzie demobilizacji starszych roczników. Polskiemu wywiadowi nie udało się ustalić skali tego zjawiska. Wiosną można było zaobserwować wzmożony ruch na liniach kolejowych i drogowych. Przerzucano wojsko i sprzęt do Niemiec, przy czym miejscem

³³² W opracowaniach polskiego wywiadu przyjęto polski skrót MGB, będący tłumaczeniem rosyjskiego МГБ (Министерство Государственной Безопасности – Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego, MBP). Utworzono je na mocy rozkazu nr 00107 Ludowego Komisarza Bezpieczeństwa Państwowego Wsiewołoda Merkułowa z 22 III 1946 r. na podstawie uchwały Rady Najwyższej ZSRR z 15 III 1946 r. o przekształceniu komisaratów ludowych w ministerstwa. Zob. szerzej: Ch. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina: KGB w Europie i na Zachodzie*, Warszawa 2001; P. Kołakowski, *Pretorianie Stalina: sowieckie służby bezpieczeństwa i wywiadu na ziemiach polskich: 1939–1945*, Warszawa 2010.

docelowym części transportów było Pomorze Zachodnie lub Dolny Śląsk³³³. Ruch w Polsce odbywał się głównie na trzech kierunkach:

1. Północny – przez Gdańsk wzdłuż wybrzeża.
2. Centralny I – przez Warszawę–Poznań–Frankfurt nad Odrą. Często praktyką w Poznaniu było kierowanie transportów w stronę Szczecina lub Dolnego Śląska.
3. Centralny II – przez Łódź–Ostrów Wielkopolski. Kierunek ten został w marcu 1946 r. wyłączony z ruchu cywilnego i przekazany całkowicie na potrzeby wojska.
4. Południowy – przez Lwów–Rzeszów–Kraków–Katowice–Wrocław.

Na podstawie meldunków z kraju ustalono, że wojska sowieckie przemieszczały się na kierunku północno-zachodnim wzdłuż osi Gdańsk–Tczew–Bydgoszcz–Poznań. Zdobyto również informację, że Sowieci poruszają się na zachód przez Wrocław. Były to wojska pancerne wyposażone w amerykańskie czołgi typu Sherman. Podobnie wyglądało to w Jeleniej Górze, gdzie zaobserwowano ruch jednostek pancernych i artylerii w kierunku zachodnim w dniach 17–24 marca 1946 r.

Na podstawie tych wiadomości polscy analitycy doszli do wniosku, że ilość wojsk sowieckich we wschodniej strefie okupacyjnej prawdopodobnie wzrasta. Można to było uznać za pewne wobec wzmoczonego ruchu przez Polskę w kierunku zachodnim i praktycznie niewielkim przemieszczeniem w kierunku wschodnim.

Oddział II Sztabu II Korpusu dobrze rozeznawał się w zasadach funkcjonowania sowieckiego nadzoru nad liniami kolejowymi w Polsce. Ustalono, że za transport sowiecki w Polsce odpowiadał gen. Rumiancew (imię NN), który miał swoją siedzibę w Warszawie. Przy każdej Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych (DOKP) znajdowały się placówki koordynacyjne, którymi kierowali oficerowie w randze majorów. Podlegali im bezpośrednio dowódcy placówek w randze kapitanów, które znajdowały się przy oddziałach polskich dyrekcji kolei. Ich zadaniem było zapewnienie sprawnego przejazdu transportów wojskowych. Sama DOKP Łódź miała cztery oddziały: Łódź, Częstochowa, Kutno, Ostrów Wielkopolski. Bez sowieckiej aprobaty niemożliwe było wydanie Polakom żadnego zarządzenia transportowego³³⁴.

Oddział Informacyjny II Korpusu w momencie zakończenia ewakuacji do Wielkiej Brytanii stwierdzał, że ilość wojsk sowieckich w Polsce zasadniczo nie zmieniała się od lata

³³³ IPMS, 138/249, *Przegląd sił zbrojnych Sowieckich (według informacji zebranych do dnia 1 VII 1946r.)*, [bmw], 2 VII 1946 r., k. 1–3.

³³⁴ Tamże, k. 5–6.

1945 r. mimo ciągłych przesunięć i luzowań. Szacowano ją na 23 do 25 dywizji piechoty oraz 3 korpusy pancerne. Te siły tworzyły 3 armie zwykle i 1 armię pancerną. Była nią stacjonująca na Pomorzu Zachodnim 70 Armia, wzmocniona dodatkowo korpusem pancernym. Kolejna to 43 Armia w Prusach Wschodnich, wzmocniona korpusem pancernym. Kwatery Główne tej armii znajdowała się w Szczecinku. Analitycy nie wykluczali, że stał tam drugi lub trzeci rzut Berlińskiej Kwatery Głównej marszałka Sokółowskiego. Następna to 52 Armia stacjonująca na Śląsku, także wzmocniona korpusem pancernym. Kilka dywizji sowieckich było rozproszonych w rejonie Białegostoku, Białej Podlaskiej, Rzeszowa, Kielc i Poznania. Posiadano również informacje o mniejszych pododdziałach rozmieszczonych w centrum kraju.

Oceniano, że w porównaniu do wojsk sowieckich stacjonujących w Niemczech, jednostki w Polsce były drugorzędnej wartości. Brakowało jednostek gwardyjskich lub uderzeniowych. Występowała również stosunkowo mała liczba jednostek pancernych. Wiek żołnierzy pełniących służbę nierzadko był zaawansowany. Sprzęt pancerny składał się w znacznej części z pojazdów amerykańskich lub nawet niemieckich. Wykorzystywano także tabor konny. Zgrupowanie wojsk sowieckich w Polsce cechowało się silnym skupieniem na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Na Pomorzu i Śląsku koncentrowało się 18 dywizji piechoty i wszystkie korpusy pancerne stacjonujące na ziemiach polskich. Nie znano natomiast rozmieszczenia sił sowieckich w Prusach Wschodnich. Oceniano, że taka dyslokacja była podyktowana względami politycznymi, by w reszcie kraju nie wytworzyło się wrażenie silnej okupacji³³⁵.

Z obecnością Armii Czerwonej w Polsce ściśle wiązała się eksploatacja gospodarcza kraju, która często przeradzała się w zorganizowany rabunek lub pospolitą dewastację³³⁶. Przykładem może być sytuacja w dyrekcjach kolei w Krakowie i Katowicach. W lutym 1946 r. zabiegano o informacje na temat 14 tys. wagonów, które z tych dwóch okręgów wyjechały na teren ZSRR od 15 stycznia 1946 r. i już nie powróciły³³⁷. Inną egzemplifikacją sowieckiej eksploatacji był wywóz węgla z Polski. Oddział II Sztabu II Korpusu pozyskał precyzyjne

³³⁵ SPP/IPMS, A.XII.24/145, *Rozmieszczenie wojsk sowieckich w strefie okupacji i wpływów w Europie – Uwagi do szkicu 1:3.000.000.*, [bmw], 6 XI 1946 r., k. 2–3.

³³⁶ *Depesza nr 1545, Delegat Sił Zbrojnych w Kraju do Centrali: Wzmagający się terror – wywożenie urządzeń przemysłowych do Rosji*, w: *Armia Krajowa w Dokumentach 1944–1945*, t. 5, Londyn 1981, s. 417–418. Tylko do 2 VIII 1945 r. z ziem włączonych do Polski oraz z centralnej Polski Sowietci wywieźli 1 821 000 t urządzeń i materiałów, na które trzeba było wydzielić 145 680 wagonów kolejowych. Na temat sowieckiego rabunku w Polsce zob. szerzej: B. Musiał, *Wojna Stalina. Terror, grabież, demontaże*, Poznań 2012.

³³⁷ IPMS, 138/249, *Przebieg sił zbrojnych sowieckich (według informacji zebranych do dnia 1.VII.1946 r.)*, [bmw], 2 VII 1946 r., k. 6.

informacje w tej dziedzinie od zbiegłego pracownika jednego z ministerstw o nazwisku Karski (imię NN). Dotyczyły one okresu od lutego do października 1945 r. Pierwsza liczba odnosi się do wielkości węgla wywiezionego (w tonach), a druga, w nawiasie, do wielkości zbytu krajowego.

– luty	34 012	(330 449)
– marzec	175 023	(703 093)
– kwiecień	295 968	(693 635)
– maj	556 995	(698 677)
– czerwiec	717 682	(813 012)
– lipiec	672 531	(962 566)
– sierpień	705 942	(1 109 868)
– wrzesień	553 068	(1 125 611)

Wielkości wywozu węgla z Polski wynikały z ograniczeń w taborze kolejowym. Tylko we wrześniu 1945 r. do wywozu węgla z Górnego Śląska żądano 146 698 wagonów o standardowym rozstawie kół i 70 105 wagonów o szerokim rozstawie. Otrzymano zaś odpowiednio 96 066 (tj. 66,8 proc.) i 54 153 (tj. 77,2 proc.) wagonów. Podobna sytuacja miała miejsce w październiku. Kategorycznie domagano się 159 505 wagonów standardowych i 80 818 wagonów szerokotorowych. Udało się zaś skierować na Górny Śląsk odpowiednio 104 810 (65 proc.) i 50 739 (62,7 proc.) wagonów. Należy pamiętać, że każdy wagon był przeznaczony do przewozu materiałów masowych o wadze 10 t. Była to prawdziwa katastrofa dla kraju. W tym czasie (i kilku następnych latach) Europa cierpiała na dotkliwy brak węgla, był to tym samym niezwykle cenny towar eksportowy, z którego Polska mogłaby czerpać duże zyski³³⁸.

³³⁸ SPP/IPMS, A.XII.24/126, *Zestawienie zbytu krajowego i eksportu węgla do ZSRR za okres luty – wrzesień 1945 r.*, [bmd], bez paginacji. Eksport węgla z Polski trafiał do ZSRR oraz Austrii, Czechosłowacji, Danii, Francji, Szwecji, Włoch, a jego wielkość w poszczególnych latach kształtowała się następująco: 1945 r. – 6 mln t, 1946 r. – 12,8 mln t, 1947 r. – 17,5 mln t, 1948 r. – 24,6 mln t. Poziom wydobycia węgla kamiennego z 1938 r. przekroczone dopiero w 1948 r.

Na mocy porozumienia z 16 VIII 1945 r. Polska zobowiązała się do dostarczania ZSRR węgla oraz koksu „po cenach specjalnych” (na poziomie 10 proc. cen światowych). W poszczególnych latach eksport miał wynosić: 1946 r. – 8 mln t, 1947 r. – 13 mln t, 1948 r. – 13 mln t, 1949 r. – 13 mln t, 1950 r. – 13 mln t. W następnych latach miano eksportować 12 mln t. W marcu 1947 r. strona sowiecka zgodziła się na zmniejszenie tego limitu o połowę. Ograniczenie dostaw z Polski wiązało się z decyzją o zmniejszeniu prawa Polski do reparacji

3.5. Rozpoznanie ludowego Wojska Polskiego

Szczególne miejsce w pracy Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego Sztabu Głównego, a co za tym idzie – Oddziału Informacyjnego Sztabu II Korpusu, zajmowało rozpoznanie I WP tworzonoego przez Sowieców począwszy od 1943 r. Badanie obejmowało wszystkie zagadnienia natury politycznej, społecznej i wreszcie wojskowej. Przy czym należy zaznaczyć, że rozpoznanie pod kątem wojskowym było zdecydowanie najsłabsze. Obecnie trudno stwierdzić, jak duży był udział wywiadu II Korpusu w zdobywaniu informacji na temat wojska w Polsce. Jednak w spuściźnie zachowanej po płk. dypl. Bąkiewicz znajduje się wiele opracowań szczegółowo omawiających to zagadnienie. Jest oczywiste, że gros tych materiałów pozyskał Oddział Informacyjny Sztabu II Korpusu, który w latach 1945–1946 charakteryzował się ogromną dynamiką działania. Warto w tym miejscu przytoczyć dokumenty obrazujące pracę, jaka została wykonana w tym krótkim czasie.

Polscy analitycy podkreślali, że główną przyczyną tworzenia przez Sowieców polskiego wojska były przesłanki polityczne, a mianowicie potrzeba stworzenia swoistej przeciwwagi dla rządu polskiego w Londynie. Na drugim miejscu plasowały się względy wojskowe, czyli utworzenie podległej sobie armii, którą można było swobodnie dysponować bez liczenia się z kimkolwiek, w czasie gdy ta pomoc była jeszcze Sowiecom potrzebna. Armię tworono chaotycznie, z korzyścią jedynie dla strony sowieckiej³³⁹. Potwierdzano,

z poziomu 15 proc. do 7,5 proc. W 1945 r. „odbiorcą” polskiego węgla była Armia Czerwona, która kierowała go m.in. do Berlina. Za te dostawy strona niemiecka musiała płacić Sowiecom.

Z wydobyciem węgla wiąże się sprawa wywiezienia z terenu Górnego Śląska dużej liczby ludności charakteryzowanej przez stronę sowiecką jako „niemieccy górnicy”. Wywózki trwały od stycznia do kwietnia 1945 r. W październiku 1945 r. władze polskie zaczęły sporządzać *Spis wywiezionych górników polskich do ZSRR*. Lista zawierała 9877 nazwisk. Materiały zgromadzone przez polską ambasadę w ZSRR w 1946 r. stwierdzały wywiezienie z Górnego Śląska ok. 15 tys. osób. W latach 1945–1946 władze lokalne na Górnym Śląsku sporządziły kolejny spis wywiezionych osób, które opiewały na liczbę 25 tys. ludzi. Zob. A. Dziurok, B. Musiał, „*Bratni rabunek*”. *O demontażach i wywózce sprzętu z terenu Górnego Śląska w 1945 r.*, w: *W objęciach Wielkiego Brata. Sowieci w Polsce 1944–1993*; K. Rokicki, S. Stępień (red.), Warszawa 2009, s. 343–344; B. Warzecha, *Deportacje „Górników”*, „*Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*” 2007, nr 7, s. 24–28. Na temat poziomu wydobycia węgla w poszczególnych latach zob. A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 2003, s. 430.

³³⁹ IPMS, 138/263, *Wojsko Polskie Żymierskiego*, [bmw], 28 XII 1945 r., k. 14.

Polityka sowiecka wobec rządu polskiego cechowała się dwulicowością. Porozumienie Majski–Sikorski przywróciło co prawda stosunki dyplomatyczne między ZSRR a RP, jednak od początku strona sowiecka sabotowała warunki porozumienia. Tworzenie się APW było niezwykle trudne. Po ewakuacji jednostek polskich do Iranu w sierpniu 1942 r. Sowieci uniemożliwili dalszą rekrutację do armii. W dniu 16 I 1943 r. pozostałym w ZSRR obywatelom polskim ponownie narzucono obywatelstwo sowieckie. Od tego momentu rozpoczęto również tworzenie Związku Patriotów Polskich (ZPP). Jego założenie było już jawnym początkiem kolaboracyjnej alternatywy dla konstytucyjnych władz polskich. Zerwanie stosunków dyplomatycznych między Moskwą a rządem RP w nocy z 25 na 26 IV 1943 r. było ostatnim akordem tej fazy działań sowieckich, które w nieodległej przyszłości miały zapewnić im swobodę w opanowaniu Polski. Zob. E. Pawłowski, *Powstanie organizacja i przygotowania do działań Ludowego Wojska Polskiego 1943–1945*, Warszawa 1987, s. 23. Na temat działań sowieckich w kwestii polskiej oraz komunistycznej interpretacji tych zdarzeń zob. szerzej:

że pierwsza jednostka I WP, tj. I Dywizja im. Tadeusza Kościuszki, dowodzona przez gen. Zygmunta Berlinga, powstała w głębi ZSRR w 1943 r.³⁴⁰ W miarę wypierania Niemców z terytorium Sowietów i Polski w latach 1943–1944 rozrastała się kolejno w I Korpus i I Armie. W kraju została ona ochotniczo zasilona przez Armię Ludową (AL)³⁴¹, Milicję Robotniczą i Polską Armię Ludową (PAL)³⁴². Stwierdzono, że organizacje te powstały w 1942 r. i wskazywano, że ich ośrodek decyzyjny znajduje się w Moskwie³⁴³. Polski wywiad

W. Kowalski, *Walka dyplomatyczna o miejsce Polski w Europie (1939–1945)*, Warszawa 1979; tenże, *Polityka zagraniczna RP: 1944–1947*, Warszawa 1971; S. Zabiełło, *O rząd i granice: walka dyplomatyczna o sprawę polską w II wojnie światowej*, Warszawa 1986.

³⁴⁰ Decyzja o tworzeniu polskich jednostek wojskowych niepodporządkowanych konstytucyjnym władzom polskim zapadła 19 IV 1943 r. decyzją Biura Politycznego WKP(b), a więc jeszcze przed zerwaniem stosunków z rządem RP. Powołano do istnienia Komitet Organizacyjny ZPP, który stał się formalnym partnerem w rozmowach z gen. mjr. Jurijem Żukowem w sprawie utworzenia formacji polskich (rozmowy prowadziła Wanda Wasilewska). W dniu 4 V 1943 r. płk Zygmunt Berling przejął od przedstwicziela ZSRR obóz wojskowy w Sielcach nad Oką. Komunikat Państwowego Komitetu Obrony ZSRR o powołaniu jednostek polskich został ogłoszony w prasie i radiu 8 V 1943 r. Sama decyzja zapadła 6 V 1943 r., a więc formalnie dwa dni po przybyciu płk. Berlinga do Sielc. 12 V 1943 r. w mieszkaniu płk. Berlinga w Moskwie przy Nieopalimowskim Pierieulku zebrał się: ppłk Leon Bukojemski, Bolesław Dróżdź, Jan Karaśkiewicz, Zygmunt Modzelewski, Marian Naszkowski, Maria Mika, Hilary Minc oraz Włodzimierz Sokorski. Była to pierwsza odprawa służbowa w historii ludowego Wojska Polskiego. W dniu 14 V 1943 r. płk Berling wraz z kilkoma osobami przybył do Sielc. Od tego momentu nastąpił napływ ludzi. Przybyli zesłańcy byli bardzo nieufni wobec swoich nowych dowódców. Pierwszy okres charakteryzował się podejrzliwością żołnierzy, nieufnością, niepewnością, a niekiedy całkowitym zwątpieniem. Zob. J. Jałoszyński, *Niektóre problemy dotyczące powstania i struktury organizacyjnej ZPP w ZSRR*, w: *Najnowsze dzieje Polski. Materiały i studia z zakresu drugiej wojny światowej*, t. 6, Warszawa 1962, s. 151–182; E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowania...*, s. 29–31, 37; K. Sobczak, *Lenino 1943*, Warszawa 1983, s. 42; E. Pawłowski, *Polityczno-prawne aspekty i możliwości mobilizacyjne tworzenia Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR w 1943 r.*, w: *Dzieje Ludowego Wojska Polskiego w świetle najnowszych badań*, Warszawa 1983, s. 55. Na ten temat zobacz szerzej: Z. Berling, *Wspomnienia. Przeciw 17 Republice*, t. 2, Warszawa 1991.

³⁴¹ Armia Ludowa (AL) – organizacja bojowa przekształcona w 1944 r. z powstałej w 1942 r. Gwardii Ludowej. Była ramieniem zbrojnym Polskiej Partii Robotniczej. Kadre dowódczą stanowili uczestnicy wojny domowej w Hiszpanii. Poza walką z Niemcami AL prowadziła infiltrację struktur Polskiego Państwa Podziemnego. Z uwagi na szczupłość kadr przyjmowała w swoje szeregi osoby o przeszłości kryminalnej. Jej dowódca mianowano ostatecznie zdegradowanego i wydalonego z armii gen. brygady WP Michała Rolę-Zymierskiego. Zob. M. Chodakiewicz, P. Gontarczyk, L. Żebrowski, *Tajne oblicze GL – AL i PPR. Dokumenty*, Warszawa 1999; J. Marszałec, *Zdobycie Archiwum Delegatury Rządu przez AL i gestapo*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2006, nr 3–4, s. 27–34; *Spod Czerwonej Gwiazdy. O podziemiu komunistycznym z Piotrem Gontarczykiem, Mariuszem Krzysztofiskim i Januszem Marszałcem rozmawia Barbara Polak*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2006, nr 3–4, s. 4–27; P. Kołakowski, *Pretorianie Stalina...*, s. 248–254 i 273–290. Zob. szerzej: P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy (1941–1944)*, Warszawa 2006.

³⁴² Polska Armia Ludowa (PAL) – powstała w 1943 r. z połączenia niewielkich organizacji konspiracyjnych: Milicji Ludowej Robotniczej Partii Polskich Socjalistów (RPPS) i części Komendy Obrońców Polski. Była politycznie podporządkowana skrajnie lewicowemu Centralnemu Komitetowi Ludowemu oraz infiltrowana przez niemieckie i sowieckie służby wywiadu. Komendantem organizacji był mjr Henryk Borucki, ps. „Czarny”, od 1942 r. agent gestapo ps. „162”. Podczas powstania warszawskiego wspólnie z AL i Korpusem Bezpieczeństwa utworzyła Połączone Siły Zbrojne AL, PAL i KB. Podporządkowała się następnie KRN. Ludzie z PAL tworzyli wiosną 1945 r. Komisję Weryfikacyjną przy Departamencie Personalnym MON, której zadaniem było zweryfikowanie oficerów zawodowych, którzy mieli wstąpić do IWP. Na jej czele stał płk Stefan Czernik. Zob. J. Pałka, *General Stefan Mossor (1896–1957). Biografia wojskowa*, Warszawa 2008, s. 189; P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza...*, s. 321–322; P. Wiczorkiewicz, *Historia polityczna Polski 1935–1945*, Warszawa 2005, s. 222 i 316; T. Bór-Komorowski, *Podziemna Armia*, Warszawa 2009, s. 210.

³⁴³ Oddział II Sztabu Naczelnego Wodza w Londynie jednakowo oceniał PPR i PAL. Kwestia PAL była niezwykle złożona i ściśle związana politycznie z Centralnym Komitetem Ludowym (przyp. autora).

wojskowy wiązał ich powstanie z chęcią stworzenia przez ZPP na terenie kraju elementów zbrojnych, przeciwstawiających się AK podporządkowanej rządowi polskiemu. Jak podkreślano, te trzy skrajnie lewicowe organizacje podziemne nie odnosiły sukcesów w walce z Niemcami, kierowały wszystkie swoje siły na zmianę poglądów społeczeństwa.

W odniesieniu do IWP stwierdzano, że po zakończeniu wojny była to armia młoda, oderwana od dawnych tradycji WP, bez zdecydowanych podstaw moralnych i zaplecza politycznego. Żołnierze wcieleni do niej już w chwili formowania czuli rozczarowanie panującą w niej rzeczywistością sowiecką. Tym polski wywiad tłumaczył liczne dezercje zarówno wśród oddziałów liniowych, jak i na tyłach frontu. Po zakończeniu działań wojennych nadal prowadzono rekrutację do wojska. Jednak młodzi ludzie wcielani do niego czuli się Polakami, co powodowało, że oblicze armii stawało się wybitnie niekorzystne dla dysponenta sowieckiego. Prości żołnierze, jak podkreślano, nienawidzili Sowietów. Polska kadra oficerska i podoficerska również była zdecydowanie antysowiecka³⁴⁴. Dlatego też rozpoczęto nieprzerwaną indoktrynację wojska w duchu rewolucyjnym w celu jego całkowitego podporządkowania. Sowietci, mając własne doświadczenia oraz przykłady innych

Centralny Komitet Ludowy (CKL) – organ wykonawczy Centralizacji Stronnictw Demokratycznych, Socjalistycznych i Syndykalistycznych powstały 25 II 1944 r. Składał się z Robotniczej Partii Polskich Socjalistów, Polskiego Stronnictwa Demokratycznego i Polskiej Ludowej Akcji Niepodległościowej. Głosił potrzebę „rekonstrukcji” polskiego rządu w Londynie przez usunięcie wpływów sanacji i Narodowej Demokracji. Prezesem CKL był Romuald Miller, sekretarzem – Teofil Głowacki. Personalnie składał się z wolnomyslicieli oraz lewicowych doktrynerów. Gestapo infiltrowało CKL i PAL, które wykorzystywano operacyjnie do próby rozbitcia PPR. Zob. P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza...*, s. 318–322.

Robotnicza Partia Polskich Socjalistów – niewielkie ugrupowanie powstałe 11 IV 1944 r. na II Zjeździe Polskich Socjalistów. PPR podjęła próbę pozyskania tego ugrupowania do współpracy. Ostatecznie podczas obrad III Zjazdu RPPS we wrześniu 1943 r. uznano, że PPR miała „reprezentować wpływy sowieckie na polskich robotników i chłopów”. Podczas zjazdu nie dopuszczono do objęcia jakichkolwiek funkcji przez Edwarda Osóbkę i osoby z nim związane. Ten ostatni został wykluczony z partii. Jednak dzięki politycznym i technicznym możliwościom PPR zaczął wydawać nowe dywersyjne pismo „Robotnik” (pismo o takiej nazwie było wcześniej organem PPS) mające na celu dezinformację członków partii i objęcie w niej władzy przez jego grupę. PPR dążyła wszelkimi środkami do przejęcia przez Osóbkę kierownictwa w RPPS. W tym celu Spychalski, przez Bogusława Hrynkiewicza, zwrócił się do specjalisty od polskiego podziemia w warszawskim gestapo Wolfganga Birknera z zaleceniem aresztowania sekretarza RPPS Głowackiego, a gdy to się nie udało, zamierzał go zlikwidować, wykorzystując do tego ludzi z AL. Ostatecznie Głowackiego zmuszono do podjęcia współpracy z PPR. Zob. P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza...*, s. 313–314 i 318–322; W. Gomułka, *Pamiętniki*, t. 2, Warszawa 1994, s. 38.

³⁴⁴ Najbardziej spektakularne dezercje z IWP miały miejsce w 7 DP i 8 DP. W pierwszym przypadku doszło do dezercji całego 31 PP w nocy z 12 na 13 X 1944 r. Dezercja została spowodowana falą aresztowań żołnierzy AK dokonanych przez organy „Informacji Wojskowej” oraz fatalnymi warunkami bytowymi. W sumie zdezerterowało 1125 żołnierzy. W dniach 17–19 X 1944 r. pochwyceni dezercy stanęli przed sądem. Skazano na śmierć m.in. dowódcę 31 PP ppłk. Michała Kiślickiego, zastępcę dowódcy pułku ds. polityczno-wychowawczych ppor. Józefa Szymanowskiego, dowódcę 2 Batalionu por. Konstantego Otrywina, dowódcę 3 Batalionu kpt. Wasyła Aleksandriuka oraz kpt. Eugeniusza Witka, por. Anatola Sobola, ppor. Czesława Chajkowskiego i dowódcę zwiadu pułku Nikodema Matczaka. Specyficzna sytuacja panowała w 8 DP, gdzie stan dywizji opierał się na żołnierzach zgrupowania „Jeszcze Polska nie zginęła”, którzy przybyli z Polesia. Objęcie stanowisk dowódczych w formowanej dywizji przez oficerów sowieckich spowodowało dezercję z bronią ok. 50 proc. żołnierzy zgrupowania. Zob. S. Gać, *7 Dywizja Piechoty*, Warszawa 1971, s. 41–45; E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowania...*, s. 193–194 i 211.

armii zależnych, przeprowadzali ten proces systematycznie, posługując się całym wachlarzem metod. Przyjmowano sowieckie wzorce, gdzie każdy obywatel był pracownikiem państwowym, wśród których najlepiej opłacano urzędników. Dotyczyło to także oficerów. Takie nowe uwarunkowania materialne i społeczne powodowały napływ chętnych na stanowiska oficerskie. Wszystkie kluczowe stanowiska w armii były obsadzone przez sowieckich oficerów lub Polaków o odpowiednio „demokratycznych” przekonaniach. Jednocześnie w ramach częściowej demobilizacji następowało eliminowanie z szeregów armii jednostek niepewnych i zastępowanie ich osobami o sprawdzonej lub potencjalnej lojalności. Zarówno kadra, jak i żołnierze byli poddani ostrej indoktrynacji przez organy polityczno-wychowawcze, które posługiwały się najbardziej perfidnymi i demagogicznymi metodami. Cała praca wywiadu i kontrwywiadu znajdowała się w rękach funkcjonariuszy Ludowego Komisariatu Bezpieczeństwa Państwowego. Sieć łączności IWP była kontrolowana przez oficerów i żołnierzy sowieckich. Kwestie kwatermistrzowskie pozostawały pod nadzorem obywateli sowieckich³⁴⁵. W ich rękach znajdowały się magazyny żywnościowe. Dodatkowym środkiem kontrolnym było składowanie broni, która znajdowała się w magazynach batalionów i pułków i miała być wydawana tylko na ćwiczenia. Obraz dopełniono konstatacją, że liczba jednostek sowieckich na terenie Polski przekraczała liczebność IWP.

Wszystkie te środki, jak podkreślali polscy analitycy, nie spełniały pokładanych w nich nadziei na zindoktrynowanie IWP, czego powodem był patriotyzm żołnierzy. Niemniej tę pracę prowadzono długofalowo, licząc na to, że jej efekty pojawią się w przyszłości. Polski wywiad na podstawie informacji z kraju stwierdził, że latem 1945 r. struktury istniejącej jeszcze konspiracji przeprowadziły, jak to określono, „kontrakcję” polegającą na wprowadzaniu swoich ludzi w szeregi armii dla zachowania w niej polskiego ducha³⁴⁶. Proces ten był wzmacniany dzięki poborowi powszechnemu, który spowodował napływ do wojska wielu młodych i świadomych obywateli polskich. Wielu spośród nich było wcześniej członkami AK i Batalionów Chłopskich.

³⁴⁵ Szefostwo Zaopatrzenia IWP powołano do istnienia rozkazem nr 3 ND IWP z 8 VIII 1944 r. Szefem został gen. bryg. (gen. mjr) Jakub Iszczenko. W dniu 10 IX 1944 r. szefostwo przemianowano na Głównie Kwatermistrzostwo IWP. Po reorganizacji wrześniowej głównym kwatermistrzem został gen. dyw. (gen. płk) Iwan Łoginow. Etatyzacja faktyczna szefostwa na dzień 1 I 1945 r. liczyła: 276 oficerów, 102 podoficerów i 75 szeregowców. Przy przewidzianej etatyzacji: 11 generałów, 413 oficerów, 146 podoficerów i 58 szeregowców. Zob. W. Jurgielewicz, *Organizacja ludowego Wojska Polskiego (22 VII 1944 – 9 V 1945)*, Warszawa 1968, s. 113–117; B. Dolata, *Krótki zarys rozwoju władz naczelnych i instytucji ludowego Wojska Polskiego w latach 1944–1945*, w: *Z zagadnień rozwoju ludowego Wojska Polskiego*, J. Margules (red.), Warszawa 1964, s. 54–55; W. Dawidowicz, B. Dąbrowski, W. Filar, F. Małecki, *Kwatermistrzostwo ludowego Wojska Polskiego w latach 1943–1945*, Warszawa 1973, s. 333–335.

³⁴⁶ IPMS, 138/263, *Wojsko Polskie Żymierskiego*, [bmw], 28 XII 1945 r., k. 14.

Niejasna pozostawała sytuacja oficerów i żołnierzy obywateli sowieckich służących w WP (popularnie nazywanymi „POP-ami” – „Pełniących Obowiązki Polaków”). Jak stwierdzano w opracowaniach, mimo że mieli oni być czynnikami kierowniczymi i kontrolnymi, w armii czuli się obco. Było to spowodowane z jednej strony niechęcią środowiska polskiego do nich, z drugiej zaś wpływem, jakie wywierało ono na nich samych. W efekcie Armia Czerwona miała się od nich odcinać. Jak stwierdzano, oficerowie sowieccy w początkowym okresie po zakończeniu wojny nie zdominowali całkowicie wojska, tym samym nie wywiązywali się właściwie z zadań nałożonych na nich przez Moskwę³⁴⁷.

Stan wiedzy polskiego wywiadu o siłach zbrojnych w kraju na przełomie 1945 i 1946 r. był już poważny, lecz nie wolny od błędów. Stwierdzano, że już pod koniec 1945 r. IWP posiadało wszystkie główne rodzaje broni. Operacyjnie miało być zorganizowane w trzy armie³⁴⁸. Pewna liczba jednostek znajdowała się w bezpośredniej dyspozycji Naczelnego Wodza. Naczelnym dowódcą wszystkich sił zbrojnych był marszałek Rola-Żymierski³⁴⁹,

³⁴⁷ Tamże, k. 14–15.

³⁴⁸ Rozpoczęcie formowania 3 Armii IWP rozpoczęto na podstawie rozkazu ND IWP nr 41 z 6 X 1944 r. Miała ona powstać do 30 X 1944 r. Zakładano powstanie dowództwa i 103 samodzielnych oddziałów, pododdziałów, szkół i struktur tyłowych. Dowództwo 3 Armii miało być zlokalizowane w Zwierzyńcu koło Zamościa. Za trzon armii miała posłużyć 6 DP z Przemyśla, w której powstały dopiero pierwsze pododdziały oraz mające powstać 10 DP w Krasnymstawie, 12 DP w Zamościu. Na dowódcę wyznaczono gen. dyw. Karola Świerczewskiego. Ostatecznie wobec braków osobowych i materiałowych odstąpiono od jej formowania. 3 Armia przestała istnieć 15 XI 1944 r. Jej jednostki weszły w skład 1 i 2 Armii oraz do Odvodu Naczelnego Wodza. Zob. S. Komornicki, *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego. Formowanie, działania bojowe. Organizacja, uzbrojenie, metryki jednostek piechoty*, Warszawa 1968, s. 35–36; E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowania...*, s. 196–203; T. Stępniewski, *Zarys organizacji 3 Armii Wojska Polskiego, w: Zagadnień rozwoju ludowego Wojska Polskiego*, J. Margules (red.), Warszawa 1964. Powyższe zagadnienie ściśle wiąże się z ideą powstania Frontu Wojska Polskiego.

Front Wojska Polskiego (FWP) – latem 1944 r. gen. broni Rola-Żymierski prowadził rozmowy na temat powołania FWP ze Stalinem i sowieckim Sztabem Generalnym. Zakładano, że będzie się on składał z ponad 70 związków taktycznych. Wobec nieudanej mobilizacji na ziemiach polskich, dotkliwego braku kadry oficerskiej i podoficerskiej oraz braków materiałowych strona sowiecka zdecydowała się ograniczyć FWP do 40 związków taktycznych. Skorygowane założenia również okazały się niewykonalne. Ostatecznie władze sowieckie za pośrednictwem swojego przedstawiciela przy PKWN gen. Bułganina zakomunikowały pod koniec października 1944 r. gen. broni Roli-Żymierskiemu o zaniechaniu tworzenia 3 Armii oraz FWP. Zob. E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowania...*, s. 184–185. C. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, *Bez możliwości wyboru. Wojsko Polskie na Froncie Wschodnim 1943–1945*, Warszawa 1993, s. 84–89.

³⁴⁹ Michał Żymierski, ps. „Rola” (wł. Artur Łyżwiński 1890–1989) – z uwagi na kryminalną przeszłość swego brata Jana zmienił nazwisko. Absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego, członek ruchu strzeleckiego w Galicji. Wybitny oficer Legionów Polskich 1914–1918. Członek tzw. Rady Pułkowników, nieformalnej grupy oficerów wywierających wpływ na patriotyczną postawę legionistów. Szef Sztabu II Korpusu w Rosji. Uczestnik wojny polsko-bolszewickiej, generał brygady odrodzonego WP. Zdegradowany, usunięty z wojska i skazany za korupcję na 5 lat więzienia w 1926 r. Po opuszczeniu więzienia i wyjeździe do Francji od 1931 r. do 1937 r. agent wywiadu sowieckiego. Po klęsce wrześniowej próbował wstąpić do AK, jednak z uwagi na przeszłość kryminalną został odrzucony. Ponownie zaktywizowany w 1942 r., początkowo doradca dowództwa GL, następnie dowódca AL. Józef Światło po ucieczce na Zachód zarzucał Żymierskiemu przekazywanie informacji gestapo dotyczących obozu niepodległościowego. W 1944 r. mianowany ministrem obrony narodowej i generałem broni przez PKWN. Jako nominalny dowódca zwycięskiej armii mianowany Marszałkiem Polski. Formalnie odpowiedzialny za terror wprowadzony przez GZI w szeregach IWP. Wraz z gen. bryg. Sychalskim

którego uprawnienia i obowiązki określała *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 17 marca 1921 r.* Zdawano sobie w pełni sprawę z jego całkowitej zależności od Moskwy (pełna kontrola ze strony agenta sowieckiego Bieruta³⁵⁰ i generałów sowieckich). Zwracano również uwagę na pozycję jego zastępcy do spraw polityczno-wychowawczych gen. dyw. Spychalskiego³⁵¹, który kierował rozbudowaną strukturą Głównego Zarządu

dokonywał zmian w kadrze oficerskiej, kierując polskich oficerów powracających z niemieckiej niewoli na miejsce oficerów sowieckich, którzy wracali do ZSRR. Charakteryzowany jako osoba przywłaszczająca sobie dzieła sztuki oraz przedmioty luksusowe. Od 1948 r. odsuwany od kluczowych stanowisk w armii. Aresztowany w 1952 r., zachował godną postawę podczas śledztwa. Uwolniono go w 1955 r. Od 1956 r. pełnił funkcję wiceprezesa Narodowego Banku Polskiego, jednocześnie piastował wysokie funkcje w ruchu kombatanckim. Po wprowadzeniu stanu wojennego publicznie poparł Wojskową Radę Ocalenia Narodowego. Zmarł w okresie tuż przed początkiem transformacji PRL. Jego pogrzeb miał manifestacyjnie katolicki charakter. Zob. *Marszałek Polski Michał Żymierski*, B. Kosiorek-Dulanin (red.), Warszawa 1986; B. Kopka, *Żymierski Michał*, w: *Encyklopedia Białych Plam*, t. 18, Radom 2006, s. 313–315; M. Wrzosek, *Polskie formacje wojskowe podczas I wojny światowej*, Białystok 1977, s. 270–279; W. Lipiński, *Walka zbrojna o niepodległość Polski w latach 1905–1918*, Warszawa 1990, s. 298; P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza...*, s. 410; A. Peplowski, *Wywiad polski na ZSRR 1921–1939*, Warszawa 1996, s. 267; T. Mołdawa, *Ludzie władzy*, Warszawa 1991, s. 450; J. Poksiński, „TUN”. *Tatar – Utnik – Nowicki*, Warszawa 1992, s. 219–220; W. Bułhak, *Krótki kurs dezinformacji*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, nr 12, s. 23–25; K. Kersten, *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Warszawa 1990, s. 60.

³⁵⁰ Bolesław Bierut (1892–1956), od 1912 r. w PPS – Lewicy, a od 1918 w KPRP, a następnie w Komunistycznej Partii Polski. W latach 1925–1926 i 1928–1930 przebywał w ZSRR, gdzie przechodził szkolenie polityczno-wojskowe (wywiadowcze). W latach 1933–1938 odbywał karę pozbawienia wolności w zakładach penitencjarnych w Polsce, a w latach 1939–1941 w sowieckiej strefie okupacyjnej, m.in. w Białymstoku. Do 1943 r. pracował w administracji białoruskiej w Mińsku. Od 1943 r. przerzucony do Warszawy, wchodził w skład kierownictwa PPR. Od 1944 r. do 1947 r. prezydent KRN. Od 1947 r. do 1952 r. prezydent RP. Od 1948 r. przewodniczący Sekretariatu KC PZPR, następnie I sekretarz KC PZPR. W okresie międzywojennym działał jako agent Kominternu na terenie Austrii, Bułgarii, Czechosłowacji i Polski. Bierut prawdopodobnie nazywał się Bolesław Rutkowski, podczas pobytu w ZSRR posługiwał się nazwiskiem Jan Iwaniuk. Zob. A. Werblan, *Stalinizm w Polsce*, Warszawa 1991, s. 49–56; J. Wegner, *Sternicy. Opowieść o 10 przywódcach PPR-PZPR od Nowotki do Rakowskiego*, Kraków 1997, s. 68; G. Bordiugow i in., *Polska–ZSRR. Struktury podległości. Dokumenty WKP(b) 1944–1949*, Warszawa 1995, s. 59; P. Kołakowski, *NKWD i GRU na ziemiach polskich...*, s. 182.

³⁵¹ Marian Spychalski (1906–1980) – przyrodni brat Józefa Spychalskiego, wybitnego oficera zawodowego WP i AK. Z zawodu architekt, w okresie międzywojennym pracował prawdopodobnie dla sowieckiego wywiadu w sieci kierowanej przez Leona Ferszta, był także „wtyczką” Komunistycznej Partii Polski w legalnych organizacjach społecznych. Na początku wojny przebywał we Lwowie, a następnie w Warszawie. Kierował Wydziałem Informacji Gwardii Ludowej, a później pełnił funkcję szefa Sztabu Armii Ludowej. Odpowiedzialny za infiltrację ugrupowań niepodległościowych oraz denuncjacje ich gestapo. Członek Komitetu Centralnego PPR, a w latach 1945–1948 członek Biura Politycznego KC PPR. I wiceminister obrony narodowej w okresie 1945–1949. Po zjeździe zjednoczeniowym PPR i PPS członek Biura Politycznego KC PZPR. Następnie odsuwany od stanowisk kierowniczych, aresztowano go w 1950 r. i przetrzymywano do 1956 r. Był przygotowywany do procesu Gomułki w ramach walki z tzw. „odchylem nacjonalistyczno-prawicowym”. Zwolniony w 1956 r. i w tym samym roku stał się członkiem Biura Politycznego KC PZPR (do 1970 r.) oraz ministrem obrony narodowej do 1968 r., kiedy został odsunięty z wojska na fali czystki antysemitkiej (jego miejsce zajął gen. Wojciech Jaruzelski). W 1963 r. mianowany Marszałkiem Polski. W latach 1968–1970 przewodniczący Rady Państwa. Do końca życia wchodził w skład Rady Naczelnej Związku Bojowników o Wolność i Demokrację. Zob. P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza...*, s. 98–99 i 409–410; W. Pasek, *Bolesława Kontryma życie zuchwałe. Biografia żołnierza i policjanta 1898–1953*, Warszawa 2006, s. 144–146; T. Mołdawa, *Ludzie władzy...*, s. 424; H. Kosk, *Generalicja Polska. Popularny słownik biograficzny*, t. 2, Pruszków 2001, s. 180–181.

Politycznego Wojska Polskiego³⁵² oraz na szefa Sztabu – sowieckiego gen. broni Władysława Korczyca³⁵³ (sam Sztab Główny w tym czasie miał być ulokowany we Włochach pod Warszawą i w samej stolicy)³⁵⁴. Wszystkie rozkazy Żymierskiego posiadały kontrasygnaty tych dwóch osób³⁵⁵.

³⁵² Główny Zarząd Polityczny ludowego Wojska Polskiego (GZP IWP) – zamysł jego powstania jest związany z obozem sieleckim, w którym 17 V 1943 r. pojawił się zastępca dowódcy ds. oświatowych tworzącej się 1 DP. Był nim Włodzimierz Sokorski, którego mianowano pułkownikiem. W dniu 14 VII 1944 r. powołano Zarząd Polityczno-Wychowawczy przy Głównym Sztabie Formowania Armii Polskiej w ZSRR. W dniu 16 IX 1944 r. gen. broni Rola-Żymierski wydał rozkaz mianowanemu na pułkownika Wiktorowi Groszowi, aby utworzył GZP IWP. Organ ten kierował się wytycznymi Wydziału Wojskowego powołanego 31 X 1944 r. przez Biuro Polityczne KC PPR. Wydział ten nieoficjalnie zarządzał polityką personalną w wojsku, nadzorem nad kontrwywiadem, organizacją struktur armii oraz zapewniał i kordynował wsparcie wojska dla swoich działań politycznych. Pierwotna etatyzacja będąca odwozowaniem sowieckim okazała się niewystarczająca. Wynikało to z tego, że Armia Czerwona była zdominowana przez WKP(b) i Komsomoł, co okazało się niemożliwe w ówczesnych polskich warunkach, gdyż IWP deklarowało się jako formacja apolityczna. Dlatego też nową etatyzację nr OSG/36 opracowano w październiku 1944 r. Od tego momentu GZP IWP przyjął następującą strukturę: kierownictwo oraz wydziały: ogólnooorganizacyjny, propagandy i agitacji (był zdecydowanie najliczniejszy), pracy z oficerami, personalny, zaopatrzeniowy (sprzęt i pomoce naukowe) oraz kancelaria – łącznie 112 oficerów, 20 podoficerów i 29 szeregowców. Główny Zarząd Polityczny IWP kierował pracą polityczną w całym wojsku. W poszczególnych armiach istniały zarządy polityczno-wychowawcze, w których skład wchodził m.in. oficer do zleceń dowódcy armii ds. polityczno-wychowawczych oraz odpowiednio zastępcy: szefa sztabu armii, kwatermistrza armii, szefa służby zdrowia armii ds. politycznych. Wszystko to było obudowane liczną strukturą wspomagającą. W dywizjach i brygadach działały wydziały polityczno-wychowawcze, kierowane przez zastępców dowódców ds. polityczno-wychowawczych. W pułkach pracą kierowały sekcje polityczno-wychowawcze podległe zastępcom dowódców pułków ds. polityczno-wychowawczych. W samodzielnych pododdziałach do plutonu włącznie istnieli zastępcy dowódców ds. polityczno-wychowawczych. W tym ostatnim przypadku byli to podoficerowie. Postawa oficerów polityczno-wychowawczych w pierwszym okresie formowania się IWP w wielu przypadkach odbiega od stereotypowych poglądów na to zagadnienie. W dniu 9 I 1945 z GZI wpłynęła skarga do Naczelnego Dowódcy, w której stwierdzono, że wielu oficerów polityczno-wychowawczych uznawało rząd RP na obczyźnie za legalny, wyrażało publicznie swoje niezadowolenie z zagarnięcia przez ZSRR ziem wschodnich, tolerowało i wzbudzało u podwładnych nastroje antysowieckie oraz sympatyzowało z AK. To doniesienie skutkowało falą aresztowań w aparacie politycznym. Zob. B. Dolata, *Krótki zarys rozwoju...*, s. 54–55; W. Jurgielewicz, *Organizacja ludowego Wojska Polskiego...*, s. 111; B. Dolata, *O naczelnych władzach i instytucjach ludowego Wojska Polskiego w latach 1944–1945*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1964, nr 4, s. 29–30; E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowanie...*, s. 144–147; C. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, *Bez możliwości wyboru...*, s. 69–70 i 75.

³⁵³ Władysław Korczyk (1893–1966) – generał broni (generał pułkownik), Polak; w IWP od 17 V 1944 r. do 8 II 1954 r., początkowo szef Sztabu 1 Armii IWP, następnie kolejno: szef Sztabu Głównego w 1944 r., dowódca 1 Armii w latach 1944–1945, szef Sztabu Generalnego w latach 1945–1949, szef Sztabu Generalnego i wiceminister MON w latach 1949–1952, w Dyspozycji WAK przy Akademii Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych ZSRR w latach 1952–1954; K. Frontczak, *Siły zbrojne Polski Ludowej. Przejście na stopę pokojową*, Warszawa 1974, s. 53; L. Grot, T. Konecki, E. Nalepa, *Pokojowe dzieje Wojska Polskiego*, Warszawa 1988, s. 48–50; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej w Wojsku Polskim 1943–1968*, Warszawa 1995, s. 178; C. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, *Bez możliwości wyboru...*, s. 229–230; M. Nowiński, *Generał broni Władysław Korczyk (1893–1966)*, Warszawa 1980.

³⁵⁴ Wszystkie centralne agendy wojskowe pracowały w tym okresie w okolicach Warszawy. ND wraz z wieloma departamentami MON rezydowało we Włochach, a dowództwo lotnictwa w Pruszkowie aż do 1947 r., kiedy powróciło do Warszawy. Taki stan wynikał z niemożności szybkiego podjęcia pracy w zburzonej stolicy. Zob. J. Pałka, *Generał Stefan Mossor...*, s. 178; M. Naszkowski, *Lata próby*, Warszawa 1967, s. 437; I. Koliński, *Lotnictwo Polski Ludowej 1944–1947*, Warszawa 1987, s. 352.

³⁵⁵ Naczelne Dowództwo ludowego Wojska Polskiego – powstało na mocy dekretu KRN z 21 VII 1944 r. Skład osobowy został ustalony w Moskwie przez Delegaturę KRN dla Obszarów Wyzwolonych. Skład miał charakter czysto polityczny i wyglądał następująco: gen. broni Rola-Żymierski, gen. bryg. Aleksander Zawadzki, gen. dyw. Berling, płk Spychalski i Jan Czechowski. Początkowo szefem sztabu był płk Spychalski zmieniony

Podkreślano, że kładziono duży nacisk na obsadzanie wszystkich stanowisk w kwatermistrzostwie bezpośrednio oficerami sowieckimi. Dotyczyło to szczebla centralnego, gdzie dowódcą był gen. Łąginow³⁵⁶, zastępcą zaś gen. Sawczenko³⁵⁷ (Główne Kwatermistrzostwo miało się znajdować w Piastowie). Również wszyscy kierujący departamentami i wydziałami wywodzili się z Armii Czerwonej. Podobnie było także w poszczególnych jednostkach.

Według II Oddziału Sztabu II Korpusu w Naczelnym Dowództwie Wojska Polskiego (NDWP) istniały poszczególne dowództwa rodzajów broni³⁵⁸, obsadzone przez następujących oficerów:

przez Korczyca. Czechowski złożył rezygnację 4 IX 1944 r. Na jego miejsce ponownie powołano płk. Spychalskiego. Pierwsze wzmianki o istnieniu Sztabu Głównego pojawiają się w lipcu 1944 r. Zob. E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowanie...*, s. 184–185; M. Spychalski, *Początek walki*, Warszawa 1983, s. 235–237; C. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, *Bez możliwości wyboru...*, s. 82–83; K. Frontczak, *Sily zbrojne Polski Ludowej...*, s. 40–44.

³⁵⁶ Iwan Łąginow (ur. 1892) – generał dywizji (generał lejtnant), Rosjanin; w IWP od 1 X 1944 r. do 16 VII 1945 r. kwatermistrz IWP. Zob. E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 180.

³⁵⁷ Jemielian Sawczenko (ur. 1899) – generał brygady (generał major), Rosjanin; w IWP od grudnia 1944 r. do 29 X 1945 r., zastępca kwatermistrza IWP i zastępca III wiceministra MON. Zob. E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 188.

³⁵⁸ W IWP utworzono dowództwa rodzajów wojsk i szefostw służb WP oraz podległe im jednostki dyspozycyjne:

Dowództwo Artylerii IWP – powołano je do istnienia rozkazem ND IWP nr 22 z 10 IX 1944 r. Dowódcą został gen. broni Czerniawski. Składało się z kierownictwa i sztabu, który dzielił się na trzy oddziały: operacyjny, wyszkolenia i obrony przeciwlotniczej. Ponadto istniały trzy wydziały: rozpoznawczy, personalny i ogólny. Łącznie dowództwo artylerii liczyło 37 osób. Ponadto istniała grupa łączności i 10 Samodzielny Dywizjon Dowodzenia, co łącznie dawało 196 etatów. Zob. I. Błogowieszczanski, *Artyleria w II wojnie światowej*, Warszawa 1983, s. 250–252.

Dowództwo Wojsk Pancernych i Zmotoryzowanych IWP – powołano je do istnienia rozkazem ND IWP nr 22 z 10 IX 1944 r. Dowódcą został gen. broni Mostowienko. Składało się z kierownictwa, sztabu, oddziału technicznego i trzech wydziałów: personalnego, eksploatacyjnego i finansowego, oraz kancelarii. Etatowo było to 37 oficerów i 3 podoficerów. Zob. E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowanie...*, s. 169–170.

Dowództwo Wojsk Lotniczych – formacja utworzona na mocy rozkazu Naczelnego Dowódcy IWP z 31 X 1944 r. w Zamościu na bazie 6 Armii Lotniczej. Dowódcą został dotychczasowy dowódca 6 Armii Lotniczej gen. dyw. F. Połynin. Składało się z kierownictwa, sztabu, zarządu polityczno-wychowawczego, dwóch wydziałów: inżynierskiego i szkolno-bojowego oraz kierownictwa zaplecza lotnictwa. Zob. C. Krzemiński, *Pułki Ludowego Lotnictwa Polskiego 1943–1945*, Warszawa 1981, s. 15; E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowanie...*, s. 177–178.

Szefostwo Łączności IWP i jednostek łączności ND IWP – utworzono je na podstawie rozkazu ND IWP nr 22 z 10 IX 1944 r. Szefem został bryg. (gen. mjr) Iwan Jurin. W skład szefostwa wchodziły: kierownictwo, węzeł łączności, pięć oddziałów wydzielonych: łączności radiowej, łączności telegraficznej, zaopatrzenia i remontów, szkolenia bojowego, poczty polowej oraz sekcji finansowej. Etatowo szefostwo liczyło 35 oficerów i 3 podoficerów. Cechą charakterystyczną było włączanie całych pododdziałów Armii Czerwonej do tworzonych jednostek polskich, np. jednostek łączności odwodów ND, które zostały wzmocnione całym batalionem sowieckim. E. Pawłowski, *Wojska łączności Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego*, „Przegląd Telekomunikacyjny” 1985 nr 2, s. 57–58; E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowanie...*, s. 176–177. Szefostwo Wojsk Inżynierskich IWP – utworzono je na podstawie rozkazu ND IWP nr 22 z dnia 10 IX 1944 r. Szefem został gen. bryg. Stanisław Lisowski. Obejmowało ono kierownictwo, sztab składający się z oddziałów: operacyjnego, zapór inżynierskich, technicznego, zaopatrzenia i personalnego oraz sekretariatu finansowego i kancelarii. Etatyzowano 4 oficerów i 1 podoficera. Zob. E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowanie...*, s. 173–174. Dodatkowo istniał niezidentyfikowany przez polski wywiad Oddział Chemiczny IWP – utworzono go na podstawie rozkazu ND IWP nr 22 z dnia 10 IX 1944 r. Szefem został płk Gustaw

- dowódca Artylerii – gen. Czerniawski³⁵⁹.
- dowódca Broni Pancерnej – gen. sow. Mostowienko³⁶⁰.
- dowódca Wojsk Lotniczych – gen. sow. Połynin³⁶¹.
- dowódca Wojsk Łączności – gen. sow. Jurin³⁶².
- dowódca Wojsk Inżynieryjnych – gen. Lisowski³⁶³.
- dowódca Marynarki Wojennej (MW) – adm. Mikołaj Abramow³⁶⁴.

Plużański. Etatowo liczył 8 oficerów i 3 podoficerów. Zob. E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowanie...*, s. 177.

Szefostwo Mobilizacji i Formowania IWP – powołane 8 VIII 1944 r. rozkazem ND IWP. Za pierwszy dzień działalności uznaje się 2 IX 1944 r. Jego pierwszym szefem był gen. bryg. Bronisław Pólturzycki, a od 27 IX gen. bryg. Antoni Siwicki. W dniu 9 X 1944 r. nastąpiła zmiana nazwy szefostwa na Szefostwo Mobilizacji i Uzupełnień oraz jego reorganizacja. Do jego kompetencji należało: rejestracja, pobór, administrowanie rezerwami podoficerów i szeregowców oraz realizacja uzupełnień wszystkich rodzajów wojsk i służb oraz rezerwami ludzkimi, końmi i środkami transportu. Składał się z kierownictw i czterech oddziałów: mobilizacyjnego, formowania, uzupełnień oraz administracyjno-gospodarczego. Podlegały mu jednostki szkolne i zapasowe. Zob. W. Jurgielewicz, *Organizacja ludowego Wojska Polskiego...*, s. 119; B. Dolata, *Krótki zarys rozwoju...*, s. 60; E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowanie...*, s. 147–155.

Główny Wydział Duszpasterstwa IWP – powołany 9 X 1944 r. Generalnym Dziekanem WP był ks. płk Stanisław Warchałowski. W dniu 12 X 1944 r. gen. broni Rola-Żymierski powołał pierwszych 26 kapelanów etatowych po udzieleniu im jurysdykcji przez wikariusza generalnego kurii biskupiej w Lublinie ks. dr. J. Kruszyńskiego. Do końca wojny służbę podjęło w sumie 47 księży na 300 przewidzianych etatyjacyjną. Działalność duszpasterska w wojsku nie była ograniczona żadnymi przepisami urzędowymi. Samo duszpasterstwo nie stanowiło oddzielnej jednostki organizacyjnej w świetle prawa kościelnego. Kapelani podlegali biskupom ordynariuszom na terenie diecezji, w których pełnili służbę. Sytuacja taka miała miejsce nawet w szczytowym okresie walki z Kościołem na początku lat 50. Zob. *Wspomnienia wojenne kapelanów wojskowych 1939–1945*, J. Humański (red.), Warszawa 1974; C. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, *Bez możliwości wyboru...*, s. 70–71.

Instytucjami centralnymi IWP był m.in. Instytut Naukowo-Wydawniczy powołany do istnienia 16 IX 1944 r.

W dniu 23 IX 1944 r. dekretem PKWN kompleksowo unormowano zasady pracy sądów i prokuratury wojskowej, powołanych rozkazem ND IWP z 15 IX 1944 r. Utworzono wówczas: Wydział Sądownictwa Wojskowego Naczelnego Dowództwa IWP, Naczelną Prokuraturę Wojskową i Najwyższy Sąd Wojskowy. W dniu 17 XI 1944 r. powołano Dowództwo Żandarmerii. Wcześniej 30 IX 1944 r. sformowano Zarząd Informacja Wojskowej. Zob. E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowanie...*, s. 160–162.

³⁵⁹ Bolesław Czerniawski (1898–1961) – generał broni (generał pułkownik), Rosjanin; w IWP od 11 IX 1944 r. do 6 X 1948 r., dowódca artylerii IWP w latach 1944–1946, Główny Inspektor Artylerii IWP w latach 1946–1948. Zob. E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 169–170; H. Kosk, *Generalicja Polska. Popularny słownik biograficzny*, t. 1, Pruszków 1998, s. 104.

³⁶⁰ Dimitrij Mostowienko (ur. 1895) – generał broni (generał pułkownik), Rosjanin; w IWP od 10 IX 1944 r. do 3 XII 1946 r., dowódca wojsk pancernych i zmotoryzowanych IWP. Zob. E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 182.

³⁶¹ Fiodor Połynin (ur. 1906) – generał broni (generał pułkownik), Rosjanin; w IWP od 1 XI 1944 r. do 5 V 1947 r. W latach 1944–1947 dowódca wojsk lotniczych IWP, następnie doradca dowódcy wojsk lotniczych w 1947 r. Zob. E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 185.

³⁶² Iwan Jurin (ur. 1896) – generał dywizji (generał lejtnant), Rosjanin; w IWP od 25 VIII 1944 r. do 6 III 1947 r. W latach 1944–1945 dowódca wojsk łączności, następnie szef Departamentu Łączności MON. Zob. E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 175; H. Kosk, *Generalicja Polska...*, t. 1, s. 210–211.

³⁶³ Stanisław Lisowski (1902–1958), gen. dyw. (gen. lejtnant), Polak, w IWP od kwietnia 1944 r. do 15 IV 1946 r. Dowódca wojsk inżynieryjno-saperskich, a następnie szef Departamentu Wojsk Inżynieryjno-Saperskich MON. Zob. E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 179; H. Kosk, *Generalicja Polska...*, s. 289.

³⁶⁴ IPMS, 138/263, *Wojsko Polskie Żymierskiego*, [bmw], 28 XII 1945 r., k. 2. W dniu 7 VII 1945 r. rozkaz Naczelnego Dowódcy WP nakazał utworzenie organów kierowniczych Marynarki Wojennej (MW), przy których działała sowiecka misja morską kierowana przez I. Szylingowskiego. Zob. W. Zawadzki, *Dzieje MW od*

W połowie 1946 r. wiedza Oddziału II Sztabu II Korpusu na temat IWP poszerzyła się. Ustalono personalia zastępcy szefa sztabu, był nim gen. bryg. Stefan Mossor (Polak)³⁶⁵ oraz zastępcy szefa Sztabu ds. Organizacyjnych gen. bryg. Rotkiewicz (oficer sowiecki)³⁶⁶ i zastępcy szefa Sztabu ds. Polityczno-Wychowawczych płk. Korniluk (oficer sowiecki). W skład sztabu wchodziły następujące oddziały:

1. Oddział Operacyjny – szef: płk Andrzejewski³⁶⁷, zastępca: płk Dulewski. Służyło w nim 28, w większości sowieckich, oficerów.
2. Oddział Wywiadowczy – szef: płk Głównicki, zastępca: płk Kukano. Służyło w nim 39 oficerów, prawie wszyscy przybyli z Armii Czerwonej. Podlegały mu:
 - Oddział MW – szef: kmr. Kłossowski (Polak)³⁶⁸.

roku 1944 po dzień dzisiejszy, „Morze, Statki i Okręty” 1998, nr 3, s. 47; R. Rochowicz, *Kronika Polskiej Marynarki Wojennej 1944–1946*, „Morze, Statki i Okręty” 1996, nr 2, s. 25.

Iwan Szylingowski (ur. 1903) – kontradmirał, Rosjanin, w powojennej MW od 4 V 1945 r. do 18 IV 1952 r. W latach 1945–1946 szef Sztabu MW. Do sierpnia 1945 r. faktyczny dowódca MW, starszy doradca dowódcy MW w latach 1945–1949, zastępca dowódcy MW w latach 1949–1952. Zob. E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 193; W. Zawadzki, *Dzieje MW od roku 1944...*, s. 47; R. Rochowicz, *Kronika Polskiej Marynarki Wojennej...*, s. 25; H. Kosk, *Generacja Polska...*, t. 2, s. 207.

Nikołaj Abramow (1896–1964) – kontradmirał, Rosjanin, w powojennej MW od 21 VII 1945 do 2 XII 1945 r., p.o. dowódcy MW. W dniu 24 XII 1945 przejął jego funkcję komandor, a od 1 III 1946 r. kontradmirał Adam Mohuczy. Zob. W. Zawadzki, *Dzieje MW od roku 1944...*, s. 47; R. Rochowicz, *Kronika Polskiej Marynarki Wojennej...*, s. 25; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 166; H. Kosk, *Generacja Polska...*, t. 1, s. 41.

³⁶⁵ Stefan Mossor (1896–1957) – generał dywizji, Polak, podczas I wojny światowej służył w II Brygadzie Legionów. W czasie wojny polsko-bolszewickiej podporucznik jazdy. W latach 1928–1930 studiował w École Supérieure de Guerre. Wybitny oficer sztabowy, współpracownik gen. dyw. Tadeusza Kutrzeby. W kampanii wrześniowej dowódca 6 Pułku Strzelców Konnych. W latach 1939–1945 przebywał w oflagach. W 1943 r. przewieziony wraz z grupą oficerów WP przez Niemców do Katynia. Od 1945 r. w IWP; pełnił funkcję zastępcy szefa Sztabu Generalnego. W 1948 r. mianowany dowódcą Krakowskiego OW. Aresztowany w 1950 r. i więziony do 1955 r. Sądzony w procesie Tatar. Przeszedł ciężkie śledztwo, zachowując godną postawę. Wyszedł z więzienia ze zrujnowanym zdrowiem. Od 1956 r. ponownie w IWP. Zob. szerzej: J. Pałka, *General Stefan Mossor...*; H. Kosk, *Generacja Polska...*, t. 2, s. 44. Specyfikę języka i zarzuty formułowane przez prokuraturę podczas procesu S. Tatar i innych zob. R. Werfel, *Trzy kłęski reakcji polskiej. (Na marginesie procesu grupy szpiegowsko-dywerysyjnej Tatar, Kirchmayera i innych)*, Warszawa 1951.

³⁶⁶ Iwan (Jan) Rotkiewicz (1898–1962) – Białorusin, w IWP od 23 VII 1944 r. do 7 XII 1956 r. Kolejno: szef sztabu 2 Dywizji Piechoty, dowódca 2 Dywizji Piechoty w latach 1944–1945, szef Sztabu 1 Armii w 1945 r. Następnie zastępca szefa Sztabu Generalnego IWP w latach 1945–1946. Szef sztabu Krakowskiego OW w latach 1946–1947. W maju 1946 r. Grupy Operacyjnej „Rzeszów”. Następnie dowodził Pomorskim OW (1947 r.), Poznańskim OW i Warszawskim OW. Słuchacz WAK w ZSRR w latach 1953–1954, dowódca Pomorskiego OW w latach 1954–1956. Powrócił do ZSRR w 1957 r. Zob. M. Szczurowski, *Dowódcy Wojska Polskiego na froncie wschodnim. Słownik biograficzny*, Pruszków 1996, s. 114–11; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 187–188, C. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, *Bez możliwości wyboru...*, s. 234–235; H. Kosk, *Generacja Polska...*, t. 2, s. 134.

³⁶⁷ Franciszek Andrijewski (ur. 1903) – Polak, pułkownik, w IWP od września 1944 r. do maja 1945 r. W tym okresie szef Oddziału Operacyjnego Sztabu Głównego. Powrócił do Polski w 1951 r. w stopniu gen. bryg. (gen. mjr.); szef Sztabu Warszawskiego OW w latach 1951–1953, p.o. dowódcy Warszawskiego OW w latach 1953–1954, jego dowódca w latach 1954–1956. Zob. E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 166; H. Kosk, *Generacja Polska...*, t. 1, s. 45–46.

³⁶⁸ Jerzy Kłossowski (1893–1978) – Polak, komandor, w 1945 r. szef Wydziału MW w Sztabie Generalnym, następnie pomocnik szefa Sztabu Głównego MW. Od 1946 r. attaché morski w Londynie. Po powrocie do kraju w Sztabie Generalnym MW. W 1950 r. przeniesiony w stan spoczynku. Zob. J. Sawicki, *Kadry Morskie*

- Oddział Spraw Zagranicznych – szef: płk Alef³⁶⁹ (polski Żyd), podlegały mu polskie misje wojskowe oraz wszyscy attaché.
3. Oddział Personalny – szef: płk Kryckij³⁷⁰ (oficer sowiecki); oddział składający się z referatów:
- referat zajmujący się przydziałami oficerów – szef: ppłk Kutylowski,
 - referat zajmujący się dokumentami oficerów WP – obsada nieustalona,
 - referat awansów i odznaczeń – szef: mjr Werbicki,
 - referat przydziałów i zmian oficerów broni technicznych – obsada nieustalona,
 - referat spraw demobilizacji i reklamacji – szef: mjr Budro.
4. Oddział Organizacyjno-Etatowy i Mobilizacyjny – szef: gen. bryg. Piotrkowski³⁷¹ (oficer sowiecki), zastępca: płk Ilnicki³⁷² (oficer sowiecki), obsadę stanowiło 22 oficerów, w tym połowa Sowieców.

Ponadto ujawniono istnienie następujących jednostek organizacyjnych:

- Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy w Łodzi – szef: płk Płażewski (Ukrainiec).
- Oddział Topograficzny – szef: płk Naumienco³⁷³ (Ukrainiec).

Rzeczpospolitej, t. 2: *Polska Marynarka Wojenna*, cz. 1: *Korpus oficerów*, Gdynia 1996, s. 357; J. Pałka, *General Stefan Mossor...*, s. 286.

³⁶⁹ Gustaw Alef-Bolkowiak (1916–1979) – wł. Alef Gutman, Żyd, pułkownik. Od 1942 r. w GL, od sierpnia 1945 r. szef Wydziału Wojskowego Spraw Zagranicznych. Na przełomie 1945/1946 r. pracował pod „przykrywką” dyplomaty na placówce w Palestynie. Kolejno od marca 1946 r. do kwietnia 1948 r. zastępca attaché wojskowego w Waszyngtonie, od 15 VIII 1948 r. do 15 IX 1949 r. attaché wojskowy w Belgradzie. Następnie skierowany do dyspozycji KC PZPR. W latach 1955–1956 dyrektor gabinetu wicepremiera Franciszka Józwiaka, a od 1956 r. do 1958 r. pełnił służbę w Międzynarodowej Komisji Nadzoru w Kambodży i Laosie. W latach 1958–1964 szef Oddziału Propagandy GZP. Zob. A. Kunert, *Alef-Bolkowiak Gustaw*, w: *Słownik konspiracji warszawskiej*, t. 2, Warszawa 1987, s. 27–28, *Dane osoby z katalogu funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa IPN*; *Gustaw Alef-Bolkowiak* – wersja elektroniczna z 15 III 2011 r.; P. Zychowicz, *Tajemnicza śmierć polskiego konsula...*, s. 65. Gustaw Alef-Bolkowiak był autorem wspomnieniowej książki pt. *Gorące dni* (Warszawa 1959) dotyczącej jego służby w szeregach AL. Książka była wznawiana w 1962 i 1971 r.

³⁷⁰ Aleksander Krycki – Rosjanin, pułkownik, do lipca 1945 r. szef Oddziału Personalnego IWP. Zastąpiony przez płk. Stanisława Zawadzkiego. Autor sprawozdania pt. *O kadrze oficerskiej Wojska Polskiego i roli oficerów Armii Czerwonej w tworzeniu nowej demokratycznej Armii Polskiej (stan na 15.VIII.1945)* skierowanego do szefa Głównego Zarządu Kadr NKO (Ludowego Komisariatu Obrony, ros. Народный Комиссариат Обороны, НКО) ZSRR gen. płk. Filipa Golikowa. W tym dokumencie wykazywał, że narasta konflikt pomiędzy generałami sowieckimi a polskimi. Zob. E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 45–46 i 61.

³⁷¹ Stiepan Piotrowski (ur. 1897) – Rosjanin, generał brygady (generał major), w IWP od 12 VII 1944 r. do 23 IV 1946 r. dowódca 7 DP w 1944 r., szef Oddziału Organizacyjno-Mobilizacyjnego Sztabu Głównego (Generalnego) IWP w latach 1944–1946. Zob. E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 185.

³⁷² Kazimierz Ilnicki (1903–1970) – Polak, pułkownik/generał brygady (generał major), w IWP od 13 IV 1945 r. do 15 I 1958 r. szef II Wydziału Sztabu 11 DP w 1945 r., szef Wydziału Operacyjnego 11 DP w 1946 r., dowódca 40 PP w 11 DP w 1946 r., szef Sztabu 8 DP w latach 1946–1947, dowódca 5 DP w latach 1947–1948, szef Sztabu Śląskiego OW w latach 1948–1951, zastępca szefa Sztabu Dowództwa Śląskiego OW ds. organizacyjno-mobilizacyjnej w latach 1951–1952, szef Zarządu X Sztabu Generalnego w latach 1952–1957. Zob. E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 45–46 i 61; H. Kosk, *Generalicja Polska...*, t. 1, s. 187.

- Oddział Komunikacji Wojskowej – szef: płk Szerewjewtiew (oficer sowiecki).
- Oddział Gospodarczy – szef: płk Czapliński (Polak).
- Samodzielny Batalion Ochrony Sztabu Generalnego – obsada niustalona³⁷⁴.

Poszerzono również wiedzę o dowódcach poszczególnych rodzajów sił zbrojnych. Potwierdzono, że istniało sześć dowództw broni. Dowódca Artylerii – gen. broni Czerniawski – miał przyjąć nowy tytuł Głównego Inspektora Artylerii. Szefem Sztabu tej jednostki zgodnie z pozyskanymi informacjami był oficer sowiecki gen. bryg. Dudziński³⁷⁵ (oficer sowiecki). Ustalono, że dowódcą Artylerii Przeciwlotniczej był gen. Grochoczyński³⁷⁶. Wcześniej wspomniany dowódca Broni Pancernych gen. broni Mostowienko miał przyjąć tytuł Głównego Inspektora Wojsk Pancernych, przy czym polski wywiad informował, że prawdopodobnie na początku 1946 r. generał został zmieniony przez gen. Kimbara³⁷⁷. Jego zastępcą ds. polityczno-wychowawczych miał być oficer Armii Czerwonej płk Kubasiewicz,

³⁷³ Teodor Naumienko (1903–1987) – w wieku 16 lat wstąpił jako ochotnik do WP. Po wojnie z powodu braku środków nie mógł się kształcić. W latach 1929–1939 pracował w Wojskowym Instytucie Geograficznym, gdzie wraz z Michałem Eklerem był agentem sowieckim w ramach sieci Leona Ferszta. Od 1941 r. był zatrudniony w Kriegskarte und Vermessungsamt Warschau, skąd wykradał niemieckie mapy. Od 1942 r. działał w legalizacji PPR i GL, a następnie AL. W 1944 r. został szefem Oddziału Topograficznego Sztabu Głównego IWP, następnie przemianowanego na Wojskowy Instytut Geograficzny. W latach 1948–1955 był więziony. Od 1956 r. ponownie w IWP jako szef Zarządu Topograficznego Sztabu Generalnego, w 1957 r. został mianowany generałem brygady. Zob. T. Naumienko, *Geoludzie*, podcast, geoforum.pl, <http://www.geoforum.pl/?menu=46881,46884&page=person&id=50>; H. Kosk, *Generalicja Polska...*, t. 2, s. 50–51; P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza...*, s. 98.

³⁷⁴ Sztab Główny IWP – ukształtował się jesienią 1944 r. Składał się z Zarządu Operacyjnego Sztabu Głównego oraz oddziałów: Rozpoznawczego, Topograficznego, Organizacyjno-Etatowego, Wyszkozenia Bojowego i Fizycznego, Łączności Specjalnej, Ewidencji Strat Podoficerów i Szeregowców, Administracyjno-Gospodarczego, Cenzury Wojskowej, Wydziału Spraw Partyzanckich, Sekcji Finansowej, Komendy Ochrony Sztabu oraz Kancelarii Głównej. Zob. B. Dolata, *Zarys organizacji i działalności Sztabu Głównego Wojska Polskiego w latach 1944–1945*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1968, nr 3, s. 307–343; E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowania...*, s. 142–143.

³⁷⁵ Fiodor Dudziński (1904–1983) – Rosjanin, generał brygady (generał major), w IWP od sierpnia 1944 r. do 31 VIII 1946 r., szef Sztabu Dowództwa Artylerii IWP w latach 1944–1946, następnie szef Inspektoratu Artylerii oraz szef Sztabu Głównego Inspektoratu Artylerii IWP. Zob. E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 171; H. Kosk, *Generalicja Polska...*, t. 1, s. 127.

³⁷⁶ Stanisław Grochoczyński (ur. 1899) – Polak, generał brygady (generał major), w IWP od kwietnia 1944 r. do 14 XI 1947 r. zastępca dowódcy artylerii I Armii IWP w 1944 r., zastępca dowódcy artylerii w latach 1944–1945, komendant Centrum Wyszkozenia Artylerii w latach 1945–1946, zastępca Głównego Inspektora Artylerii ds. Obrony Przeciwlotniczej w latach 1946–1947, zastępca dowódcy artylerii IWP ds. Obrony Przeciwlotniczej. Zob. E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 173; H. Kosk, *Generalicja Polska...*, t. 1, s. 165–166.

³⁷⁷ Józef Kimbar (ur. 1905) – Polak, generał dywizji (generał lejtnant), w IWP od maja 1944 r. do 1 IV 1946 r. dowódca wojsk pancernych i zmotoryzowanych I Armii IWP w 1944 r., dowódca I Korpusu Pancernego w latach 1944–1945, zastępca Głównego Inspektora Wojsk Pancernych i Zmotoryzowanych 1945–1946. Zob. E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 177; C. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, *Bez możliwości wyboru...*, s. 229; H. Kosk, *Generalicja Polska...*, t. 1, s. 227.

a zastępcą ds. technicznych – oficer sowiecki płk Artiuszyn. Szefem sztabu Wojsk Pancernych był obywatel sowiecki płk Anichimowski³⁷⁸.

Doprecyzowano informacje o dowództwie Wojsk Lotniczych. Potwierdzono, że dowódcą był dalej gen. broni Połynin, jego zastępcą i szefem lotnictwa cywilnego gen. Tielnow³⁷⁹, zastępcą ds. technicznych natomiast – gen. Kublikow³⁸⁰. Nadzór polityczno-wychowawczy sprawował gen. bryg. Smagi³⁸¹, a funkcję szefa sztabu piastował gen. bryg. Romejko³⁸². Wszyscy byli oficerami Armii Czerwonej oddelegowanymi do IWP.

Nie poszerzono zasadniczo wiedzy o innych rodzajach sił zbrojnych. Potwierdzono, że Dowództwo Wojsk Łączności było w rękach gen. Iwana Jurina. Jego imię udało się ustalić dopiero w połowie 1946 r. O Wojskach Inżynieryjnych wiadano jedynie, że ich dowódcą, gen. Lisowski, był oficerem sowieckim. Nie posiadano żadnych nowych wiadomości o centralnych służbach kwatermistrzowskich.

Odrębne zagadnienie stanowiła kwestia wywiadu, a szczególnie kontrwywiadu wojskowego. Wynikało to ze specyfiki sowieckiej, która miała swoje odwzorowanie w IWP. Polski wywiad we Włoszech miał następujący obraz tych służb: kierować nimi miał gen. bryg. M.N. Kozuszko-Timofiejew (prawdziwe nazwisko A. Rossbach, oficer sowiecki pochodzenia żydowskiego), zastępował go płk Poniedziałnikow (prawdziwe nazwisko J.S. Grajower, oficer sowiecki pochodzenia żydowskiego)³⁸³. Wywiadem Wojskowym kierował płk Cukanow (prawdziwe nazwisko G. Raczunas, oficer sowiecki pochodzenia

³⁷⁸ Zygmunt Anichimowski (ur. 1899) – Polak, generał brygady (generał major), w IWP od 7 X 1944 r. do 12 VII 1945 r., szef Sztabu Dowództwa Wojsk Pancernych i Zmotoryzowanych. Zob. E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 167.

³⁷⁹ Konstantin Tielnow (ur. 1902) – Rosjanin, generał dywizji (generał lejtnant), w IWP od 1 XI 1944 r. do 27 XII 1945 r., szef Sztabu Wojsk Lotniczych w 1945 r. Zob. E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 194.

³⁸⁰ W szeregach IWP nie było generała sowieckiego o tym nazwisku (przyp. autora).

³⁸¹ Józef Smaga (1896–1982) – Polak, generał brygady (generał mjr), w IWP od 18 IV 1944 r. do 9 VII 1946 r. dowódca 2 Pułku Nocnych Bombowców w 1944 r., szef Wydziału Lotniczego 1 Armii IWP 1944–1945, p.o. dowódcy 1 Dywizjonu Lotniczego IWP w latach 1945–1946. Zob. E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 190; H. Kosk, *Generalicja Polska...*, t. 2, s. 172; I. Koliński, *Lotnictwo Polski Ludowej...*, s. 34.

³⁸² Aleksander Romejko (1898–1965) – Polak, w IWP od 18 VIII 1944 r. do 15 II 1951 r. zastępca szefa Oddziału Lotniczego 1 Armii IWP w 1944 r., szef Sztabu 1 Dywizjonu Lotniczego w 1944 r., dowódca 4 Dywizjonu Lotniczego w latach 1944–1945, szef Sztabu Dowództwa Wojsk Lotniczych w latach 1945–1947, p.o. dowódcy Wojsk Lotniczych w latach 1947–1949, dowódca wojsk lotniczych w latach 1949–1951. Zob. E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 187; H. Kosk, *Generalicja Polska...*, t. 2, s. 131–132; I. Koliński, *Lotnictwo Polski Ludowej...*, s. 64.

³⁸³ Cechą charakterystyczną dokumentów wytworzonych przez polski wywiad było dążenie do określenia pochodzenia etnicznego osób piastujących kluczowe funkcje w aparacie państwowym i wojskowym. Pułkownik Piotr Kozuszko był szefem Głównego Zarządu Informacji Wojskowej od września 1944 r. do grudnia 1945 r. W tym samym okresie jego zastępcą był płk Iwan Poniedziałnikow, którego na tym stanowisku zmienił płk Franc Brycan.

litewskiego). Podlegali mu polscy attaché wojskowi oraz placówki nielegalne. Pozostałe komórki organizacyjne wywiadu tworzyły:

- Biuro Szyfrów – szef: mjr Faronow (oficer sowiecki),
- Szkoła Agentów i Wywiadowców – obsada nieustalona,
- Batalion Informacyjny – dowódca: mjr S. Kozuszko (oficer sowiecki),
- Biuro Studiów – obsada nieustalona.

Według polskiego wywiadu kontrwywiadem wojskowym kierował oficer sowiecki płk Filatow, a jego zastępcami byli ppłk Morozow i mjr Szczerbakow, również oficerowie sowieccy. W ramach kontrwywiadu miały działać następujące komórki:

- Wydział Polityczny – szef: mjr Chochołow (oficer sowiecki),
- Prokuratura Głównego Działu Informacji – szef: płk Łabanow (oficer sowiecki),
- Wydział Rejestracyjny i Śledczy – obsada nieustalona,
- więzienie śledcze – obsada nieustalona.

Polscy analitycy podkreślali, że całość obsady wywiadu i kontrwywiadu stanowią oficerowie Ludowego Komisariatu Bezpieczeństwa Państwowego, przemianowanego już na MBP³⁸⁴.

Kolejnym zagadnieniem wymagającym rozpracowania był aparat polityczno-wychowawczy wojska ze szczególnym uwzględnieniem jego organów centralnych. Na jego czele stał wcześniej wymieniany zastępca Naczelnego Dowódcy gen. dyw. Spsychalski. W skład Głównego Zarządu Polityczno-Wychowawczego miał wchodzić jako szef gen. bryg. Konrad Świetlik (identyfikowany jako przedwojenny kapral) oraz doradca

³⁸⁴ Główny Zarząd Informacji Wojskowej – powstał 12 IX 1945 r. Jego szefem został płk Piotr Kozuszko, który kierował tą służbą od września 1944 r. Podlegało mu bezpośrednio trzech zastępców w randze pułkowników: Eugeniusz Zadarzyński, Anatol Fejgin, Jan Poniedziałnikow oraz czterech oficerów. Miał osiem wydziałów:

Wydział I – ochrona kontrwywiadowcza Ministerstwa Obrony Narodowej i podległych mu bezpośrednio instytucji, szef: mjr Włodzimierz Curanow; 19 oficerów.

Wydział II – walka z agenturą przeciwnika i jej poszukiwanie, szef: mjr Adam Gajewski; 19 oficerów.

Wydział III – nadzór i kierowanie działalnością terenową, szef: mjr Fiodor Azorow; 12 oficerów.

Wydział IV – nadzór pracy śledczej w terenowych organach informacji i prowadzenie kluczowych śledztw, szef: mjr Konstantin Łabanow; 21 oficerów.

Wydział V – obserwacja zewnętrzna oraz inwigilacja, szef: mjr Włodzimierz Łukin; 9 oficerów i 33 tajnych pracowników.

Wydział VI – uzupełnienie i dobór kadr, szef: Kirył Pogrebniak; 15 oficerów.

Wydział VII – ewidencja, szef: kpt. Michaił Gajdidej; 6 oficerów.

Wydział VIII – szyfry i łączność, szef: mjr Kurpij Czowgan.

Ponadto w ramach GZI działały: Sekcja IX (finansowa), Wydział Administracyjno-Gospodarczy, Komenda Ochrony, Sekretariat, Garaże, wydzielona komórka Transportu Samochodowego oraz Oddział Zaopatrzenia.

Pułkownik Kozuszko pełnił swoją funkcję do grudnia 1945 r., kiedy został zmieniony przez płk. Jana Rutkowskiego, który był szefem GZI do maja 1947 r. Zob. W. Tkaczew, *Organa Informacji Wojska Polskiego 1943–1956. Kontrwywiad wojskowy*, Warszawa 2007, s. 15–17. Na temat działalności GZI zob. także: J. Poksiński, „TUN”...; J. Poksiński, *Victis honos. Spiszek w wojsku*, Warszawa 1994; P. Semków, *Informacja Marynarki Wojennej*, Warszawa 2006.

gen. W. Żłobin (oficer sowiecki). Znano również dwóch oficerów sowieckich stojących na czele poszczególnych oddziałów zarządu, byli nimi pułkownicy: Miniecki i Kuszko. Na czele Zarządu Politycznego MW stał kmdr. Józef Urbanowicz (oficer sowiecki)³⁸⁵, Zarządem Polityczno-Wychowawczym Lotnictwa zaś kierował gen. bryg. Józef Smaga (oficer sowiecki). W opracowaniach podkreślano, że aparat polityczno-wychowawczy sięgał do najniższego szczebla w wojsku.

Polski wywiad stwierdził również istnienie tajnej Rady Obrony Państwa. W jej skład miało wchodzić siedem osób, z których zidentyfikowano Bieruta, Rolę-Żymierskiego, Stanisława Szwalbego³⁸⁶ i Żebrowskiego (imię NN)³⁸⁷. Oddział II Sztabu II Korpusu kładł duży nacisk na rozpracowanie poszczególnych rodzajów sił zbrojnych. Zebrane informacje pozwalały na stworzenie obrazu WP istniejącego w kraju.

3.5.1. Piechota

Stwierdzono, że poszczególne dywizje były zorganizowane na wzór sowiecki, z uwzględnieniem form nadających im w ograniczony sposób polski charakter. Jak

³⁸⁵ Było symptomatyczne, że pierwszym organem MW powołanym do życia był Zarząd Polityczno-Wychowawczy, który powstał 1 V 1945 r. Na jego czele stanął sowiecki oficer płk Józef Urbanowicz, który przybył do IWP w stopniu porucznika. W grudniu 1955 r. przyjął obywatelstwo polskie. Późniejszy szef Głównego Zarządu Politycznego IWP w latach 1965–1971 i wiceminister obrony narodowej w latach 1968–1984. Jeden z najbliższych współpracowników gen. Wojciecha Jaruzelskiego. Zob. R. Rochowicz, *Kronika Polskiej Marynarki Wojennej...*, s. 25; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 187.

³⁸⁶ Stanisław Szwalbe (1898–1996) – działacz socjalistyczny i spółdzielczy. W latach 1917–1922 członek PPS. W okresie międzywojennym wykładał w Wolnej Wszechnicy Polskiej i Towarzystwie Uniwersytetu Robotniczego. We wczesnych latach 20. współpracował z Bierutem na niwie spółdzielczej. W okresie wojny działał w RPPS we frakcji Osóbki. Od 1945 r. w KRN początkowo II, następnie I zastępca prezydenta. W latach 1945–1948 przewodniczący Prezydium Rady Naczelnej PPS i członek czteroosobowej Komisji Politycznej CKW PPS. Opowiadał się za ścisłą współpracą z PPR przy zachowaniu odrębności organizacyjnej. W okresie przedjednoczeniowym odsuwany od stanowisk kierowniczych. Wstąpił do PZPR i do 1954 r. był członkiem Centralnej Komisji Rewizyjnej. Następnie piastował jedynie funkcje w spółdzielczości. Zob. E. Duraczyński, *Między Londynem a Warszawą*, Warszawa 1986, s. 97, 161–162; T. Mołdawa, *Ludzie władzy...*, s. 49–50; W. Roszkowski, *Historia Polski 1914–1991*, Warszawa 1992, s. 159–160, 163, 182.

³⁸⁷ IPMS, 138/263, *Załącznik nr 1 do Komunikatu informacyjnego siły zbrojne Żymierskiego wg. wiadomości do dnia 1.VI.1946 r.*, l.dz. 3715/Inf/O/Tj.46, [bmw], 24 VI 1946 r. Jest to błędna informacja, ponieważ aż do 1948 r. kluczowe decyzje dotyczące spraw wojskowych podejmowało bezpośrednio Biuro Polityczne KC PPR. W październiku 1948 r. Biuro Polityczne PPR powołało zespół, którego zadaniem było opiniowanie kluczowych zagadnień dotyczących armii. W maju 1949 r. na bazie zespołu powołano Komitet Wojskowy Biura Politycznego PZPR. Przewodniczył mu I Sekretarz KC PZPR Bierut, a w skład komitetu wchodził członkowie Biura Politycznego i najwyżsi dowódcy wojskowi. Zob. J. Poksiński, A. Kochański, K. Persak, *Kierownictwo PPR i PZPR wobec wojska 1944–1956*, Warszawa 2003.

Tadeusz Żebrowski (ur. 1902). W 1918 r. wstąpił do PPS – Lewicy, następnie do Komunistycznej Partii Polski. Od 1937 w ruchu Klubów Demokratycznych, a od 1939 w Stronnictwie Demokratycznym. W czasie wojny był przetrzymywany w obozach jenieckich. Od 1945 r. w PPR, a od 1948 w PZPR. W latach 40. należał do ścisłego kierownictwa MSZ. Pierwszy ambasador PRL w Japonii w latach 1957–1961. W 1981 r. wystąpił z PZPR. Zob. L. Chajna, *Materiały do historii klubów demokratycznych i Stronnictwa Demokratycznego*, Warszawa 1964, t. 2, s. 22; M. Turlejska, *Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie*, Warszawa 1990, s. 413–414 i 434.

podkreślano, pod względem uzbrojenia, sprzętu i wyposażenia materiałowego stały one niżej od analogicznych jednostek sowieckich, co okazało się widoczne szczególnie w transporcie. Były to jednostki piesze, w których dominowała trakcja konna. Samochody znajdowały się tylko na stanie kompanii transportowych, które posiadały zamiast 250 jedynie 100 pojazdów. Taki stan rzeczy nakładał na dywizje polskie poważne ograniczenia w porównaniu z analogicznymi jednostkami sowieckimi.

Polskiemu wywiadowi udało się zidentyfikować i zlokalizować 20 wielkich jednostek piechoty:

- 1 DP im. Tadeusza Kościuszki, dowodzona przez gen. Bewziuka, wchodziła w skład I Armii³⁸⁸, stacjonowała w Siedlcach³⁸⁹,
- 2 DP im. Jana Henryka Dąbrowskiego, dowodzona przez płk. Sarzyca, wchodziła w skład I Armii, stacjonowała w Częstochowie³⁹⁰,
- 3 DP im. Romualda Traugutta, dowodzona przez gen. Zajkowskiego, wchodziła w skład I Armii, stacjonowała w Lublinie³⁹¹,

³⁸⁸ I Armia Wojska Polskiego została sformowana na terenie ZSRR jako I Armia Polska. W dniu 21 VII 1944 r. dekretem KRN połączona z AL. Liczyła 90 972 żołnierzy. Jej pierwszym dowódcą mianowano gen. dyw. Zygmunta Berlinga. Kolejnym, od października 1944 r., był gen. dyw. Korczyc, od grudnia 1944 r. zaś gen. dyw. Stanisław Popławski. Składała się z 1, 2, 3, 4, 6 Dywizji Piechoty, 1 Brygady Kawalerii 1, 2, 3, 4, 5 Brygady Artylerii, 1 Brygady Pancernej i innych jednostek. Zgodnie z zarządzeniem szefa Sztabu 1 Frontu Białoruskiego gen. płk. Michaiła Malinina z 11 V 1945 r. I Armia przejęła zadania okupacyjne na zachodnim brzegu Odry, które wykonywała do 28 VI 1945 r., kiedy została wyłączona z sowieckiej Grupy Wojsk Okupacyjnych w Niemczech. Skład armii zmieniał się w ostatnim okresie walk oraz podczas okupacji Niemiec. Została rozformowana we wrześniu 1945 r. Na jej bazie utworzono Dowództwo Śląskiego OW. Zob. S. Komornicki, *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego...*, s. 33–35, Zob. także: W. Jurgielewicz, *Krótki zarys powstania i rozwoju I Armii Wojska Polskiego*, w: *Z zagadnień rozwoju ludowego Wojska Polskiego*, J. Margules (red.), Warszawa 1964; I. Błagowieszczanski, *Zarys formowania I Armii Wojska Polskiego marzec–lipiec 1944*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1959, nr 1; C. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, *Bez możliwości wyboru...*, s. 94–95; E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowania...*, s. 401–403, K. Frontczak, *Siły zbrojne Polski Ludowej...*, s. 31–32.

³⁸⁹ I Warszawska DP – wchodziła w skład I Armii; dowódcy: gen. bryg. Berling, następnie gen. bryg. Wojciech Bewziuk, płk Józef Sielecki (na 1 VIII 1946 r.). Po zakończeniu działań wojennych stacjonowała w Siedlcach. Zob. C. Podgórski, *Niektóre zagadnienia stanu bojowego i przygotowań I DP im. Tadeusza Kościuszki do działań pod Lenino*, w: *Z zagadnień rozwoju ludowego Wojska Polskiego*, J. Margules (red.), Warszawa 1964; J. Wachtel, *Azymut Warszawa. Z dziejów 2 Berlińskiego Pułku Piechoty*, Warszawa 1962; J. Gutowski, Z. Welfeld, *Historia 3 Berlińskiego Pułku Piechoty*, Warszawa 1955; S. Komornicki, *Wojsko Polskie 1939–1945*, Warszawa 1984, s. 87; E. Domański, i in., *I Dywizja Piechoty w dziejach oręża polskiego*, Pruszków 1998, s. 144; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 246.

³⁹⁰ 2 Warszawska DP – wchodziła w skład I Armii; dowódcy: płk Antoni Siwicki (15 VIII 1943 r. – 18 IX 1944 r.), płk Jan Rotkiewicz (18 IX 1944 r. – 19 III 1945 r.) płk Dionizy Surzyc (19 III 1945 r. – styczeń 1946 r.) oraz płk Stanisław Kusza (styczeń 1946 r. – wrzesień 1948 r.). Sztab dywizji po wojnie stacjonował w Koźlu. Zob. S. Komornicki, *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego...*, s. 132–136, P. Piotrowski, *Śląski Okręg Wojskowy. Przekształcenia organizacyjne 1945–1956*, Warszawa 2003, s. 25; J. Margules, *Frontowi czwartacy. Z dziejów 4 Pułku Piechoty*, Warszawa 1963; J. Margules, *Piąty kołobrzesci. Z dziejów 5 pp*, Warszawa 1961; J. Margules, *W szóstym pułku*, Warszawa 1958; S. Komornicki, *Wojsko Polskie...*, s. 87.

³⁹¹ 3 Pomorska DP – wchodziła w skład I Armii; dowódcy: gen. bryg. Stanisław Galicki (1 I 1944 r. – 1 XI 1944 r.), płk Stanisław Zajkowski (od 1 XI 1944 r. do zakończenia działań wojennych i powrotu dywizji do kraju), gen. bryg. (gen. mjr) Mieczysław Melenas (1945–1948). Sztab dywizji stacjonował w Lublinie.

- 4 DP, dowodzona przez płk. Specy, wchodziła w skład 1 Armii, stacjonowała w Gorlicach³⁹²,
- Dywizja Reprezentacyjna (Szkolna), dowodzona przez gen. Martamusa-Witaliego, wchodziła w skład 1 Armii, stacjonowała w Warszawie³⁹³,
- 5 DP, nie ustalono dowódcy, wchodziła w skład 2 Armii³⁹⁴, stacjonowała w Gorzowie³⁹⁵,
- 6 DP, dowodzona przez gen. bryg. Szejpaka, wchodziła w skład 1 Armii, stacjonowała w Chełmie³⁹⁶,
- 7 DP Łużycka, wchodziła w skład 2 Armii, stacjonowała w Lubaniu na Dolnym Śląsku³⁹⁷,

Zob. S. Komornicki, *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego...*, s. 136–139; S. Szulczyński, *Historia 7 Kolobrzskiego Pułku Piechoty*, Warszawa 1955; A. Sroga, *Jednostka 08205*, Warszawa 1960; K. Kaczmarek, *Ósmy bydgoski*, Warszawa 1962; A. Kaska, *07 słucha*, Warszawa 1962; S. Komornicki, *Wojsko Polskie...*, s. 87; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 181.

³⁹² 4 Pomorska DP – wchodziła w skład 1 Armii; dowódcy: gen. bryg. Bolesław Kieniewicz (1 IV 1944 r. – 25 V 1945 r.), płk Wasyl Korewski (na 1 VIII 1946 r.). W dniu 25 V 1945 r. dywizję rozformowano, a z jej sztabu i części pododdziałów utworzono Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW). W sierpniu 1945 r. ponownie odtworzono 4 DP w rejonie Biedruska (sztab) i Poznania. Zob. S. Komornicki, *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego...*, s. 132–136; I. Blum, *Z dziejów wojska polskiego w latach 1944–1948. Szkice i dokumenty*, Warszawa 1968, s. 362; M. Jaworski, *Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego 1945–1965*, Warszawa 1984, s. 41; J. Naftalski, W. Szota, *Wyszli z Kijaniczy. Z dziejów 11 Pułku Piechoty*, Warszawa 1965; J. Śliwiński, *Z kroniki bojowych dni*, Warszawa 1963; S. Komornicki, *Wojsko Polskie...*, s. 87; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 181.

³⁹³ 1 Szkolna DP – jej formowanie rozpoczęto w kwietniu 1945 r. Następnie we wrześniu 1945 r. przekształcono ją w 18 DP, dowódca: gen. bryg. (gen. mjr) Witalis Martanus (1945). J. Kajetanowicz, *Polskie wojska lądowe w latach 1945–1960 – skład bojowy, struktury organizacyjne i uzbrojenie*, Toruń 2005, s. 149; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 181; E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowania...*, s. 264.

³⁹⁴ 2 Armia Wojska Polskiego – została sformowana 8 VIII 1944 r. z jednostek znajdujących się na Ukrainie oraz Lubelszczyźnie. Pod koniec swojego istnienia liczyła 56 068 żołnierzy. Dowódcami byli kolejno od sierpnia do października 1944 r. gen. dyw. Karol Świerczewski, od października do listopada 1944 r. gen. dyw. Popławski i ponownie od listopada 1944 r. gen. dyw. Świerczewski. Składała się z 5, 6, 7, 8. Dywizji Piechoty oraz innych jednostek. Rozformowano ją w sierpniu 1945 r. Na jej bazie utworzono Poznański Okręg Wojskowy. Zob. S. Komornicki, *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego...*, s. 35–37. Zob. także: T. Stępniewski, *Z dziejów 2 Armii Wojska Polskiego. Zarys formowania i organizacji*, Warszawa 1962; C. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, *Bez możliwości wyboru...*, s. 95; K. Frontczak, *Siłły zbrojne Polski Ludowej...*, s. 32–33.

³⁹⁵ 5 Saska DP – wchodziła w skład 2 Armii; dowódcy: płk Gabriel Walikowski (29 VII 1944 r. – 3 IX 1944 r.), płk (gen. bryg.) Aleksander Waszkiewicz (13 IX 1944 r. – 24 IV 1945 r.), płk Piotr Wiesieński, (24 IV 1945 r. – do zakończenia działań wojennych), następnie: płk Stanisław Kusza, płk Jan Siewko (na 1 VIII 1946 r.). Sztab dywizji stacjonował w Międzyrzeczu. Zob. S. Komornicki, *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego...*, s. 143–146; I. Blum, *Z dziejów wojska polskiego...*, s. 362; K. Kaczmarek, *Przez trzy granice. Z dziejów 17 pp*, Warszawa 1967; S. Komornicki, *Wojsko Polskie...*, s. 87; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 181.

³⁹⁶ 6 Pomorska DP – wchodziła w skład 1 Armii, jej dowódcami byli: płk/gen. bryg.) Giennadij Szejpak (od 1 IX 1944 r. – do końca działań wojennych), gen. bryg. (gen. mjr) Wiktor Sienicki 1946–1948. Sztab po powrocie do kraju stacjonował w Chrzanowie, następnie w Andrychowie i ostatecznie w Krakowie. Zob. S. Komornicki, *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego...*, s. 146–149; S. Komornicki, *Wojsko Polskie...*, s. 87–88; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 189.

³⁹⁷ 7 Łużycka DP – wchodziła w skład 2 AWP, jej dowódcami byli: płk (imię NN) Piotrowski (25 VIII 1944 r. – 13 IX 1944 r.), płk Józef Melder (13 IX 1944 r. – 15 X 1944 r.), płk Mikołaj Prus-Więckowski (15 X 1944 r. – 31 V 1945 r.) oraz płk Paweł Jaroszenko (1 VI 1945 r. – 1 IV 1946 r.), gen. bryg. Stanisław Grodzicki

- 8 DP Drezdeńska, dowodzona przez płk. Grazewicza, wchodziła w skład 2 Armii, stacjonowała na Dolnym Śląsku³⁹⁸,
- 9 DP Drezdeńska, dowodzona przez płk. Popkę, wchodziła w skład 2 Armii, stacjonowała w Rzeszowie³⁹⁹,
- 10 DP Sudecka, dowodzona przez płk. Stecę, wchodziła w skład 2 Armii, stacjonowała w Kłodzku na Dolnym Śląsku⁴⁰⁰,
- 11 DP, wchodziła w skład 2 Armii, stacjonowała w Łodzi⁴⁰¹,
- 12 DP, wchodziła w skład 2 Armii, dowodzona przez płk. Lemantowicza, stacjonowała w Szczecinie⁴⁰²,

(na 1 VIII 1946 r.). Sztab stacjonował w Lubaniu. Zob. S. Komornicki, *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego...*, s. 149–152; P. Piotrowski, *Śląski Okręg Wojskowy...*, s. 25; C. Podgórski, *Żołnierskie drogi, Z dziejów 33 Nyskiego Pułku Piechoty*, Warszawa 1963; M. Juchniewicz, *Pocztą polową 52160. Z dziejów 34 Budziszyńskiego Pułku Piechoty*, Warszawa 1961; tenże, *Śladami walki. Z dziejów 37 Pułku Piechoty*, Warszawa 1964; S. Komornicki, *Wojsko Polskie...*, s. 88; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 246.

³⁹⁸ 8 Drezdeńska DP – wchodziła w skład 2 Armii; dowódcy: płk (imię NN) Gulida (28 VIII 1944 r. – 3 IX 1944 r.), płk Jan Iwanczura (4 IX 1944 r. – 6 XI 1944 r.), płk Józef Grazewicz (od 6 XI 1944 r. i na 1 VIII 1946 r.). W czerwcu 1945 r. dywizja przybyła w rejon Sanok–Lesko i podjęła działania bojowe przeciwko UPA. Sztab dywizji stacjonował w Tarnowie. Zob. S. Komornicki, *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego...*, s. 152–155, S. Rzepki, *Szlakiem 32 Budziszyńskiego Pułku Piechoty*, Warszawa 1959; M. Juchniewicz, *Szlakiem 36 Łużyckiego Pułku Piechoty*, Warszawa 1959; S. Komornicki, *Wojsko Polskie...*, s. 88; S. Rzepki, *8 Dywizja Piechoty*, Warszawa 1970, s. 11–13; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 246.

³⁹⁹ 9 Drezdeńska DP – wchodziła w skład 2 Armii; dowódcy: p.o. płk Aleksander Sadowski (3 IX 1944 r. – 23 IX 1944 r.), płk Aleksander Łaski (23 IX 1944 r. – 27 IV 1945 r.), płk Witold Popko (1945–1946 i na dzień 1 VIII 1946 r.). W latach 1945–1948 dywizja walczyła z oddziałami UPA w Bieszczadach. Jej sztab stacjonował w Rzeszowie. Zob. S. Komornicki, *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego...*, s. 155–158; L. Lubecki, *Na południe od Berlina. Z walk 26 pp*, Warszawa 1960; E. Ginalski, *Byliśmy za Łabą. Z dziejów 28 pp*, Warszawa 1964; W. Wołoszyn, *Pod Budziszynem i Dreznem. Z dziejów 30 Pułku Piechoty*, Warszawa 1963; E. Ginalski, E. Wysokiński, *Dziewiąta drezdeńska. Z dziejów 9 Drezdeńskiej Dywizji Piechoty (1944–1947)*, Warszawa 1984, s. 11–13; E. Kospath-Pawłowski, S. Maksymiec, B. Martowicz, P. Matusak, G. Nowik, D. Radziwiłowicz, *9 Dywizja Piechoty w dziejach oręża polskiego*, Pruszków 1995, s. 129; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 246.

⁴⁰⁰ 10 Sudecka DP – początkowo wchodziła w skład 3 Armii, następnie w składzie 2 AWP. W czerwcu 1945 r. w związku z napiętą sytuacją na granicy polsko-czechosłowackiej przerwano do Kotliny Kłodzkiej. Dowódcy: płk Andrzej Czartoryski (29 IX 1944 r. – 8 IV 1945 r.), płk Dymitr Dibienko (8 IV 1945 r. – 16 IV 1945 r.), płk Aleksander Struc (17 IV 1945 r. – 12 XII 1945 r.), płk Stefan Zieliński (na 1 VIII 1946 r.). Sztab dywizji stacjonował w Jeleniej Górze. Zob. S. Komornicki, *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego...*, s. 158–162; P. Piotrowski, *Śląski Okręg Wojskowy...*, s. 25; K. Kotus, *Wspomnienia z okresu organizacji i walki 10 Sudeckiej Dywizji Piechoty*, „Przegląd Wojskowy” 1958, nr 10, s. 14–27; J. Ławski, C. Żmuda, *Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945–1946*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1966, nr 4, s. 17–19; S. Rzepki, Z. Stąpor, *Historia 25 Pułku Piechoty*, Warszawa 1957; J. Łyzwa, *Od Wisłoka do Czarnej Elstery*, Warszawa 1959; M. Juchniewicz, S. Rzepki, *Z dziejów 29 Pułku Piechoty*, Warszawa 1958; W. Wydra, *Dziesiąta Sudecka. Z dziejów 10 Sudeckiej Dywizji Piechoty*, Warszawa 1977; s. 13–14; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 246.

⁴⁰¹ 11 DP – początkowo była formowana z przeznaczeniem dla 3 AWP, następnie dla 2 AWP, ostatecznie powołano ją do życia w Łodzi 20 IV 1945 r. W tym czasie podlegała dowódcy Łódzkiego OW. Dowódcy: płk Mikołaj Czartoryski, płk Stanisław Daniluk (na 1 VIII 1946 r.). Po przegrupowaniu sztab dywizji znajdował się w Żarach. Dywizja uczestniczyła w wysiedleniach ludności niemieckiej. Zob. S. Komornicki, *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego...*, s. 162–163, S. Komornicki, *Wojsko Polskie...*, s. 88; P. Piotrowski, *Śląski Okręg Wojskowy...*, s. 25–26; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 246; E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowania...*, s. 254.

- 13 DP, wchodziła w skład 3 Armii, stacjonowała w Koźlu na Dolnym Śląsku⁴⁰³,
- 14 DP Pomorska, wchodziła w skład 3 Armii, dowodzona przez płk. Sieleckiego, stacjonowała w Bydgoszczy⁴⁰⁴,
- 15 DP, wchodziła w skład 3 Armii, stacjonowała w Olsztynie⁴⁰⁵,
- 16 DP, stacjonowała w Gdańsku⁴⁰⁶,
- 17 DP, stacjonowała w Krakowie⁴⁰⁷,
- 18 DP, stacjonowała w Suwałkach⁴⁰⁸,
- 19 DP, której istnienia analitycy nie byli pewni⁴⁰⁹.

⁴⁰² 12 DP – początkowo formowana z przeznaczeniem dla 3 AWP, następnie dla 2 AWP, dowódca: gen. bryg. Wiktor Lemantowicz (1945–1947). Formowanie dywizji trwało do maja 1945 r. na terenie Wielkopolski. Po przemieszczeniu sztab dywizji znajdował się w Szczecinie. Dywizja brała udział w wysiedleniach ludności niemieckiej. Zob. S. Komornicki, *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego...*, s. 163; S. Komornicki, *Wojsko Polskie...*, s. 88; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 179; E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowania...*, s. 254–255.

⁴⁰³ 13 DP – wchodziła w skład 1 Armii; dowódcy: płk/gen. bryg. (gen. mjr) Wiktor Sieniecki oraz płk Stanisław Janowski. Formowanie zakończono w Katowicach 1 VII 1945 r. Dywizję włączono w skład 1 AWP, następnie zasilila ona Śląski Okręg Wojskowy. Sztab znajdował się w Gliwicach. Wydzielone jednostki dywizji brały udział w wysiedleniach ludności niemieckiej. Następnie rozformowana. Zob. S. Komornicki, *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego...*, s. 164; S. Komornicki, *Wojsko Polskie...*, s. 88; E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowania...*, s. 263; P. Piotrowski, *Śląski Okręg Wojskowy...*, s. 26.

⁴⁰⁴ 14 DP – jej formowanie zakończono w Chełmnie 1 VII 1945 r.; dowódcy: płk Józef Sielecki, płk Aleksander Struc (na 1 VIII 1946). Po wojnie włączona w skład Poznańskiego OW. Jej pododdziały brały udział w walkach z UPA i polskim podziemiem niepodległościowym. Ostatecznie sztab dywizji przemieszczono do Ostródy. Zob. S. Komornicki, *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego...*, s. 164; S. Komornicki, *Wojsko Polskie...*, s. 88; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 246; E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowania...*, s. 263–264.

⁴⁰⁵ 15 DP – jej formowanie zaczęło w czerwcu 1945 r. Sztab znajdował się w Olsztynie; dowódcy: płk Maksymilian Nakonieczny, gen. bryg. (gen. mjr) Konstanty Kontrym 1945–1947. Zob. S. Komornicki, *Wojsko Polskie...*, s. 88; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 177; E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowania...*, s. 263.

⁴⁰⁶ 16 DP – sformowano ją w lipcu 1945 r. Sztab znajdował się w Gdańsku; dowódcy: płk Jan Bołbat, płk dypl. Stanisław Grodzicki, płk Zygmunt Duszyński (na dzień 1 VIII 1946 r.). Zob. S. Komornicki, *Wojsko Polskie...*, s. 88; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 246; E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowania...*, s. 263.

⁴⁰⁷ 17 DP – sformowana w sierpniu 1945 r., rozformowana w 1946 r. Sztab znajdował się w Krakowie. Zob. S. Komornicki, *Wojsko Polskie...*, s. 88; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 246; E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowania...*, s. 263.

⁴⁰⁸ 18 DP – przekształcona we wrześniu 1945 r. z 1 Szkolnej DP. Sztab znajdował się w Skierniewicach, w 1946 r. został przeniesiony do Białegostoku. Dowódcy: gen. bryg. (gen. mjr) Witali Martamus, gen. bryg. (gen. mjr) Stanisław Galicki, gen. bryg. Gustaw Paszkiewicz (na 1 VIII 1946 r.). Zob. S. Komornicki, *Wojsko Polskie...*, s. 88; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 246; E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowania...*, s. 263.

⁴⁰⁹ Polscy analitycy popełnili błąd – 19 DP została powołana do istnienia w 1951 r. jako 19 Dywizja Zmechanizowana, przemianowana następnie w 1955 r. na 19 Dywizję Pancerną. Dowództwo dywizji znajdowało się w Torzynie. (przyp. autora).

Według Pawłowskiego 1 VIII 1946 r. dowódcami wywodzącymi się z Armii Czerwonej było 13 oficerów (nie biorąc pod uwagę 2 dywizji rozformowanych na 16 istniejących dywizji piechoty). Wśród szefów sztabów również 13 z nich wywodziło się z Armii Czerwonej. Na 48 istniejących wówczas pułków piechoty dowódcami z Armii Czerwonej było 33 oficerów. Samo zaś przejście dywizji piechoty na stopę pokojową wiązało się z redukcją ich stanów osobowych do poziomu 5500 żołnierzy i oficerów. Jediną dywizją stworzoną od początku

W tym miejscu należy stwierdzić, że charakterystyka najliczniejszego rodzaju sił zbrojnych w Polsce na przełomie 1945/1946 r. był w ogólnym zarysie właściwie uchwycona przez analityków polskiego wywiadu⁴¹⁰. Podkreślali oni, że w październiku i listopadzie 1945 r. pojawiły się nowe pułki piechoty, których numeracja (np. 61 PP i 70 PP) pozwalała, na podstawie systemu numeracji pułków stosowanych w poszczególnych dywizjach, na przypuszczenie, że istniały dywizje o numerach 20 i 21. Jednocześnie stwierdzano, że te jednostki nie muszą bezwarunkowo wchodzić w skład wielkich jednostek piechoty. Powoływano się na przypadek 4 DP, z której wydzielono np. 10 PP i skierowano do Korpusu Wojsk Wewnętrznych. Ustalono również istnienie następujących jednostek piechoty: 5 Samodzielnego Batalionu Ochrony Sztabu Głównego, 1 Pułku Morskiego (składającego się z trzech batalionów o charakterze pokazowym)⁴¹¹ oraz Samodzielnego Batalionu Rozpoznawczego 1 Armii. Pozyskano również informację o pułkach zapasowych o numeracji od 1 do 9 oraz o 12 Zapasowym Pułku Piechoty (zpp). Pułk o numerze 6 miał być rzekomo przekształcony w 19 DP. Te jednostki spełniały zadanie ośrodków szkoleniowo-zapasowych o wysokich stanach osobowych przekraczających 2 tys. ludzi⁴¹². Wykazano również istnienie

na pokojowej etatyżacji była 18 DP. Zob. E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowania...*, s. 271, E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 246–247, K. Frontczak, *Siły zbrojne Polski Ludowej...*, s. 147 i 155.

⁴¹⁰ IPMS, 138/263, *Komunikat Informacyjny – Wojsko Polskie Żymierskiego*, l.dz. 2111/Inf. Tjn., [bmw], 9 I 1946 r., k. 2–3.

⁴¹¹ Szkolny Pułk MW – przekształcony 15 VIII 1945 r. z Pierwszego Samodzielnego Morskiego Batalionu Zapasowego. Batalion został sformowany 29 X 1944 r. w Lublinie. Stan jednostki na 1 I 1945 r. wynosił 350 ludzi, w tym 40 oficerów, 150 podoficerów, 160 marynarzy. Już 5 V 1945 r. stan batalionu liczył 641 ludzi. Wyselekcjonowana kompania marynarzy 25 II 1945 r. została przewieziona do Warszawy, aby wziąć udział w defiladzie. W dniu 1 IV 1945 r. została podniesiona przez batalion polska bandera we Włocławku. Batalion przybył 3 IV 1945 r. do Gdańska i pełnił służbę wartowniczą na obiektach portowych w Gdańsku i Gdyni. W dniu 21 IV 1945 r. został podporządkowany dowódcy Pomorskiego OW. Zob. S. Komornicki, *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego...*, s. 239–241; R. Rochowicz, *Kronika Polskiej Marynarki Wojennej...*, s. 25.

⁴¹² Zapasowe jednostki piechoty ludowego Wojska Polskiego – 17 VII 1943 r. w obozie sieleckim utworzono 1 zpp. W dniu 7 I 1944 r. dowódca 1 Armii Polskiej rozkazał utworzyć w Sumach (ZSRR) nowe jednostki zapasowe: 1 zpp dla 1 DP, 2 zpp dla 2 DP, 4 zpp dla 4 DP. W dniu 5 VIII 1944 r. utworzono nowe jednostki zapasowe przyjmujące Polaków z terenów ZSRR. Przy 1 Froncie Ukraińskim oraz 1, 2, 3 Froncie Białoruskim stworzono po jednym zapasowym batalionie piechoty (zbp) liczącym 1977 żołnierzy każdy. Były to: 5 zbp w Wilnie, 6 zbp w Białymstoku, 7 zbp w Radzynie, 8 zbp w Jarosławiu. Do czasu utworzenia tych jednostek Polaków z ZSRR kierowano do 1 zpp w Żytomierzu, który 26 VIII 1944 r. został przemieszczony do Lubartowa. Pozostałe pułki stacjonowały w tym czasie: 2 zpp w Rzeszowie, 3 zpp w Lublinie (sformowano przy nim kompanię karną), 4 zpp w Białymstoku. We wrześniu 1944 r. powiększono etaty pułków zapasowych z 3344 do 5072 żołnierzy. W tym samym miesiącu przeformowano 5 zbp (stacjonujący w Białymstoku po przemieszczeniu z Wilna) na 5 zpp i podporządkowano go 2 AWP, zaś 8 zbp (Jarosław) na 8 zpp i podporządkowano tworzącej się 3 AWP. Ponadto utworzono również we wrześniu 9 zpp w Lublinie. Ze względów politycznych jesienią 1944 r. Szefostwo Mobilizacji i Uzupelnień WP zabroniło dowódcom zpp przyjmowania wszelkich osób, z wyjątkiem tych, które były kierowane przez Rejonowe Komendy Uzupelnień lub przybyły transportami z ZSRR. Pod koniec stycznia 1945 r. dokonano przesunięć jednostek zapasowych: 1 zpp został przemieszczony z Lubartowa do Mińska Mazowieckiego, 2 zpp z Rzeszowa do Krakowa, 8 zpp z Jarosławia do Rzeszowa, 6 zbp z Białegostoku do Torunia, 7 zbp z Radzyna do Częstochowy. W ramach nowej dyslokacji 6 i 7 zbp

dwóch brygad zaporowych, których zadaniem podczas walk na froncie było kontrolowanie bezpośrednich tyłów walczących 1 i 2 Armii WP przez wyłapywanie dezertersów, ochronę sztabów itp. Jak podkreślano, pierwowzorem tych brygad były istniejące w armii sowieckiej „zagraditelnyje bataliony”. Obie te brygady weszły w skład Korpusu Wojsk Bezpieczeństwa Publicznego⁴¹³.

przekształcono w zpp. Batalion rezerwy oficerów przeformowano w pułk rezerwy oficerów, sformowano również zapasową dywizję szkolną. W związku z dużym napływem byłych partyzantów do jednostek IWP powołano do istnienia przy 2 zpp specjalną jednostkę (pułk) oznaczony symbolem 2-A. Po zakończeniu działań wojennych poszczególnym okręgom wojskowym podlegały następujące jednostki zapasowe: Warszawski OW: 1 Szkolna DP, 1 zpp, 4 zpp w Warszawie i 9 zpp w Olsztynie; Krakowski OW: 2 zpp w Krakowie i 8 zpp w Rzeszowie; Łódzki OW: 7 zpp w Częstochowie; Pomorski OW: 6 zpp w Toruniu. Po zakończeniu wojny 3 zpp podlegał do września 1945 1 AWP i został przesunięty ze Złotowa do Gorzowa Wielkopolskiego, a 5 zpp podlegał 2 AWP i został przemieszczony z Ostrzeszowa do Biedruska. Ogółem od września 1944 r. do maja 1945 r. jednostki zapasowe przekazały formującym się oddziałom IWP 205 886 ludzi. Zob. S. Komornicki, *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego...*, s. 237–239; W. Jurgielewicz, *Organizacja aparatu uzupełnień ludowego WP*, „Myśl Wojskowa” 1963, nr 1; tenże, *Organizacja aparatu mobilizacyjnego ludowego WP*, „Myśl Wojskowa” 1965, nr 3.

⁴¹³ IPMS, 138/263, *Komunikat Informacyjny – Wojsko Polskie Żymierskiego*, l.dz. 2111/Inf. Tjn., [bmw], 9 I 1946 r., k. 2–3. Polscy analitycy używali nieprawidłowej nazwy, która poprawnie brzmiała: Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Zorganizowanie aparatu bezpieczeństwa na ziemiach polskich było planowane przez Centralne Biuro Polskich Komunistów w ZSRR od początku jego istnienia. Zajmował się tym sekretarz biura Stanisław Radkiewicz oraz Eugeniusz (Gerszon) Szyr. Wiosną 1944 r. rozpoczęto szkolenie wytypowanych oficerów i żołnierzy z Armii Polskiej w ZSRR, zwłaszcza z Polskiego Samodzielnego Batalionu Specjalnego (PSBS). Ta samodzielna jednostka dowodzona przez ppłk. Henryka Toruńczyka, weterana hiszpańskiej wojny domowej, była jednostką wyjątkową, ponieważ jej kadre dowódczą i polityczną obok oficerów sowieckich stanowiło 75 byłych członków Komunistycznej Partii Polski, Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi oraz Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy, a także weterani Brygad Międzynarodowych. W sumie dla nowego aparatu bezpieczeństwa w Kujbyszewie przeszkolono 200 osób. Od końca lipca 1944 r. pierwsze grupy „kujbyszewiaków” przewieziono do Lublina, gdzie wraz z zaufanymi ludźmi z PPR i AL tworzyli formacje bezpieczeństwa. Formalnie Armię Polską w ZSRR 21 VII 1944 r. scalono z AL i włączono do PSBS, który początkowo podlegał bezpośrednio Wydziałowi Krajowemu Związku Patriotów Polskich. W dniu 20 X 1944 r. do Armii Polskiej włączono Samodzielny Batalion Ochrony Jeńców Wojennych. Z połączenia tych batalionów powstała 1 Brygada Wojsk Wewnętrznych. W dniu 17 XII 1944 r. zapadła decyzja Biura Politycznego KC PPR o rozbudowie Wojsk Wewnętrznych (WW) w postaci 2 i 3 Brygady, 10 I 1945 r. podjęto zaś uchwałę o rozbudowie formacji do 15 tys. ludzi. Większość kadry dowódczej wywodziła się z sowieckich wojsk wewnętrznych, jednak już od listopada 1944 r. zaczęto tworzyć własne wydzielone szkolnictwo wojskowe. W dniu 14 XI w Jastkowie koło Lublina powołano Centrum Wyszkożenia WW, gdzie szkolono przyszłych oficerów i podoficerów. Dnia 6 XII 1944 r. zorganizowano również kompanię małoletnich, która stała się zalążkiem późniejszego Korpusu Kadetów im. gen. Karola Świerczewskiego. Komitet Centralny PPR oceniał działania WW jako niedostateczne, tryb organizacyjny zaś jako bardzo spowolniony. Dlatego też zdecydowano przeprowadzić gruntowną reorganizację. Uchwałą Rady Ministrów z 26 III 1945 r. w miejsce WW powołano KBW. Jego dowódcą mianowano gen. bryg. Bolesława Kieniewicza, a bazą organizacyjną stała się 4 DP oraz 1 i 2 Brygada Zaporowa WP. Rozpoczęto również masowy pobór do tych jednostek. W dniach 12–24 IV do KBW wcielono 19 637 poborowych. Docelowo ta liczba miała osiągnąć poziom 25 tys. Decyzja skutkowałą falą dezercji, bowiem w szeregi formacji zaczęto wciągać Polaków, którzy nie zamierzali pacyfikować własnego kraju. W dniu 23 IV 1945 r. zbiegł w całości 2 Samodzielny Batalion Operacyjny z Lubaczowa, liczący 300 żołnierzy. Cztery dni później zdezerterował wraz z uzbrojeniem 2 Batalion 1 Brygady WW (używano jeszcze starej nazwy) z Sokołowa Górnego koło Rzeszowa. W dniu 1 V 1945 r. zdezerterował Samodzielny Batalion Operacyjny 3 Brygady WW (bez jednej kompanii) z Biłgoraja w liczbie 200 ludzi. Pomimo oporu poborowych proces powstawania KBW zakończono 22 VIII 1945 r., kiedy został on przekazany przez resort obrony Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego. Stan etatowy przekazanych jednostek wynosił na dzień 20 VIII 1945 r. 29 053 żołnierzy. Utworzenie KBW było odwzorowaniem struktur sowieckich. Podobne jednostki istniały również w Jugosławii. Zob. M. Jaworski, *Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego 1945–1965*, Warszawa 1984; s. 21–24,

3.5.2. Artyleria

Zostało ustalone, że pułki w WP były z reguły trzydywizyjne, dywizjony trzybateryjne, a baterie czterodziałowe. Wojsko dysponowało najczęściej sowieckimi działami, rzadziej amerykańskimi. Ich transport w armii opierał się na trakcji konnej i motorowej. Każda wielka jednostka posiadała swoją artylerię. Oprócz niej istniała wydzielona artyleria (tzw. organiczna) będąca w dyspozycji dowódców armii i ND. Należały do niej:

- 5 Dywizja Artylerii (DA, w składzie dwóch brygad artylerii), w dyspozycji ND⁴¹⁴.
- 9 Brygada Przeciwpancerna, w dyspozycji ND⁴¹⁵,
- 3 Warszawska Brygada Artylerii, w dyspozycji ND⁴¹⁶,
- 1 Dywizja Artylerii Przeciwlotniczej (trzypułkowa), 1 Armia⁴¹⁷,
- 1 Brygada Artylerii Ciężkiej im. Bema (trzypułkowa), 1 Armia⁴¹⁸,
- 2 Brygada Haubic (trzypułkowa), 1 Armia⁴¹⁹,
- 3 Brygada Haubic (trzypułkowa), 1 Armia⁴²⁰,
- 4 Brygada Przeciwpancerna (trzypułkowa), 1 Armia⁴²¹,
- 5 Brygada Artylerii Ciężkiej (trzydywizyjowa), 1 Armia⁴²².

39–40 i 44; L. Jurewicz, *Niepotrzebny*, Londyn 1977, s. 67–70. Na temat zwalczania podziemia niepodległościowego, w tym szczególnej roli KBW zob. I. Blum, *Z dziejów wojska polskiego...*; J. Czapla, T. Łubiński, R. Malinowski, W. Nowacki, M. Stysiak, M. Turlejska, *Z walki przeciwko zbrojnemu podziemiu 1944–1947*, Warszawa 1966; T. Czech i in., *W walce ze zbrojnym podziemiem 1945–1947*, Warszawa 1972; F. Czuchrowski, *Wojsko Polskie w walce o umocnienie władzy ludowej*, Warszawa 1966; W. Góra, Z. Jakubowski, *Z dziejów organów bezpieczeństwa i porządku publicznego w województwie lubelskim 1944–1948*, Lublin 1978; W. Góra, L. Halba, *O utworzenie i utrwalenie władzy ludowej 1944–1948*, Warszawa 1967; H. Majecki, *Początki władzy ludowej na Białostoczczyźnie 1944–1947*, Lublin 1969; M. Sodel, *W walce o ład i bezpieczeństwo na Dolnym Śląsku w latach 1945–1948*, Wrocław 1979; T. Walichnowski, *U źródeł walki z podziemiem reakcyjnym w Polsce*, Warszawa 1975; J. Zieliński, *Śląska Jednostka Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego w walce z reakcyjnym podziemiem*, Katowice 1966; A. Kister, *Pretorianie: Polski Samodzielny Batalion Specjalny i wojska wewnętrzne 18 X 1943–26 III 1945*, Warszawa 2010; „*Politycznie obcy!*”. *Żołnierze Wojska Polskiego w zainteresowaniu komunistycznego aparatu represji i propagandy w latach 1944–1956*, B. Polak, P. Skubisz (red.), Szczecin 2011.

⁴¹⁴ 5 Dywizja Artylerii Polowej, składająca się z: 2 Pomorskiej Brygady Artylerii Haubic, 3 Warszawskiej Brygady Artylerii Haubic i 10 Brygady Artylerii Ciężkiej.

⁴¹⁵ 9 Drezdeńska Brygada Artylerii Przeciwpancernej.

⁴¹⁶ 3 Dywizja Artylerii Przeciwlotniczej, składająca się z 61, 66, 69 Pułku Artylerii Przeciwlotniczej (małokalibrowej) i 75 Pułku Artylerii Przeciwlotniczej (średniego kalibru).

⁴¹⁷ 1 Dywizja Artylerii Przeciwlotniczej, składająca się z 15, 16, 17 Pułku Artylerii Przeciwlotniczej (małokalibrowej) i 18 Pułku Artylerii Przeciwlotniczej (średniego kalibru).

⁴¹⁸ 1 Warszawska Brygada Artylerii Armat im. gen. Józefa Bema.

⁴¹⁹ Nie istniała wydzielona jednostka haubic o tej numeracji w IWP. Prawdopodobnie była to nieprecyzyjna informacja o wydzielonych jednostkach 2 Łużyckiej Dywizji Artylerii, składającej się z 6 Brygady Artylerii Lekkiej, 7 Brygady Artylerii Haubic, 8 Brygady Artylerii Ciężkiej.

⁴²⁰ W tym przypadku również można założyć, że informacje dotyczą wydzielonych jednostek 2 Łużyckiej Dywizji Artylerii.

⁴²¹ Istniała 4 Brygada Artylerii Przeciwpancernej, nie została ujawniona 11 Brygada Artylerii Przeciwpancernej.

⁴²² Nie istniała brygada artylerii ciężkiej o tej numeracji w ramach IWP, natomiast w 5 Dywizji Artylerii Polowej znajdowała się 10 Brygada Artylerii Ciężkiej.

Poza wielkimi jednostkami artylerii ujawniono istnienie: Samodzielnego Dywizjonu Artylerii Przeciwlotniczej (12 dział), 1 Armii⁴²³, 1 Pułku Moździerzy (36 moździerzy o kal. 120 mm) w ramach 1 Armii⁴²⁴, 21 Zapasowego Pułku Artylerii⁴²⁵, 59 Zapasowego Pułku Artylerii⁴²⁶, Samodzielnego Dywizjonu Artylerii Pomocniczej⁴²⁷ o nieustalanej przynależności oraz Samodzielnego Batalionu Miotaczy Ognia⁴²⁸.

3.5.3. Broń Pancerna

Analitycy podkreślali, że cała broń pancerna pozostawała prawdopodobnie w dyspozycji ND⁴²⁹. Oddział Informacyjny Sztabu II Korpusu rozpoznał istnienie w ramach IWP

⁴²³ W strukturze IWP nie było takiej jednostki, istniały natomiast: 4 Dywizja Artylerii Przeciwlotniczej, składająca się z 77, 79, 81 Pułku Artylerii Przeciwlotniczej (małego kalibru), 83 Pułku Artylerii Przeciwlotniczej (średniego kalibru) oraz 32 Pułku Artylerii Przeciwlotniczej i 26 Pułku Artylerii Przeciwlotniczej.

⁴²⁴ W skład IWP wchodziły następujące samodzielne jednostki moździerzy: 1 Samodzielna Brygada Moździerzy, 1, 2, 3 Pułk Moździerzy.

⁴²⁵ Identyfikacja prawidłowa (przyp. autora).

⁴²⁶ Identyfikacja prawidłowa (przyp. autora).

⁴²⁷ W rzeczywistości istniał 1 Samodzielny Dywizjon Artylerii Przeciwlotniczej rozformowana na mocy rozkazu ND IWP z 18 I 1946 r.

⁴²⁸ Samodzielny Dywizjon Artylerii Pomocniczej nie istniał w IWP. Samodzielny Batalion Miotaczy Płomieni w rzeczywistości to Zmotoryzowany Batalion Miotaczy Płomieni wchodzący w skład jednostek chemicznych rozformowany we wrześniu 1945 r. IPMS, 138/263, *Komunikat Informacyjny – Wojsko Polskie Żymierskiego*, l.dz. 2111/Inf. Tjn., [bmw], 9 I 1946 r., k. 4.

W odniesieniu do artylerii Oddział Informacyjny Sztabu II Korpusu z początku 1946 r. posiadał wiedzę, która była zgodna w dużej mierze ze stanem organizacyjnym artylerii osiągniętym przez IWP w końcowym okresie wojny, jednak nie obejmowała wdrożonych już wtedy zmian organizacyjnych, tzn. przejścia na organizację czasu pokoju. Z końcem wojny w WP artyleria podlegała Dowództwu Artylerii NDWP i występowała na wszystkich szczeblach. Na poziomie ND jako artyleria odwodu, następnie w armiach, korpusach, dywizjach, pułkach i batalionach. Reorganizację artylerii wymusiły w maju 1945 r. zakończenie dostaw sowieckich i brak środków własnych. W lipcu 1945 r. na stopę pokojową przeszło Dowództwo Artylerii, we wrześniu i październiku zaczęto rozformowywać dziesięć jednostek. Likwidowano związki taktyczne: w tym 2 i 5 Dywizję Artylerii (DA), 1 Brygadę Moździerzy oraz 1, 3, i 4 Dywizję Artylerii Przeciwlotniczej, tworząc dwie brygady i samodzielne oddziały manewrowe. Przeformowano 28 jednostek artylerii, tworząc z nich 22 jednostki. 2 DA stała się 1 Brygadą Artylerii, a 5 DA – 2 Batalionem Artylerii, 1 Warszawska Brygada Artylerii Armat została przekształcona w październiku 1945 r. w 85 Pułk Artylerii Ciężkiej oraz 25 Dywizjon Artylerii Ciężkiej. Jednostki weszły w skład okręgów wojskowych, a Dowództwo Artylerii przekształcono na początku 1946 r. w Główny Inspektorat Artylerii. Zob. S. Komornicki, *Wojsko Polskie...*, s. 88–89; J. Kajetanowicz, *Polskie wojska lądowe...*, s. 20–23 oraz 85–95; E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowania...*, s. 410–411, K. Frontczak, *Siłły zbrojne Polski Ludowej...*, s. 150–153 i 159; J. Gonczarski, J. Malczewski, *Czwarta Przeciwpancerna. Z dziejów 4 Brygady Artylerii Przeciwpancernej*, Warszawa 1965; L. Skibiński, *1 Brygada Artylerii Armat 1943–1945. Dzieje 1 Warszawskiej Brygady Artylerii Armat im. gen. Józefa Bema*, Warszawa 1984; W. Ways, *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego. Formowanie, działania bojowe. Organizacja, uzbrojenie, metryki jednostek artylerii*, Warszawa 1967.

⁴²⁹ Broń pancerna podlegała w czasie wojny Dowództwu Wojsk Pancernych i Zmotoryzowanych NDWP i występowała jako odwód ND, w armiach – jako wojska podległe dowództwom wojsk pancernych i zmotoryzowanych armii oraz w dywizjach piechoty jako samodzielne dywizjony artylerii samobieżnej (pancernej). Struktura wojsk pancernych przedstawiała się następująco: korpus stanowił samodzielny związek pancerny, jednostki pancerne dzieliły się na brygady i pułki, samodzielne dywizjony zaś były zaliczane do oddziałów. Pułk czołgów stanowił podstawowe ogniwo organizacyjne wojsk pancernych IWP. Podobnie jak w artylerii w maju przestało napływać uzupełnienie sowieckie. Na 408 czołgów przewidzianych zgodnie z etatyacją przypadały tylko 263 wozy, dział pancernych z przewidzianych 161 było 142. Spośród nich aż 50 proc. wymagało remontu. Naczelne Dowództwo starało się nie likwidować jednostek, lecz jedynie

1 Korpusu Pancernego składającego się z trzech brygad czołgów średnich, po trzy bataliony każda. Batalion składał się z dwóch kompanii, w skład każdej z nich wchodziły trzy plutony. Każdy pluton z kolei posiadał trzy czołgi typu T-34. Ujawniono także istnienie jednej brygady czołgów ciężkich.

Potwierdzano istnienie 1 Brygady Pancerniej im. Bohaterów Westerplatte składającej się z trzech pułków czołgów średnich T-34 i pułku artylerii lekkiej. Brygada miała prawdopodobnie swój ośrodek szkolenia w postaci 3 Szkolnego Pułku Czołgów⁴³⁰. Uzyskano także informacje o 4 Samodzielnym Pułku Czołgów Ciężkich, w którego skład wchodziło 21 czołgów ciężkich nieustalonego typu.

Nie było dostatecznie potwierdzone istnienie 2 Korpusu Pancernego, który rzekomo miał się składać z trzech pułków pancernych, pułku piechoty zmotoryzowanej i pięciu pułków artylerii różnych typów⁴³¹.

ograniczać je kadrowo. W październiku 1945 r. podjęto decyzję o rozformowaniu 1 Drezdeńskiego Korpusu Pancernego. Do 28 II 1946 r. miano przeformować brygady pancerne. W dyspozycji Wojsk Pancernych i Zmotoryzowanych pozostawiono jednostki szkolne i usługowe. Pozostałe przekazano do okręgów wojskowych. W lutym 1946 r. ostatecznie powołano do istnienia Główny Inspektorat Broni Pancerniej. E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowania...*, s. 412–413; K. Frontczak, *Siły zbrojne Polski Ludowej...*, s. 148–150 i 159.

⁴³⁰1 Warszawska Brygada Pancerna im. Bohaterów Westerplatte – składała się z 1, 2 i 3 Szkolnego Pułku Czołgów, następnie z 1, 2, i 3 Batalionu Czołgów, batalionu piechoty zmotoryzowanej, pododdziałów specjalnych i służb. Walczyła w składzie 1 Armii WP. Przeformowana w lutym 1946 r. na stopę pokojową.

⁴³¹ IPMS, 138/263, *Komunikat Informacyjny – Wojsko Polskie Żymierskiego*, l.dz. 2111/Inf. Tjn., [bmw], 9 I 1946 r., k. 5.

1 Drezdeński Korpus Pancerny – składał się on z 1 Brygady Piechoty Zmotoryzowanej, 2, 3 i 4 Brygady Pancerniej, 2 Pułku Moździerzy, 24, 25, 27 Pułku Artylerii Samobieżnej (Pancerniej), 26 Pułku Artylerii Przeciwlotniczej, Dywizjonu Artylerii Rakietowej „Katusze”, Eskadry Lotnictwa Łącznikowego i pododdziałów specjalnych i służb. Korpus brał udział w Operacji Berlińskiej i Praskiej w składzie 2 Armii WP. Powołano również do istnienia 16 Łużycką Brygadę Pancerną, złożoną z 1, 2 i 3 batalionu czołgów, batalionu piechoty zmotoryzowanej, pododdziałów specjalnych i obsługi. Walczyła w składzie 2 Armii WP. Korpus rozformowano na mocy rozkazu ND IWP z 9 X 1945 r. Kolejność formowania jednostek pancernych była następująca: po utworzeniu 1 Brygady Pancerniej sformowano jeszcze cztery pułki: 4 Samodzielnny Pułk Czołgów Ciężkich jako jednostkę 1 Armii, 5 Samodzielnny Sudecki Pułk Czołgów jako jednostkę 2 Armii, 6 Pułk Czołgów Ciężkich przeznaczony początkowo dla 3 Armii, 7 Pułk Czołgów, którego formowanie zakończono już po wojnie. Dwa ostatnie pułki nie wzięły udziału w walkach. Poza pułkami czołgów istniały również pułki i samodzielne dywizjony artylerii samobieżnej, na których spoczywał główny ciężar ogniowego wsparcia i osłony wojsk pancernych. W armii istniało po jednym pułku artylerii samobieżnej:

1 Armia – 13 Samodzielnny Pułk Artylerii Samobieżnej.

2 Armia – 28 Samodzielnny Pułk Artylerii Samobieżnej.

Zob. S. Komornicki, *Wojsko Polskie...*, s. 89–90; J. Kajetanowicz, *Polskie wojska lądowe...*, s. 18–20 oraz 42–44; S. Komornicki, *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego...*, s. 163 i 179; J. Gonczarski, *Historia 4 Brygady Artylerii Przeciwpancernej*, Warszawa 1964, s. 12–14; M. Szczurowski, *5 Brygada Artylerii. Tradycje, historia, współczesność*, Warszawa 1995, s. 94 i 317; K. Frontczak, *Siły zbrojne Polski Ludowej...*, s. 148–149; K. Przytocki, *Warszawska Pancerna. Z dziejów 1 Warszawskiej Brygady Pancerniej im. Bohaterów Westerplatte 1943–1946*, Warszawa 1981.

3.5.4. Wojska Samochodowe

Wydzielenie przez polskich analityków Wojsk Samochodowych wynikało z tego, że jednostki IWP w dużej mierze korzystały z transportu konnego, którego używano na większą skalę niż w Armii Czerwonej. Polski wywiad zidentyfikował 1 Pułk Samochodowy, posiadający 400 samochodów ciężarowych marek ZiS i Studebacker oraz 1 i 3 Batalion Samochodowy. Jednostkami dodatkowymi były 1 Batalion Szoferski oraz 2 Zapasowy Pułk Samochodowy. Dwie ostatnie jednostki charakteryzowano jako szkoleniowe⁴³².

3.5.5. Kawaleria

Polski wywiad zidentyfikował jedną dywizję kawalerii w składzie trzech pułków kawalerii i oddziałów artylerii. Poza tym analitycy byli przekonani o istnieniu 4 Pułku Strzelców Konnych jako jednostki zapasowej⁴³³.

⁴³² IPMS, 138/263, *Komunikat Informacyjny – Wojsko Polskie Żymierskiego*, l.dz. 2111/Inf. Tjn., [bmw], 9 I 1946 r., k. 5.

Wojska samochodowe nie istniały jako wydzielona formacja, działał natomiast Zarząd Służby Samochodowej powstały pod koniec 1944 r. z Departamentu Technicznego Szefostwa Zaopatrzenia IWP. Sprzęt transportowy w wojsku dzielił się na konny i mechaniczny. Na niższych szczeblach do pułku włącznie dominował transport konny. Jedynie baterie moździerzy 120 mm posiadały trakcję mechaniczną. Na wyższych szczeblach dominował transport samochodowy. W 1945 r. pozyskano znaczną ilość sprzętu niemieckiego. Używano samochodów ciężarowych: Dodge Wf-32, Studebacker, Ford 6, Chevrolet, Gaz-AA-17, Gaz-51, ZiS-5, Jaaz 200. Zob. E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowania...*, s. 157 i 392.

⁴³³ IPMS, 138/263, *Komunikat Informacyjny – Wojsko Polskie Żymierskiego*, l.dz. 2111/Inf. Tjn., [bmw], 9 I 1946 r., k. 5.

Kawalerię IWP początkowo tworzyła 1 Warszawska Samodzielna Brygada Kawalerii, składająca się z 2 i 3 Pułku Kawalerii, 4 Dywizjonu Artylerii Konnej, Dywizjonu Szkolnego, 12 Szwadronu Saperów, 10 Szwadronu Łączności, 8 Batalionu Przeciwlotniczego, parku artyleryjskiego, pododdziałów specjalnych i pomocniczych. Kawaleria występowała również w pułkach piechoty w postaci plutonów rozpoznania konnego. Po przeformowaniu brygady w 1 Warszawską Dywizję Kawalerii, składała się ona z: 1, 2, 3, i 5 Pułku Ułanów, 57 Pułku Artylerii Konnej, 5 Dywizjonu Artylerii Przeciwpancernej, 4 Dywizjonu Artylerii Przeciwlotniczej, szwadronów specjalnych i pomocniczych. W połowie maja 1945 r. podjęto decyzję o przeformowaniu brygady w dywizję. Miejscem stacjonowania był Koszalin. Dywizja została włączona do Pomorskiego OW, a od 1 XI 1946 r. do Warszawskiego OW. Stacjonowała w Garwolinie. Rozkazem z 27 I 1947 r. dywizję rozformowano, pozostawiając jedynie stuosobowy szwadron, który został rozformowany na mocy rozkazu z 26 VI 1948 r. Jednostkami kawalerii dowodził oficer sowiecki gen. bryg. Włodzimierz Radziwanowicz. Zob. S. Komornicki, *Wojsko Polskie...*, s. 88; S. Komornicki, *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego...*, s. 27–29; J. Kajetanowicz, *Polskie wojska lądowe...*, s. 18 oraz 41–42. Włodzimierz Radziwanowicz (1903–1957); gen. bryg. (gen. mjr), Polak, w IWP od 16 VIII 1943 r. do 23 XII 1946 r., zastępca dowódcy 1 DP w 1943 r., szef Sztabu 1 Korpusu PSZ w ZSRR w 1943 r., zastępca dowódcy 1 DP w latach 1943–1944, dowódca 1 Samodzielnej Brygady Kawalerii w latach 1944–1945, p.o. dowódcy Łódzkiego OW w 1945 r., dowódca Lubelskiego OW w 1945 r., dowódca 1 Dywizji Kawalerii w latach 1945–1946. Zob. E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 187; H. Kosk, *Generacja Polska...*, t. 2, s. 121.

3.5.6. Saperzy

Polski wywiad ustalił, że oprócz organicznych oddziałów saperskich wchodzących w skład wielkich jednostkach istnieje Samodzielna Brygada Saperów podporządkowana 1 Armii WP, składająca się z batalionu budowy mostów, batalionu eksploatacyjnego, batalionu budowy dróg oraz 2 Batalionu Samochodowego. Zidentyfikowano trzy inne brygady: 4 Brygadę Inżynieryjno-Saperską, 3 Brygadę Pontonowo-Mostową i 7 Brygadę Budowlaną, składającą się z czterech batalionów, kompanii transportowej i kompanii technicznej. Ponadto pozyskano informację o pułku pontonierów oraz 14 Samodzielnym Batalionie Drogowo-Budowlanym, składającym się z trzech kompanii robotniczych i jednej kompanii transportowej i mającym na wyposażeniu cztery samochody ciężarowe i cztery traktory.

Potwierdzano także istnienie Sztabu Rozminowania, składającym się z dużej liczby oficerów i dwóch kompanii saperów. Sztab miał przeprowadzić rozminowanie terenów zaminowanych przez Niemców. Pozyskano również informacje o Samodzielnym Batalionie Pracy, będącym batalionem nieuzbrojonym, przeprowadzającym remonty budynków i niektórych urządzeń technicznych na terenie Warszawy oraz Samodzielnym Batalionie Inżynieryjno-Lotniczym i 2 Batalionie Kolejowym⁴³⁴.

3.5.7. Łączność

Jak podkreślano w komunikacie informacyjnym Oddziału II, ten rodzaj wojsk nie był proporcjonalnie rozbudowany w stosunku do jednostek innych rodzajów broni. Taki stan polscy analitycy tłumaczyli faktem, że dla większości jednostek IWP oddziały łączności były przenoszone z Armii Czerwonej. Dotyczyło to szczególnie łączności radiowej. W rękach Polaków miały się znajdować co najwyżej połączenia drutowe. Polskiemu wywiadowi udało

⁴³⁴ IPMS, 138/263, *Komunikat Informacyjny – Wojsko Polskie Żymierskiego*, l.dz. 2111/Inf. Tjn., [bmv], 9 I 1946 r., k. 5–6.

Wojska Inżynieryjne IWP liczyły ponad 9 tys. żołnierzy i składały się z następujących jednostek:

- 1 Brygada Saperów w ramach 1 AWP,
- 2 Brygada Saperów podporządkowana NDWP,
- 4 Brygada Saperów przewidziana dla 3 AWP, następnie w składzie 2 AWP,
- 5 Brygada Saperów podporządkowana NDWP,
- 3 Brygada Pontonowo-Mostowa podporządkowana NDWP,
- 7 Batalion Saperów podlegający dowódcy 1 AWP.

W czerwcu 1945 r. powołano do istnienia 7 Brygadę Inżynieryjno-Budowlaną, którą skierowano do odbudowy Warszawy, jesienią tego samego roku 3 Brygadę Pontonowo-Mostową przemianowano na 1 Pułk Pontonowy. Na początku 1946 r. brygady 1, 2, 4 i 5 przemianowano na pułki i rozdzielono pomiędzy okręgi wojskowe. Reorganizację zakończono na przełomie stycznia i lutego 1946 r. Zob. F. Kaczmarek, S. Soroka, *Wojska Inżynieryjne LWP 1945–1979*, Warszawa 1982, s. 306–316; J. Malczewski, R. Polkowski, *Regularne jednostki ludowego Wojska Polskiego. Formowanie, działania bojowe, organizacja, uzbrojenie, wyposażenie jednostek inżynieryjno-saperskich, drogowych i chemicznych*, Warszawa 1970, s. 13–17; E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowania...*, s. 414–416; F. Frontczak, *Sily zbrojne Polski Ludowej...*, s. 151–152.

sie ustalić kilka oddziałów, które nie wchodziły w skład wielkich jednostek. Były nimi: 17 Pułk Łączność Radiowej w Poznaniu, 3 Pułk Łączności w Lublinie, 3 Samodzielny Batalion Łączności oraz 2 Zapasowy Pułk Łączności w Zegrzu, który posiadał trzy bataliony dzielące się na trzy kompanie o odrębnych specjalnościach: kompania radiotelegraficzna, telefoniczna (kablowa), stacji rozdzielczych. Pułk miał być rozwiązany w sierpniu 1945 r., a jego żołnierzy rozesłano do poszczególnych jednostek⁴³⁵.

3.5.8. Lotnictwo

Polscy analitycy podkreślali, że trudno mówić o polskim lotnictwie w IWP. Stwierdzano, że określenie „6 Polska Armia Lotnicza”⁴³⁶ jest tylko oficjalną nazwą. Wynikało to z tego, że Rosjanami byli zarówno jej dowódca gen. Fiodor Połynin, jak i większość pilotów oraz obsługi. Jednostka podlegała co prawda polskiemu ND i stacjonowała na ziemiach polskich,

⁴³⁵ IPMS, 138/263, *Komunikat Informacyjny – Wojsko Polskie Żymierskiego*, l.dz. 2111/Inf. Tjn., [bmw], 9 I 1946 r., k. 6.

W odniesieniu do łączności IWP polski wywiad posiadał nieprecyzyjne informacje, choć potwierdzano istnienie czterech samodzielnych dużych jednostek łączności. W końcowym etapie działań wojennych w ramach IWP istniały cztery samodzielne pułki łączności (1 Pułk Łączności w składzie 1 AWP, 2 Pułk Łączności w dyspozycji NDWP, 3 Pułk Łączności w dyspozycji NDWP, 4 Pułk Łączności w składzie 2 AWP), dziewięć samodzielnych batalionów łączności, jeden batalion łączności korpusu, siedem kompanii kablowo-tyczkowych, trzy kompanie telegraficzno-eksploatacyjne, jedna kompania telegraficzno-budowlana i jedna kompania radiowa. Na początku września 1945 r. 3 Pułk przemianowano na 1 Pułk Łączności, pozostałe rozformowano, włączając częściowo do batalionów łączności poszczególnych okręgów wojskowych. W październiku 1946 r. po reorganizacji istniały: 1 Batalion Łączności Warszawskiego OW, 2 Batalion Łączności Pomorskiego OW, 3 Batalion Łączności Poznańskiego OW, 4 Batalion Łączności Śląskiego OW, 5 Batalion Łączności Krakowskiego OW, 6 Batalion Łączności (rozformowano go w ramach likwidacji Łódzkiego OW), 7 Batalion Łączności (wcześniej 7 Kompania Łączności) Lubelskiego OW. Powołano także do istnienia 1 Batalion Łączności Sztabu Generalnego, przemianowany w styczniu 1948 r. na 1 Samodzielny Batalion Łączności Ministerstwa Obrony Narodowej. Kolejne reorganizacje Wojsk Łączności następowały na początku 1947 i 1948 r. i niosły ze sobą obniżenie stanów osobowych, jednak bataliony pozostały podstawowymi jednostkami w tym rodzaju wojsk. J. Kajetanowicz, *Polskie wojska lądowe...*, s. 25–26, 50–52 oraz 100–104; E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowania...*, s. 416–417; K. Frontczak, *Sily zbrojne Polski Ludowej...*, s. 152.

⁴³⁶ 6 Armia Lotnicza stała się podstawową jednostką polskiego lotnictwa, kiedy 17 X 1944 r. strona sowiecka przekazała stronie polskiej dowództwo, część jednostek zabezpieczenia i obsługi sowieckiej 6 Armii Lotniczej 1 Frontu Białoruskiego. W dniu 22 XI 1944 r. przekazano również 7 Rejon Baz Lotniczych. Dowódcą polskiego lotnictwa został dotychczasowy dowódca 6 Armii Lotniczej gen. dyw. (gen. lejtnant) Fiodor Połynin. Na jej bazie utworzono 1 Mieszany Korpus Lotniczy (1 MKL), którego dowódcą został gen. bryg. (gen. mjr) Filip Agalcow. 1 MKL składał się z 1 Dywizji Lotnictwa Bombowego, 2 Dywizji Lotnictwa Szturmowego i 3 Dywizji Lotnictwa Myśliwskiego.

1 Dywizja Lotnictwa Bombowego – przekształcona w 1944 r. z sowieckiej 184 Dywizji Lotnictwa Bombowego, składała się z 3, 4 i 5 Pułku Lotnictwa Bombowego. Każdy pułk liczył 32 samoloty Pe-2.

2 Dywizja Lotnictwa Szturmowego – utworzona w 1944 r. na bazie jednostek sowieckiej 1 Armii Lotniczej, składała się z 6, 7 i 8 Pułku Lotnictwa Szturmowego. Każdy pułk liczył 32 samoloty Il-2.

3 Dywizja Lotnictwa Myśliwskiego – utworzona w 1944 r. na bazie sowieckiej 2 Armii Lotniczej, składała się z 9, 10 i 11 Pułku Lotnictwa Myśliwskiego. Przemianowana w styczniu 1946 r. na 1 Brandenburską Dywizję Lotnictwa Myśliwskiego. Zob. I. Koliński, *Lotnictwo Polski Ludowej...*, s. 333.

1 Dywizja Lotnictwa Bombowego została przekształcona w 4 Mieszaną Dywizję Lotniczą. Ta ostatnia była taktycznie podporządkowana sowieckiej 16 Armii Lotniczej, która zabezpieczała 1 Front Białoruski. Zob. E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowania...*, s. 177–183; C. Krzemiński, *Pułki Ludowego Lotnictwa Polskiego...*, s. 12–17 i 21.

lecz prawdopodobnie Sowietci traktowali ją jako ich kolejną armię powietrzną. W analizie podkreślano, że Niemcy przed atakiem na ZSRR odbudowali polskie lotniska i zbudowali nowe, które charakteryzowały się dobrym wyposażeniem. Cofając się gwałtownie w 1944 r., pozostawili je w dobrym stanie technicznym. Była to znakomita sytuacja dla Sowietów, którzy usytuowali w tych miejscach polską armię lotniczą. Uzyskano w ten sposób poważny atut propagandowy przez podanie do publicznej wiadomości informacji o szybkiej odbudowie polskiego lotnictwa przy pomocy ZSRR. Oddziałowi Informacyjnemu Sztabu II Korpusu udało się zidentyfikować następujące jednostki rzekomej 6 Armii Lotniczej:

1. 2 Dywizja Lotnictwa Szturmowego⁴³⁷.
2. 4 Pomorska Dywizja Lotnicza – (mieszana) w składzie:
 - 1 Pułk Myśliwski „Warszawa”⁴³⁸.
 - 2 Pułk Lotnictwa Szturmowego⁴³⁹.
 - 3 Pułk Lotnictwa Szturmowego⁴⁴⁰.

⁴³⁷ 2 Pomorska Dywizja Lotnictwa Szturmowego – przemianowana z końcem stycznia 1946 r. z 1 Pomorskiej Mieszanej Dywizji Lotniczej, ta ostatnia została z kolei przemianowana na przełomie sierpnia i września 1945 r. z 4 Pomorskiej Mieszanej Dywizji Lotniczej. Po wojnie dowództwo dywizji stacjonowało w Łodzi. Zostało rozformowane jesienią 1946 r. Zob. I. Koliński, *Lotnictwo Polski Ludowej...*, s. 325–326 i 340.

⁴³⁸ 1 Pułk Lotnictwa Myśliwskiego „Warszawa” – przekształcony z 1 Samodzielnej Eskadry Lotnictwa Myśliwskiego sformowanej na mocy rozkazu z 22 VII 1943 r. Był „matecznikiem” ludowego lotnictwa. Z pułkiem był związany dowódca 3 Eskadry por./mjr Tadeusz Wicherkiewicz, który 24 IX 1944 r. wyskoczył ze spadochronem i dostał się do niewoli niemieckiej. Po wojnie powrócił w szeregi lotnictwa. Następnie aresztowany i skazany na wieloletnie więzienie za kolaborację z Niemcami. Zob. C. Krzemiński, *Pułki Ludowego Lotnictwa Polskiego...*, s. 41–59.

⁴³⁹ 2 Pułk Nocnych Bombowców „Kraków” – utworzony w ZSRR w 1944 r., w czerwcu 1945 r. przemianowany na 2 Pułk Lotnictwa Szturmowego, a w 1946 r. na 4 Pułk Lotnictwa Szturmowego. Zob. C. Krzemiński, *Pułki Ludowego Lotnictwa Polskiego...*, s. 59–71.

⁴⁴⁰ 3 Pułk Lotnictwa Szturmowego – przemianowany w 1944 r. z 611 Pułku Szturmowego 6 Armii Lotniczej. W 1946 r. pułk przemianowano na 5 Pułk Lotnictwa Szturmowego. Po wojnie stacjonował w Łodzi. Pod koniec lat 40. перебазowany do Elbląga. Zob. C. Krzemiński, *Pułki Ludowego Lotnictwa Polskiego...*, s. 72–77; I. Koliński, *Lotnictwo Polski Ludowej...*, s. 353.

Pozostałe jednostki ludowego Lotnictwa Polskiego:

3 Pułk Lotnictwa Bombowego – przemianowany w 1944 r. z 719 Pułku Nocnych Bombowców. W lutym 1946 r. zmienił nazwę na 7 Pułk Bombowców Nurkujących. Po wojnie stacjonował w Łęczycy. Zob. C. Krzemiński, *Pułki Ludowego Lotnictwa Polskiego...*, s. 77–78.

6 Pułk Lotnictwa Szturmowego – przemianowany w 1944 r. z 658 Pułku Lotnictwa Szturmowego, w latach 1945–1947 stacjonował w Tomaszowie Mazowieckim. W lipcu 1947 r. перебазowany na lotnisko Strachowice we Wrocławiu. Zob. C. Krzemiński, *Pułki Ludowego Lotnictwa Polskiego...*, s. 79–82; I. Koliński, *Lotnictwo Polski Ludowej...*, s. 352.

10 Pułk Lotnictwa Myśliwskiego – przemianowany w 1944 r. z 246 Pułku Lotnictwa Myśliwskiego. Po zakończeniu wojny перебазowany do Łęczycy. W 1946 r. przemianowany na 2 Pułk Lotnictwa Myśliwskiego. Zob. C. Krzemiński, *Pułki Ludowego Lotnictwa Polskiego...*, s. 90–91.

11 Pułk Lotnictwa Myśliwskiego – przemianowany w 1944 r. z 832 Pułku Lotnictwa Myśliwskiego. We wrześniu 1945 r. перебазowany do Krakowa. W 1946 r. przemianowany na 3 Pułk Lotnictwa Myśliwskiego i przeniesiony do Gdyni. Zob. C. Krzemiński, *Pułki Ludowego Lotnictwa Polskiego...*, s. 94–95; I. Koliński, *Lotnictwo Polski Ludowej...*, s. 352.

17 Samodzielny Pułk Lotnictwa Łącznikowego – w 1944 r. przeniesiony z 6 Armii Lotniczej, po wojnie przekształcony w 2 Samodzielny Mieszany Pułk Lotniczy. Zob. C. Krzemiński, *Pułki Ludowego Lotnictwa Polskiego...*, s. 100–101.

Ponadto ujawniono istnienie: 15 Samodzielnego Pułku Lotnictwa, 7 Samodzielnej Brygady Lotnictwa Transportowego, pułku lotnictwa łącznikowego oraz 4 Pułku Lotnictwa Bombowego. Pułki składały się z trzech eskadr, każda z dziewięcioma lub dziesięcioma samolotami⁴⁴¹.

Już w połowie 1946 r. nastąpiła znaczna poprawa jakości uzyskiwanych informacji. Przykładem tego było rozpoznanie 1 Dywizji Myśliwskiej, dane o niej zamieszczono w opracowaniu z czerwca 1946 r. Ustalono, że była wyposażona w samoloty Jak-9⁴⁴², które mogły być wykorzystywane jako samoloty szkolne po przebudowaniu na dwuosobowe. Oceniano je jako dość zwrotne, lecz przestarzałe. Były wyposażone w silniki Hispano-Suiza 1200 HP⁴⁴³. Posiadały sowieckie działko 37 mm typu SzWAK⁴⁴⁴, strzelające przez piastę śmigła i mające 30 sztuk amunicji, oraz jeden karabin maszynowy, wyposażony w 500 sztuk amunicji. Każdy samolot posiadał zbiornik na 700 litrów paliwa zapewniający ekonomiczny lot przez cztery godziny. Z uwagi na wyposażenie w reflektory można było używać tych samolotów do lotów nocnych. Mogły one lądować na lotniskach polowych. W każdej eskadrze znajdował się samolot przystosowany do wykonywania zdjęć pionowych i skośnych. Podczas lotów ćwiczebnych w eskadrze znajdował się także samolot ze sprzętem goniometrycznym. Pozyskano również informacje na temat schematu sztabu 1 Dywizji Myśliwskiej⁴⁴⁵.

Poza tym istniały pułki lotnicze przekazane przez stronę sowiecką i rozformowane po wojnie:

4 i 5 Pułk Lotnictwa Bombowego, 7 Pułk Lotnictwa Szturmowego, 8 Pułk Lotnictwa Szturmowego, 9 Pułk Lotnictwa Myśliwskiego, 12 Samodzielny Pułk Lotnictwa Sanitarnego, 13 Samodzielny Pułk Lotnictwa Transportowego, 14 Samodzielny Pułk Lotniczy Rozpoznania i Korygowania Ognia Artylerii, 15 Samodzielny Zapasowy Pułk Lotniczy. Zob. C. Krzemiński, *Pułki Ludowego Lotnictwa Polskiego...*, s. 78–79, 82–90, 95–100; K. Frontczak, *Sily zbrojne Polski Ludowej...*, s. 168–169.

⁴⁴¹ IPMS, 138/263, *Komunikat Informacyjny – Wojsko Polskie Żymierskiego*, l.dz. 2111/Inf.Tjn., [bmw], 9 I 1946 r., k. 6.

⁴⁴² Jak-9 – sowiecki samolot myśliwski: załoga jednoosobowa, maksymalny zasięg: 850 km, maksymalny pułap: 11 tys. m, maksymalna prędkość: 600 km/h, uzbrojenie: 1 działko 20 mm lub 37 mm oraz 1 karabin maszynowy 12,7 mm. Zob. I. Koliński, *Lotnictwo Polski Ludowej...*, s. 166.

⁴⁴³ W raporcie posłużono się nazwą „Hispano-Suisse”.

⁴⁴⁴ SzWAK – sowiecki karabin maszynowy, zasadnicza broń samolotów myśliwskich, kaliber 20 mm, ciężar 40 kg, szybkostrzelność 700–850 strz./min. Polski wywiad błędnie rozpoznał dane – pomyłono działko SzWAK z NS-37 o wadze 160 kg i szybkostrzelności 250 strz./min. wykorzystywane w samolotach Jak-9T. Zob. I. Koliński, *Lotnictwo Polski Ludowej...*, s. 164.

⁴⁴⁵ IPMS, 138/263, *Załącznik nr 5 do Uzupelnienie i poprawki do Komunikatu Informacyjnego „Sily Zbrojne Żymierskiego wg. wiadomości do 1.VI.1946 r.*, [bmw], 19 VIII 1946 r.

„Dowódca: płk Chlusowicz, oficer sowiecki,

Zastępca dowódcy: ppłk Worotnikow, oficer sowiecki,

Zastępca dowódcy do spraw politycznych, któremu podlegał Oddział Polityczno-Wychowawczy,

Inżynier Dywizji,

Obserwator Dywizji,

Szef Służby Chemicznej,

Szef Łączności,

Szef Służby Meteorologicznej.

3.5.9. Służby

Służby w WP w drugiej połowie 1946 r. były w trakcie organizowania, przy czym zauważono, że nie kładzie się silnego nacisku na ich tworzenie, lecz bardziej korzysta się z ich odpowiedników w Armii Czerwonej. Stopień poznania tych służb przez polski wywiad we Włoszech był ograniczony. W podanej charakterystyce stwierdzono istnienie tzw. pułków aprowizacyjnych, których zadaniem, jak przypuszczano, było ściąganie kontyngentów żywnościowych z ziem polskich dla oddziałów na nich stacjonujących. Nie udało się na początku 1946 r. określić, czy działania te były zsynchronizowane z polską administracją cywilną, które również zajmowały się takimi działaniami⁴⁴⁶.

3.6. Rozpoznanie ludowego Wojska Polskiego w drugiej połowie 1949 roku

Koniec lat 40. był początkiem niezwykle trudnego okresu dla polskiego wywiadu. Rozkład struktur konspiracyjnych w kraju, a w zasadzie ich zanik spowodował ograniczenie napływu informacji. Podstawowym ich źródłem stały się osoby zbiegłe z kraju oraz prasa wydawana w Polsce. Rok 1949 charakteryzował się (...) *wyższą walką reżimu z rzekomą działalnością na terenie Kraju szpiegów i dywersantów – tak zagranicznych jak i krajowych*⁴⁴⁷. Tę akcję zapoczątkowało przemówienie Bieruta wygłoszone podczas kwietniowego posiedzenia plenum KC PZPR. Konsekwencją wytyczenia nowej linii było wprowadzenie *Dekretu z dnia 26 października 1949 r. o ochronie tajemnicy państwowej i służbowej*, stanowiący odwzorowanie sowieckich norm. Polscy analitycy podkreślali, że miał on zastosowanie we wszystkich dziedzinach życia. Dawał impuls do zaciśnięcia cenzury wiadomości prasowych, co skutkowało pozbawieniem społeczeństwa właściwej oceny życia politycznego. Możliwe stało się aresztowanie każdego obywatela pod zarzutem zdrady tajemnicy lub szpiegostwa. Stało się to nową formą terroru, w tym wypadku terroru moralnego, co skutkowało utratą zaufania społeczeństwa do przedstawicieli władzy. Ograniczenie przepływu informacji powodowało, że ludzie zbiegli z kraju dostarczali coraz mniej danych, w dodatku mało

Szef Sztabu Dywizji, któremu podlegali: Oddział Operacyjny składający się z trzech oficerów, Oddział Informacyjny, Oddział Personalny, Sekcja Meteorologiczna, Sekcja Łączności, Instruktor Pilotażu, Kancelaria Główna, Pluton Transportowy, Oddział Remontowo-Eksploacyjny. Dywizja składała się z 1, 2 i 3 Pułku”. Prawdopodobnie nastąpiła nieścisłość w przekazanych informacjach. Pułkownik Józef Chłusowicz dowodził jedyną dywizją myśliwską, tzn. 3 Brandenburską Dywizją Lotnictwa Myśliwskiego. Zob. S. Komornicki, *Wojsko Polskie...*, s. 90.

⁴⁴⁶ IPMS, 138/263, *Komunikat Informacyjny – Wojsko Polskie Żymierskiego*, l.dz. 2111/Inf. Tjn., [bmw], 9 I 1946 r., k. 6.

⁴⁴⁷ IPMS, kol. 215/5, *Wojsko Polskie w dyspozycji Sowietów. Okres sprawozdawczy: lato – jesień 1949 r.*, Londyn, grudzień 1949 r., s. 1–2.

precyzyjnych. Zauważono, że mieszkańcy nawet niewielkich miejscowości nie byli w stanie podać dokładnych informacji na temat jednostek wojskowych stacjonujących w ich miejscach zamieszkania.

Konstatowano, że w podobnej sytuacji były wszystkie wywiady państw zachodnich. Wyjątek stanowili Francuzi, którzy posiadali sieć konsulatów na terenie Polski, jednak prawdopodobnie doszło do częściowej dekonspiracji ich struktur wywiadowczych w Szczecinie i Wrocławiu. Ponadto wskazywano na możliwości Jugosłowian, którzy do 1948 r. mogli swobodnie poruszać się po Polsce. Tylko oni i Francuzi mieli możliwe wiarygodne i kompletne dane o Polsce⁴⁴⁸.

3.6.1. Zagadnienia personalne

Polscy analitycy wiązali odwołanie ze stanowiska ministra obrony narodowej i naczelnego dowódcy na wypadek wojny marszałka Roli-Żymierskiego z poważnymi obciążeniami tej osoby w oczach Moskwy. Podkreślano, że Rola-Żymierski był generałem przedwojennym, zatem klasowo obcym. Nie był komunistą ani członkiem KC PZPR. Ciężył na nim wyrok sądowy, co podrywało jego autorytet w oczach wojska. W okresie okupacji dowodził AL, wobec której wysuwano zarzuty, że była siedliskiem „szpiegów, prowokatorów i dwójkarzy”. Podkreślano jednocześnie, że marszałek był „figurantem i kukłą” i nie sprawował rzeczywistego dowództwa, łącznikiem pomiędzy wojskiem a partią był bowiem I wiceminister gen. dyw. Spychalski. Planowanie zagadnień wojskowych leżało natomiast w gestii szefa Sztabu Generalnego, organizacją i szkoleniem wojska kierował II wiceminister obrony narodowej gen. dyw. Karol Świerczewski⁴⁴⁹, a następnie gen. dyw. Stanisław Popławski⁴⁵⁰.

⁴⁴⁸ W latach 1945–1954 działali: Minister Obrony Narodowej, Naczelnny Wódz, Generalny Inspektor Sił Zbrojnych, Sztab Główny, Związek Sztabu Głównego, Dowództwo Wojska w formie sekretariatów kół oddziałowych, Dowództwo Saperów, Dowództwo Łączności. Związek Sztabu Głównego był ściśle zakonspirowanym organem składającym się z co najmniej 25 oficerów. Podlegał on bezpośrednio gen. dyw. Kopańskiemu. O istnieniu Związku wiedziało niewiele osób. Najważniejszym jego ogniwem był Oddział Planowania kierowany przez płk. dypl. Henryka Piątkowskiego. Działało w nim czterech podpułkowników dyplomowanych: Leona Bittnera, Zygmunta Jarskiego, Stanisława Jachnika i Ludwika Stankiewiczza.

W Związku funkcjonował również zespół gen. bryg. Kazimierza Wiśniewskiego, w którego skład wchodził: płk dypl. Marian Zimna, mjr dypl. Józef Chomiuk, płk dypl. Franciszek Demel, płk dypl. Karol Ziemski i ppłk dypl. Witold Barlog. Zob. A. Zaćmiński, *Emigracja Polska w Wielkiej Brytanii...*, s. 183–184.

⁴⁴⁹ Karol Świerczewski (1897–1947) – Polak, generał broni (generał pułkownik), w IWP od 15 VIII 1943 r. do 28 III 1947 r. zastępca dowódcy 1 Korpusu PSZ w ZSRR w latach 1943–1944, zastępca dowódcy Armii Polskiej w ZSRR (1944), dowódca 2 Armii w latach 1944–1945, dowódca 3 Armii (1944), Generalny Inspektor Osadnictwa Wojskowego w latach 1945–1946, dowódca Poznańskiego OW w latach 1945–1946, II wiceminister obrony narodowej w latach 1946–1947. Kompetencje dowódcze gen. Świerczewskiego budzą

Obaj, jak podkreślano, byli „komunistami moskiewskiej szkoły”⁴⁵¹.
Mianowanie Konstantina Rokossowskiego w miejsce marszałka Roli-Żymierskiego⁴⁵²

wątpliwości. W 1941 r. dowodził unicestwioną w kotle pod Wiazmą 248 Dywizją Piechoty Armii Czerwonej. W związku ze zniszczeniem dywizji stracił zaufanie przełożonych, został odsunięty od dowodzenia na okres dwóch lat i zajął się szkoleniem rezerw. Jego kariera nabrała kolosalnego przyspieszenia w szeregach IWP. Brak doświadczenia w dowodzeniu związkami operacyjnymi przyniósł katastrofalne skutki podczas operacji lużyckiej. W jej trakcie bilans 2 Armii wyniósł: 4902 poległych, 2798 zaginionych i 10 532 rannych. Już po wojnie jako winnego poniesionej klęski wskazano dowódcę 9 DP płk. Aleksandra Łaskiego, który ranny dostał się do niewoli niemieckiej. Śmierć generała do dziś budzi liczne niejasności. Samemu pogrzebowi władze państwowe nadały katolicki charakter, co nie korespondowało w żaden sposób ze światopoglądem Świerczewskiego i jego skandalizującym trybem życia. H. Kosk, *Generalicja Polska...*, t. 2, s. 214; autor jako prawdopodobnie właściwe nazwisko podaje Tenenbaum, co podważałoby polskie pochodzenie Świerczewskiego. Zob. także: C. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, *Bez możliwości wyboru...*, s. 198–205; M. Szczurowski, *Noty biograficzne – Karol Świerczewski*, w: C. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, *Armia Berlinga i Żymierskiego. Wojsko Polskie na Froncie Wschodnim 1943–1945*, Warszawa 2002, s. 239–240; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 193; B. Wieliński, *Masakra armii generała Waltera. Budziszyn 21–26 kwietnia 1945*, „Ale Historia” 2012, nr 14, dodatek do „Gazety Wyborczej”, 23 IV 2012 r., s. 10–12. W okresie PRL na temat Świerczewskiego powstała bogata literatura o charakterze hagiograficznym, zob. szerzej: S. Władeczka, *General Karol Świerczewski „Walter”: 1897–1947*, Warszawa 1976; L. Wyszczelski, *General broni Karol Świerczewski „Walter” 1897–1947*, Warszawa 1987; *General Karol Świerczewski, wielki patriota i internacjonalista: materiały z sesji popularnonaukowej, Krosno 3 grudnia 1985*; J. Łuczyński, E. Zajac (red.), *Krosno–Rzeszów–Sanok 1987*; A. Bata, *Jablonki – miejsce śmierci generała Karola Świerczewskiego*, Rzeszów 1987; T. Płaskowski, *Życia akord ostatni*, Warszawa 1979; S. Jaros, *W służbie ojczyzny: opowieść o Karolu Świerczewskim „Walterze”*, Warszawa 1966.

⁴⁵⁰ Stanisław Popławski (1902–1973) – Polak, generał broni (generał major), w IWP od 26 IX 1944 r. do 29 XI 1956 r., dowódca 2 Armii w 1944 r., dowódca 1 Armii w latach 1944–1945, dowódca Śląskiego OW w latach 1945–1947, dowódca wojsk lądowych w latach 1947–1949, dowódca wojsk lądowych i II wiceminister obrony narodowej w latach 1949–1950, Główny Inspektor Wyszkożenia Bojowego i wiceminister obrony narodowej w latach 1950–1956. Zob. E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 185; M. Szczurowski, *Noty biograficzne – Stanisław Popławski*, w: C. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, *Bez możliwości wyboru...*, s. 232; H. Kosk, *Generalicja Polska...*, t. 2, s. 97; M. Nowiński, *General armii Stanisław Popławski (1902–1973)*, Warszawa 1977.

⁴⁵¹ IPMS, kol. 215/5, *Wojsko Polskie w dyspozycji Sowieców. Okres sprawozdawczy: lato – jesień 1949 r.*, Londyn, grudzień 1949 r., s. 1–2.

Ministerstwo Obrony Narodowej (MON) – administracja wojskowa tworzyła się od początku 1945 r., kiedy 1 II 1945 r. wydano rozkaz formowania okręgów wojskowych: 1 Warszawskiego OW (obszar województw warszawskiego i białostockiego), 2 Lubelskiego OW (obszar województw lubelskiego i rzeszowskiego), 3 Krakowskiego OW (obszar województw krakowskiego i śląskiego), 4 Łódzkiego OW (obszar województw łódzkiego i kieleckiego), 5 Poznańskiego OW (obszar województwa poznańskiego), 6 Pomorskiego OW (obszar województwa pomorskiego i Wolnego Miasta Gdańska z siedzibą w Toruniu), 18 IV 1945 r. utworzono zaś samo ministerstwo.

I Wiceministerstwo MON ds. polityczno-wychowawczych – powołane 30 X 1945 r., początkowo miało być II wiceministerstwem. Podporządkowano mu: GZP, Główny Zarząd Informacji Wojskowej, służbę sprawiedliwości i III Wiceministerstwo MON. Kierował nim w latach 1945–1949 płk/gen. bryg. Spsychalski.

II Wiceministerstwo MON ds. ogólnowojskowych – powołane 7 VI 1945 r. jako I Wiceministerstwo, liczyło 129 osób i kierowane było przez gen. dyw. (gen. lejtnant) Wsiewołoda Strażewskiego. Miało następujące departamenty: Piechoty i Kawalerii (gen. bryg/gen. mjr Bronisław Półturzycki), Poboru i Uzupełnień (gen. bryg./gen. mjr Antoni Siwicki), Wojsk Inżynieryjnych (gen. bryg./gen. mjr Stanisław Lisowski), Zaopatrzenia Artylerii (gen. bryg./gen. mjr M. Sołowiów), Łączności (gen. bryg./gen. mjr Iwan Jurin), Chemiczny (płk Gustw Płużański). W dniu 30 X 1945 r. zmieniono numerację ministerstwa na II. Zostało zreorganizowane na przełomie lutego i marca 1946 r. Na podstawie rozkazu MON z 29 XI 1947 r. utworzono na jego bazie Dowództwo Wojsk Lądowych i Departament Wyszkożenia Bojowego. Działania wdrożono w życie w 1948 r.

III Wiceministerstwo MON ds. kwatermistrzowskich – powołane 27 VIII 1945 r., liczyło 264 osób i było kierowane przez gen. dyw. (gen. mjr.) Antoniego Sakowicza. Posiadało departamenty: Intendenty, Kwaterunkowo-Eksploatacyjny, Służby Samochodowej, Służby Zdrowia. W latach 1945–1950 na jego czele stał

postrzegano jako znaczące pod względem politycznym. Stwierdzono, że (...) *nie będzie on „wiekorządcą” Polski ponieważ jest to niezgodne z sowieckimi metodami działania*⁴⁵³. Zaznaczano, że ta zmiana ma poważne znaczenie polityczne. Nowy marszałek był bowiem lansowany przez władze jako gwarant utrzymania przez Polskę granic zachodnich na Odrze i Nysie Łużyckiej oraz północnych, opartych na szerokim dostępie do Bałtyku⁴⁵⁴.

Jako niezmiernie ważne oceniano dokonanie zmiany na stanowisku I wiceministra obrony narodowej. W miejsce gen. dyw. Spychalskiego powołano gen. bryg. Edwarda Ochaba. Ta zmiana wiązała się ze sprawą odchylenia prawicowego i narodowego Władysława Gomułki. Generał dywizji Spychalski miał być, podobnie jak Gomułka, komunistą „krajowym”, który nie przeszedł długotrwałego przeszkolenia w Moskwie i nie został (...) *wyprany z uczucia przynależności do narodu polskiego*. Podkreślano, że zbyt mocno wierzył w hasła „polskiej drogi do socjalizmu”, które głosił w latach 1946–1947. Nie uważał ich za manewr taktyczny nakierowany na zagranicę i społeczeństwo w Polsce. Zwracano uwagę, że I wiceminister obrony narodowej został publicznie oskarżony przez Bieruta o utratę postawy klasowej i stanie się (...) *zwolennikiem frontu narodowego w ujęciu prawicowo-nacjonalistycznym oraz że (...) tolerował w ramach partii prowokatorów i dwójkarzy, a także był oportunistą, wraz z całą grupą narodo-prawicową próbował pójść na odsiecz titowcom*⁴⁵⁵. Aby zrozumieć istotę zmian, cytowano najistotniejsze fragmenty samokrytyki złożonej przez gen. dyw. Spychalskiego, a sprowadzającej się w podstawowym wymiarze do stwierdzenia: *Dopuszcilem do obsady szeregu poważnych stanowisk w Sztabie Generalnym, w centralnych jednostkach, w okręgach przez przedwojennych oficerów*⁴⁵⁶.

3.6.2. Obsada personalna wyższych stanowisk w wojsku

Polskiemu wywiadowi zasadniczo udało się ustalić obsadę personalną najwyższych stanowisk wojskowych w Polsce. Odnotowano pierwsze zmiany, jakie wdrożono po przystąpieniu do

gen. bryg./gen. dyw. Piotr Jaroszewicz. W 1947 r. krótkotrwale na jego czele stał gen. bryg. Leszek Krzemień (właśc. Maks Wolf), który bezpośrednio po wojnie kierował Polską Misją Wojskową w Wiedniu, a następnie w latach 1946–1947 był szefem Kancelarii Wojskowej Prezydenta Bolesława Bieruta.

W lipcu 1945 r. na wzór sowiecki przemianowano Sztab Główny IWP na Sztab Generalny.

Zob. E. Pawłowski, *Powstanie, organizacja i przygotowania...*, s. 235 i 248–251; B. Dolata, *O naczelnych władzach i instytucjach...*, s. 24–26; H. Kosk, *Generacja Polska...*, t. 1, s. 262.

⁴⁵² W dokumentach polskiego wywiadu oraz publicystyce emigracyjnej rygorystycznie używano formy rosyjskiej imienia Konstanty – Konstantin.

⁴⁵³ IPMS, kol. 215/5, *Wojsko Polskie w dyspozycji Sowietów. Okres sprawozdawczy: lato – jesień 1949 r.*, Londyn, grudzień 1949 r., s. 6.

⁴⁵⁴ Tamże.

⁴⁵⁵ Tamże, s. 2–3.

⁴⁵⁶ Tamże, s. 6.

rozprawy z „odchyleniem prawicowo-nacjonalistycznym”. Poza ministrem Spychalskim w trudnej sytuacji znaleźli się oficerowie przedwrześniowi. Bardzo znaczące było przesunięcie na dowódcę Krakowskiego OW gen. dyw. Stefana Mossora. Dalsze zmiany w wojsku polscy oficerowie w Londynie traktowali jako pewnik. W pogłębionej analizie cytowano słowa ministra Ochaba, który na III Plenum KC PZPR (20–21 listopada 1949 r.) powiedział:

Chciałbym zaapelować do towarzyszy, zwłaszcza sekretarzy wojewódzkich, aby przy typowaniu towarzyszy dla zasilenia aparatu politycznego w wojsku, podobnie jak przy typowaniu kandydatów do szkół oficerskich pamiętać, że praca w wojsku, to też praca partyjna na bardzo ważnym odcinku. Polska Ludowa ze względu na swoją siłę gospodarczą i potencjał wojskowy odgrywa poważną rolę w antyimperialistycznym froncie obrony pokoju. Prosiłbym, żeby towarzysze przy swoich codziennych, nieraz chwytających za gardło kłopotach personalnych pamiętali o tym i nie żalowali kadry robotniczej, którą zasilamy naszą kadrę oficerską⁴⁵⁷.

Zresztą sama osoba nowego wiceministra MON była – w przekonaniu polskiego wywiadu – gwarantem niekorzystnych zmian w wojsku⁴⁵⁸. Podkreślano, że Ochab bezpośrednio po wojnie odszedł z armii i działał w ruchu związkowym, gdzie dokonywał szybkiej komunikacji związków zawodowych. Jako I wiceminister MON (...) *wyказuje te same cechy i zalety z punktu widzenia partii – wziął, bowiem mocno w swe ręce sprawy polityki personalnej, ster szkolenia partyjnego i politycznego w wojsku i toruje bezwzględnie drogi do dyktatury partii w wojsku*⁴⁵⁹. Przewidując, w jakim kierunku nastąpią zmiany w IWP, polski wywiad przygotował zestawienie obsady naczelnych stanowisk (załącznik nr 3 niniejszej pracy)⁴⁶⁰.

⁴⁵⁷ Tamże, s. 4.

⁴⁵⁸ Zasadniczy proces usuwania oficerów z IWP rozpoczął się jesienią 1948 r. Zaostrzył się po III Plenum KC PZPR. Od stycznia do listopada 1949 r. usunięto z armii 780 oficerów, a między III i IV Plenum (1 XII 1949 r. – 1 V 1950 r.) – 420, 90 proc. z tego pełniło służbę w okresie międzywojennym oraz w okresie wojny w szeregach PSZ na Zachodzie i organizacjach niepodległościowych na terenie kraju. W latach 1949–1954 usunięto z wojska 9 tys. oficerów. Jednak do „czystek” dochodziło już wcześniej. Pierwsze restrykcje miały miejsce w lotnictwie. Po ucieczce na Zachód 4 VII 1946 r. dowódcy eskadry z 2 Pułku Lotnictwa Myśliwskiego mjr. Tadeusza Siwierskiego rozkazem personalnym MON nr 0853 z 30 VII 1946 r. powołano komisję do przeanalizowania kadry oficerskiej pod względem ideowopolitycznym. Jej przewodniczącym został zastępca dowódcy lotnictwa do spraw polityczno-wychowawczych płk Sergiusz Minorski. W wyniku prac komisji usunięto z szeregów lotnictwa 200 oficerów. Formalnie 100 spośród nich zostało zdemobilizowanych ze względu na zaawansowany wiek. Zob. I. Koliński, *Lotnictwo Polski Ludowej...*, s. 384; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 63.

⁴⁵⁹ IPMS, kol. 215/5, *Wojsko Polskie w dyspozycji Sowieców. Okres sprawozdawczy: lato – jesień 1949 r.*, Londyn, grudzień 1949 r., s. 4.

⁴⁶⁰ Tamże, s. 6–8.

3.6.3. Zagadnienia organizacyjne

Polscy analitycy podkreślali, że MON i Dowództwo Wojsk Lądowych były organami centralnymi, wiążącymi wszystkie zagadnienia związane z obroną państwa i obejmującymi zakresem swoich prac następujące zadania:

- planowanie, organizacja i rozmieszczenie wojska w czasie pokoju i wojny,
- powoływanie i pobór do zasadniczej służby wojskowej oraz na ćwiczenia rezerwy,
- planowanie i kierowanie wyszkoleniem bojowym oraz praca polityczno-wychowawcza wszystkich oficerów, podoficerów i szeregowych,
- właściwe wykorzystanie kadr ludzkich w czasie pokoju i w czasie wojny,
- studia nad doskonaleniem uzbrojenia i wyposażenia technicznego,
- wykorzystanie osiągnięć naukowych i technicznych dla celów obrony państwa,
- wszelkiego rodzaju zaopatrzenie i wyposażenie wojska oraz przygotowanie rezerw ludzkich i materiałowych.

Podkreślano, że dane o MON nie są kompletne i stanowią jedynie ogólny zarys. Stwierdzano, że przed utworzeniem Dowództwa Wojsk Lądowych w 1947 r. dowodzenie tym rodzajem wojsk było sprawowane za pośrednictwem Dowództw Okręgów Wojskowych (DOW). Samo MON posiadało ku temu stosowne departamenty: Wyszkożenia Bojowego, Piechoty, Artylerii, Broni Pancерnej, Wojsk Inżynieryjno-Saperskich, Wojsk Łączności, itp. Było to, jak stwierdzono: (...) *podobnie do naszej przedwojennej organizacji Ministerstwa Spraw Wojskowych, ale nie było organu podobnego do naszego przedwojennego Generalnego Inspektoratu, co odbijało się ujemnie na organizacji i kontroli życia i wyszkolenia wojska oraz na ogólnym systemie dowodzenia*⁴⁶¹. Jak ustalono, zadaniem utworzonego Dowództwa Wojsk Lądowych było w pierwszym rządzie odciążenie MON przez przyjęcie zadań wyszkolenia i inspekcji oraz ogólnych funkcji dowodzenia wojskami lądowymi. Dowództwo Wojsk Lądowych przyjęło agendy MON, nie posiadano jednak informacji o stopniu reorganizacji ministerstwa.

Sztab Generalny WP miał być załączkiem Naczelnego Dowództwa na wypadek wojny. W zakres jego prac miały wchodzić:

- całość zagadnień związanych z planowaniem obrony państwa,
- szkolenie wyższych dowódców, sztabów i przygotowanie kadry naukowo-badawczej,
- ustalenie i nadanie literaturze wojskowej operacyjnych i taktycznych zasad doktrynalnych,

⁴⁶¹ Tamże, s. 10.

- studia i wykorzystywanie osiągnięć naukowych i technicznych na potrzeby wojska⁴⁶².

3.6.4. Zmiany w podziale terytorialnym, zmiany i uzupełnienie ordre de bataille

Analitycy w Londynie nie byli pewni liczby okręgów wojskowych, na jakie podzielono obszar Polski. Zakładano, że jest ich cztery, gdyż zlikwidowano okręgi Lubelski i Poznański. Okręg Wojskowy Warszawa miał obejmować województwa: lubelskie, warszawskie, białostockie i olsztyńskie. Okręg Wojskowy „Bydgoszcz” (Pomorski) obejmować miał województwa: szczecińskie, bydgoskie, gdańskie i łódzkie. Okręg Wojskowy „Wrocław” składać się miał z województwa: wrocławskiego, poznańskiego i części śląskiego. Okręg Wojskowy „Kraków” obejmować miał województwa: rzeszowskie, krakowskie, kieleckie oraz część śląskiego. Przypuszczano również, że istnieją dwa obszary administracyjno-morskie: Gdynia i Szczecin⁴⁶³.

3.6.5. Wojska Lotnicze

Nie potwierdzono istnienia związków taktycznych na poziomie dywizji poszczególnych rodzajów lotnictwa⁴⁶⁴. Przypuszczano, że dywizje lotnicze zostały rozwiązane w drugiej połowie 1947 r., a poszczególne pułki lotnicze podlegały bezpośrednio Dowództwu Wojsk Lotniczych. Liczba pułków lotniczych przypuszczalnie była niezmienna. Sygnalizowano, że utworzono prawdopodobnie nową jednostkę lotnictwa morskiego. Otrzymano informacje o programie rozbudowy lotnisk i tworzeniu nowych jednostek. Informowano o zwiększonym

⁴⁶² Tamże, s. 10–11.

⁴⁶³ Do 1949 r. istniało już tylko sześć DOW: I Warszawa (obejmujące województwa warszawskie, olsztyńskie i białostockie), II Bydgoszcz (obejmujące województwa szczecińskie, gdańskie, bydgoskie), III Poznań (obejmujące województwa poznańskie i łódzkie), IV Wrocław (obejmujące województwa katowickie, wrocławskie), V Kraków (obejmujące województwa krakowskie, rzeszowskie), VII Lublin (obejmujące województwa kieleckie i lubelskie). W 1947 r. rozformowano VI Łódź, a w 1949 r. Poznański OW i Lubelski OW. Ostatecznie pozostały cztery OW: I Warszawski, II Pomorski, III Śląski, IV Krakowski. J. Kajetanowicz, *Polskie wojska lądowe...*, s. 148. Zob. J. Babuła, *Wojsko Polskie 1945–1989. Próba analizy operacyjnej*, Warszawa 1998, s. 58–60. Zob. szerzej: L. Grot, *Z dziejów Warszawskiego Okręgu Wojskowego 1945–1970*, Warszawa 1972; *Z dziejów Śląskiego Okręgu Wojskowego*, R. Majewski (red.), Warszawa 1988; A. Karnowski, *Pomorski Okręg Wojskowy 1945–1987. Zarys dziejów*, Warszawa 1989; P. Piotrowski, *Śląski Okręg Wojskowy...*

⁴⁶⁴ W maju 1945 r. lotnictwo WP składało się z 17 pułków lotniczych, w tym 12 bojowych. Po zakończeniu działań wojennych zgodnie z decyzją Sztabu Głównego Wojska Polskiego (od lipca 1945 r. Sztabu Generalnego) zredukowano etaty do 3150 oficerów i 9164 podoficerów i szeregowych. Zasadniczą reorganizację lotnictwa związaną ze stopniowym przejściem na stopę pokojową zakończono w 1946 r. Temu procesowi towarzyszyła wymiana kadry sowieckiej na polską, pospiesznie szkoloną. Wiązało się to z palącym problemem braku przeszkolonej polskiej kadry, szczególnie załóg latających. W dniu 13 III 1947 r. dokonano zmiany etatyzacji i nazwy Dowództwo Lotnictwa Wojska Polskiego na Dowództwo Wojsk Lotniczych. Dnia 31 III 1947 r. dotychczasowy dowódca Lotnictwa WP gen. broni Połynin przekazał swoje obowiązki dotychczasowemu szefowi sztabu gen. bryg. Aleksandrowi Romeyce. W 1947 r. powstał nowy schemat organizacyjny lotnictwa wojskowego, który obowiązywał również w 1949 r.

stanie liczebnym pierwszego rocznika Oficerskiej Szkoły Lotniczej, Technicznej Szkoły Lotniczej oraz utworzeniu Oddziałów Szkolnych Oficerów Rezerwy Wojsk Lotniczych⁴⁶⁵. Stwierdzono również istnienie samodzielnej jednostki budowy lotnisk (budowała ona w 1949 r. lotnisko w Boernerowie pod Warszawą oraz Centrum Badań Lekarskich Lotnictwa)⁴⁶⁶.

3.6.6. Marynarka Wojenna

Polski wywiad wojskowy znał zarys schematu MW. Poza Dowództwem MW zakładano, że Dywizjon Okrętów Podwodnych składał się z trzech okrętów: „Sęp”, „Żbik” i „Ryś”. Również okręt „Wilk” wskazywano jako okręt szkolny, co było niewytłumaczalnym błędem⁴⁶⁷. W odniesieniu do mniejszych jednostek opisywano Flotyllę Ścigaczy składającą z 3 dywizjonów z 16 ścigaczami i 2 kutrami torpedowymi oraz Flotyllę Poławiaczy Min, która również składała się z 3 dywizjonów trałowców (zwanymi także traulerami). W jej skład miało wchodzić 16 traulerów w tym: 4 przedwojenne⁴⁶⁸, 3 amerykańskie⁴⁶⁹ i 9 małych sowieckich. Największym okrętem MW był kontrtorpedowiec „Błyskawica”, który powrócił z Wielkiej Brytanii do kraju w 1947 r. Jednostkami pływającymi były: okręt szkolny,

⁴⁶⁵ W omawianym okresie istniały następujące pułki lotnictwa: 1 Pułk Lotnictwa Myśliwskiego – Nowy Dwór Mazowiecki, 2 Pułk Lotnictwa Myśliwskiego – Kraków, 3 Pułk Lotnictwa Myśliwskiego – Babie Doły (Gdynia) w ramach 1 Dywizji Lotnictwa Myśliwskiego oraz 4 Pułk Lotnictwa Szturmowego – Bydgoszcz, 5 Pułk Lotnictwa Szturmowego – Elbląg, 6 Pułk Lotnictwa Szturmowego – Wrocław (w ramach 2 Dywizji Lotnictwa Szturmowego). Poza tym istniały: 7 Pułk Bombowców Nurkujących – Poznań, Specjalny Pułk Lotniczych – Okęcie oraz wydzielone jednostki: Oficerska Szkoła Lotnicza, Techniczna Szkoła Lotnicza, Centralne Warsztaty Remontowe: „A”, „B1”, „B2”, Centralne Składy Materiałów Technicznych, Centralny Skład Amunicji, Magazyn Przechowywania Samolotów, Centralny Instytut Badań Lotniczo-Lekarskich, Batalion Łączności, Kompania Budowy Lotnisk, Pluton Radionawigacji, Pluton Samochodowy. W latach 1947–1949 opracowano perspektywiczny plan rozwoju lotnictwa. Ze względów finansowych nie była możliwa jego realizacja. Zob. A. Przedpełski, *Lotnictwo Wojska Polskiego 1918–1996*, Warszawa 1997, s. 271–278; I. Koliński, *Lotnictwo Polskiej Ludowej...*, s. 397.

⁴⁶⁶ IPMS, kol. 215/5, *Wojsko Polskie w dyspozycji Sowieców. Okres sprawozdawczy: lato – jesień 1949 r.*, Londyn, grudzień 1949 r., s. 8–9.

⁴⁶⁷ W rzeczywistości w 1949 r. MW dysponowała trzema okrętami podwodnymi: „Ryś”, „Żbik”, „Sęp”, które powróciły ze Szwecji do Gdyni 26 X 1945 r. Odmienne potoczył się los „Wilka”, który przedarł się we wrześniu 1939 r. do Wielkiej Brytanii, ale ze względu na zły stan techniczny i przestarzałą konstrukcję przeniesiono go do rezerwy 2 IV 1942 r. Dnia 28 IX 1946 r. opuszczono na jednostce polskiej banderę. Okręt przekazany Brytyjczykom został przebazowany do Harwich. Dopiero w październiku 1952 r. ORP „Wilk” przeholowano do Gdyni. W 1953 r. uznano go za niezdolnego do służby. W roku następnym został zezłomowany w Stoczni MW w Gdyni. Zob. R. Rochowicz, *Kronika Polskiej Marynarki Wojennej...*, s. 26; W. Zawadzki, *Dzieje MW od 1944...*, s. 47.

⁴⁶⁸ Były nimi: „Czapla”, „Mewa”, „Rybitwa”, „Żuraw”. Zob. C. Ciesielski, W. Pater, J. Przybylski, *Polska Marynarka Wojenna 1918–1980*, Warszawa 1992, s. 162.

⁴⁶⁹ Były to zbudowane w okresie II wojny światowej trzy trałowce: „Delfin”, „Mors”, „Foka”. Zob. C. Ciesielski, W. Pater, J. Przybylski, *Polska Marynarka Wojenna...*, s. 162.

żaglowiec „Iskra”⁴⁷⁰ oraz Dywizjon Pomocniczych Jednostek Pływających. W skład tego ostatniego dywizjonu wchodziły małe tankowce do przewozu słodkiej wody i paliwa, holowniki, monitory pełniące służbę na Odrze oraz motorówki.

Poza jednostkami pływającymi największe znaczenie miało poznanie dyslokacji i siły jednostek brzegowych i lotnictwa MW. W pierwszym przypadku polscy analitycy w swoim opracowaniu informowali o: Oficerskiej Szkole MW, Szkole Specjalistów Morskich oraz Kadrze MW, bez określenia jej liczby i struktury. Jako jednostki wsparcia uznano lotnictwo morskie szacowane na 2–3 jednostki, bez uściślenia, czy jest to dywizjon czy klucz. Innymi jednostkami wsparcia miały być: Morski Batalion Saperów, Batalion Łączności MW, Samodzielny Dywizjon Artylerii Nadbrzeżnej oraz sieć punktów obserwacyjnych MW.

Zidentyfikowano również następujące jednostki: Batalion Gospodarczy, Centralną Składnicę Amunicji, Stocznnię MW oraz Szpital MW. Polski wywiad zidentyfikował następujące porty będące w dyspozycji sił morskich: Gdynia Oksywie, Ustka, Kołobrzeg i Szczecin–Świnoujście. Wspominano ponadto o funkcjonowaniu jeszcze przedwojennej bazy lotnictwa morskiego w Pucku⁴⁷¹ oraz Rejonu Umocnionego Hel⁴⁷².

⁴⁷⁰ „Iskra” powróciła do kraju 2 VII 1948 r. Najtrudniejsza sytuacja wytworzyła się wokół najbardziej wartościowego okrętu polskiego – „Blyskawicy”. Polską banderę zdjęto z niej 28 V 1946 r. Została w tym dniu przejęta przez Admiralicję Brytyjską. Dnia 1 VII 1947 r. ponownie podniesiono polską banderę (kontrolę nad okrętem przejął rząd warszawski). Okręt powrócił do kraju 4 VII 1947 r. Zob. R. Rochowicz, *Kronika Polskiej Marynarki Wojennej...*, s. 26; W. Zawadzki, *Dzieje MW od roku 1944...*, s. 47; M. Twardowski, *ORP Blyskawica – nowe spojrzenie na weterana*, „Morza, Statki i Okręty” 1997, nr 3, s. 42–43.

⁴⁷¹ Załącznikiem wydzielonych formacji lotniczych MW było powołanie we wrześniu 1946 r. dwóch samodzielnych plutonów liczących 44 ludzi mających za zadanie ochronę infrastruktury lotniczej na Wybrzeżu. W styczniu 1947 r. przekazano MW dwa pierwsze samoloty Po-2. Zorganizowano z nich klucz na potrzeby Dowództwa MW z siedzibą w Pucku. W dniu 28 II 1948 r. MON powołało do istnienia Eskadrę Lotnictwa MW. W listopadzie 1949 r. przekształcono ją w 30 Pułk Lotnictwa. Zob. A. Przedpełski, *Lotnictwo Wojska Polskiego...*, s. 277.

⁴⁷² IPMS, kol. 215/5, *Wojsko Polskie w dyspozycji Sowietów. Okres sprawozdawczy: lato – jesień 1949 r.*, Londyn, grudzień 1949 r., s. 9.

Podstawowym dokumentem określającym kierunki rozwoju MW w latach 1946–1949 były *Wytyczne dla rozwoju Marynarki Wojennej na okres lat 1946–1949*, zatwierdzone przez marszałka Rolę-Żymierskiego i szefa Sztabu Generalnego gen. broni Korczyca w dniu 21 VII 1946 r. Naczelne tezy tego dokumentu opierały się na memoriale skierowanym 26 IV 1946 r. przez zastępcę szefa Sztabu Generalnego gen. bryg. Mossora do Naczelnego Dowódcy WP. Główną tezą dokumentu było stwierdzenie, że Polska powinna posiadać silną flotę i lotnictwo morskie, które by: „(...) łącznie z Czerwoną Flotą zapewniły panowanie na Bałtyku. Wielkie i kosztowne jednostki będą tu mniej potrzebne niż liczne mniejsze”. W latach 1946–1948 przyjęto ostatecznie sowiecką strategię wojny morskiej, która aż do połowy lat 50. przyjmowała zasadę, że siły morskie na akwenie zamkniętym będą odgrywać rolę pomocniczą wobec wojsk lądowych. Na bazie tych wytycznych rozpoczęto organizację jednostek. W pierwszej kolejności utworzono dywizjony trałowców: 1 Dywizjon Trałowców (18 I 1946 r.) – na bazie rewindykowanych z Niemiec przedwojennych trałowców, 2 i 3 Dywizjon Trałowców (5 IV 1946 r.) – na bazie niemieckich jednostek przekazanych przez ZSRR. W marcu 1949 r. przyjęto sześcioletni plan rozwoju i dozbrojenia MW, który opierał się na założeniu, że siły morskie będą całkowicie odpowiadać za obronę Wybrzeża. Pod koniec 1949 r. MW posiadała w swoim składzie: Dowództwo i Sztab Główny oraz Kierownictwo Administracyjno-Techniczne. Główną bazą była Gdynia z rejonami: Gdynia, Hel, Westerplatte i Sobieszewo, a bazami pomocniczymi Świnoujście i Kołobrzeg. Flota składała się z 33 jednostek pływających, z których tylko „Blyskawica”, „Sęp” oraz trzy amerykańskie trałowce mogły prowadzić działania

3.6.7. Szkolenie oficerów zawodowych

Akademia Sztabu Generalnego rozpoczęła w 1949 r. trzeci rok studiów, które miał zakończyć się latem 1950 r. Z kraju napływały informacje, że z ZSRR miała powrócić grupa oficerów po trzyletnich wyższych studiach wojskowych. Niepotwierdzone dane mówiły o edukacji w Akademii im. Frunzego i Akademii im. Dzierżyńskiego. Pozyskano również wiadomości o tym, że do wyjazdu do ZSRR przygotowywana jest grupa 100 oficerów, którzy mieli udać się do Moskwy jesienią 1949 r. Podkreślano, że do szkół oficerskich przyjmowani są tylko kandydaci rekomendowani przez organizacje partyjne i zatwierdzone przez organy bezpieczeństwa. Ostatnia promocja oficerska miała składać się z podchorążych o następującym pochodzeniu społecznym: 47 proc. robotniczym, 35 proc. chłopskim i 18 proc. inteligencji pracującej. Jak podkreślano w opracowaniu, przedstawiciele tej ostatniej grupy praktyczne nie mogli wstąpić do szkół oficerskich bez silnego wsparcia organizacji partyjnych⁴⁷³.

3.6.8. Pozycja w wojsku Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i Związku Młodzieży Polskiej

W opracowaniu podkreślano, że kongres połączeniowy PPR i PPS był momentem przełomowym dla funkcjonowania partii komunistycznej w szeregach WP, do tego momentu partia nie była bowiem organem oficjalnym w wojsku, a przekonania polityczne poszczególnych oficerów uważano za ich sprawę prywatną. Z chwilą powstania PZPR

na otwartym morzu. Lotnictwo tworzył 30 Pułk Lotnictwa MW składający się z eskadry z Wicka Morskiego i Słupska oraz lotniskami w Pucku, Słupsku, Wicku Morskim i Dziwnowie. Istniały już wówczas dwie baterie artylerii nadbrzeżnej w Redłowie i Helu, budowano baterię w Jasnogrodzie i rozpoczęto wstępne prace przygotowawcze do utworzenia trzech baterii w Kołobrzegu, Ustce i Rozewiu. Istniały również Oficerska Szkoła Marynarki Wojennej i Szkoła Podoficerów Zawodowych. Na dzień 1 X 1949 r. stan MW liczył: 795 oficerów, 1253 podoficerów, 312 podchorążych, 3353 marynarzy. Zob. C. Ciesielski, W. Pater, J. Przybylski, *Polska Marynarka Wojenna...*, s. 170–173; G. Piwnicki, B. Zalewski, *Powstanie i rozwój Polskiej Marynarki Wojennej w latach 1945–1989*, w: *Polska wojskowa polityka morska od X do końca XX wieku*, Piwnicki G., Zalewski B. (red.), Gdynia 2002, s. 159–178; W. Radziszewski, *Marynarka Wojenna w latach 1945–1949*, Gdańsk 1976, s. 70–73; J. Poksiński, *Memorial generała brygady Stefana Mossora do naczelnego Dowódcy Wojska Polskiego z 19.VII.1946 r. w sprawie koncepcji obrony Wybrzeża i rozwoju Marynarki Wojennej*, „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej” 1985, nr 9, s. 109.

⁴⁷³ IPMS, kol. 215/5, *Wojsko Polskie w dyspozycji Sowieców. Okres sprawozdawczy: lato – jesień 1949 r.*, Londyn, grudzień 1949 r., s. 16. Na temat korpusu oficerskiego IWP zob. J. Graczyk, *Przeobrażenia społeczne w korpusie oficerskim LWP (1944–1969)*, Warszawa 1969; F. Kusiak, *Oficerowie piechoty, wojsk pancernych i zmechanizowanych Śląskiego Okręgu Wojskowego w latach 1945–1961*, Warszawa 1999; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*

organizacja partyjna oficjalnie zaistniała w wojsku⁴⁷⁴. Jej funkcjonowanie określały następujące zasady:

(...)

- walka o wysoki autorytet dowódcy jest jednym z najważniejszych zadań aparatu polityczno-wychowawczego i organizacji partyjnej. Organizacja partyjna jest podporą i najbliższym pomocnikiem dowódcy,
- dowódca posługuje się rozkazem, a organizacja partyjna oddziałuje argumentami politycznymi, zwartością polityczną, świadomością i ofiarnością swych członków, a więc działa środkami wychowawczymi,
- oddziałowa i podstawowa organizacja partyjna, a także komitet partyjny nie mogą omawiać służbowej działalności dowódcy, nie mają prawa żądać od niego sprawozdań ze służbowej działalności ani dawać mu poleceń dotyczących jego funkcji dowódczych. Podwładnym członkom partii nie wolno na zebraniach organizacji partyjnej krytykować rozkazów i zarządzeń dowódcy,
- dowódca nie rozkazuje organizacji partyjnej, ale odwołuje się do świadomości jej członków – zwraca się z prośbą,
- aparat polityczno-wychowawczy winien pomagać dowódcy,
- praca organizacji partyjnej winna być ściśle związana z zadaniami szkoleniowymi jednostki,

⁴⁷⁴ Członkostwo w PZPR – jawna działalność PZPR w IWP została zapoczątkowana w lutym 1949 r. Wcześniej zgodnie z postanowieniem KC WKP(b) z 3 IV 1944 r. komisje partyjne zostały zobowiązane do przejścia dokumentów od członków partii i kandydatów przechodzących z Armii Czerwonej do IWP. Postanowieniem zostali objęci również członkowie Komsomołu. Faktycznie skutkowało to zawieszeniem członkostwa w sowieckiej kompartii. Ta sprawa została uregulowana dopiero 21 VII 1951 r., kiedy Stalin osobiście wydał decyzję, na podstawie której członkowie i kandydaci WKP(b) byli czasowo ewidencjonowani jako członkowie PZPR. Brak rozwiązań formalnych nie przeszkadzał sowieckim dowódcom IWP zajmować wysokich stanowisk w PZPR. Już bowiem podczas I Zjazdu PZPR (15–21 XII 1948 r.) członkiem KC został wybrany gen. broni Korczyc. Podczas II Plenum KC PZPR (21–21 IV 1949 r.) członkiem KC został gen. broni Popławski, podczas III Plenum (11–13 XI 1949 r.) zaś do tego gremium dołączył marszałek Rokossowski. Nieco inaczej wyglądała sytuacja z członkami PPR, do których należeli wieloletni działacze komunistyczni, m.in. członek Biura Politycznego KC PPR gen. dyw. Spychalski czy neofita gen. dyw. Mossor. Na mocy rozkazu nr 8 ND IWP zabroniono oficerom przynależności do jakichkolwiek organizacji. Jednak już 22 XI 1944 r. KC PPR wydał okólnik o skierowaniu 500 członków PPR do szkoły oficerów polityczno-wychowawczych i skierowaniu 10 tys. robotników do szkół oficerskich i podoficerskich. Apolityczność armii od początku była fikcją, co w skali masowej pokazało „ochranianie” przez wojsko tzw. referendum ludowego w 1946 r. oraz spektakularne usunięcie ze służby gen. bryg. Mieczysława Boruty-Spiechowicza. Oficerowie byli także posłami z ramienia partii „demokratycznych”. W 1947 r. w ławach Sejmu Ustawodawczego zasiadło ośmiu generałów, w tym dwóch wywodzących się z Armii Czerwonej. Centralny Komitet Wykonawczy PPS również zabiegał o ustalenie klucza partyjnego przy obsadzaniu stanowisk w wojsku oraz o skierowanie do szkół oficerskich osób z Organizacji Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego. Działania te były paraliżowane przez komunistów. Zob. J. Pałka, *General Stefan Mossor...*, s. 181; E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 97–100; P. Wieczorkiewicz, *Z historii Ludowego Wojska Polskiego...*, s. 154–155; K. Frontczak, *Siły zbrojne Polski Ludowej...*, s. 100–101.

- owocne i systematyczne współdziałanie dowódcy, aparatu polityczno-wychowawczego i organizacji partyjnej, oparte na wzajemnym zrozumieniu, przyczyni się do wzrostu spoiwości wojska, jego gotowości bojowej i do podniesienia autorytetu dowódcy⁴⁷⁵.

W opracowaniu podkreślano, że praktyka odbiegała zasadniczo od nakreślonych zasad, ponieważ całość aparatu politycznego należała do partii i była siłą decydującą w wojsku, dyktującą dowódcom zasadniczą linię postępowania. Powołując się na wystąpienie Bieruta na plenum KC PZPR z kwietnia 1949 r., w którym przywódca partyjny stwierdził m.in.: *Trzeba więcej niż dotychczas poświęcać uwagi zagadnieniom obronności, zagadnieniom wojska, zagadnieniom naszej kadry wojskowej i przemysłu zbrojeniowego*, londyńscy analitycy doszli do przekonania, że rozpoczął się dla PZPR czas walki o panowanie nad armią⁴⁷⁶.

3.6.9 Morale wojska

Stosunek społeczeństwa do wojska oceniano jako dobry i serdeczny. Jak podkreślano: (...) *szeregowiec w mundurze polskim, chodź (sic!) z orzelkiem bez korony na czapce jest bliski dla każdego Polaka, który darzy go dużą sympatią – podświadomie i bezwiednie*⁴⁷⁷. Inaczej wyglądały relacje z kadrą oficerską. Społeczeństwo nie miało zaufania do oficerów, ci natomiast stronili od społeczeństwa, z którym nie utrzymywali żadnych kontaktów na płaszczyźnie towarzyskiej i kulturalnej. Ludność cywilna ignorowała oficerów, o których było wiadomo, że są z pochodzenia Sowieci. W samej kadrze oficerskiej panowały złe nastroje. Zarysował się bowiem wyraźny podział na członków partii i bezpartyjnych. Pierwsza grupa, w tym czasie jeszcze mniejszościowa, miała zapewnione perspektywy szybkiego awansu i swobodny dostęp do fachowej wiedzy. Druga była pod tym względem wyraźnie pomijana, oceniano ją jako element niepewny, oportunistyczny, a nawet wrogi i skazany na eliminację z wojska w miarę napływu kadr partyjnych. Co zrozumiałe, taka sytuacja budziła niepewność wśród kadry bezpartyjnej, która pełniła służbę niechętnie, pod wyraźnym przymusem i kontrolą aparatu politycznego. Co ciekawe, polscy oficerowie w Londynie, na podstawie doniesień z kraju, doszli do przekonania, że również oficerowie partyjni, zwłaszcza wyżsi stopniem, odczuwali stan niepewności wynikający z walką

⁴⁷⁵ IPMS, kol. 215/5, *Wojsko Polskie w dyspozycji Sowieci. Okres sprawozdawczy: lato – jesień 1949 r.*, Londyn, grudzień 1949 r., s. 18–19.

⁴⁷⁶ Tamże, s. 19.

⁴⁷⁷ Tamże, s. 21.

w szeregach PZPR z „odchyleniem prawicowo-nacjonalistycznym”. Zwłaszcza sprawa gen. dyw. Spychalskiego rzutowała na kadre polityczno-wychowawczą, która obawiała się ich identyfikacji z linią Gomułki i gen. dyw. Spychalskiego. Sprawę zaostrzał fakt, że wielu oficerów polityczno-wychowawczych w przeszłości domagało się odwołania oficerów sowieckich, co traktowano w 1949 r. jako jawne szkodnictwo.

Zauważono, że przeciętny oficer był przemęczony zarówno służbą, jak i pracą pozasłużbową. Obowiązkowe zajęcia polityczne, praca w klubach oficerskich, kołach prac społecznych, ZMP, w ruchu łączności fabryk ze wsią i inne podobne zajęcia okazały się bardzo wyczerpujące. W wielu jednostkach oficer nie mógł nawet pójść do szpitala lub stomatologa z obawy przed zarzutem uchylania się od służby.

Podobnie wyglądała kwestia życia prywatnego. Oficerowie nie mieli swobody w wyborze partnerki życiowej, ponieważ dowódca i organizacja partyjna badała pochodzenie klasowe przyszłej żony. Same małżonki oficerów musiały zaś brać czynny udział w zebraniach kół Ligi Kobiet. Na miejscu zakwaterowania czynnikiem kontrolnym był Komitet Blokowy, który dokonywał kontroli zużycia prądu, węgla oraz interesował się osobami odwiedzającymi określoną rodzinę. Zauważono, że „Informacja Wojskowa” posiadała nawet najbardziej szczegółowe dane dotyczące życia poszczególnych oficerów i ich rodzin, nie wyłączając kwestii intymnych. Stwierdzono, że wobec takiej presji i trudu dnia powszedniego kadra niejednokrotnie szukała ukojenia w alkoholu⁴⁷⁸.

3.6.10. Zagadnienia materiałowe i sprzętowe

Z informacji napływających z kraju wynikało, że w oddziałach w dalszym ciągu brakowało broni, amunicji i sprzętu do szkolenia. W celu prowadzenia zajęć budowano makiety dział przeciwpancernych, karabinów i karabinów maszynowych. Sprzęt będący na wyposażeniu był przestarzały i pochodził z okresu wojny, co wiązało się z dużą awaryjnością. Uzupelnienie przychodziło nieregularnie i w ilościach dalece niewystarczających.

Podkreślano jednocześnie, że następował regularny wzrost poziomu zmotoryzowania wojska. Systematycznie przygotowywano kadry do mającej szybko nastąpić motoryzacji wojska. Na dowód tego przytaczano wiadomości o istnieniu wydzielonej służby samochodowej. W MON istniał Departament Służby Samochodowej. Działała również Oficerska Szkoła Samochodowa, a przy niej Szkoła Podoficerska. We wszystkich szkołach poszczególnych rodzajów broni podchorążowie przechodzili kursy kierowców i konserwacji

⁴⁷⁸ Tamże, s. 22.

wozów. Oceniano, że trakcję motorową miały już w tym czasie: całość artylerii dyspozycyjnej i dywizyjnej, tabory dywizyjne oraz niewielka część taborów pułków piechoty. W większym stopniu zmotoryzowane miały być jednostki łączności i saperów. Całkowicie zmotoryzowane były jednostki KBW⁴⁷⁹.

3.6.11. Przemysł zbrojeniowy

Przemysł lotniczy miał pracować tylko na potrzeby sportu (produkowano samoloty sportowe konstrukcji powojennej) oraz budowano szybowce. W polskiej dyspozycji miały się znajdować: Lotnicze Zakłady Doświadczalne w Łodzi, Zakłady Lotnicze w Mielcu, Instytut Szybownictwa w Bielsku-Białej. Jak podkreślano, poniemieckie fabryki produkowały silniki i osprzęt lotniczy wyłącznie na potrzeby ZSRR⁴⁸⁰.

Wojskowe Zakłady Motoryzacyjne w Siemianowicach prawdopodobnie wykonywały głównie naprawy samochodów i czołgów. Miał się tam również odbywać montaż czołgów dla ZSRR prowadzony częściowo pod sowieckim nadzorem. Państwowe Zakłady Przemysłu Motoryzacyjnego miały pracować wyłącznie na potrzeby cywilne. Informowano, że produkowano polskie konstrukcje: samochody ciężarowe Star-20, traktory Ursus, motocykle małolitrażowe SHL oraz części zapasowe do samochodów zagranicznych w Stalowej Woli. Informowano o budowie fabryki polskich samochodów osobowych na Żeraniu. Pozyskano informację, że w dawnych zakładach Gerlacha w Warszawie przy ulicy Józefa Bema są produkowane pistolety TT i pistolety maszynowe pepesza. Pistolety kierowano do jednostek KBW i MO, „pepesze” zaś pakowano w skrzynie i wysyłano koleją w nieznanym kierunku. Produkcja odbywała się na trzy zmiany pod sowieckim nadzorem.

Pozyskano również dane o następujących zakładach zbrojeniowych:

- Radom – fabryka karabinów produkująca karabiny maszynowe, karabiny bojowe i karabiny sportowe,
- Stalowa Wola – planowane rozpoczęcie produkcji dział okrętowych i artylerii nadbrzeżnej, zakończone na fazie uruchamiania produkcji,

⁴⁷⁹ Tamże, s. 27–28. Zagadnienia materiałowe armii znajdowały się w gestii III wiceministra MON gen. Piotra Jaroszewicza. Według MON do września 1946 r. IWP otrzymało z ZSRR 8 tys. samochodów, tyle samo było niemieckich, a amerykańskich – 112. Na temat problemów z przejściem armii na trakcję samochodową zob. szerzej: K. Frontczak, *Sily zbrojne Polski Ludowej...*, s. 393–397.

⁴⁸⁰ Przykładem przejścia polskich podmiotów gospodarczych przez Armię Czerwoną było zajęcie w sierpniu 1944 r. Państwowych Zakładów Lotniczych w Rzeszowie produkujących w czasie wojny podzespoły do pocisków V1 i rakiet V2. Zostały one przejęte przez administrację sowiecką i wznowiły przeprofilowaną produkcję na potrzeby Armii Czerwonej. Taka sama sytuacja miała miejsce w Mielcu, gdzie administracja polska przejęła fabrykę w sierpniu 1945 r. Zob. I. Koliński, *Lotnictwo Polski Ludowej...*, s. 432–424.

- Starachowice – produkcja dział artyleryjskich,
- Skarżysko-Kamienna – miała tam ruszyć produkcja amunicji małokalibrowej i granatów. Fabryka pracowała na trzy zmiany i miała zatrudnić 2 tys. ludzi,
- Pionki – produkcja amunicji i materiałów wybuchowych. Produkcja odbywała się na trzy zmiany,
- Dzierżonów – fabryka aparatów hydroakustycznych dla okrętów podwodnych (w oryginale „aparaty podsłuchowe dla łodzi podwodnych”). Zatrudniała ona 3 tys. pracowników.

Informowano również, że na terenie miasta znajduje się fabryka lamp radiowych, jednak nie posiadano na ten temat bliższych danych. Podkreślano także, że na terenach Ziemi Odzyskanych pracowało wiele poniemieckich fabryk zbrojeniowych, których produkcja odbywała się na potrzeby ZSRR i pod ścisłym sowieckim nadzorem. Mieli być w nich zatrudnieni Niemcy całkowicie odizolowani od społeczności polskiej i znajdujący się pod ścisłym nadzorem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (ros. Министерство Внутренних Дел)⁴⁸¹.

⁴⁸¹ IPMS, kol. 215/5, *Wojsko Polskie w dyspozycji Sowietów. Okres sprawozdawczy: lato – jesień 1949 r.*, Londyn, grudzień 1949 r., s. 28–29.

Literatura dotycząca przemysłu zbrojeniowego z okresu PRL pozwala na precyzyjną weryfikację danych oraz ocen polskich analityków z Londynu. Polski przemysł zbrojeniowy w latach 1945–1949 składał się z dwóch zróżnicowanych okresów. Pierwszy to lata 1945–1946, kiedy oceniano straty, ewidencjonowano pozostałe wyposażenie, starano się odzyskać utracone maszyny i urządzenia oraz podejmowano pierwsze zadania produkcyjne. Okres drugi to czas realizacji planu trzyletniego 1947–1949.

Już na jednym z pierwszych posiedzeń TRJN podjęto decyzję o odtworzeniu przemysłu zbrojeniowego według następujących założeń: zakłady Hipolita Cegielskiego w Poznaniu – masowa produkcja pistoletów maszynowych wz. 1943 i pistoletów TT; Zakłady Południowe w Stalowej Woli – uruchomienie produkcji luf do dział kal. 76 mm wz. 1942 wraz z oporopowrotnnikami; Państwowa Fabryka Amunicji w Skarżysku – produkcja nabojęw do karabinu wz. 1944 oraz nabojęw do pistoletów maszynowych wz. 1941 i wz. 1943 do miliona sztuk miesięcznie; fabryka prochu i materiałów wybuchowych w Pionkach – produkcja prochu i trotylu; fabryka karabinów w Radomiu – produkcja karabinów wz. 1944 (7 tys. sztuk miesięcznie); Fabryka „Granat” w Kielcach – produkcja granatów ręcznych z zapalnikami; Polskie Zakłady Optyczne w Warszawie – lunety, lunety nożycowe.

Przez cały 1948 r. nadal uzupełniano braki w uzbrojeniu, częściowo w przemyśle krajowym, a częściowo przez zakupy zagraniczne, głównie w ZSRR. W 1949 r. podjęto działania mające na celu wdrożenie nowych projektów produkcyjnych w przeciwieństwie do wcześniejszych lat, kiedy starano się zasadniczo tylko udoskonalać dotychczasową produkcję.

W latach 1945–1949 WP posiadało uzbrojenie prawie wyłącznie sowieckie pochodzące z demobilu, często w złym stanie technicznym. Strona polska była jednak zmuszona płacić za nie jak za nowy sprzęt. Takim stanowi rzeczy sprzyjało to, że umowy ze strony polskiej podpisywali Rosjanie służący w WP. W marcu 1948 r. rząd sowiecki udzielił stronie polskiej pierwsze licencje na produkcję niektórych rodzajów broni, co stanowiło duży skok jakościowy. W czerwcu tego samego roku MON zwróciło się do ministra obrony Czechosłowacji gen. Ludwika Svobody o przeprowadzenie pertraktacji dotyczących szeroko rozumianej współpracy technologiczno-przemysłowej, do której jednak nigdy nie doszło. Zob. Z. Kazimierski, *Odbudowa polskiego przemysłu zbrojeniowego 1945–1949*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2003, nr 3, s. 81–96; K. Frontczak, *Sily zbrojne Polski Ludowej...*, s. 388–390. Na temat produkcji lotniczej zob. szerzej: I. Koliński, *Lotnictwo*

3.6.12. Zagadnienie bezpieczeństwa wewnętrznego wojska – „Informacja Wojskowa”

Sztab polski w Londynie posiadał w 1949 r. informacje, że na szczeblu centralnym istnieje GZI oraz Oddział II Sztabu Generalnego, przy czym nie była możliwa weryfikacja, czy obie instytucje funkcjonują równolegle czy też GZI WP jest częścią składową II Oddziału. Wsuwano także hipotezę, że GZI i Oddział II to jedna i ta sama struktura znana pod dwiema nazwami.

Oceniano jednak jednoznacznie, że wewnątrz wojska działa „Informacja Wojskowa”, której zadaniem jest (...) *stanie na straży bezpieczeństwa wewnętrznego wojska*. Posiadała ona swoje komórki organizacyjne na wszystkich szczeblach organizacji wojska, rozporządzała specjalnie wyszkolonym personelem wraz z siecią informatorów oraz współpracowała z organami MBP i sądownictwem wojskowym. „Informacja Wojskowa” kontrolowała całość życia wojska, nie wyłączając działalności PZPR.

• Zasady pracy oficerów „Informacji Wojskowej” w jednostkach wojskowych

Stanowiska oficerów GZI, jak podkreślano, istniały na szczeblu pułku, samodzielnego batalionu, dywizjonu lub nawet samodzielnej kompanii. Przełożonym oficerów „Informacji Wojskowej” poszczególnych jednostek był szef Oddziału Informacji wielkich jednostek lub szef Wydziału GZI DOW, w przypadku gdy jednostka podlegała bezpośrednio DOW. Oficerowie GZI pracowali przy pomocy informatorów: oficerów, podoficerów i szeregowych. Żołnierze przekazywali informacje dające obraz całokształtu życia i nastrojów oddziałów. Istnieli również płatni informatorzy cywilni, którzy kontrolowali kontakty żołnierzy ze społeczeństwem, przekazując również dane o postawie społeczeństwa wobec wojska. Przypuszczano, że oficer „Informacji Wojskowej” mógł mieć za zgodą dowódcy jednostki prawo do aresztowania każdego podejrzanego bez względu na stopień⁴⁸².

• Schemat sieci „Informacji Wojskowej” według wywiadu wojskowego

Główny Zarząd Informacji miał funkcjonować w ramach Sztabu Generalnego WP. Podlegały mu wydziały GZI instytucji centralnych i jednostek im podległych oraz lotne grupy kontrolne. Kolejnym szczeblem organizacyjnym był Zarząd Informacji Dowództwa Wojsk Lądowych, któremu podlegały Wydziały „Informacji Wojskowej” DOW, im zaś Oddziały Informacji

Polski Ludowej..., s. 421–427; J. Babiejczuk, J. Grzegorzewski, *Polski przemysł lotniczy*, Warszawa 1974; T. Sołtyk, *Polska myśl techniczna w lotnictwie 1919–1939 i 1945–1965*, Warszawa 1983.

⁴⁸² IPMS, kol. 215/5, *Wojsko Polskie w dyspozycji Sowieców. Okres sprawozdawczy: lato – jesień 1949 r.*, Londyn, grudzień 1949 r., s. 12.

wielkich jednostek, brygad i samodzielnych jednostek. Kolejnym niższym ogniwem organizacyjnym byli już bezpośrednio poszczególni oficerowie GZI kierujący siecią agenturalną. Istniały również zarządy „Informacji Wojskowej” Wojsk Lotniczych oraz MW. Obie jednostki miały dwa ogniwa niższe, tj. oficerów GZI, ci zaś jak w przypadku wojsk lądowych – sieci informatorów.

Poszczególne zarządy „Informacji Wojskowej”: Wojsk Lądowych, Wojsk Lotniczych i MW współpracowały ze sobą i z Wydziałami „Informacji Wojskowej” DOW tworzyły szczerłą sieć kontroli wojska⁴⁸³.

3.6.13. Rozpoznanie struktur Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego – wrzesień 1946 roku

Stopień rozpracowania obsady kadrowej MBP szczebla centralnego oraz kierowniczych stanowisk szczebla wojewódzkiego przez polski wywiad był znaczący. We wrześniu 1946 r.

⁴⁸³ Tamże, s. 13.

W dniu 1 III 1949 r. „Informacja Wojskowa” posiadała 854 etaty oficerskie, spośród których obsadzonych było 759. Spośród nich 728 to oficerowie polscy. Gros kadry oficerskiej zawierało się w przedziale wiekowym 23–33 lata. W sumie 643 oficerów, co stanowiło 88,3 proc. kadry. Stan wykształcenia polskiej kadry oficerskiej „Informacji Wojskowej” przedstawiał się następująco: wykształcenie podstawowe – 223 (30,6 proc.), nie ukończyło gimnazjum – 260 (35,7 proc.), ukończone gimnazjum – 130 (17,8 proc.), nie ukończyło liceum – 21 (2,8 proc.), ukończyło liceum – 61 (8,3 proc.), nie ukończyło studiów wyższych – 27 (3,7 proc.), ukończone studia wyższe – 6 (0,8 proc.).

W przedstawionej grupie 728 oficerów 519 (71,3 proc.) było absolwentami szkół oficerskich, w tym 323 ukończyło Oficerską Szkołę Informacji (62,2 proc.). Zdarzały się przypadki kończenia dwóch szkół oficerskich, najczęściej Oficerskiej Szkoły Polityczno-Wychowawczej i Oficerskiej Szkoły Informacji. Przy naborze do tej drugiej obowiązywał klucz klasowy.

Proces szkolenia oficerów „Informacji Wojskowej” na przestrzeni lat 1945–1949 często się zmieniał. Jednak jego cechą wspólną był krótki, a nawet bardzo krótki okres kształcenia. Było to szczególnie widoczne w początkowym okresie tworzenia się organów bezpieczeństwa wojskowego. Po zakończeniu działań wojennych nastąpił odpływ oficerów sowieckich. Skutkowało to zastępowaniem w GZI oficerów sowieckich, których pozostało 31 na dzień 1 III 1949 r. (4 proc.), przez polskich odpowiedników. W strukturach centralnych GZI proces zmian wyglądał następująco:

- szefowie GZI: płk Piotr Kozusko zastąpiony przez płk. Jana Rutkowskiego, następnie zaś płk. Stefana Kuhla,
- zastępca szefa GZI: płk Poniedziałnikow i płk Bycan zastąpieni przez płk. Anatola Fejgina i płk. Eugeniusza Nadarzyńskiego,
- szef Wydziału (Oddziału) I: płk Władimir Curanow zastąpiony przez płk. Aleksandra Kokoszyna,
- szef Wydziału (Oddziału) II: płk Adam Gajewski zastąpiony przez płk. Ignacego Krzemienia,
- szef Wydziału (Oddziału) III: płk Mikołaj Prystupa zastąpiony przez płk. Jerzego Fonkowicza,
- szef Wydziału (Oddziału) IV: płk Sergiusz Makowski zastąpiony przez płk. Władysława Kochana,
- szef Wydziału (Oddziału) V: płk Zajaszniukow zastąpiony przez ppłk. Wincentego Klupińskiego.

Cechą charakterystyczną tych zmian było obsadzenie stanowisk szefów oddziałów przez oficerów polskich pochodzenia żydowskiego. Wyjątkiem od tej zasady okazał się tylko jeden Polak – płk Władysław Kochan. Zob. Z. Pałski, *Kadra Oficerska Organów Informacji Wojskowej*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2005, nr 4, s. 133–154. W każdym OW istniał Okręgowy Zarząd Informacji, przy dywizjach, garnizonach oraz w WOP działały zaś wydziały lub sekcje „Informacji Wojskowej”, a w MW i Siłach Powietrznych jej wydzielone struktury. Na temat jej działalności zob. W. Tkaczew, *Powstanie i działalność organów Informacji Wojska Polskiego*, Warszawa 1994; J. Poksiński, *Victis honos...*; tenże, „TUN”...; L. Pawlikowicz, *Tajny front zimnej wojny...*; P. Semków, *Informacja Marynarki Wojennej w latach 1945–1957*, Warszawa 2006.

powstał dokument *Obsada personalna na stanowiskach kierowniczych w kraju*⁴⁸⁴, zawierający m.in. podstawowe informacje dotyczące poszczególnych osób w MBP, w tym 48 nazwisk z centrali, 31 z poszczególnych województw, w tym oficerów NKWD, oraz 15 nazwisk z Samodzielnego Biura Ochrony Rządu. Dane uzyskane od listopada 1945 r. do sierpnia 1946 r. obejmowały: narodowość, przynależność partyjną, ewentualną przeszłość organizacyjną z okresu wojny. Każdy egzemplarz dokumentu posiadał indywidualny numer identyfikacyjny. Z uwagi na kluczowe treści tam zawarte dane osobowe zostały przedstawione w niniejszej pracy oraz zweryfikowane ze współczesnymi wynikami badań nad tym zagadnieniem. Za datę końcową badanego okresu przyjęto sierpień 1946 r., kiedy uzyskano ostatnie informacje wchodzące do opracowania.

3.6.14. Sytuacja w kraju w 1949 roku według ocen analityków Sztabu Głównego

W ocenie polskich sztabowców pracujących w Londynie w tym czasie w Polsce wśród ludności cywilnej dał się zauważyć spadek nastrojów i wzrost ogólnego przygnębienia. Ten proces był również dostrzegalny w wojsku. Jako powód takiego stanu rzeczy podawano powstanie sowieckiej bomby atomowej, upadek Republiki Chińskiej oraz dewaluację funta szterlinga. Oceniano, że w najbliższym czasie należy spodziewać się serii procesów o szpiegostwo. Wymieniano w tym kontekście Alfreda Jaroszewicza i Włodzimierza Lechowicza⁴⁸⁵ oraz francuskie placówki konsularne w Wrocławiu i Szczecinie oraz ewentualnie konsulatu w Warszawie.

⁴⁸⁴ Z uwagi na wielkość i formę tego dokumentu jego część stanowi załącznik nr 2/A i 2/B do niniejszej pracy. Ten dokument został również odnaleziony w Towarzystwie Historyczno-Literackim w Bibliotece Polskiej w Paryżu, akc. 7021. Zob. S. Łukasiewicz, *Wywiad cywilny PRL wobec polskiej emigracji na Zachodzie – przegląd struktur i kierunków działania do początku lat sześćdziesiątych*, w: *Tajny oręż czy ofiary zimnej wojny. Emigracje polityczne z Europy Środkowej i Wschodniej*, S. Łukasiewicz (red.), Lublin–Warszawa 2010, s. 160–161.

⁴⁸⁵ Włodzimierz Lechowicz (1911–1986) – Polak, ukończył polonistykę na Uniwersytecie Warszawskim w 1936 r., od 1933 r. pracował w Dowództwie Okręgu Korpusu nr I w Samodzielnym Referacie Informacyjnym, będąc jednocześnie agentem sowieckiego wywiadu. Od 1942 r. w konspiracyjnych władzach Stronnictwa Demokratycznego, od 1943 r. naczelnik Urzędu Śledczego Państwowego Korpusu Bezpieczeństwa. W tym okresie był oficerem wywiadu GL i agentem komunistycznym w strukturach Delegatury Rządu. Odegrał kluczową rolę w sformułowaniu memoriału z lipca 1945 r. skierowanego do płk. J. Rzepeckiego, w którym domagał się wraz z Zygmuntem Kapitaniakiem i Kazimierzem Moczarskim „(...) stwierdzenia w formie rozkazu, że wszelka walka zbrojna w kraju w sytuacji obecnej jest działaniem bezużytecznie osłabiającym naród”. Te działania były inspirowane przez komunistów. Lechowicza instruowali w tej sprawie Gomułka i Spychalski. Od 1945 r. piastował funkcję posła KRN i dyrektora Departamentu Osiedleńczego w Ministerstwie Ziemi Odzyskanych, następnie mianowany ministrem aprowizacji. Aresztowany w październiku 1948 r., przeszedł bardzo ciężkie śledztwo. Uwolniono go w 1956 r. Piastował wiele prominentnych stanowisk, m.in. wiceprzewodniczącego Stronnictwa Demokratycznego i wiceprzewodniczącego Związku Bojowników o Wolność i Demokrację, był również ambasadorem PRL w Holandii. Zob. G. Mazur, *Biuro Informacji i Propagandy SZP–ZWZ–AK 1939–1945*, Warszawa 1987, s. 387–388; W. Pasek, *Bolesława Kontryma...*, s. 140

Szeroko nagłaśnianą przez krajowe media działalność sabotażową oceniano w Londynie jako działanie propagandowe. Wykazywano, że 30 proc. akcji sabotażowych to działania mające na celu ukrycie nadużyć, 60 proc. miało być skutkiem rabunkowej gospodarki oraz przemęczenia robotników, 10 proc. kwalifikowano jako rzeczywiste akty sabotażu. Jako sprawców wskazywano Niemców wrogo ustosunkowanych do Polski oraz Polaków wybitnie nieprzychylnie nastawionych do reżimu. W tym ostatnim przypadku sabotaż miał być dokonywany przede wszystkim na mieniu wywożonym do ZSRR.

Podkreślano, że w okresie letnim na terenie całego kraju miały miejsce manewry oddziałów KBW połączone z akcją oczyszczania terenu z oddziałów leśnych i poszukiwaniem broni. W wielu przypadkach z jednostkami KBW i UB współpracowała ludność wiejska. Jej postępowanie miało wynikać z kryzysu panującego w oddziałach leśnych. Był skutkiem braku pomocy w zaopatrzeniu ze strony wsi. Stwierdzono, że oddziały podziemia „poszły na drogę bandytyzmu”⁴⁸⁶. Sytuację w oddziałach „unikających bandytyzmu” określano jako tragiczną: (...) *brak żywności, broni, amunicji, umundurowania, środków pieniężnych, choroby. Ludzie są zmęczeni długim pobytem w lesie*⁴⁸⁷. Jak podkreślano, oprócz oddziałów leśnych grasowały zwykłe bandy rabunkowe, które swoje działania maskowały napadami o charakterze politycznym. Czyniły to w celu pozyskania sympatii ludności, jednak bezskutecznie, gdyż były one zniechęczone przez społeczeństwo. Stwierdzano (...) *wybitne osłabienie działalności organizacji podziemnych, zwłaszcza akcji propagandowych*. Tłumaczono to brakiem środków na działalność organizacyjną oraz dokładnym rozpracowaniem terenu przez organy bezpieczeństwa⁴⁸⁸.

Zaobserwowano dalsze zacieśnianie ochrony tajemnicy wojskowej i znaczny spadek napływu z kraju informacji o charakterze wojskowym. Zmiany na stanowisku ministra obrony narodowej i I wiceministra oceniano jako wzmocnienie „linii partii” w wojsku i przejaw trwałego powiązania IWP z Armią Radziecką. Organizacje partyjne stały się decydującym czynnikiem w wojsku i podporządkowały sobie oficerów bezpartyjnych. Zaobserwowano usuwanie z armii oficerów przedwojennych i prognozowano narastanie tego procesu. Zwracano uwagę na to, że szkolenie polityczne prowadzono nawet kosztem szkolenia liniowego, jego celem zaś miało być wzbudzenie nienawiści do Zachodu. W ocenach

i 148; J. Wilamowski, *Piętno zdrady*, Warszawa 2003, s. 109–111; P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza...*, s. 210 i 402.

⁴⁸⁶ IPMS, kol. 215/5, *Wojsko Polskie w dyspozycji Sowieców. Okres sprawozdawczy: lato – jesień 1949 r.*, Londyn, grudzień 1949 r., s. 29.

⁴⁸⁷ Tamże, s. 29.

⁴⁸⁸ Tamże.

końcowych podkreślano, że (...) *Wojsko wydaje się zdawać sobie sprawę z istoty następujących przemian i postępu sowietyzacji. Wydaje się, że odporność szeregowych na propagandę reżimu jest duża*⁴⁸⁹.

⁴⁸⁹ Tamże, s. 31–32. Ocena polskich analityków w Londynie pokrywała się ze stanem faktycznym. Świadczy o tym treść dokumentu: Centralne Archiwum Wojskowe, IV.112/183, *Notatka służbowa o nastrojach w jednostkach Wojska Polskiego w związku z objęciem przez Marszałka Rokossowskiego stanowiska ministra obrony narodowej*, [bmw], 21 XII 1949 r. Mowa w niej o nastrojach wśród oficerów i podoficerów WP i MW pełniących służbę w okresie międzywojennym, za: E. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej...*, s. 68 i 117. Czytamy w niej: „Wiadomości o nominacji przyjęli oni w pierwszym dniu milczeniem i konsternacją. Wielu z nich, szczególnie w sztabach okręgów wojskowych, Dowództwie Wojsk Lądowych, w Sztabie Generalnym, w Szpitalu MON, a zwłaszcza w MW, wyrażało niepokój o swój los. Mówili o tym, że Marszałek Rokossowski dokona zapewne szeregu zmian, wprowadzając na stanowiska przez nich zajmowane oficerów radzieckich”.

Zakończenie

Charakter działań prowadzonych przez polski wywiad wojskowy po zakończeniu II wojny światowej został zdeterminowany przez uwarunkowania ówczesnej sytuacji politycznej w Europie i na świecie, szczególnie przez próby pokojowego ułożenia relacji politycznych i gospodarczych z ZSRR przez państwa demokratyczne. Kluczowe znaczenie miały również kwestie rozproszenia polskiego wychodźstwa w Europie Zachodniej oraz postawa społeczeństwa w kraju.

Emigracja polska z biegiem czasu ulegała rozpadowi. Była to cecha właściwa wszystkim emigracjom politycznym. Było to zauważalne zwłaszcza w odniesieniu do wielkich emigracji politycznych, które miały miejsce w XX w., w pierwszej kolejności emigracji rosyjskiej po zwycięstwie bolszewików w toczonej w latach 1917–1920 wojnie domowej oraz wychodźstwie hiszpańskim po zakończeniu wojny z lat 1936–1939.

W przypadku polskich emigrantów pierwszy wyłom dokonany przez Stanisława Mikołajczyka rzutował na postawę wojska, lecz nie zachwiał jego strukturami dowódczymi. Wyjątek stanowiła działalność generała Stanisława Tatara i oficerów VI Oddziału, która ostatecznie przerodziła się w agenturę. Następny kryzys związany z sukcesją po śmierci prezydenta Władysława Raczkiewicza nie dotknął wojska, a tym samym struktur wywiadu. Wojsko pozostało apolityczne w rodzącym się konflikcie pomiędzy prezydentem Augustem Zaleskim i popierającym go środowiskiem, potocznie zwanym „obozem zamkowym”, a kluczowymi stronnictwami emigracyjnymi. Dopiero fiasko umowy zjednoczeniowej z 1954 r., na mocy której Zaleski miał ustąpić ze stanowiska, doprowadziło do otwartego konfliktu pomiędzy gen. Andersem a prezydentem. Skutkowało to opowiedzeniem się stosunkowo niewielkiej liczby oficerów po stronie Zaleskiego i rozłamem w organizacjach kombatanckich. Jednak i w tym przypadku skutki rozłamu nie doprowadziły do znaczącej dezintegracji środowiska wojskowego. Przeważył bowiem autorytet wybitnych oficerów: Andersa, Bora-Komorowskiego i Kopańskiego, którzy dystansowali się od „oboza zamkowego”. Jedyne znaczący wyjątek stanowił gen. Tokarzewski-Karaszewicz, który poparł prezydenta. W tym przypadku można mówić o wspólnocie światopoglądowej, gdyż generał, podobnie jak duża część najbliższych współpracowników Zaleskiego, był zdeklarowanym wolnomyślicielem.

Status prawny polskich władz konstytucyjnych przebywających czasowo poza granicami w okresie powojennym był niekorzystny. Zachowanie stosunków dyplomatycznych

przez rząd RP jedynie z Watykanem i Hiszpanią (utrzymanie kontaktów z Republiką Irlandii, Libanem i niektórymi republikami latynoamerykańskimi nie miało większego znaczenia politycznego) stawiało stronę polską w bardzo trudnej sytuacji. Hiszpanię, mimo przyjaznych gestów wobec Polaków, w latach 1946–1948 izolowano na arenie międzynarodowej, poza tym była krajem bardzo ubogim i nie mogła samodzielnie udzielać polskiej emigracji wsparcia na arenie międzynarodowej. Realna pomoc polityczna napływała jedynie ze Stolicy Apostolskiej, która przez amerykański Kościół katolicki niosła pomoc materialną uciekinierom zza żelaznej kurtyny. Prowadziła długofalową politykę wsparcia edukacyjnego młodzieży zbiegłej z krajów komunistycznych z myślą o kształtowaniu przyszłej elity krajów Europy Środkowo-Wschodniej.

Jednak polityka Watykanu i Hiszpanii nie miała charakteru ekspansywnego, tym samym nie mogła stanowić wsparcia dla działań prowadzonych przez polski wywiad wojskowy w Europie Wschodniej. Jedynymi realnymi partnerami w tej dziedzinie mogły być struktury brytyjskiego, amerykańskiego i po części francuskiego wywiadu. Tym samym był to powrót do sytuacji z okresu wojny, lecz w gorszych uwarunkowaniach dla sprawy polskiej.

Społeczeństwo w kraju poddawano w tym okresie silnemu terrorowi. Należy jednak zaznaczyć, że 1944 r. był przełomowy w tym sensie, że polityka sowiecka na zachód od linii Curzona wykluczała praktyki ludobójcze na skalę charakterystyczną dla okupacji niemieckiej. Ta kolosalna różnica jakościowa nie oznaczała odejścia od konsekwentnego realizowania przez Sowieców podporządkowywania całej Europy Wschodniej, w tym również Polski. Odbywało się to drogą brutalnej likwidacji ruchów podziemnych, spychania opozycji parlamentarnej w niebyt i wasalizacji partii socjalistycznych i socjaldemokratycznych. Jednak ten wielowątkowy proces był obliczony na lata, co pozwalało na czasowe autonomiczne funkcjonowanie wielu dziedzin życia np. religijnego, kulturalnego i po części gospodarczego. Co więcej, w administracji państwowej i wojsku ważne stanowiska piastowali się ludzie, którzy nie będąc komunistami, z różnych względów decydowali się na funkcjonowanie w przestrzeni publicznej. W Polsce do takich postaci należeli: szef Centralnego Urzędu Planowania Czesław Bobrowski i Delegat Rządu do Spraw Wybrzeża, przedwojenny wicepremier i minister przemysłu i handlu Eugeniusz Kwiatkowski, a także p.o. dowódcy MW kadm. Adam Mohuczy. Również legalna prasa miała zachowane pewne elementy pluralizmu. Taki stan utrzymywał się we wszystkich krajach pozostających pod wpływem Moskwy z pewnymi odchyleniami do połowy 1948 r. Takie uwarunkowania pozwalały na przepływ informacji pomiędzy krajem a emigracją w przeciwieństwie do lat późniejszych, które cechowały się integracją wewnętrzną systemów panujących w poszczególnych krajach.

Przejawem tego było usunięcie ze wszelkich stanowisk osób, co do których panowało podejrzenie o nielojalność w stosunku do władz komunistycznych. Sam system stawał się monolitem totalitarnym, a wszelkie aspekty życia społecznego podlegały wzmożonej kontroli.

W aspekcie międzynarodowym kluczowe znaczenie miała zmiana postawy politycznej wobec ZSRR i krajów zależnych od Kremla przez państw demokratyczne, jakimi były USA i Wielka Brytania. Opinia publiczna nie była jednak zdolna do natychmiastowego zrewidowania oceny swojego sojusznika z okresu wojny, czyli ZSRR, i postrzegania go jako wroga. Taka zmiana zaczęła następować po kryzysie czechosłowackim i berlińskim, czyli w 1948 r., a ugruntowała się dopiero w okresie wojny koreańskiej.

Jak się okazało, był to zbyt długi okres dla społeczeństw zza żelaznej kurtyny, aby przetrwały struktury legalnej opozycji bądź scentralizowanych ruchów podziemnych. Tym samym najlepszy czas do zawiązania niejawnych działań w krajach zdominowanych przez ZSRR został bezpowrotnie zaprzepaszczone przez służby wywiadowcze krajów zachodnich. Działania późniejsze, prowadzone z użyciem dużych środków materialnych, kończyły się spektakularnymi klęskami, a rzekome struktury konspiracyjne były w rzeczywistości komunistycznymi prowokacjami nakierowanymi na skompromitowanie zachodnich służb wywiadowczych i ich politycznych koordynatorów.

W pełni uzasadniona jest teza, że okres bezpośrednio powojenny opisany w powyższej pracy charakteryzował się sobie tylko właściwą specyfiką. Kraje komunistyczne w tym czasie nie były jeszcze bowiem ostatecznie spętane totalitarnym systemem. Wynikało to z tego, że komunistyczny aparat terroru w poszczególnych krajach demokracji ludowej walczył z legalną opozycją oraz z podziemiem zbrojnym na terenie Polski, Rumunii, Jugosławii, Albanii i na zachodnich rubieżach ZSRR. Społeczeństwa tych krajów w pozostałych aspektach życia cieszyły się względną swobodą. Nawet w ZSRR kolektywizacja rolnictwa na ziemiach wcielonych po 1944 r. nastąpiła dopiero z końcem lat 40. Jeśli dodać do tego masowe przemieszczenia ludności, polegające na repatriacji do krajów pochodzenia milionów ludzi, których koniec wojny zastał na terenach Austrii i Niemiec, to można dojść do wniosku, że był to jedyny okres w dziejach państw komunistycznych, kiedy istniały możliwości prowadzenia skutecznych działań wywiadowczych na terenie Europy Wschodniej i Środkowej.

Jak autor starał się wykazać w niniejszej pracy, taka działalność była prowadzona przez polski wywiad wojskowy korzystający z sił własnych z nadzieją na dalszą współpracę z brytyjskim wywiadem. Taka postawa generuje pytanie o podmiotowość polskich służb wywiadowczych w omawianym okresie. Odpowiedź na to pytanie jest złożona. Wynika ona

z różnicy w mentalności Polaków i Brytyjczyków. Dla polskich władz konstytucyjnych i oficerów pozostających na emigracji istniała ciągłość pomiędzy okresem międzywojennym, czasem wojny i okresem powojennym. Dla Brytyjczyków były to odrębne okresy. Miesiące bezpośrednio poprzedzające wybuch II wojny światowej to czas współpracy służb państwowych, w tym wywiadów wojskowych. Okres konfliktu globalnego to działanie sojusznicznych polskich struktur wojskowych finansowanych przez Zjednoczone Królestwo. Ten ostatni aspekt dawał Brytyjczykom asumpt do stwierdzenia, że materiały zdobyte przez polski wywiad stanowią własność Londynu. Okres powojenny to z kolei tolerowanie polskich działań wywiadowczych bez jakichkolwiek zobowiązań politycznych. Strona polska orientująca się na świat zachodni w okresie bezpośrednio powojennym kierowała się przynajmniej dwoma przesłankami. Po pierwsze, nie akceptowała wprowadzania w Polsce systemu obcego kulturowo, będącego w praktyce budową „Anty-Polski”, po drugie, ostateczną kalkulacją polityczno-militarną, z której wynikało, że w – jak zakładano – nieuchronnym konflikcie zbrojnym Zachód zwycięży militarnie ZSRR i jego satelitów.

Reasumując, polski wywiad wojskowy aktywny na terenie Europy oraz Bliskiego Wschodu swoją działalność wymierzał w ZSRR i jego wasali, ale nie miała ona charakteru kondotierskiego. Polski wywiad był podporządkowany konstytucyjnym polskim władzom przebywającym na emigracji, podlegał tym samym dowódcom co w okresie wojny, wykonywał również zadania, które nie zawsze były zbieżne z polityką zachodnich mocarstw.

Działalność wywiadu po wojnie trwała jeszcze przez pewien czas pomimo systematycznego jej organiczania. Profesor Jan Ciechanowski przed laty wyraził optymistyczny pogląd, że aktywna działalność emigracyjnego wywiadu wojskowego sięgała połowy lat 70. Niezależnie od tej konstatacji nie podlega wątpliwości, że rząd RP na uchodźstwie prowadził działalność analityczną obejmującą ziemie wchodzące w skład II RP jeszcze w drugiej połowie lat 80. minionego wieku.

Aneks

Załącznik nr 1

Wprowadzenie w życie nowej organizacji Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego⁴⁹⁰

Szef Oddziału: płk dypl. S. Gano

Zastępca Szefa Oddziału: ppłk dypl. Leon Bortnowski

Wydział Sytuacyjno-Wywiadowczy (skrót „A”)

Szef Wydziału: vacat

Kierownik Referatu Organizacyjno-Wywiadowczego: mjr Mieczysław Jaworski

Referat Organizacyjno-Wywiadowczy (skrót „W”):

kpt. Stanisław Rombeyko

por. Wincenty Jordan-Rozwadowski

Referat Techniki Wywiadowczej (foto): por. Konstanty Szałowski

Referat Łączności Wywiadowczej: ppłk Władysław Gawel

Referat Kontrwywiadu: rtm. Rudolf Plocek

Kierownik Referatu Sytuacyjnego (skrót „S”): mjr dypl. Jan Sochacki

Referat Wojskowy: mjr Teofil Jusiński

Referat Sytuacji Polityczno-Wojskowej: kpt. Wiktor Zyndram-Kościałkowski

Referat Sytuacji Gospodarczej: kpt. Jerzy Woyzbun

Referat Ewidencji Wiadomości: ppor. Antoni May

Dla spraw likwidacji dawnej sieci (skrót ID): ppłk Witold Langenfeld

⁴⁹⁰ Nazwa wprowadzona przez autora. IPMS, A.XII.24/35, *Wprowadzenie w życie nowej organizacji Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego*, l.dz./ 4833/Org. 45r.Tjn., Londyn, 30 VII 1945 r., k. 1–2.

Wydział Ogólny (symbol „B”)

Szef Wydziału: ppłk Seweryn Kotarba

Kierownik Referatu Finansowego: ppłk Franciszek Ptak

Referat należności pieniężnych: chor. Ignacy Matuszczak

Skarbnik: urzędnik cywilny (u.c.) Cezaria Knopikowa

Księgowy: u.c. Władysław Krupierek

Kierownik Referatu Administracyjno-Personalnego: mjr Edmund Chojnicki

Kancelaria:

u.c. Janina Golimont

u.c. Michał Wielgosz

Tłumaczki i maszynistki:

u.c. Maria Słomczanka

u.c. Eleonora Jachimowicz

u.c. Anna Nawrat

u.c. Halina Rożańska

Załącznik nr 2

Podział geograficzny⁴⁹¹

Polska

1. O de B i dyslokacja: kpt. Woyzbun.
2. Personalia wojska: por. Dunikowski.
3. Garnizony sowieckie w Polsce: por. Dunikowski.
4. Komunikacja: kpt. Romeyko.

Rosja

1. O de B i dyslokacja: mjr Jusiński.
2. Personalia: por. Dunikowski.
3. Przemysł i rolnictwo: kpt. Woyzbun.
4. Polityka sowiecka zagraniczna i wewnętrzna: kpt. Zyndram-Kościałkowski.
5. Komunikacja: kpt. S. Rombeyko.
6. Okupacja sowiecka w Niemczech, Austrii, Węgrzech, Czechosłowacji: mjr Hergessel.
7. Okupacja sowiecka w Rumunii, Bułgarii, Jugosławii: kpt. Płoczek.
8. Bliski i Środkowy Wschód – Turcja, Iran (okupacja sowiecka), Irak: kpt. Piekosz.
9. Daleki Wschód – Chiny i Japonia: kpt. Romeyko i por. May.
10. Anglosasi – Wielka Brytania i USA: kpt. Zyndram-Kościałkowski.
11. Przekazywanie materiałów (opracowanie materiałów dla Amerykanów i Brytyjczyków): mjr Jusiński.
12. Podział materiałów otrzymanych z kraju był następujący:
 - Referat Polityczny Sztabu Głównego,
 - Inspektorat do Spraw Zarządu Wojska,
 - Oddział Specjalny,
 - Oddział Wywiadu Obronnego.
13. Dziennik wpływu i korespondencja (akta): por. May.

⁴⁹¹ Nazwa wprowadzona przez autora. SPP/IPMS, A.XII.24/25, *Załącznik Nr 1. do Wprowadzenie w życie nowej organizacji Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego*, l.dz./ 4833/Org. 45r.Tjn., Londyn, 30 VII 1945 r., k. 1.

Załącznik nr 3/A

Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego dane na wrzesień 1946 r.⁴⁹²

1. Minister – gen. bryg. Stanisław Radkiewicz, charakteryzowany jako komunista, funkcjonariusz NKWD, obywatel sowiecki i członek KC PPR.
2. Wiceminister – płk Mieczysław Mietkowski, komunista, funkcjonariusz NKWD, polski Żyd, członek PPR.
3. Wiceminister – Henryk Wachowicz, członek CKW PPS, z ramienia tej partii był posłem KRN. Swoją funkcję w resorcie pełnił do 1 sierpnia 1946 r.
4. Szef Gabinetu MBP – płk Mrożek, członek PPR.
5. Szef Departamentu I Specjalnego – brak danych. Sekretarz Departamentu I – Eide, komunista, funkcjonariusz NKWD, rosyjski Żyd.
6. Szef Wydziału I – kpt. Górski, komunista, polski Żyd.
7. Zastępca szefa Wydziału I – mjr Perkowski, komunista, funkcjonariusz NKWD, członek PPR, uczestnik wojny domowej w Hiszpanii.
8. Pracownica sekretariatu Wydziału I – Regina Lipińska, komunistka, polska Żydówka.
9. Pracownica sekretariatu Wydziału I – Zofia Królikowska, członkini PPR.
10. Kierownik Sekcji I Kontrwywiadu Wydziału I – por. Chudnicki, członek PPR.
11. Zastępca Kierownika Sekcji I Kontrwywiadu Wydziału I – por. Antoniak – brak danych.
12. Referent Sekcji I Kontrwywiadu Wydziału I – ppor. Kot, komunista, członek PPR.
13. Referent Sekcji I Kontrwywiadu Wydziału I – chor. Koszałka, komunista, członek PPR.

⁴⁹² Nazwa wprowadzona przez autora. SPP/IPMS, A.XII.24/125, *Obsada personalna na stanowiskach kierowniczych w kraju*, nr egz. 47, wrzesień 1946 r., s. 14–16.

14. Referent Sekcji I Kontrwywiadu Wydziału I – ppor. Urlych, komunista, funkcjonariusz NKWD, absolwent kursu w Kujbyszewie, polski Żyd, członek PPR.
15. Referent Sekcji I Kontrwywiadu Wydziału I – ppor. Dominik Sacchetti, komunista, członek PPR.
16. Referent Sekcji I Kontrwywiadu Wydziału I – ppor. Stanisław Michalak – brak danych.
17. Referent Sekcji I Kontrwywiadu Wydziału I – ppor. Klusek – brak danych.
18. Referent Sekcji I Kontrwywiadu Wydziału I – chor. Stefaniak – brak danych.
19. Kierownik Sekcji Antyniemieckiej Wydziału I – ppor. Barlas, komunista, absolwent kursu w Kujbyszewie, polski Żyd, członek PPR.
20. Zastępca Kierownika Sekcji Antyniemieckiej Wydziału I – ppor. Madaliński, komunista, polski Żyd.
21. Referent Sekcji Antyniemieckiej Wydziału I – ppor. Monczak, komunista, absolwent kursu w Kujbyszewie, polski Żyd, członek PPR.
22. Referent Sekcji Antyniemieckiej Wydziału I – ppor. Eligiusz Konecki, komunista, członek PPR.
23. Szef Wydziału II (Specjalnego) Departamentu I – ppłk Stanisław Konar, komunista, funkcjonariusz NKWD, polski Żyd, uczestnik wojny domowej w Hiszpanii, członek PPR.
24. Zastępca szefa Wydziału II (Specjalnego) Departamentu I – kpt. Antosiewicz, komunista, członek PPR.
25. Szef Departamentu II (Bezpieczeństwa) – płk Liedtke, komunista, oficer do zleceń Bieruta, członek PPR.
26. Szef Departamentu III (Personalnego) – płk Brzechwa, komunista, członek PPR.
27. Zastępca szefa Departamentu III (Personalnego) – mjr Eisen vel Ajzen, komunista, polski Żyd, członek PPR.
28. Szef Departamentu IV (Łączności) – mjr Janic, komunista, członek PPR.
29. Szef Departamentu V (Zaopatrzenie) – płk Nikolenko, oficer sowiecki.
30. Szef Departamentu VI (Więzienia i obozy) – ppłk Łańcut, komunista, członek PPR.

31. Szef Wydziału Więzień i Obozów Departamentu VI – mjr Teofil Duda, członek AL i PPR.
32. Główny Inspektor Więziennictwa – Stanisław Kwiatkowski, przed wojną naczelnik więzienia w Tarnowie.
33. Inspektor Obozów – Mojżesz Mendelbaum, komunista, polski Żyd, brat żony ambasadora Skrzyszewskiego.
34. Szef Departamentu VII (Śledczego) – por. Górski, komunista, polski Żyd.
35. Naczelnik Wydziału Śledczego Departamentu VII – kpt. Światło, komunista, polski Żyd, członek PPR.
36. Szef Departamentu Gospodarczego – kpt Trochimowicz, komunista, funkcjonariusz NKWD, rosyjski Żyd, członek PPR.
37. Kierownik Wydziału Gospodarczego (Specjalnego) – por. Grunblat, komunista, polski Żyd, członek PPR.
38. Kierownik Wydziału Specjalnego (Uzbrojenie) – ppłk Szaro, oficer sowiecki NKWD.
39. Kierownik Wydziału Specjalnego Cenzury Wojskowej – Halina Wierbłowa (Wierbłowska), komunistka, funkcjonariusz NKWD, polska Żydówka, członek PPR, żona posła polskiego w Pradze.
40. Zastępca Kierownika Wydziału Specjalnego Cenzury Wojskowej – kpt. Michał Taborycki, komunista, funkcjonariusz NKWD, polski Żyd, członek PPR.
41. Kierownik Sekretariatu Wydziału Specjalnego Cenzury Wojskowej – Rozalia Oliwia, komunistka, polska Żydówka, członek PPR.
42. Zastępca Kierownika Sekretariatu Wydziału Specjalnego Cenzury Wojskowej – Leon Feuer, komunista, polski Żyd, członek PPR.
43. Kierownik Referatu Informacji Wydziału Cenzury Wojskowej – Julian Litoczewski vel Winogradow, komunista, rosyjski Żyd, członek PPR.
44. Zastępca Kierownika Referatu Informacji Wydziału Cenzury Wojskowej – Maria Felczak, komunistka, polska Żydówka, członek PPR.
45. Kierownik Referatu Gospodarczego Wydziału Cenzury Wojskowej – Marek Zajdenszuc, komunista, polski Żyd, członek PPR.
46. Kierownik Referatu Instrukcji Wydziału Cenzury Wojskowej – Szymon Balbian, komunista, funkcjonariusz NKWD, polski Żyd, członek PPR.

47. Dowódca Tajnej Brygady Obserwacyjnej Centrali NKWD – kpt. Jumieniuk, sowiecki oficer NKWD.

Wojewódzkie Urzędy Bezpieczeństwa Publicznego

1. Komendant WUBP Warszawa – Sonta Jan, ppłk, komunista, członek PPR, były członek ZWZ, następnie w AL, w latach 1943–1944 agent sowieckiego wywiadu.
2. Dyrektor „Osobtorgu” (placówka sowieckiego wywiadu) – Skugorow Mikołaj, pułkownik, sowiecki oficer, rosyjski Żyd.
3. Komendant WUBP Łódź – Mieczysław Moczar, komunista, z AL, członek Komitetu Centralnego PPR.
4. Komendant WUBP Kielce – Kornecki (Korniejczuk), pułkownik, komunista, z AL, członek PPR, polski Żyd.
5. Zastępca Komendanta WUBP w Kielcach – Sobczyński, mjr, członek PPR, aresztowany w lipcu 1946 r. za zajścia kieleckie.
6. Szef Ekspozytury NKWD Kielce – Piotrowskij, płk, od 1942 r. eksponent sowiecki na okręg Kielce.
7. Komendant WUBP Lublin – Marszałek Franciszek, mjr, członek PPR.
8. Zastępca Komendanta WUBP Lublin – Wróblewski Borys, major, oficer sowiecki.
9. Kierownik Placówki NKWD Ośrodka Lotniczego Dęblin – Żulin, kapitan, oficer sowiecki.
10. Komendant WUBP Białystok – Schuster, komunista, polski Żyd.
11. Szef Ekspozytury NKWD Białystok – Kozakiewicz, pułkownik, oficer sowieckiego NKWD.
12. Komendant WUBP Gdańsk – Korczyński Grzegorz, pułkownik, oficer do zleceń specjalnych Radkiewicza.
13. Komendant WUBP Bydgoszcz – Uljan (Uljasz), komunista.
14. Komendant WUBP Szczecin – Konopna, komunista.
15. Komendant WUBP Poznań – Szot, podpułkownik, członek PPR.
16. Zastępca Komendanta WUBP Poznań – Kozłowski, porucznik, członek PPR.
17. Komendant Główny Komendy NKWD Poznań – Simiernow, pułkownik, oficer sowiecki NKWD.
18. Delegat NKWD do WUBP Poznań – Winokurow, major, oficer sowiecki NKWD.

19. Komendant WUBP Wrocław – Grzybowski Faustyn, pułkownik, oficer sowieckiego NKWD, były kierownik UBP Lublin, później Białystok (zachowano formę oryginalną – dop. autora).
20. Komendant WUBP Legnica – komunista.
21. Ekspozytura NKWD Wrocław – Łapunow, pułkownik, oficer sowieckiego NKWD.
22. Ekspozytura NKWD Wrocław – Budnikow, pułkownik, oficer sowieckiego NKWD.
23. Komendant WUBP Katowice – Słowiński, major, inżynier, członek PPR i Wojewódzkiej Rady Narodowej.
24. Zastępca komendanta WUBP Katowice – Zygmunt, major, komunista.
25. Komendant WUBP Śląsk Opolski – Jurgowski Józef, członek PPR, polski Żyd.
26. Szef wywiadu sowieckiego na Okręg Śląsko – Dąbrowski – Kasprzycki, kapitan, agent sowiecki, dezerters z armii niemieckiej. W okresie 1942–1944 partyzant sowiecki w Rumunii i na Węgrzech.
27. Komendant WUBP Kraków – Bielecki Jan, podpułkownik, członek AL i PPR, komunista, polski Żyd.
28. Zastępca Komendanta WUBP Kraków – Gorliński, komunista, członek PPR, polski Żyd.
29. Szef Ekspozytury NKWD Kraków – Fadiejko, major, oficer sowieckiego NKWD.
30. Delegat NKWD do WUBP Kraków – Dankow, major, oficer sowieckiego NKWD.
31. Oficer łącznikowy UBP Kraków do NKWD – Jagieło Roman vel Rychter Józef, kapitan, komunista, członek PPR, polski Żyd.

Samodzielne Biuro Ochrony Rządu tzw. „Ochra”

1. Kierownik „Ochrony Oficerskiej” Bieruta – Lebediew, pułkownik, oficer sowieckiego NKWD, szef kontrwywiadu na Polskę.
2. Dowódca Ochrony członków Rządu Tymczasowego – Eisen vel Ajzen, major, Zastępca szefa Departamentu III MBP, komunista, członek PPR, polski Żyd.
3. Członek „Ochrony Oficerskiej” Bieruta – Ringer Chaskiel, ps. „Stefan”, członek AL i PPR, funkcjonariusz NKWD, członek PPR, polski Żyd, szwagier ministra Hilarego Minca.
4. Członek „Ochrony Oficerskiej” Bieruta – Czykowski, rotmistrz, członek PPR.

5. Członek „Ochrony Oficerskiej” Bieruta – Kwiatkowski, rotmistrz, komunista, członek AL i PPR, polski Żyd.
6. Członek „Ochrony Oficerskiej” Bieruta – Baran, porucznik, członek AL i PPR, adiutant Bieruta.
7. Dowódca Ochrony Plutonu Zmotoryzowanego KBW – Świetlik, kapitan, członek PPR, brat gen. Świetlika, szefa Głównego Zarządu Polityczno-Wychowawczego Wojska Polskiego.
8. Kier. „Ochrony Cywilnej” Bieruta – Górski Michał, przed wojną konfident Urzędu Śledczego w Warszawie.
9. Kier. tzw. „Piątki Reprezentacyjnej Ochrony Cywilnej” Bieruta – Cichosz Leon, członek PPR.
10. Kier. tzw. „Piątki Reprezentacyjnej Ochrony Cywilnej” Bieruta – Domański Jan, członek PPR.
11. Kier. tzw. „Piątki Reprezentacyjnej Ochrony Cywilnej” Bieruta – Zapała Roman, członek PPR.
12. Kier. tzw. „Piątki Reprezentacyjnej Ochrony Cywilnej” Bieruta – Wajntraub Leon, komunista, członek PPR, polski Żyd.
13. Kier. tzw. „Piątki Reprezentacyjnej Ochrony Cywilnej” Bieruta – Kalita Mieczysław, członek PPR.
14. Oficer GZI z ochrony Żymierskiego – Butryn Adam, kapitan, członek PPR.
15. Kierownik Ochrony letniej rezydencji Żymierskiego – Czubryj, porucznik, członek PPR, dowódca specjalnej drużyny Wojsk Ochrony Pogranicza.

Załącznik nr 3/B Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego⁴⁹³

Minister:

gen. dyw. Radkiewicz Stanisław; od 22 VII 1944 r. do 9 XII 1954 r.

Wiceministrowie:

mjr/gen. bryg. Mietkowski Mieczysław (Bobrowicki Mojżesz); od 16 X 1944 r. do 9 XII 1954 r.

Wachowicz Henryk; od 4 IV 1944 r. do 31 VII 1946 r.

Pomocnicy Ministra:

plk/gen. bryg. Romkowski Roman (Grinszpán Menasze); od 15 I 1946 r. do 9 I 1949 r.

plk/gen. bryg. Korczyński Grzegorz (Kilianowicz Stefan Jan); od 15 III 1946 r. do 5 IX 1948 r.

Wydział Personalny

Kierownik:

kpt/plk Orechwa Mikołaj; od 1 VIII 1944 r. do 9 XII 1954 r.

Zastępcy:

kpt./mjr Szot Stanisław; od 12 IX 1944 r. do 28 X 1944 r.

ppłk Andrzejewski Leon (Ajzen Lejb Wolf); od 12 X 1944 r. do 19 VI 1946 r.

mjr Jurcewicz Romuald; od 12 IV 1945 r. do 1 X 1946 r.

por./mjr Klimaszewski Jan; od 1 VIII 1946 r. do 16 III 1950 r.

Departament I – Kontrwywiad

Dyrektorzy:

kpt./mjr/plk Romkowski Roman; od 1 VIII 1944 r. do 14 I 1946 r.

plk Sielecki Ludwik; od 21 II 1946 r. do 24 IX 1946 r.

ppłk Jastrzębski-Ritter Artur; p.o. od 1 VII 1946 r. do 30 IX 1946 r.

⁴⁹³ Nazwa wprowadzona przez autora. *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, s. 77–90, 97, 120, 142, 166, 196, 220, 236, 266, 288, 311, 335, 351, 381, 405, 426, 467, 497. Załącznik 3/B stanowi weryfikację załącznika 3/A w świetle literatury przedmiotu.

Zastępcy dyrektorów:

por./kpt Szczepanik Kazimierz; od 30 VIII 1944 r. do 31 XII 1944 r.

mjr Czaplicki Józef (Kure Izidor); od 27 VII 1945 r. do 14 I 1946 r.

mjr/ppłk Jastrzębski-Ritter Artur; od 1 X 1946 r. do 19 II 1947 r.

Departament II

Dyrektor:

ppłk Śnigir Jan; p.o. od 1 IV 1945 r. do 31 III 1947 r.

Zastępcy dyrektorów:

w okresie do lipca 1946 r. nie utworzono takiego etatu w ramach MBP

Departament III

Dyrektorzy:

ppłk/ppłk Sielicki Ludwik; od 14 IV 1945 r. do 14 I 1946 r.

ppłk Czaplicki Józef; od 15 I 1946 r. do 1947 r.

Zastępcy dyrektorów:

mjr/ppłk Szot Stanisław; od 5 IV 1945 r. do 13 VII 1945 r.

kpt Kwiatkowski Jan; od 16 IX 1945 r. do 14 I 1946 r.

ppłk Sielicki Ludwik od; 15 I 1946 r. do 4 II 1946 r.

ppłk Dominik Władysław; od 1 IV 1946 r. do 20 I 1949 r.

Departament IV

Dyrektor:

ppłk/ppłk Wolski Aleksander (Dyszko Aleksander Salomon); od 1 X 1945 r. do 19 VI 1947 r.

Zastępca dyrektora:

por./mjr Szymczak Zdzisław; p.o. od 22 X 1945 r. do 19 VI 1947 r.

Departament V

Dyrektor:

kpt./ppłk Brystiger Julia; p.o. od 1 X 1945 r. do 14 I 1950 r.

Zastępcy dyrektorów:

mjr/ppłk Paszta Tadeusz; od 1 III 1946 r. do 14 V 1946 r.

kpt/mjr Chmielewski Henryk; od 1 VII 1946 r. do 25 X 1949 r.

Departament VI (początkowo Wydział Więzień i Obozów)

Dyrektorzy (kierownicy):

kpt. Kwiatkowski Stanisław; p.o. od 1 X 1944 r. do 30 X 1944 r.

mjr/ppłk Duda Teodor; od 1 XI 1944 r. do 27 IX 1945 r.

mjr/ppłk Łañcut Dagobert Jerzy; od 28 IX 1945 r. do 7 XI 1946 r.

Zastępcy Dyrektorów (kierowników):

Kwiatkowski Stanisław; od 1 XI 1944 r. do 4 X 1945 r.

mjr Łañcut Dagobert Jerzy; od 3 IX 1945 r. do 27 IX 1945 r.

mjr/ppłk Pizło Stanisław Antoni; od 29 X 1945 r. do 6 XI 1946 r.

Departament VII (początkowo Samodzielny Wydział II)

Dyrektorzy (kierownicy):

ppłk Konar Julian (Kohn Julian Jakub); p.o. od 4 IV 1945 r. do 20 VI 1945 r.

ppłk Burgin Juliusz; od 21 VI 1945 r. do 19 VI 1947 r.

gen. bryg. Komar Waclaw (Kossoj Mendel); od 20 VI 1947 r. do 31 V 1950 r.

Zastępcy dyrektorów (kierowników):

ppłk Konar Julian; od 21 VI 1945 r. do 14 VII 1946 r.

mjr Wargin – Słomiński Józef; od 31 VII 1946 r. do 28 II 1947 r.

Wydział III – Samodzielny Wydział „A”

Kierownik:

kpt./ppłk Szewczyk Jan; p.o. od 16 IX 1945 r. do 9 XII 1954 r.

Zastępcy kierowników:

Wojciechowski Józef; p.o. od 1 VII 1946 r. do 31 VIII 1946 r.

Wydział IV – Samodzielny

Kierownik:

ppłk Różański (Goldberg) Józef; od 16 X 1945 r. do 30 VI 1947 r.

Zastępcy kierowników:

lpt./mjr Starzycki (Pacholek) Jan; od 16 XII 1945 r. do 30 VI 1947 r.

mjr/ppłk Humer (Umer) Adam; od 1 VII 1947 r. do 1 IV 1949 r.

Departament Śledczy

Dyrektorzy:

płk Róžański Józef; od 1 VII 1947 r. do 5 III 1954 r.

Zastępcy dyrektora:

mjr/ppłk Humer Adam; od 1 VII 1947 r. do 9 XII 1954 r.

Wydział ds. Funkcjonariuszy

Kierownik:

ppłk Sobczak (Sobczuk) Stefan; od 19 IV 1945 r. do 10 VI 1946 r.

Zastępcy kierownika:

kpt. Braude Teresa (Cwi Estera); od 19 IV 1945 r. do 10 VII 1946 r.

mjr Siedlecki Jerzy; od 1 I 1946 r. do 10 VI 1946 r.

kpt./ppłk Zabawski Jan; od 1 VI 1946 r. do 31 I 1948 r.

Wydział Cenzury/Główny Urząd Cenzury

Kierownicy:

mjr Rossner Michał; od 1 IX 1944 r. do 6 XII 1944 r.

kpt./mjr Wierbłowska Hanna; od 9 IX 1944 r. do 14 I 1946 r.

kpt./mjr Taboryski Michał (Mojżesz); od 15 I 1946 r. do 29 XII 1946 r.

Zastępcy kierownika:

por./kpt. Taboryski Michał; od 2 X 1944 r. do 14 I 1946 r.

mjr Fojer (Feuer) Leon; od 21 I 1946 r. do 30 XI 1946 r.

Inspektorat Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego

Starsi inspektorzy:

mjr Wierbłowska Halina; od 15 I 1946 r. do 1 IX 1949 r.

Wydział/Ochrony Rządu

Kierownicy:

por. Andrzejewski Leon; od 22 VIII 1944 r. do 11 X 1944 r.

kpt./mjr Zacharewicz Włodzimierz; od 9 XI 1944 r. do 17 VIII 1945 r.

por. Zasztof Stanisław; p.o. od 1 VII 1945 r. do 19 VII 1945 r.

Dolecki Stanisław; od 20 VII 1945 r.

Zastępcy kierowników:

kpt. Krakowski Józef; od 6 XI 1944 r. 19 I 1945 r.

por./kpt. Ringer Czesław (Chaskiel); od 3 I 1945 r. do 30 XI 1945 r.

por./kpt./mjr Zaszoft Stanisław; od 19 VII 1945 r. do 1 IV 1947 r.

Bartosiewicz Władysław; od 1 XI 1945 r. do 30 IX 1946 r.

mjr Szczepanik Kazimierz; od 1 VI 1947 r. do 14 VII 1947 r.

Wydział Finansowy

Kierownicy:

por./ppłk Kalecki Edward (Tenenbaum Szymon Ela); od 20 XII 1944 r. do 31 V 1945 r.

płk Kisielow Jan; od 1 VI 1945 r. do 9 XII 1954 r.

Zastępcy kierowników:

por./ppłk Kalecki Edward; od 1 VI 1945 r. do 31 I 1953 r.

Wydział Gospodarczy

Kierownicy:

kpt./mjr Trochimowicz Bronisław; p.o. od 5 I 1945 r. do 26 VII 1945 r.

płk Nikonienko Aleksander; od 12 V 1945 r. do 25 IV 1947 r.

płk Minecki Apolinary; od 25 IV 1947 r. do 24 VII 1951 r.

Zastępcy kierownika:

ppłk Duda Teodor; od 15 X 1945 r. do 19 II 1947 r.

kpt./płk Ringer Czesław; od 1 XII 1945 r. do 15 IX 1953 r.

płk Czełmadinow Nikita; od 21 II 1947 r. do 8 VII 1947 r.

Karczmarek Stanisław; od 1 VIII 1947 r. do 20 XII 1949 r.

Szefostwo Służby Zdrowia

Kierownicy:

mjr/ppłk Warman Kamil; od 22 III 1945 r. do 30 VI 1947 r.

płk Gangel Leon (Lew); od 1 VIII 1947 r. do 9 II 1954 r.

Zastępcy kierowników:

mjr/ppłk Gangel Leon; od 22 IX 1945 r. do 1 X 1946 r.

płk Bielecki Zygmunt; od 6 IX 1946 r. do 15 XII 1947 r.

Komendantura Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego

Kierownicy:

mjr/ppłk Sobczak Stefan; od 30 VIII 1944 r. do 4.I.1945 r.

Smolin Piotr; od 18 V 1945 r. do 10 VII 1945 r.

mjr/ppłk Pietrakowski Bronisław; od 23 VIII 1945 r. do 31 X 1953 r.

Zastępcy kierowników:

kpt. Trochimowicz Bronisław; p.o. 22 XI 1944 r. do 4 I 1945 r.

chor./kpt. Strzelecki Stanisław; od 23 VI 1945 r. do 9 XII 1954 r.

WUBP w Białymstoku

Kierownicy/szefowie:

por./kpt/mjr Grzybowski Faustyn; od 13 VIII 1944 r. do 16 I 1945 r.

por./kpt/mjr Piątkowski Tadeusz; p.o. od 12 I 1945 r. do 20 VII 1946 r.

kpt./mjr/ppłk Pluta Józef; od 20 VII 1946 r. do 24 VII 1947 r.

Zastępcy:

ppor./por. Piątkowski Tadeusz; od 15 VIII 1944 r. do 12 I 1945 r.

por. Kozłowski Jan; od 31 X 1944 r. do 3 XII 1944 r.

ppor./por./kpt./mjr Koton Eliasz; od 12 I 1945 r. do 20 II 1947 r.

WUBP w Bydgoszczy

Kierownicy/szefowie:

kpt. Duljasz Hipolit; p.o. od 5 II 1945 r. do 7 XII 1945 r.

mjr Jurkowski (Jungman) Józef; od 23 XII 1945 r. do 14 III 1948 r.

Zastępcy:

por./kpt. Paluszkiewicz Stefan; od 15 I 1946 r. do 28 II 1947 r.

WUBP w Gdańsku

Kierownicy/szefowie:

plk Korczyński Grzegorz; od 4 IV 1945 r. do 7 VI. 1945 r.

mjr./plk Krakowski Józef; p.o. od 8 VI 1945 r. do 4 IX 1945 r.

plk Korczyński Grzegorz; od 5 IX 1945 r. do 21 III 1946 r.

ppłk Mrozek Józef; od 22 III 1946 r. do 28 II 1947 r.

Zastępcy:

kpt. Łanino Michał; 11 IV 1945 r.

Forst Edward; od 17 X 1945 r. do 1 III 1946 r.

por./kpt. Wtorek Władysław; od 5 IV 1946 r. do 9 III 1947 r.

WUBP w Katowicach

Kierownicy/szefowie:

kpt./mjr Jurkowski Józef; od 23 I 1945 r. do 7 XII 1945 r.

kpt./mjr Wargin-Słowiński; p.o. od 7 XII 1945 r. do 19 VII 1946 r.

ppłk/ppłk Kratko Józef; od 20 VII 1946 r. do 7 VI 1947 r.

Zastępcy:

kpt. Duljasz Hipolit; od 21 I 1945 r. do 6 II 1945 r.

mjr Połowniak Henryk; od 2 IV 1945 r. do 1 III 1946 r.

por./kpt. Pluta Józef; od 15 X 1945 r. do 1 II 1946 r.

por./ppłk Fink Marek (Finkienberg Mark); od 20 I 1946 r. do 21 V 1952 r.

WUBP w Kielcach

Kierownicy/szefowie:

kpt. Duljasz Hipolit; od 22 VIII 1944 r. do 20 I 1945 r.

Wójcik Waław; 1945 r.

mjr Kornecki Adam (Kornhendler Dawid); od 12 I 1945 r. do 1 X 1945 r.

kpt./mjr Szczepanik Kazimierz; p.o. od 1 X 1945 r. do 12 VIII 1946 r.

Zastępcy:

por. Wróblewski Bronisław; od 12 I 1945 r.

kpt./mjr Sobczyński (Spychaj) Władysław; od 15 I 1945 r. do 27 VI 1945 r.

kpt./mjr Szczepanik Władysław; p.o. od 9 VIII 1945 r. do 1 X 1945 r.;

od 1 X 1945 r. do 12 VIII 1946 r.

WUBP w Krakowie

Kierownicy/szefowie:

kpt./mjr Imiołek – Śliwa Władysław; p.o. od 13 I 1945 r. do 4 IV 1945 r.

mjr/ppłk Bielecki (Frey) Jan; od 4 IV 1945 r. do 10 X 1946 r.

Zastępcy:

ppor./por. Gorliński Jan (Monderer-Lamensdorf Cezary); od 15 V 1945 r. do 5 I 1946 r.

por. Suchecki Mieczysław; p.o. od 15 I 1946 r. do 31 V 1946 r.

por. Franaś Władysław; p.o. 27 V 1946 r. do 31 V 1947 r.

WUBP w Lublinie

Kierownicy/szefowie

ppor. Palka Henryk; od 1 VIII 1944 r. do 30 VIII 1944 r.

mjr Duda Teodor; od 31 VIII 1944 r. do 28 X 1944 r.

mjr Szot Stanisław; od 29 X 1944 r. do 15 I 1945 r.

mjr/ppłk Grzybowski Faustyn; od 16 I 1945 r. do 30 XI 1945 r.

ppor./por Marszałek Franciszek; p.o. od 1 XII 1945 r. do 14 IV 1946 r.

mjr/ppłk Piatkowski Franciszek; od 15 IV 1946 r. do 14 III 1947 r.

Zastępcy:

por. Antosiewicz Stefan; od 8 XI 1944 r. do 31 XII 1944 r.

kpt./mjr Wróblewski Bronisław; p.o. od 10 III 1945 r. do 8 VIII 1945 r.;

od 22 VIII 1945 r. do 31 VIII 1946 r.

WUBP w Łodzi

Kierownicy/szefowie:

płk Moczar (Diemko) Mieczysław; od 20 I 1945 r. do 19 V 1948 r.

mjr Czaplicki Józef; p.o. od 8 VI 1945 r. do 26 VII 1945 r.

Zastępcy:

kpt./mjr Krakowski Józef; od 20 I 1945 r. do 7 VI 1945 r.

kpt. Paszkowski Zbigniew; od 1 VII 1945 r. do 19 I 1946 r.

por. Pluta Józef; od 24 VIII 1945 r. do 14 X 1945 r.

kpt./mjr Mróz Zdzisław; od 8 I 1946 r. do 13 III 1948 r.

WUBP w Olsztynie

Kierownicy/szefowie

ppor. Natan Michał od 13 IV 1945 r. do 15 VI 1945 r. (p.o. kierownika UBP na Okręg Warmińsko-Mazurski)

kpt./ppłk Palka Henryk; p.o. od 15 VI 1945 r. do 11 VII 1949 r.

Zastępcy:

kpt. Palka Henryk; od 9 VI 1945 r. do 31 VII 1949 r.

kpt./mjr Światło Józef; od 28 XII 1945 r. do 25 X 1946 r.

WUBP w Poznaniu

Kierownicy/szefowie:

ppłk Szot Stanisław; od 21 I 1945 r. do 4 IV 1945 r.

ppłk Antosiewicz Stefan; p.o. 4 IV 1945 r. do 2 VI 1947 r.

Zastępcy:

por. Gotz Edmund; od 1 VI 1945 r. do 23 IX 1945 r.

kpt. Beck Marian; od 20 XII 1945 r. do 15 XI 1946 r.

WUBP w Rzeszowie

Kierownicy/szefowie

kpt. Imiołek-Śliwa Władysław; p.o. od 7 IX 1944 r. do 12 I 1945 r.

kpt. Kołarz Longin; p.o. od 14 I 1945 r. do 28 VI 1945 r.

mjr Sobczyński Władysław; od 28 VI 1945 r. do 4 I 1946 r.

kpt. Wiśniewski Tomasz; p.o. od 5 I 1946 r. do 14 XI 1946 r.

Zastępcy:

kpt. Kołarz Longin; p.o. od 7 IX 1944 r. do 15 I 1945 r.

Świecicki Jan; p.o. od 7 IX 1944 r. data zakończenia służby nieustalona

ppor. Łężny Władysław; p.o. od 24 II 1945 r. do 16 VI 1945 r.

kpt. Wiśniewski Tomasz; p.o. 31 VII 1945 r. do 4 II 1946 r.

kpt. Gałęcki Henryk (Monderer-Lamensdorf Natan); od 5 II 1946 r. do 23 XII 1946 r.

WUBP w Szczecinie

Kierownicy/szefowie:

kpt. Kilanowicz Jerzy; od 10 IV 1945 r. do 24 VII 1945 r.

kpt./ppłk Kołarz Longin; od 25 VII 1945 r. do 4 III 1947 r.

Zastępcy:

Sołtyniak Jan; od 10 IV 1945 r. do 1946 r. precyzyjna data zakończenia służby nieustalona

ppor./kpt. Gorliński Jan; od 5 I 1946 r. do 1 III 1947 r.

WUBP Wrocław

Kierownicy/szefowie:

mjr Imiołek-Śliwa Władysław; od 14 IV 1945 r. do 5 XII 1945 r.

ppłk/płk Grzybowski Faustyn; od 6 XII 1945 r. do 15 IV 1948 r.

Zastępcy:

mjr Zacharewicz Włodzimierz; od 26 VI 1945 r. do 26 XII 1945 r.

Trochimowicz Bronisław; od 27 VII 1945 r. do 1 III 1947 r.

WUBP w Warszawie

Kierownicy/szefowie:

Kwiatkowski Sergiusz; od 1 XI 1944 r. do 24 XI 1944 r.

mjr Broniatowski Mieczysław; od listopada 1944 r. do 6 II 1945 r.

mjr Bielecki Jan; p.o. od 6 II 1945 r. do 5 IV 1945 r.

mjr Dominik Władysław; p.o. od 6 IV 1945 r. do 15 I 1946 r.

mjr Olkowski Jan; od 1 III 1946 r. do 25 V 1945 r.

ppłk/ppłk Paszta Tadeusz; od 15 V 1946 r. do 22 III 1948 r.

Zastępcy:

kpt. Czaplicki Józef; do 15 I 1945 r.

por./kpt. Światło Józef; od 17 I 1945 r. do 16 IX 1945 r.

Kwiatkowski Jan; od 17 II do 16 IX 1945 r.

ppłk Krakowski Józef; od 15 IX 1945 r. do 4 IX 1948 r.

Załącznik nr 4

Kryptonimy używane w korespondencji „Biura Planowania”⁴⁹⁴

Ekspozytura – krypt. „Fabryka” – kier. ekspozytury ps. „Dyrektor X”.

Hiszpania – krypt. „Magazyn” – kier. placówki ps. „Don de Ramirez”.

Szwajcaria – krypt. „Wydział Pilnikarnia” – kier. placówki ps. „inż. Samuel Bach”, w korespondencji synonimem Szwajcarii były również wyrazy: „pilniki”, „zdzierak”, „równiak”, „gładzik”.

Francja – krypt. „Wydział Narzędziownia” – kier. placówki ps. „inż. Henryk Pohl”, synonimem Francji były również wyrazy: „narzędzia”, „wiertło”, „narzynka”, „gwintownik”.

Niemcy – krypt. „Wydział Kadmownia” – kier. placówki ps. „inż. Fritz Wassermann”, synonimem Niemiec były również wyrazy: „kadm”, „brąz”, „srebro”.

Austria I – krypt. „Żarówkarnia” – kier. placówki ps. „Józef Patermann”, synonimem Austrii I były również wyrazy: „elektroda”, „stopka”, „włókno”.

Czechosłowacja – krypt. „Warsztat samochodowy” – kier. placówki ps. „Paul Radetzky”, synonimem Czechosłowacji były również wyrazy: „tłok”, „korbowód”, „karborator”.

Węgry – krypt. „Huta szklana” – kier. placówki ps. „Jan Hunke”, synonimem Węgier były również wyrazy: „piszczel”, „forma”, „prasa”.

Włochy – krypt. „Warsztat elektrotechniczny”, kier. placówki ps. „Pierre Lachotte”, synonimem Włoch były również wyrazy: „motor”, „dynamo”, „przetwornica”.

Austria II – krypt. „Warsztat mechaniczny”, kier. placówki ps. „Johan Muller”.

Watykan – krypt. „Gobelin”.

⁴⁹⁴ Nazwa wprowadzona przez autora. SPP, kol. 11/56, *Wariant drugi*, [bmd], k. 1.

W praktyce hasła dla ekspozytury i placówek miały być stosowane w następujący sposób:

Szwajcaria – przyjeżdżam od lub do „Pilnikarni”

Francja – przyjeżdżam od lub do „Narzędziowni”

Niemcy – przyjeżdżam od lub do „Kadmowni”

Austria – przyjeżdżam od lub do „Żarówkarni”

Czechosłowacja – przyjeżdżam od lub do „Warsztatu samochodowego”

Węgry – przyjeżdżam od lub do „Huty szklanej”

Włochy – przyjeżdżam od lub do „Warsztatu elektrotechnicznego”

Hiszpania – przyjeżdżam od lub do „Magazyniera”

Załącznik nr 5

System znaków rozpoznawczych używanych przez kurierów „Biura Planowania”⁴⁹⁵

Ekspozytura	- Austria	3 papierosy
	- Szwajcaria	3 złamane zapalaki
	- Francja	kartka papieru złożona na czworo
	- Niemcy	2 dopalone do połowy papierosy
	- Włochy	złamany grzebień do włosów
	- Hiszpania	złamany grzebień do włosów
Austria	- Ekspozytura	3 papierosy
	- Szwajcaria	zgniecione pudełko do zapalek
	- Niemcy	2 pudełka zapalek
	- Francja	2 agrafki
	- Włochy	czerwony ołówek
Francja	- Ekspozytura	kartka papieru złożona na czworo
	- Szwajcaria	kartka papieru przedarta przez pół
	- Włochy	2 pudełka zapalek
	- Austria	2 agrafki
	- Hiszpania	niebieski ołówek
	- Niemcy	3 na pół spalone papierosy
Niemcy	- Ekspozytura	2 do połowy spalone papierosy
	- Austria	guzik
	- Francja	3 do połowy spalone papierosy
Włochy	- Ekspozytura	złamany grzebień do włosów
	- Austria	czerwony ołówek
	- Francja	2 pudełka zapalek
	- Hiszpania	zielony ołówek

⁴⁹⁵ Nazwa wprowadzona przez autora. SPP, kol. 11/56, *Hasła dla ekspozytury i placówek*, [bmd], k. 2.

Hiszpania	- Ekspozytura	złamany grzebień do włosów
	- Francja	niebieski ołówek
	- Włochy	zielony ołówek

Załącznik nr 6

Utajniony system znaków rozpoznawczych, przechowywany w sposób zaszyfrowany, używany przez kurierów „Biura Planowania”⁴⁹⁶

Ekspozytura	- Austria	2 złamane zapałki
	- Szwajcaria	2 i pół papierosa
	- Francja	2 papierosy na krzyż
	- Niemcy	zgniecione 2 pudełka zapalek
	- Włochy	kawałek sznurka z 2 supelkami
	- Hiszpania	kawałek sznurka z 3 supelkami
Austria	- Ekspozytura	2 złamane zapałki
	- Szwajcaria	3 agrafki
	- Niemcy	papieros
	- Francja	3 zapałki
	- Włochy	1 złamana zapałka
Francja	- Ekspozytura	2 papierosy na krzyż
	- Szwajcaria	2 zapałki na krzyż
	- Włochy	sznurek związany w kółko
	- Austria	3 zapałki
	- Hiszpania	2 kawałki sznurka
	- Niemcy	1 kawałek sznurka i papieros
Niemcy	- Ekspozytura	zgniecione 2 pudełka zapalek
	- Austria	1 złamana zapałka
	- Francja	1 kawałek sznurka i papieros
Włochy	- Ekspozytura	1 kawałek sznurka i papieros
	- Austria	1 złamana zapałka
	- Francja	sznurek związany w kółko
	- Hiszpania	zielony ołówek

⁴⁹⁶ Nazwa wprowadzona przez autora. SPP, kol. 11/56, *Hasła dla ekspozytury i placówek*, [bmd], k. 2.

Hiszpania	- Ekspozytura	kawałek sznurka z 3 supełkami
	- Francja	2 kawałki sznurka
	- Włochy	zielony ołówek

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Władysława Sikorskiego w Londynie

- zespół: Sztab Naczelnego Wodza,
 - a) podzespół: Oddział II Informacyjno-Wywiadowczy Sztabu Naczelnego Wodza, sygn. A.XII.24, teczki: 5, 32, 35, 58, 59, 65, 66, 69.
- zespół: Ministerstwo Obrony Narodowej (MON), sygn., A.XII 3, teczki: 84, 85, 86, 91.
- kolekcja gen. dyw./broni Władysława Andersa, sygn. kol. KGA 11,teczka: 115.
- kolekcja płk. Bąkiewicza Wincentego, sygn. kol. 138, teczki: 127, 130, 131, 146, 147, 176, 177C, 178A, 178C 179, 180, 183,184, 187, 190, 192, 208, 210, 212, 218, 226, 227, 228, 229, 238, 242B, 242C, 243C, 249, 250, 251, 259, 262, 263, 264, 273, 275, 282.
- kolekcja płk dypl. Stanisława Jachnika, sygn. kol. 215, teczki: 1, 5, 6.
- kolekcja gen. dyw. Stanisława Kopańskiego, sygn. kol. 229, teczka 6.
- kolekcja mjr. Z. Starkiewicza, sygn. kol. 373, teczki: 17, 18.

Archiwum Studium Polski Podziemnej w Londynie

- zespół: Sztab Naczelnego Wodza (depozyt Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Władysława Sikorskiego), sygn. kol. A.XII.24, teczki: 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 141B, 145, 146.
- kolekcja płk. dypl. Franciszka Demela, sygn. kol 11, teczki: 55, 56, 57, 58.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

- byli pracownicy wywiadu Rządu Emigracyjnego w Londynie na terenie kraju i na Zachodzie – rozpracowanie operacyjne. Doniesienia agenturalne, protokoły

- przesłuchania podejrzanych, notatki służbowe, korespondencja, sygn. IPN BU MBP 941, te czki: 1.
- Demel Franciszek i inni, sygn. IPN0192/456, te czka: 1.
 - dotyczy byłych oficerów Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie organizujących ośrodki dywersyjne w Polsce, sygn. IPN BU 0236/1, te czka 1.
 - informacja dotycząca centralnego ośrodka wywiadu brytyjskiego p. n. „Biura Planowania”, sygn. IPN 01299/29, te czka: 1.
 - kryptonim „Klasztor”, rozpracowanie osób powiązanych z ośrodkiem dyspozycyjnym „Biura Planowania”, sygn. IPN BU 00231/44, te czka: 1.
 - materiały dotyczące działalności II Oddziału gen. Andersa we Włoszech oraz obozów rozmieszczonych na terenie Włoch, sygn. IPN BU 0236/66, te czka: 6.
 - materiały dotyczące działalności Polonii Palestyńskiej i pozostałości agentury Oddziału II na Bliskim Wschodzie, sygn. 0236/53, te czka: 1.
 - materiały dotyczące emigracyjnych organizacji wojskowych, sygn. IPN BU 0236/46, te czka 1.
 - materiały dotyczące szkół, kursów dywersyjno-szpiegowskich organizowanych przez polską emigrację w krajach Europy Zachodniej, sygn. IPN BU 0236/58, te czki: 1, 2, 3.
 - materiały dotyczące wywiadu brytyjskiego na Bliskim Wschodzie, Instytut Antykomunistyczny „Reduta”, sygn. IPN BU 0236/65, te czki: 1, 2.
 - materiały dotyczące wywiadu i kontrwywiadu sanacji organizowanych przez wrogie organizacje emigracyjne, sygn. IPN BU 0236/59, te czka 1.
 - materiały dotyczący sprawy „Liceum” – akta operacyjne, sygn.:
 - a. IPN BU 0231/169, te czka: 13.
 - b. IPN BU 00231/154, te czka: 6.
 - c. IPN BU 0258/73, te czka: 4.
 - d. IPN BU 0259/73, te czka: 1.
 - e. IPN BU0259/73, te czka: 7.

- notatka do zagadnienia byłych pracowników i agentów Oddziału II Sztabu Generalnego Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza i Oddziału II Korpusu Andersa, sygn. IPN BU 01299/94,teczka: 1.
- Oddział II i VI Sztabu Naczelnego Wodza w Londynie (I Polski Korpus w Wielkiej Brytanii II Korpus Armii Andersa), sygn. IPN BU 00231/50 teczki: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 10, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25.
- polskie ośrodki wywiadowcze w systemie wywiadu brytyjskiego, sygn. IPN BU MBP 1557 (d.s. MBP 1324),teczka: 1.
- pracownicy Ekspozytury Oddziału II Rządu londyńskiego na terenie: Europy, Afryki, Bliskiego i Środkowego Wschodu – rozpracowanie operacyjne. Protokoły przesłuchań, doniesienia agentów, zeznania, listy imienne oficerów i współpracowników wojska, sygn. IPN BU MBP 940,teczka: 1.
- „S-02” i „S-04”, rozpracowanie i likwidacja siatki szpiegowskiej rządu londyńskiego, sygn. IPN BU 00231/150, teczki: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11.
- Sztab Naczelnego Wodza wojsk emigracyjnych w Londynie, sygn. IPN BU 00231/45,teczka: 1.
- wywiad rządu londyńskiego – rozpracowanie operacyjne indywidualnych osób przez MBP. Zeznania doniesienia agenturalne, notatki informacyjne, protokoły przesłuchań podejrzanych, sygn. IPN BU MBP 939,teczka: 1.

Akta mikrofilmowane

Bąkiewicz Wincenty Adam Emil, sygn. IPN 001224/55 (mf).

Bortnowski Leon plus jedna osoba sygn. IPN 01178/791 (mf).

Rudnicki-Bechczyc Adam IPN 02778/650 (mf).

Wspomnienia

Alef-Bolkowiak G., *Gorące dni*, Warszawa 1959.

Berling Z., *Wspomnienia. Przeciw 17 Republice*, t. 2, Warszawa 1991.

Eden A., *Pamiętniki 1938–1945*, t. 1, Warszawa 1972.

- de Gaulle Ch., *Pamiętniki wojenne*, t. 1, Warszawa 1967.
- Gomułka W., *Pamiętniki*, t. 2, Warszawa 1994.
- de Hernandez Paluch M., *Spiskowy żywot kresowego panicza o Jerzym Ursyn-Niemcewiczu*, Kraków 2008.
- Jaroszewicz P., Roliński B., *Przerywam milczenie...: 1939–1989*, Warszawa 1991.
- Jurewicz L., *Niepotrzebny*, Londyn 1977.
- Kołyma 1944–1956 we wspomnieniach polskich więźniów, M. Gizejewska (red.), Warszawa 2000.
- Leski K., *Życie niewłaściwie urozmaicone. Wspomnienia oficera wywiadu i kontrwywiadu AK*, Warszawa 1989.
- Meyszowicz W., *Gawęda o czasach i ludziach*, Londyn 1983.
- Orwell G., *Hold dla Katalonii i inne teksty o hiszpańskiej wojnie domowej*, Warszawa 2006.
- Osóbka-Morawski E., *Dziennik polityczny 1943–1948*, Gdańsk 1981.
- Pruszyński K., *W czerwonej Hiszpanii*, Warszawa 1997.
- Reniak M. [wł. Strużyński M.], *Człowiek stamtąd*, Warszawa 1975.
- Reniak M. [wł. Strużyński M.], *Droga do Monachium*, Warszawa 1977.
- Reniak M. [wł. Strużyński M.], *Droga z Monachium*, Warszawa 1970.
- Reniak M. [wł. Strużyński M.], *Niebezpieczne ścieżki*, Warszawa 1968.
- Reniak M. [wł. Strużyński M.], *Sam wśród obcych*, Warszawa 1980.
- Reniak M. [wł. Strużyński M.], *Zapomnij o swoim nazwisku*, Warszawa 1985.
- Roca Carme A., „Rosja jest winna”. *Udział ochotników hiszpańskiej „Błękitnej Dywizji” na froncie wschodnim w świetle wspomnień i relacji katalońskich divisionarios*, Żelów 2008.
- Rokossowski K., *Żołnierski obowiązek*, Warszawa 1973.
- Rygor-Słowikowski M., *W tajnej służbie. Jak polski wywiad dał zwycięstwo w Afryce Północnej*, Warszawa 2011.
- Rzepecki J., *Wspomnienia i przyczynki historyczne*, Warszawa 1984.
- Schuschnigg K., *W zmaganiu z Hitlerem*, Kraków 1978.

Spychalski M., *Początek walki*, Warszawa 1983.

Wspomnienia wojenne kapelanów wojskowych 1939–1945, J. Humański (red.), Warszawa 1974.

Żuk H., *Na szachownicy życia. Wspomnienia kapitana Armii Krajowej „Onufrego”*, [bmd].

Publikacje źródłowe

Adamczyk M., Gmitruk J., *Dokumenty fałszerstw wyborczych w Polsce w 1947. Memorial Polskiego Stronnictwa Ludowego w sprawie wyborów w Polsce, złożony wraz z załącznikami w dniu 18 stycznia 1947 roku Ambasadorom Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Związku Sowieckiego*, Warszawa–Kielce 2002.

Armia Krajowa w dokumentach, T. Pełczyński (red.), t. 5, Londyn 1981.

Bednarczuk M., *Obraz hiszpańskiej wojny domowej lat 1936–1939 w piśmiennictwie polskim*, Toruń 2008.

Bordiugow G. i in., *Polska–ZSRR. Struktury podległości. Dokumenty WKP(b) 1944–1949*, Warszawa 1995.

Bron M., *Wojna hiszpańska 1936–1939 (w dokumentach i publikacjach)*, Warszawa 1961.

Chajna L., *Materiały do historii klubów demokratycznych i Stronnictwa Demokratycznego*, t. 2, Warszawa 1964.

Chodakiewicz M., Gontarczyk P., Żebrowski L., *Tajne oblicze GL–AL i PPR. Dokumenty*, Warszawa 1999.

„Dardanele”. *Delegatura WiN-u za granicą (1946–1949)*, S. Rostworowski (red.), Wrocław 1999.

Działalność społeczna 2 Korpusu Polskich Sił Zbrojnych 1945–1946. Sprawozdanie płk. Kazimierza Buterlewicza, C. Brzoza, A. Pilch, W. Rojek (red.), Kraków 2006.

Hemerling Z., Nadolski M., *Opozycja antykomunistyczna w Polsce 1944–1956. Wybór dokumentów*, Warszawa 1990.

Historia dyplomacji od 1945 r., M. Charłamow, W. Siemionow (red.), t. 5, cz. 1, Warszawa 1980.

Historia dyplomacji 1939–1945, A. Gromyko, I. Ziemschow, W. Zorin, W. Siemienow, M. Charłamow (red.), t. 4, Warszawa 1982.

Hutnikiewicz A., Wątor A., *Polska w latach 1944–1948. Dokumenty i materiały*, Szczecin 1998.

Internowani na Uralu. Alfabetyczny wykaz 3940 internowanych Polaków i obywateli polskich, którzy w latach 1945–1948 przeszli przez obóz kontrolno-filtracyjny nr 0302 i obozy jenieckie nr 231 i nr 523 NKWD-MWD ZSRR, A. Dzieńkiewicz, A. Gurjanow (red.), Warszawa 2005.

„Komunikaty Informacyjne” Sztabu Naczelnego Wodza Sztabu Głównego Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1945–1947, C. Brzoza (red.), Kraków 2008.

Mirecki P., Christoforos W., *Powstanie Warszawskie 1944 w dokumentach z archiwów służb specjalnych*, Warszawa–Moskwa 2007.

Murzynowska K., *Ruch oporu w Polsce i w Niemczech w latach drugiej wojny światowej. Materiały konferencji Komisji Mieszanej UNESCO PRL–RFN do spraw ulepszenia podręczników szkolnych w PRL i RFN w zakresie historii i geografii (Łańcut 2–5 czerwca 1977 r.)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979.

Organizacja i działania bojowe ludowego Wojska Polskiego w latach 1943–1945. Wybór dokumentów, S. Szulczuński (red.), t. 2, cz. 1, Warszawa 1962.

Organizacja i działania bojowe ludowego Wojska Polskiego w latach 1943–1945. Wybór dokumentów, S. Szulczuński (red.), t. 2, cz. 2, Warszawa 1964.

Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II wojny światowej, t. 2: *Wybór dokumentów*, J. Ciechanowski (red.), Warszawa 2005.

Rawicki J., *Kadry Morskie Rzeczypospolitej*, t. 2: *Polska Marynarka Wojenna*, cz. 1: *Korpus oficerów*, Gdynia 1996.

Stosunki polsko-izraelskie (1945–1967). Wybór dokumentów, S. Rudnicki, M. Silber (red.), Warszawa 2009.

Teczka specjalna J.W. Stalina. Raporty NKWD z Polski 1944–1946, T. Cariewskaja, A. Chmielarz, A. Paczkowski, E. Rosnowska, S. Rudnicki (red.), Warszawa 1998.

Monografie i opracowania

Aleksiu N., *Dokąd dalej? Ruch syjonistyczny w Polsce (1944–1950)*, Warszawa 2002.

Andrew Ch., Mitrochin W., *Archiwum Mitrochina: KGB w Europie i na Zachodzie*, Warszawa 2001.

- Andreyev C., *General Własow i rosyjski ruch wyzwolenczy*, Warszawa 1990.
- Andrusiewicz A., *Stronnictwo Pracy 1937–1950: ze studiów nad dziejami nowożytnymi chadecji w Polsce*, Warszawa 1988.
- Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1: 1944–1956, K. Szwagrzyk (red.), Warszawa 2005.
- Babiejczuk J., Grzegorzewski J., *Polski przemysł lotniczy*, Warszawa 1974.
- Babula J., *Wojsko Polskie 1945–1989. Próba analizy operacyjnej*, Warszawa 1998.
- Balbus T., *O Polskę Wolną i Niezawisłą (1945–1948). WiN w południowo-zachodniej Polsce (geneza, struktury, działalność, likwidacja, represje)*, Kraków–Wrocław 2004.
- Baliński W., *Człowiek w cieniu. Tadeusz Pelczyński. Zarys biografii*, Kraków 1994.
- Baliszewski D., Kunert A.K., *Ilustrowany przewodnik po Polsce stalinowskiej 1944–1956*, t. 1: 1944–1945, Warszawa 1999.
- Bankowicz B., *Kraje Półwyspu Pirenejskiego – hiszpańska wojna domowa, budowa „Nowego Państwa” w Portugalii*, w: *Historia polityczna świata XX wieku 1901–1945*, M. Bankowicz (red.), t. 1, Kraków 2004.
- Bankowicz M., *Francja – trudne początki IV Republiki*, w: *Historia polityczna świata XX wieku*, t. 2, M. Bankowicz (red.), Kraków 2004.
- Bankowicz M., *Kraje Półwyspu Pirenejskiego: na marginesie Europy*, w: *Historia polityczna świata XX wieku*, t. 2, M. Bankowicz (red.), Kraków 2004.
- Bankowicz M., *Problem Niemiec i Austrii*, w: *Historia polityczna świata XX wieku*, t. 2, M. Bankowicz (red.), Kraków 2004.
- Bankowicz M., *Włochy – powstanie republiki*, w: *Historia polityczna świata XX wieku*, t. 2, M. Bankowicz (red.), Kraków 2004.
- Bankowicz M., *Zlikwidowane państwo. Ze studiów nad polityką Czechosłowacji*, Kraków 2003.
- Bartyzel J., *„Umierać, ale powoli!” O monarchistycznej i katolickiej kontrrewolucji w krajach romańskich 1815–2000*, Kraków 2006.
- Baszkievicz J., *Francja nowożytna, Szkice z historii wieków XVII–XX*, Poznań 2002.
- Baszkievicz J., *Historia Francji*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2008.

- Bata A., *Jabłonki – miejsce śmierci generała Karola Świerczewskiego*, Rzeszów 1987.
- Batowski H., *Agonia pokoju i początek wojny (sierpień – wrzesień 1939)*, Poznań 1969.
- Batowski H., *Europa zmierza ku przepaści*, Poznań 1989.
- Batowski H., *Między dwiema wojnami 1919–1939. Zarys historii dyplomatycznej*, Kraków 1988.
- Batowski H., *Rok 1938 – dwie agresje hitlerowskie*, Poznań 1985.
- Batowski H., *Zdrada monachijska. Sprawa Czechosłowacji i dyplomacja europejska w roku 1938*, Poznań 1973.
- Baziur G., *Armia Czerwona na Pomorzu Gdańskim 1945–1947*, w: *Migracje polityczne i ekonomiczne w krajach nadbałtyckich w XIX i XX w.*, J. Borzyszkowski, M. Wojciechowski (red.), Toruń 1995.
- Bedyński K., *Historia więziennictwa Polski Ludowej*, Warszawa 1988.
- Beer S., *The CIA In Austria In the Marshall Plan Era, 1947–1953*, w: *The Marshall Plan in Austria. Contemporary Austrian Studies*, G. Bischof, A. Pelinka, D. Stiefel (red.), t. 8, New Brunswick–New Jersey 2000.
- Beevor A., *Berlin 1945: upadek*, Kraków 2010.
- Beevor A., *Walka o Hiszpanię 1936–1939. Pierwsze starcie totalitaryzmów*, Kraków 2009.
- Beinin J., *Was the Red Flag Flying There? Marxist Politics and the Arab-Israeli Conflict in Egypt and Izrael 1948–1965*, Berkeley 1990.
- Bennett G., *Francja i Afryka Północna*, w: *Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II wojny światowej*, t. 1: *Ustalenia Polsko-Brytyjskiej Komisji Historycznej*, T. Dubicki, D. Nałęcz, T. Stirling (red.), Warszawa 2004.
- Bernaś F., *Mściciele*, Warszawa 1988.
- Białkowski W., *Rokossowski – na ile Polak?*, Warszawa 1994.
- Bilek J., *Bedrich Reičen – iniciator i obest*, w: *Politické procesy u Československu po roce 1945 a „pripad Slansky”*, J. Pernes (red.), Brno 2005.
- Blum I., *Z dziejów Wojska Polskiego 1944–1948. Szkice i dokumenty*, Warszawa 1968.
- Błogowieszczkański I., *Artyleria w II wojnie światowej*, Warszawa 1983.

- Bogdan M., *Radio Madryt 1949–1955. Powstanie, organizacja oraz funkcjonowanie Polskiej Sekcji Radio Nacional de España w pierwszym okresie działalności*, Warszawa 2011.
- Boia L., *Rumuni: świadomość, mity, historia*, Kraków 2003.
- Bonarek I., Czekalski T., Sprawki S., Turlaj S., *Historia Grecji*, Warszawa 2007.
- Borak L., *Formy i rozmiar represji wobec Czechów i mieszkańców ziem czeskich w Związku Radzieckim do 1956 r. Stan badań*, w: *Represje sowieckie wobec narodów Europy 1944–1956*, D. Roguta, A. Adamczyk (red.), Żelów 2005.
- Borkiewicz A., *Powstanie warszawskie: zarys działań natury wojskowej*, Warszawa 1969.
- Bowyer Bell J., *Terror out of Zion. Irgun, Lehi, and the Palestine Underground, 1929–1949*, New York 1977.
- Bór-Komorowski T., *Podziemna Armia*, Warszawa 2009.
- Bregman A., *Dzieje pustego fotela. Konferencja w San Francisco i sprawa polska (1945–1946)*, Warszawa 2009.
- Bron M., *Bitwa nad Ebro i udział w niej Polaków*, Warszawa 1976.
- Bullock A., *Hitler. Studium tyranii*, Warszawa 1997.
- Bułhak W., *Wywiad i kontrwywiad Armii Krajowej*, Warszawa 2008.
- Carroll W., *Ostatnia krucjata. Hiszpania 1936*, Wrocław 2007.
- Cenckiewicz S., „*Afera Bergu*” a suwerenność polityki polskiej na uchodźstwie, w: tegoż, *Oczami bezpieki. Szkice i materiały z dziejów aparatu bezpieczeństwa PRL*, Kraków 2004.
- Cenckiewicz S., *Tadeusz Katelbach (1897–1977). Biografia polityczna*, Warszawa 2005.
- Chinciński T., *Forpochta Hitlera. Niemiecka dywersja w Polsce w 1939 roku*, Gdańsk–Warszawa 2009.
- Chmielarz A., *Działalność NKWD na ziemiach polskich w latach 1944–1945*, w: *System represji stalinowskich w Polsce 1944–1956. Represje w Marynarce Wojennej*, I. Hałagida (red.), Gdańsk 2003.
- Chodakiewicz M., *Geneza rewolucji komunistycznej w Polsce*, w: M. Chodakiewicz, P. Gontarczyk, L. Żebrowski (red.), *Tajne oblicze GL – AL i PPR*, Warszawa 1997.
- Chodakiewicz M., *Po zagładzie. Stosunki polsko-żydowskie 1944–1947*, Warszawa 2008.

- Chodakiewicz M., *Zagrabiona pamięć: Wojna w Hiszpanii 1936–1939*, Warszawa 1997.
- Chojnowski A., Tomaszewski J., *Izrael*, Warszawa 2001.
- Chrzanowski B., *Delegatura Rządu RP na Kraj na Pomorzu. Nieznane karty z Frontu Walki Cywilnej podczas okupacji niemieckiej i po jej zakończeniu*, Toruń 2011.
- Ciechanowski J., *Działalność wywiadu polskiego w Portugalii i Hiszpanii w czasie II wojny światowej*, w: *Wkład polskiego wywiadu w zwycięstwo aliantów w II wojnie światowej. Akta konferencji naukowej pod redakcją Zdzisława J. Kapery*, Z.J. Kapera (red.), Kraków 2004.
- Ciechanowski J., *Misja pplk. dypl. Jana Kowalewskiego w Portugalii*, w: *Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II wojny światowej*, t. 1: *Ustalenia Polsko-Brytyjskiej Komisji Historycznej*, T. Dubicki, D. Nałęcz, T. Stirling (red.), Warszawa 2004.
- Ciechanowski J., *Na tropach tragedii Powstanie Warszawskie 1944*, Warszawa 1992.
- Ciechanowski J., *Powstanie Warszawskie. Zarys podłoża politycznego i dyplomatycznego*, Londyn 1971.
- Ciechanowski J., *Półwysep Iberyjski*, w: *Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II wojny światowej*, t. 1: *Ustalenia Polsko-Brytyjskiej Komisji Historycznej*, T. Dubicki, D. Nałęcz, T. Stirling (red.), Warszawa 2004.
- Ciechanowski J., Tebinka J., *Współpraca kryptologiczna. Enigma*, w: *Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II wojny światowej*, t. 1: *Ustalenia Polsko-Brytyjskiej Komisji Historycznej*, T. Dubicki, D. Nałęcz, T. Stirling (red.), Warszawa 2004.
- Ciesielski C., Pater W., Przybylski J., *Polska Marynarka Wojenna 1918–1980*, Warszawa 1992.
- Ciołkosz A., *Zagadka Rokossowskiego*, Warszawa 1984.
- Clark M., *Współczesne Włochy 1871–2006*, Warszawa 2009.
- Close D., *The Origins of the Greek Civil War*, London–New York 1995.
- Coudry G., *Les Camps Sovietiques En France – Les „Russes” Livres a Staline en 1945*, Paris 1997.
- Courtois S., Panne J., *Wygnanie i śmierć w „ojczyźnie proletariatu”*, w: *Czarna Księga Komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania*, S. Courtois, R. Kauffer (red.), Warszawa 1999.

- Cygański L., *SS w polityce zagranicznej III Rzeszy w latach 1934–1945*, Warszawa–Wrocław 1975.
- Czajkowski A., *Niewola za obce i swoje grzechy. Jeńcy w obozach na Ukrainie 1939–1953*, Warszawa 2003.
- Czapla J., *Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego w walce z podziemiem zbrojnym, w: W walce o utrwalenie władzy ludowej w Polsce*, Warszawa 1967.
- Czapla J., Łubiński T., Malinowski R., Nowacki W., Stysiak M., Turlejska M., *Z walki przeciwko zbrojnemu podziemi 1944–1947*, Warszawa 1966.
- Czapliński W., Galos A., Korta W., *Historia Niemiec*, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1990.
- Czech T. i in., *W walce ze zbrojnym podziemi 1945–1947*, Warszawa 1972.
- Czekalski T., *Albania*, Warszawa 2003.
- Czekalski T., *Bułgaria*, w: *Najnowsza historia świata 1945–1995*, A. Patek, J. Rydel, J. Węc (red.), Kraków 1999.
- Cziomer E., *Historia Niemiec współczesnych 1945–2005*, Warszawa 2006.
- Cziomer E., *Zarys historii Niemiec powojennych 1945–1995*, Warszawa–Kraków 1997.
- Czuchrowski F., *Wojsko Polskie w walce o umocnienie władzy ludowej*, Warszawa 1966.
- Ćwięk H., *Rotmistrz Sosnowski. As wywiadu Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2010.
- Dach K., Dębicki T., *Marszałek Ion Antonescu. Biografia żołnierza i polityka*, Łódź 2003.
- Dawidowicz W., Dąbrowski B., Filar W., Małecki F., *Kwatermistrzostwo ludowego Wojska Polskiego w latach 1943–1945*, Warszawa 1973.
- Demel J., *Historia Rumunii*, Warszawa 1986.
- Desperek E., Domański M., *Gierek & Jaroszewicz zeznają*, Warszawa 1990.
- Dewitz J., *Berlin Zachodni: ośrodek szpiegostwa i dywersji*, Warszawa 1963.
- Dębicki T., Dach K., *Żelazny Legion Michała Archanioła. Z dziejów ruchu faszystowskiego w Rumunii*, Warszawa 1996.
- Dobrzycki W., *Historia stosunków międzynarodowych w czasach nowożytnych 1815–1945*, Warszawa 1996.

- Dolata B., *Krótki zarys rozwoju władz naczelnych i instytucji ludowego Wojska Polskiego w latach 1944–1945*, w: *Z zagadnień rozwoju ludowego Wojska Polskiego*, J. Margules (red.), Warszawa 1964.
- Domański E. i in., *I Dywizja Piechoty w dziejach oręża polskiego*, Pruszków 1998.
- Drozdowski M., *Władysław Raczkiewicz. Prezydent RP*, t. 2, Warszawa 2002.
- Dubicki T., *Internowanie płk. Józefa Becka w Rumunii (IX 1939 – VI 1944)*, Opole 1997.
- Dubicki T., *Bazy wojskowej łączności zagranicznej ZWZ–AK w latach 1939–1945. Studia i materiały*, Częstochowa 2000.
- Dubicki T., Rostworowski S., *Sanatorzy kontra sikorszczycy, czyli walka o władzę na uchodźstwie w Rumunii 1939–1940*, Warszawa 1993.
- Dubicki T., Spruch K., *Przedmoście Rumuńskie: wrzesień 1939*, Częstochowa 2000.
- Dubicki T., Suchcitz A., *Depesze wojenne attachatu wojskowego przy Ambasadzie RP w Bukareszcie 1939–1940*, Tarnowskie Góry 2006.
- Dubicki T., *Żołnierze polscy internowani w Rumunii w latach 1939–1941*, Łódź 1990.
- Dudek A., Zblewski Z., *Utopia nad Wisłą. Historia Peerelu*, Warszawa–Bielsko-Biała 2008.
- Dulczewski Z., *Przeobrażenia społeczne na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1947*, Poznań 1964.
- Duraczyński E., *Między Londynem a Warszawą*, Warszawa 1986.
- Duraczyński E., *Rząd polski na uchodźstwie 1939–1945. Organizacja, personalia, polityka*, Warszawa 1993.
- Duraczyński E., *Stalin: twórca i dyktator supermocarstwa*, Warszawa 2012.
- Duraczyński E., Terej J., *Europa podziemna 1939–1945*, Warszawa 1974.
- Dymitrow I., *Bułgaria: zarys dziejów*, Warszawa 1986.
- Dziurok A., Musiał B., „Bratni rabunek”. *O demontażach i wywózce sprzętu z terenu Górnego Śląska w 1945 r., W objęciach Wielkiego Brata. Sowietci w Polsce 1944–1993*, K. Rokicki, S. Stępień (red.), Warszawa 2009.
- Eberhardt G., *Pisarz dla dorosłych: opowieść o Józefie Mackiewicz*, Wrocław 2008.

- Faligot R., Kauferr R., *Śłużby specjalne. Historia wywiadu i kontrwywiadu na świecie*, Warszawa 2006.
- Fejtő F., *Praski zamach stanu 1948*, Warszawa 1984.
- Felczak W., *Historia Węgier*, Wrocław 1983.
- Felczak W., Wasilewski T., *Historia Jugosławii*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985.
- Fiedor K., *Austria. Zarys dziejów politycznych*, Łódź 1996.
- Filar P., *Historia Hiszpanii*, Warszawa 1991.
- Földesi L., *Reparacyjne zobowiązania Węgier po II wojnie światowej w: Represje sowieckie wobec narodów Europy 1944–1956*, D. Roguta, A. Adamczyk (red.), Żelów 2005.
- Frazik W., *Operacja „Cezary” – przegląd wątków krajowych w: K. Krajewski, T. Łabuszewski, „Zwyczajny” resorty. Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, Warszawa 2005.
- Friszke A., *Adam Ciołkosz: portret polskiego socjalisty*, Warszawa 2011.
- Friszke A., *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn 1994.
- Friszke A., *Życie polityczne emigracji*, Warszawa 1999.
- Frontczak K., *Siłły zbrojne Polski Ludowej. Przejście na stopę pokojową*, Warszawa 1974.
- Gać S., *7 Dywizja Piechoty*, Warszawa 1971.
- Gąsowski T., *Pod sztandarem Orła Białego. Kwestia żydowska w Polskich Siłach Zbrojnych w czasie II wojny światowej*, Kraków 2002.
- Gdański J., *Zapomniani żołnierze Hitlera*, Warszawa 2005.
- Gdański L., *Arabski Wschód*, Warszawa 1962.
- Gebert K., *Miejsce pod słońcem. Wojny Izraela*, Warszawa 2009.
- Gelvin J., *Konflikt izraelsko-palestyński*, Kraków 2009.
- General Karol Świerczewski, wielki patriota i internacjonalista: materiały z sesji popularnonaukowej, Krosno 3 grudnia 1985*, J. Łuczyński, E. Zajac (red.), Krosno–Rzeszów–Sanok 1987.
- Gierowski J., *Historia Włoch*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1999.

- Ginałski E., *Byliśmy za Łabą. Z dziejów 28 pp*, Warszawa 1964.
- Ginałski E., Wysokiński E., *Dziwiąta drezdeńska. Z dziejów 9 Drezdeńskiej Dywizji Piechoty (1944–1947)*, Warszawa 1984.
- Gola B., Ryszka F., *Hiszpania*, Warszawa 1999.
- Golon M., *Deportacje ludności polskiej z Pomorza do ZSRR w 1945*, w: *Migracje polityczne i ekonomiczne w krajach nadbałtyckich w XIX i XX w.*, J. Borzyszkowski, M. Wojciechowski (red.), Toruń 1995.
- Golon M., *Deportacje mieszkańców Grudziądza do ZSRR w 1945 r.*, Grudziądz 1994.
- Golon M., *Deportacje Polaków z III grupą niemieckiej listy narodowej do obozów NKWD w ZSRR po II wojnie światowej (1945–1947)*, w: *Wrzesień 1939 roku i jego konsekwencje dla ziem zachodnich i północnych Drugiej Rzeczypospolitej*, R. Sudziński, W. Jastrzębski (red.), Toruń–Bydgoszcz 2001.
- Golon M., *Majątki ziemskie na ziemiach odzyskanych pod radziecką administracją wojskową w latach 1945–1950*, w: *Władze komunistyczne wobec ziem odzyskanych po II wojnie światowej materiały z konferencji*, S. Łach (red.), Słupsk 1997.
- Golon M., *Polityka radzieckich władz wojskowych i policyjnych na Pomorzu Nadwiślańskim 1945–1947*, Toruń 2001.
- Golon M., *Rola Północnej Grupy Wojsk Armii Radzieckiej w Polsce w czasach stalinowskich 1948–1956*, w: R. Sudziński, *Oblicza polskiego stalinizmu. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w dniu 20 maja 1999 roku przez Wydział Humanistyczny Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej we Włocławku*, Włocławek 2000.
- Gonczarski J., *Historia 4 Brygady Artylerii Przeciwpancernej*, Warszawa 1964.
- Gonczarski J., Malczewski J., *Czwarta Przeciwpancerna. Z dziejów 4 Brygady Artylerii Przeciwpancernej*, Warszawa 1965.
- Gondek L., *Wywiad polski w III Rzeszy. Sukcesy i porażki*, Warszawa 2011.
- Gontarczyk P., *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy (1941–1944)*, Warszawa 2006.
- Góra W., Halba L., *O utworzenie i utrwalenie władzy ludowej 1944–1948*, Warszawa 1967.
- Góra W., Jakubowski Z., *Z dziejów organów bezpieczeństwa i porządku publicznego w województwie lubelskim 1944–1948*, Lublin 1978.

- Grabowski W., *Polska tajna administracja cywilna 1940–1945*, Warszawa 2003.
- Graczyk J., *Przeobrażenia społeczne w korpusie oficerskim LWP (1944–1969)*, Warszawa 1969.
- Grajek M., *Enigma. Bliżej prawdy*, Warszawa 2007.
- Gross J., *War as Revolution*, w: *The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe*, N. Naimark, L. Gibianski (red.), Boulder 1997.
- Grot L., Konecki T., Nalepa E., *Pokojowe dzieje Wojska Polskiego*, Warszawa 1988.
- Grot L., *Z dziejów Warszawskiego Okręgu Wojskowego 1945–1970*, Warszawa 1972.
- Grzelak C., Stańczyk H., Zwoliński S., *Armia Berlinga i Żymierskiego. Wojsko Polskie na Froncie Wschodnim 1943–1945*, Warszawa 2002.
- Grzelak C., Stańczyk H., Zwoliński S., *Bez możliwości wyboru. Wojsko Polskie na Froncie Wschodnim 1943–1945*, Warszawa 1993.
- Grzybowski J., *Pogoń między Orłem Białym, Swastyką i Czerwoną Gwiazdą. Białoruski ruch niepodległościowy 1939–1956*, Warszawa 2011.
- Gutowski J. Welfeld Z., *Historia 3 Berlińskiego Pułku Piechoty*, Warszawa 1955.
- Habielski R., *Niezlomni nieprzejednani: emigracyjne „Wiadomości” i ich krąg 1940–1981*, Warszawa 1991.
- Habielski R., *Odmawiam wykonania: pułkownik Harcaj i demobilizacja PSZ: relacje, dokumenty, wspomnienia*, Warszawa 2010.
- Habielski R., *Polski Londyn*, Wrocław 2000.
- Habielski R., *Życie społeczne i kulturalne emigracji*, Warszawa 1999.
- Halliday F., *Bliski Wschód w stosunkach międzynarodowych. Władza, polityka i ideologia*, Kraków 2009.
- Hauzański J., Leśny J., *Historia Albanii*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992.
- Heller J., *The Stern Gang. Ideology, Politics and Terror, 1940–1949*, London 1995.
- Herman Michael, *Potęga wywiadu*, Warszawa 2002.
- Hirszowicz Ł., *III Rzesza a Arabski Wschód*, Warszawa 1963.
- Hodges A., *Enigma. Życie i śmierć Alana Turinga*, Warszawa 2002.

- Hoffmann J., *Rosyjscy sojusznicy Hitlera. Własow i jego armia*, Warszawa 2008.
- Hrabyk K., *Emigracyjny „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”*. Studium monograficzne, Warszawa 1972.
- Hrabyk K., *Kongres Polonii Amerykańskiej (1944–1972)*, Warszawa 1974.
- Hrabyk K., *Polska emigracja polityczna: historia Rady Jedności Narodowej*, Warszawa 1973.
- Hułas M., *Goście czy intruzi? Rząd polski na uchodźstwie: wrzesień 1939 – lipiec 1945*, Warszawa 1996.
- Irredenta niemiecka w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej przed II wojną światową*, H. Batowski (red.), Katowice–Kraków 1971.
- Jabłonowski M., Prochowicz J., *Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza 1924–1939*, Warszawa 2004.
- Jackowicz J., *Bułgaria od rządów komunistycznych do demokracji parlamentarnej 1988–1991*, Warszawa 1992.
- Jackowicz J., *Partie opozycyjne w Bułgarii 1944–1948*, Warszawa 1997.
- Jagiello K., *Po zmierzchu bogów*, Warszawa 2006.
- Jałoszyński J., *Niektóre problemy dotyczące powstania i struktury organizacyjnej ZPP w ZSRR*, w: *Najnowsze dzieje Polski. Materiały i studia z zakresu drugiej wojny światowej*, t. 6, Warszawa 1962.
- Jaros S., *W służbie ojczyzny: opowieść o Karolu Świerczewskim „Walterze”*, Warszawa 1966.
- Jastrzębski W., *Major Żychoń i bydgoska ekspozytura wywiadu*, Bydgoszcz 1994.
- Jaworski M., *Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego 1945–1965*, Warszawa 1984.
- Jelavich B., *History of the Balkans*, t. 2: *Twentieth Century*, Cambridge 1983.
- Jeziński A., Leszczyńska C., *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 2003.
- Jirasek Z. Małkiewicz A., *Polska i Czechosłowacja w dobie stalinizmu (1948–1956)*. Studium porównawcze, Warszawa 2005.
- Johnson P., *Historia Żydów*, Kraków 1998.
- Jońca K., *Dekrety prezydenta Edvarda Beneša. Niemcy w czechosłowackiej doktrynie politycznej i prawnej z lat 1920–1945*, Wrocław 2005.

- Juchniewicz M., *Pocztą polową 52160. Z dziejów 34 Budziszynskiego Pułku Piechoty*, Warszawa 1961.
- Juchniewicz M., Rzepski S., *Z dziejów 29 Pułku Piechoty*, Warszawa 1958.
- Juchniewicz M., *Szlakiem 36 Łużyckiego Pułku Piechoty*, Warszawa 1959.
- Juchniewicz M., *Śladami walki. Z dziejów 37 Pułku Piechoty*, Warszawa 1964.
- Julia Xawier M., „*Błękitna Dywizja*”. *Krew Hiszpanów przelana w Rosji 1941–1945*, Żelów 2009.
- Jurgielewicz W., *Krótki zarys powstania i rozwoju I Armii Wojska Polskiego w: Z zagadnień rozwoju ludowego Wojska Polskiego*, J. Margules (red.), Warszawa 1964.
- Jurgielewicz W., *Organizacja ludowego Wojska Polskiego (22 VII 1944 – 9 V 1945)*, Warszawa 1968.
- Kachnicz Z., *Kształtowanie się systemu komunistycznego a opór społeczny na Pomorzu Zachodnim 1945–1947*, Koszalin 2003.
- Kachnicz Z., *Młodzież w konspiracji antykomunistycznej na Pomorzu zachodnim 1945–1956*, Koszalin 2010.
- Kajetanowicz J., *Polskie wojska lądowe w latach 1945–1960 – skład bojowy, struktury organizacyjne i uzbrojenie*, Toruń 2005.
- Kamieński M., *Edvard Beneš we współpracy z Kremlem. Polityka zagraniczna władz czechosłowackich na emigracji 1943–1945*, Warszawa 2009.
- Karczmarek K., *Ósmy bydgoski*, Warszawa 1962.
- Karczmarek K., *Prawda i kłamstwa. Prymas Węgier Józef Mindszenty*, Poznań–Warszawa 2002.
- Karczmarek K., *Przez trzy granice. Z dziejów 17 pp*, Warszawa 1967.
- Karczmarski F., Sroka S., *Wojska Inżynieryjne LWP 1945–1979*, Warszawa 1982.
- Karnowski A., *Pomorski Okręg Wojskowy 1945–1987. Zarys dziejów*, Warszawa 1989.
- Karolczak K., *Terroryzm żydowski przed powstaniem państwa Izrael (organizacja działalności oraz walka z nimi brytyjskich władz mandatowych) w: Polityczne formy zwalczania terroryzmu*, J. Marszałek-Kawa, K. Leidel, S. Wudarski (red.), Toruń 2006.
- Kaska A., *07 słucha*, Warszawa 1962.

- Kastory A., *Rewanż za Monachium. Z dziejów czechosłowackiej polityki wobec sąsiadów w latach 1945–1947*, Kraków 1996.
- Kastory A., *Rozbiór Rumunii w 1940 r.*, Warszawa 2002.
- Kersten K., *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Warszawa 1990.
- Kirchmayer J., *Powstanie warszawskie*, Warszawa 1989.
- Kirschbaum S., *A History of Slovakia: The Struggle for Survival*, New York 1995.
- Kisielewicz D., *Oficerowie polscy w niewoli niemieckiej w czasie II wojny światowej*, Opole 1998.
- Kister A., *Pretorianie: Polski Samodzielny Batalion Specjalny i wojska wewnętrzne 18 X 1943–26 III 1945*, Warszawa 2010.
- Kitson S., *The Hunt for Nazi Spies: Fighting Espionage in Vichy France*, Chicago–London 2008.
- Klejn Z., *Bulgaria. Szkice z dziejów najnowszych*, Pułtusk 2005.
- Kliszewicz L., *Placówki wojskowej łączności kraju z centralą w Londynie podczas II wojny światowej*, t. 3: *Baza w Stambule*, Warszawa–Londyn 1999.
- Kliszewicz L., *Placówka wojskowej łączności kraju z centralą w Londynie podczas II wojny światowej*, t. 2: *Baza w Bukareszcie*, Warszawa–Londyn 1999.
- Kliszewicz L., *Placówka wojskowej łączności kraju z centralą w Londynie podczas II wojny światowej*, t. 6: *Bazy w Belgradzie i Atenach*, Warszawa–Londyn 2002.
- Kliszewicz L., *Placówki wojskowej łączności kraju z centralą w Londynie podczas II wojny światowej*, t. 1: *Baza w Budapeszcie*, Warszawa–Londyn 1998.
- Kluz S., *W potrzasku dziejowym. WiN na szlaku AK*, Londyn 1978.
- Kniebe T., *Operacja „Walkiria”. Dramat 20 lipca*, Warszawa 2009.
- Kochanowski J., *Węgry. Od ugody do ugody 1867–1990*, Warszawa 1997.
- Koliński I., *Lotnictwo Polski Ludowej 1944–1947*, Warszawa 1987.
- Kołąkowski P., *NKWD i GRU na ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa 2002.
- Kołąkowski P., *Pretorianie Stalina. Sowieckie służby bezpieczeństwa i wywiadu na ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa 2010.

- Kołodziejczyk C., *Turecja*, Warszawa 2000.
- Komornicki S., *Regularne jednostki ludowego Wojska Polskiego. Formowanie, działania bojowe, organizacja, uzbrojenie, metryki jednostek kawalerii, wojsk pancernych i zmotoryzowanych*, Warszawa 1987.
- Komornicki S., *Wojsko Polskie 1939–1945*, Warszawa 1984.
- Komorowski K., Barański W., *Operacja „Burza” i Powstanie Warszawskie 1944*, Warszawa 2008.
- Kondusza W., *Mala Moskwa: rzecz radzieckiej Legnicy*, Legnica 2011.
- Konecki T., *Konstanty Rokossowski*, Warszawa 1976.
- Konecki T., Ruszkiewicz I., *Marszałek dwóch narodów*, Warszawa 1976.
- Kopelew L., *Aufbewahren für alle Zeit*, Göttingen 1996.
- Kopka B., *Obozy pracy w Polsce – przewodnik encyklopedyczny 1945–1950*, Warszawa 2002.
- Korkuć M., *Niepodległościowe oddziały partyzanckie w Krakowskim (1944–1947)*, Kraków 2002.
- Kornat M., Mokrzycki M., *W rumuńskiej pułapce: internowanie Józef Beck i Edwarda Śmigłego Rydza w dokumentach rumuńskich służb specjalnych*, Gdańsk 2011.
- Koryn A., *Rumunia w II wojnie światowej*, w: *Państwa narodowe Europy Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, W. Balcerek (red.), Łowicz–Warszawa 2000.
- Kosecki A., *Albania: krótki zarys dziejów*, Warszawa 1988.
- Kosecki A., Willaume M., *Nowe kraje Unii Europejskiej Bułgaria, Rumunia*, Warszawa 2007.
- Kospath-Pawłowski E., Maksymiec S., Martowicz B., Matusak P., Nowik G., Radziwiłowicz D., *9 Dywizja Piechoty w dziejach oręża polskiego*, Pruszków 1995.
- Koszel B., *Polityka Rzeszy Niemieckiej wobec mniejszości niemieckiej w Europie Południowo-Wschodniej w okresie międzywojennym*, w: *Rola mniejszości niemieckiej w rozwoju stosunków politycznych w Europie 1918–1945*, A. Czubiński (red.), Poznań 1984.
- Kowalczyk I., Wolle S., *Roter Stern über Deutschland. Sowjetische Truppen in der DDR*, Berlin 2001.
- Kowalski W., *Polityka zagraniczna RP: 1944–1947*, Warszawa 1971.

- Kowalski W., *Walka dyplomatyczna o miejsce Polski w Europie (1939–1945)*, Warszawa 1979.
- Kozaczuk W., *W kręgu Enigmy*, Warszawa 1986.
- Kozeński J., *Agresja na Jugosławię 1941*, Poznań 1979.
- Kozeński J., *Austria 1918–1968. Dzieje społeczne i polityczne*, Poznań 1970.
- Kozeński J., *Sprawa przyłączenia Austrii do Niemiec po I wojnie światowej (1918–1922)*, Poznań 1967.
- Kozicki A., *Ośrodek wywiadu II Oddziału Sztabu Głównego Polskich Sił Zbrojnych pod krypt. „Biuro Planowania” w świetle materiałów MBP* w: P. Kołakowski, A. Peptoński (red.), *Polski wywiad wojskowy 1918–1945*, Toruń 2006.
- Kozicki A., *Struktury organizacyjne i formy pracy emigracyjnego wywiadu wojskowego w latach 1945–1955 (wybrane przykłady)*, w: *W sieci. Powojenne polskie siatki wywiadowcze (AK-NIE-DSZ-WIN, PSZ) w latach 1944–1955*, M. Bechta (red.), Warszawa 2016.
- Kozłowski K., *Między racją stanu a stalinizmem: pierwsze dziesięć lat władzy politycznej na Pomorzu Zachodnim 1945–1955*, Warszawa–Szczecin 2000.
- Krasicki J., *Historia Niemiec*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2008.
- Kraszewski E., *Akcja kontynentalna w Skandynawii 1940–1945*, Kopenhaga 1993.
- Krogulski M., *Okupacja w imię sojuszu. Armia Radziecka w Polsce 1944–1956*, Warszawa 2000.
- Krop P., *Sekrety wywiadu francuskiego*, Warszawa 1999.
- Kruszyński M., *Ambasada RP w Moskwie 1921–1939*, Warszawa 2010.
- Krzak A., *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej przeciwko radzieckim służbom specjalnym 1921–1939*, Toruń 2007.
- Krzemiński C., *Pułki Ludowego Lotnictwa Polskiego 1943–1945*, Warszawa 1981.
- Kucharski W., *Polacy i Polonia w rdzennej Austrii w XIX i XX wieku*, Lublin 1994.
- Kumoś Z., *Geneza satelickiego systemu władzy w Polsce 1941–1948*, Warszawa 2001.
- Kunert A., *Rzeczpospolita Walcząca: Powstanie Warszawskie 1994*, Warszawa 1994.
- Kurek A., *Czesi w więzieniach okupowanej Europy*, Wrocław–Opole 2006.

- Kurowski F., „*Brandenburczycy*” i *Abwehra*. *Niemieckie oddziały specjalne 1939–1945*, Warszawa 2003.
- Kusiak F., *Oficerowie piechoty, wojsk pancernych i zmechanizowanych Śląskiego Okręgu Wojskowego w latach 1945–1961*, Warszawa 1999.
- Lefebvre G., Pouthas Ch., Baumont M., *Historia Francji – tom II od 1774 do czasów współczesnych*, Warszawa 1969.
- Lembeck A., *Wyzwoleni, ale nie wolni. Polskie miasto w okupowanych Niemczech*, Warszawa 2007.
- Lewandowska S., Martin B., *Powstanie Warszawskie 1944*, Warszawa 1999.
- Lewis A., *Muzułmański Bliski Wschód*, Gdańsk 2003.
- Liebner P., *Paul Tillich und der Council for a Democratic Germany (1933 bis 1945)*, Reihe: Europäische Hochschulschriften Reihe 3, Band 902. Peter Lang, Frankfurt am Main 2001.
- Lilienthal A., *Druga strona medalu. Izrael – Syjonizm w oczach amerykańskiego znawcy problemów bliskowschodnich*, Warszawa 1970.
- Lipieński P., *Raport Rzepeckiego. Historia twórcy antykomunistycznego podziemia*, Warszawa 2005.
- Lipiński W., *Walka zbrojna o niepodległość Polski w latach 1905–1918*, Warszawa 1990.
- Lisiewicz P., *Bezimienni. Z dziejów wywiadu Armii Krajowej*, Warszawa 1987.
- Lubecki L., *Na południe od Berlina. Z walk 26 pp*, Warszawa 1960.
- Łukasiewicz S., *Wywiad cywilny PRL wobec polskiej emigracji na Zachodzie – przegląd struktur i kierunków działania do początku lat sześćdziesiątych*, w: *Tajny oręż czy ofiary zimnej wojny. Emigracje polityczne z Europy Środkowej i Wschodniej*, S. Łukasiewicz (red.), Lublin–Warszawa 2010.
- Łyżwa J., *Od Wisłoka do Czarnej Elstery*, Warszawa 1959.
- Machcewicz P., „*Monachijska menażeria*”: *walka z Radiem Wolna Europa 1950–1989*, Warszawa 2007.
- Machcewicz P., *Emigracja w polityce międzynarodowej*, Warszawa 1999.
- Madeyska C., *Liban*, Warszawa 2003.
- Mahlert U., *Krótką Historia NRD*, Wrocław 2007.

- Majewski P., *Nierozegrana kampania. Możliwości obronne Czechosłowacji jesienią 1938 roku*, Warszawa 2004.
- Malczewski J., Polkowski R., *Regularne jednostki ludowego Wojska Polskiego. Formowanie, działania bojowe, organizacja, uzbrojenie, wyposażenie jednostek inżynieryjno-saperskich, drogowych i chemicznych*, Warszawa 1970.
- Malicki A., *Jugosławia*, Warszawa 1974.
- Malinowski-Rubio M., *Kobiety polskie w Hiszpanii*, w: *Kobiety i młodzież w migracjach*, J. Zamojski (red.), Warszawa 2005.
- Mallmann K., Cuppers M., *Półksiężyc i swastyka. III Rzesza a świat arabski*, Warszawa 2009.
- Mann G., *Niemieckie dzieje w XIX i XX wieku*, Olsztyn 2007.
- Marecki H., *Początki władzy ludowej na Białostocczyźnie 1944–1947*, Lublin 1969.
- Maresch E., *Współdziałanie polskiego radiowywiadu z „Sigint”*, w: *Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II wojny światowej*, t. 1: *Ustalenia Polsko-Brytyjskiej Komisji Historycznej*, T. Dubicki, D. Nałęcz, T. Stirling (red.), Warszawa 2004.
- Margules J., *Frontowi czwartacy. Z dziejów 4 Pułku Piechoty*, Warszawa 1963.
- Margules J., *Piąty kołobrzesci. Z dziejów 5 pp*, Warszawa 1961.
- Margules J., *W szóstym pułku*, Warszawa 1958.
- Marszałek Polski Michał Żymierski*, B. Kosiorek-Dulanin (red.), Warszawa 1986.
- Matusak P., *Wywiad Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej*, Warszawa 2002.
- Mazanek-Wilczyńska M., Skubisz P., Walczak H., *Polskie Oddziały Wartownicze przy armii amerykańskiej w latach 1945–1989*, Szczecin 2011.
- Mazur F., *Biuro Informacji i Propagandy SZP–ZWZ–AK 1939–1945*, Warszawa 1987.
- Mazur G., *Niemcy – tryumf nazizmu*, w: *Historia polityczna świata XX wieku 1901–1945*, t. 1, M. Bankowicz (red.), Kraków 2004.
- Mazur G., *Rok 1944. Działania Amerykanów na Pacyfiku. Lądowanie w Normandii*, w: *Historia polityczna świata XX wieku 1901–1945*, M. Bankowicz (red.), t. 1, Kraków 2004.
- Mazur G., *Zmagania w basenie Morza Śródziemnego. Podporządkowanie Bałkanówi kampania afrykańska*, w: *Historia polityczna świata XX wieku 1901–1945*, t. 1, M. Bankowicz (red.), Kraków 2004.

- Micgiel J.S., *Project Eagle. Polscy wywiadowcy w raportach i dokumentach wojennych amerykańskiego Biura Służb Strategicznych*, Kraków 2019.
- Mikołajczyk M., *Polityka Francji wobec ZSRR w latach 1944–1955*, Poznań 2004.
- Miłkowski T., Machcewicz P., *Historia Hiszpanii*, Wrocław 2009.
- Misiuk A., *Służby specjalne II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1998.
- Modrzejewska-Leśniewska J., *Bliski i Środkowy Wschód w II wojnie światowej 1940–1941*, w: *Zarys dziejów Afryki i Azji. Historia konfliktów 1866–2000*, A. Bartnicki (red.), Warszawa 2000.
- Mola P., *Mity wojny domowej. Hiszpania 1936–1939*, Warszawa 2007.
- Molnar I., *Epilog życia Janosa Esterhazy'ego. Wpływ systemu represji na losy przedstawiciela elity politycznej Europy Środkowej*, w: D. Roguta, A. Adamczyk (red.), *Represje sowieckie wobec narodów Europy 1944–1956*, Żelów 2005.
- Mołodawia T., *Ludzie władzy*, Warszawa 1991.
- Musiał B., *Wojna Stalina 1939–1945: Terror, grabież, demontaże*, Poznań 2012.
- Muszyński W., „*Błękitna Dywizja*”. *Ochotnicy hiszpańscy na froncie wschodnim 1941–1945*, Biała Podlaska 2002.
- Naftalski J., Szota W., *Wyszli z Kijaniczy. Z dziejów 11 Pułku Piechoty*, Warszawa 1965.
- Nahlik S., *O trwałej neutralności Austrii*, w: *Z dziejów Austrii i stosunków polsko-austriackich*, Z. Tomkowski (red.), Łowicz 2000.
- Nalepa E., *Oficerowie Armii Radzieckiej w Wojsku Polskim 1943–1968*, Warszawa 1995.
- Naszkowski M., *Lata próby*, Warszawa 1967.
- Nazarewicz R., *Polacy – spadochroniarze-wywiadowcy na zapleczu frontu wschodniego*, Warszawa 1974.
- Nazarewicz R., *Razem na tajnym froncie. Polsko-radziecka współpraca wywiadowcza w latach II wojny światowej*, Warszawa 1983.
- Ney-Krwawicz M., *Biuro Generała Sosnkowskiego. Komenda Główna Związku Walki Zbrojnej we Francji listopad 1939 – czerwiec 1940*, Warszawa 1996.
- Niwiński P., *Działania komunistycznego aparatu represji wobec środowisk kombatantów wileńskiej AK 1945–1980*, Gdańsk–Warszawa 2009.

- Niwiński P., *Działania operacyjne Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego wobec środowiska wileńskiego do 1956 r.*, w: „Zwyczajny” resort. *Studium o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, K. Krajewski, T. Łabuszewski (red.), Warszawa 2005.
- Niwiński P., *Okręg Wileński 1944–1948*, Warszawa 1999.
- Niwiński P., *Wywiad Okręgu Wileńskiego AK po lipcu 1944 roku*, w: *W sieci. Powojenne polskie siatki wywiadowcze (AK-NIE-DSZ-WiN, PSZ) w latach 1944–1956*, M. Bechta (red.), Warszawa 2016.
- Nowak J., *Hiszpania po wojnie domowej (1939–1971)*, Warszawa 1972.
- Nowak J., *Powstanie Ludowej Republiki Albanii 1944–1949*, Warszawa 1983.
- Nowak-Jeziorański J., *Wojna w eterze*, Kraków 2005.
- Nowik G., *Zanim złamano „Enigmę”. Polski radiowywiad podczas wojny z bolszewicką Rosją 1918–1920*, t. 1, Warszawa 2004.
- Nowiński M., *General armii Stanisław Popławski (1902–1973)*, Warszawa 1977.
- Nowiński M., *General broni Władysław Korczyński (1893–1966)*, Warszawa 1980.
- Nurek M., *Gorycz zwycięstwa. Losy Polskich Sił Zbrojnych po II wojnie światowej 1945–1949*, Gdańsk 2009.
- Orlicki J., *Szkice z dziejów stosunków polsko-żydowskich 1918–1949*, Szczecin 1983.
- Orłowski M., *Tadeusz Maciński (1905–1999) – publicysta i dialog, działacz narodowego podziemia*, w: *Obóz narodowy w obliczu dwóch totalitaryzmów*, R. Sierchuła (red.), Warszawa 2010.
- Orti V., *Mrok nad ołtarzem. Prześladowania kościoła w Hiszpanii 1931–1939*, Warszawa 2003.
- Paczkowski A., *Stanisław Mikołajczyk, czyli klęska realisty*, Warszawa 1991.
- Pałka J., *General Stefan Mossor (1896–1957). Biografia wojskowa*, Warszawa 2008.
- Panecki T., „Akcja Kontynentalna” w planach Rządu RP na obczyźnie w latach 1940–1944, w: *Wkład polskiego wywiadu w zwycięstwo aliantów w II wojnie światowej. Akta konferencji naukowej, Kraków: 20–22.10.2002 r. pod redakcją dr. Zdzisława J. Kapery, Z.J. Kapera (red.)*, Kraków 2004.

Panecki T., *Polonia zachodnioeuropejska w planach Rządu RP na emigracji (1940–1944) – Akcja Kontynentalna*, Warszawa 1986.

Papeć, I., *Czystki etniczne w Palestynie*, Warszawa 2017.

Pasek W., *Bolesława Kontryma życie zuchwałe. Biografia żołnierza i policjanta 1898–1953*, Warszawa 2006.

Patek A., *Wielka Brytania wobec Izraela maj 1948 – styczeń 1949*, Kraków 2002.

Patek A., *Żydzi w drodze do Palestyny 1934–1944. Szkice z dziejów aliji bet, nielegalnej imigracji żydowskiej*, Kraków 2009.

Pavičević D., *Historia Chorwacji*, Poznań 2004.

Pawlak L., *Za kratami więzień i drutami obozów. Zarys dziejów więziennictwa w Polsce*, Kalisz 1999.

Pawlikowicz L., *Tajny front zimnej wojny. Uciekinierzy z polskich służb specjalnych 1956–1964*, Warszawa 2004.

Pawłowski E., *Polityczno-prawne aspekty i możliwości mobilizacyjne tworzenia Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR w 1943 r.*, w: *Dzieje Ludowego Wojska Polskiego w świetle najnowszych badań*, Warszawa 1983.

Pawłowski E., *Powstanie organizacja i przygotowania do działań Ludowego Wojska Polskiego 1943–1945*, Warszawa 1987.

Peplowski A., *Wywiad a dyplomacja II Rzeczypospolitej*, Toruń 2004.

Peplowski A., *Wywiad Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*, Warszawa 1995.

Peplowski A., *Afryka Północna*, w: *Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II wojny światowej*, t. 1: *Ustalenia Polsko-Brytyjskiej Komisji Historycznej*, T. Dubicki, D. Nałęcz, T. Stirling (red.), Warszawa 2004.

Peplowski A., Suchcitz A., *Organizacja i funkcjonowanie Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza*, w: *Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II wojny światowej*, t. 1: *Ustalenia Polsko-Brytyjskiej Komisji Historycznej*, T. Dubicki, D. Nałęcz, T. Stirling (red.), Warszawa 2004.

Peplowski A., *Wojna o tajemnice. W tajnej służbie Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1944*, Warszawa 2011.

- Peplowski A., *Wywiad polski na ZSRR 1921–1939*, Warszawa 1999.
- Peplowski A., *Wywiad Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1939–1945*, Warszawa 1995.
- Peplowski A., *Wywiad w wojnie polsko-bolszewickiej*, Warszawa 1996.
- Peplowski A., *ZSRR, w: Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II wojny światowej*, t. 1: *Ustalenia Polsko-Brytyjskiej Komisji Historycznej*, T. Dubicki, D. Nałęcz, T. Stirling (red.), Warszawa 2004.
- Pilch A., Zagórniak M., *Emigracja po drugiej wojnie światowej w: Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych (XVIII – XX w.)*, A. Pilch (red.), Warszawa 1984.
- Pioskownik E., *Ewolucja systemu sprawowania władzy w Bułgarii w latach 1918–1944*, Katowice 1993.
- Piotrowski P., *Śląski Okręg Wojskowy. Przekształcenia organizacyjne 1945–1956*, Warszawa 2003.
- Piwnicki G., Zalewski B., *Powstanie i rozwój Polskiej Marynarki Wojennej w latach 1945–1989*, w: *Polska wojskowa polityka morska od X do końca XX wieku*, G. Piwnicki, B. Zalewski (red.), Gdynia 2002.
- Płaskowski T., *Życia akord ostatni*, Warszawa 1979.
- Pobóg-Malinowski W., *Najnowsza historia polityczna Polski 1864–1945*, t. 3: *1939–1945*, Londyn 1960.
- Podgórski C., *Niektóre zagadnienia stanu bojowego i przygotowań I DP im. Tadeusza Kościuszki do działań pod Lenino*, w: *Z zagadnień rozwoju ludowego Wojska Polskiego*, J. Margules (red.), Warszawa 1964.
- Podgórski C., *Żołnierskie drogi. Z dziejów 33 Nyskiego Pułku Piechoty*, Warszawa 1963.
- Poksiński J., „TUN”. *Tatar – Utnik – Nowicki*, Warszawa 1992.
- Poksiński J., Kochański A., Persak K., *Kierownictwo PPR i PZPR wobec wojska 1944–1956*, Warszawa 2003.
- Poksiński J., *Victis honos. Spisek w wojsku*, Warszawa 1994.
- Poleszak S., *Narodziny bezpieczeństwa. Powstanie powiatowych urzędów bezpieczeństwa publicznego na Lubelszczyźnie od sierpnia 1944 do czerwca 1945 roku*, w: „Zwyczajny”

- resort. *Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, K. Krajewski, T. Łabuszewski (red.), Warszawa 2005.
- Polit J., *Podzielone Balkany w: Historia polityczna świata XX wieku*, M. Bankowicz (red.), t. 2, Kraków 2004.
- Polit J., *Sowietyzacja Europy Środkowej*, w: *Historia polityczna świata XX wieku*, M. Bankowicz (red.), t. 2, Kraków 2004.
- Polit J., *Wybuch konfliktu bliskowschodniego*, w: *Historia polityczna świata XX wieku*, M. Bankowicz (red.), t. 2, Kraków 2004.
- Polskie Państwo Podziemne i Wojsko Polskie w latach 1944–1945*, S. Zwoliński (red.), Warszawa 1991.
- Pomorze Szczecińskie 1945–1949 (administracja, ludność, osadnictwo, zagadnienia polityczno-społeczne): informator o materiałach archiwalnych: Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie*, Z. Chmielewski (red.), Szczecin 1978.
- Pomorze Zachodnie w dokumentach 1945*, K. Kozłowski, K. Muszyńska, M. Stelmach (red.), Szczecin 1986.
- Powrót żołnierzy AK z sowieckich łagrów*, A. Paczkowski (red.), Warszawa 1995.
- Price R., *Historia Francji*, Poznań 2001.
- Procacci G., *Historia Włochów*, Warszawa 1983.
- Pronobis W., *Polska i świat w XX wieku*, Warszawa 1991.
- Przedpeński A., *Lotnictwo Wojska Polskiego 1918–1996*, Warszawa 1997.
- Przedpeński B., *Doktryna, rytuał i organizacja bractwa religijnego Bektaszytów*, w: *Albanistyka Polska*, I. Sawicka (red.), Toruń 2007.
- Przeźwiński A., *Jugosławia*, w: *Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II wojny światowej*, t. 1: *Ustalenia Polsko-Brytyjskiej Komisji Historycznej*, T. Dubicki, D. Nałęcz, T. Stirling (red.), Warszawa 2004.
- Przeźwiński A., *Polacy w Królestwie Węgier 1939–1945*, Budapeszt 2006.
- Prostrokoński S., *Kapitulacja Polskich Sił Zbrojnych*, Londyn 1948.
- Radelić Z., *Krizari: gerila u Hrvatskoj 1945–1950*, Zagreb 2002.
- Radomski J., *Demobilizacja Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1945–1951*, Kraków 2009.

- Radziszewski W., *Marynarka Wojenna w latach 1945–1949*, Gdańsk 1976.
- Reiss A., *Z problemów odbudowy i rozwoju organizacyjnego PPS w latach 1944–1946*, Warszawa 1971.
- Resistance and Revolution in Mediterranean Europe 1939–1948*, T. Judt (red.), London–New York 1989.
- Richie A., *Faustu's Metropolis a history of Berlin*, London 1999.
- Rojek W., *Francja – początek IV Republiki w: Najnowsza historia świata 1945–1995*, A. Patek, J. Rydel, J. Węc (red.), Kraków 1999.
- Rojek W., *Koncepcje federacji bałkańskiej i środkowoeuropejskiej w: Najnowsza historia świata 1945–1995*, A. Patek, J. Rydel, J. Węc (red.), Kraków 1999.
- Roliński B., *Za co ich zabili?*, Warszawa 1994.
- Romański A. i in., *I Dywizja Piechoty w dziejach oręża polskiego*, Pruszków 1998.
- Romero Salvador F., *Wojna domowa w Hiszpanii 1936–1939*, Warszawa 2009.
- Roszkowski W., *Historia Polski 1914–1991*, Warszawa 1992.
- Roszkowski W., *Najnowsza historia Polski 1945–1980*, Warszawa 2003.
- Rott W., *Wyspa: dzieje Berlina Zachodniego 1948–1990*, Warszawa 2011.
- Rychli J., *Problematyka represji sowieckich w Czechosłowacji w latach 1945–1956 w: Represje sowieckie wobec narodów Europy 1944–1956*, D. Rogut, A. Adamczyk (red.), Żelów 2005.
- Rydel J., *Okupacja Austrii w: Najnowsza historia świata 1945–1995*, A. Patek, J. Rydel, J. Węc (red.), Kraków 1999.
- Ryszka F., *W kręgu zbiorowych złudzeń. Z dziejów hiszpańskiego anarchizmu 1868–1939*, Warszawa 1991.
- Rzepski S., *8 Dywizja Piechoty*, Warszawa 1970.
- Rzepski S., Stąpor Z., *Historia 25 Pułku Piechoty*, Warszawa 1957.
- Rzepski S., *Szlakiem 32 Budziszyńskiego Pułku Piechoty*, Warszawa 1959.
- Sajewicz T., *Zapomniana wojna. Anarchiści w ruchu oporu przeciwko rządowi Franco 1939–1975*, Mielec–Poznań 2005.

- Sander H., Johr B., *Befreier und Befreite*, München 1992.
- Sands S., *Kiedy i jak wynaleziono naród żydowski*, Warszawa 2011.
- Sarner H., *General Anders i żołnierze II Korpusu Polskiego*, Poznań 2002.
- Sawicki T., *Wyrok na miasto: Berlin i Moskwa wobec Powstania Warszawskiego*, Warszawa 2011.
- Scheurig B., *Freies Deutschland – das Nationalkomitee und der Bund Deutscher Offiziere in der Sowjetunion 1943–1945*, Köln 1984.
- Semków P., *Informacja Marynarki Wojennej w latach 1945–1957*, Warszawa 2006.
- Sennerteg N., *Zemsta Stalina 1944–1945*, Warszawa 2007.
- Siemaszko Z., *Działalność generała Tatara*, Londyn 1999.
- Siemaszko Z., *Działalność generała Tatara 1943–1949*, Lublin 2004.
- Siemaszko Z., *Narodowe Siły Zbrojne*, Londyn 1982.
- Skibiński L., *I Brygada Artylerii Armat 1943–1945. Dzieje I Warszawskiej Brygady Artylerii Armat im. gen. Józefa Bema*, Warszawa 1984.
- Skolimowski W., *Marszałek Konstanty Rokossowski*, Warszawa 1977.
- Skowroński A., *Austriacka polityka aktywnej neutralności*, w: *Z dziejów Austrii i stosunków polsko-austriackich*, Z. Tomkowski (red.), Łowicz 2000.
- Skóra W., *Działalność gdańskiej ekspozytury polskiego wywiadu wojskowego w latach 1920–1930*, Poznań 2011.
- Skubisz P., *Wojska Pogranicza ZSRS na odcinku z Polską w świetle materiałów wywiadu II Rzeczypospolitej (1921–1939). Struktura i dyslokacja – Działalność wywiadowcza – Regulamin służby*, Szczecin 2010.
- Skubiszewski K., *Wysiedlenia Niemców po II wojnie światowej*, Warszawa 1968.
- Smoliński J., *Koncepcje odtwarzania PSZ na Zachodzie oraz aktywności wojskowej*, w: *Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie po II wojnie światowej. Klęska zwycięzców*, J. Smoliński (red.), Warszawa 2016.
- Smolorz R., *Kontekst międzynarodowy przejścia Brygady Świętokrzyskiej na zachód Europy w 1945 roku przez Śląsk i Czechy do Ratyzbony*, w: *Obóz narodowy w obliczu dwóch totalitaryzmów*, R. Sirchuła (red.), Warszawa 2010.

- Snyder T., *Czerwony Księżę*, Warszawa 2010.
- Sobczak K., *Lenino 1943*, Warszawa 1983.
- Sodel M., *W walce o ład i bezpieczeństwo na Dolnym Śląsku w latach 1945–1948*, Wrocław 1979.
- Sokolnicki M., *Dziennik ankarski 1939–1943*, Londyn 1965.
- Sokolnicki M., *Dziennik ankarski 1943–1946*, Londyn 1974.
- Sokołow B., *ZSRR pod okupacją*, Warszawa 2011.
- Solarz J., *Armia Własowa*, Warszawa 2002.
- Solonin M., *Nic dobrego na wojnie*, Poznań 2011.
- Sołtyk T., *Polska myśl techniczna w lotnictwie 1919–1939 i 1945–1965*, Warszawa 1983.
- Song Hongbing., *Wojna o pieniądź 2. Świat władzy pieniądza*, Kobierzyce, [bdw].
- Sowa M., *Budapeszt 1944–1945*, Warszawa 2002.
- Sprawa polska w czasie drugiej wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów*, S. Stanisławska (red. nauk.), Warszawa 1965.
- Sroga A., *Jednostka 08205*, Warszawa 1960.
- Stawowy-Kawka I., *Jugosławia. Pod władzą Tity w: Najnowsza historia świata 1945–1995*, A. Patek, J. Rydel, J. Węc (red.), Kraków 1999.
- Stępniewski T., *Z dziejów 2 Armii Wojska Polskiego. Zarys formowania i organizacji*, Warszawa 1962.
- Stępniewski T., *Zarys organizacji 3 Armii Wojska Polskiego. Z zagadnień rozwojowych ludowego Wojska Polskiego*, Warszawa 1964.
- Stołypin A., *Cesarstwo i wygnanie*, Warszawa 1998.
- Strugar V., *Wojna i rewolucja narodów Jugosławii 1941–1945*, Warszawa 1967.
- Suchcitz A., *Emigracyjne losy polskiej generacji po 1945*, w: *Naczelni Wodzowie i Wyżsi Dowódcy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*, S. Zwoliński (red.), Warszawa 1995.
- Suchcitz A., *Z historii polskiego wywiadu na emigracji 1945–1958: „Trwać, wytrwać i potrwać” (ppłk dypl. Leon Bortnowski)*, w: *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP. Studia i materiały z działalności II SG WP*, t. 7, Łomianki 2017.

- Syzdek B., *Polska Partia Socjalistyczna w latach 1944–1948*, Warszawa 1974.
- Szaynok B., *Z historią i Moskwą w tle. Polska a Izrael 1944–1968*, Warszawa 2007.
- Szczurowski M., *5 Brygada Artylerii. Tradycje, historia, współczesność*, Warszawa 1995.
- Szerencsés I., *Następstwa obecności Armii Czerwonej na Węgrzech (1945–1947)*, w: *Represje sowieckie wobec narodów Europy 1944–1956*, D. Roguta, A. Adamczyk (red.), Żelów 2005.
- Sznarbachowski W., *300 lat wspomnień*, Londyn 1997.
- Sztemienko S., *Jeszcze raz o sztabie generalnym w latach wojny*, Warszawa 1976.
- Szulczyński S., *Historia 7 Kolobrzskiego Pułku Piechoty*, Warszawa 1955.
- Szymczak T., *Jugosławia. Państwo federacyjne*, Łódź 1982.
- Szypowska I., *Łobodowski. Od „Atamana Łobody” do „Seniora Lobo”*, Warszawa 2001.
- Śląski J., *Polska Walcząca*, Warszawa 1990.
- Śliwiński J., *Z kroniki bojowych dni*, Warszawa 1963.
- Tarka K., *Emigracyjna dyplomacja: polityka zagraniczna rządu RP na uchodźstwie 1945–1990*, Warszawa 2003.
- Tarnowski A., *Pomorski Okręg Wojskowy 1945–1987. Zarys dziejów*, Warszawa 1989.
- Tebinka J., *Służby specjalne Wielkiej Brytanii i Polski w XX wieku. Problem współpracy i rywalizacji*, w: *Czas XX wieku – nie tylko w polskiej perspektywie*, R. Wapiński (red.), Gdańsk 2000.
- Tebinka J., Zapalec A., *Polska w brytyjskiej strategii wspierania ruchu oporu. Historia Sekcji Polskiej Kierownictwa Operacji Specjalnych (SOE)*, Warszawa 2021.
- Terlecki R., *Walka wywiadów, czyli rozpracowanie pułkownika Bąkiewicza*, w: *Aparat bezpieczeństwa wobec emigracji politycznej i Polonii*, R. Terlecki (red.), Warszawa 2005.
- de Teuton Lara M., Barauque J., Ortiz A., *Historia Hiszpanii*, Kraków 2006.
- Thom F., *Beria. Oprawca bez skazy*, Warszawa 2016.
- Thorwald J., *Iluzja – żołnierze radzieccy w armii Hitlera*, Warszawa–Kraków 1994.
- Tkaczew W., *Powstanie i działalność organów Informacji Wojska Polskiego*, Warszawa 1994.
- Tkaczew W., *Organa Informacji Wojska Polskiego 1943–1956. Kontrwywiad wojskowy*, Warszawa 2007.

- Tołczyk D., *Gulag w oczach Zachodu*, Warszawa 2009.
- Tomaszewski J., *Bułgaria 1944–1971. Trudna droga do socjalizmu*, Warszawa 1989.
- Tomaszewski J., *Czechy i Słowacja*, Warszawa 2008.
- Tomkowski Z., *Powstanie Pierwszej Republiki Austrii w: Z dziejów Austrii i stosunków polsko-austriackich*, Z. Tomkowski (red.), Łowicz 2000.
- Tubbesing J., *Nationalkomitee „Freies Deutschland” – Antifaschistischer Block – Einheitspartei. Aspekte der Geschichte der antifaschistischen Bewegung in Leipzig*, Beucha 1996.
- Turlejska M., *Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie*, Londyn 1989.
- Turlejska M., *Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie*, Warszawa 1990.
- Turlejska M., *Zapis pierwszej dekady 1945–1954*, Warszawa 1972.
- Tyszkiewicz J., Tyszkiewicz A., *Operacja Eagle – Niemcy 1945. Polscy spadochroniarze w służbie amerykańskiego wywiadu*, Warszawa 2019.
- de Vilemarest P., *Stasi Markusa Wolfa. Niemiecka Wojna Domowa 1945–1991*, Komorów 1997.
- Wachtel J., *Azymut Warszawa. Z dziejów 2 Berlińskiego Pułku Piechoty*, Warszawa 1962.
- Wadecka S., *Generał Karol Świerczewski „Walter”: 1897–1947*, Warszawa 1976.
- Wagner J., *Sternicy. Opowieść o 10 przywódcach PPR-PZPR od Nowotki do Rakowskiego*, Kraków 1997.
- Walichnowski T., *Neutralizacja Austrii*, Wrocław 1972.
- Walichnowski T., *U źródeł walki z podziemiem reakcyjnym w Polsce*, Warszawa 1975.
- Walkiewicz W., *Jugosławia. Byt wspólny i rozpad*, Warszawa 2000.
- Warszawa nad Tamizą; z dziejów polskiej emigracji politycznej po drugiej wojnie światowej*, A. Friszke (red.), Warszawa 1994.
- Ways W., *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego. Formowanie, działania bojowe. Organizacja, uzbrojenie, metryki jednostek artylerii*, Warszawa 1967.

- Wąsicki J., *Rzesza a kraje niemieckie 1914–1949*, Poznań 1977.
- Werblan A., *Stalinizm w Polsce*, Warszawa 1991.
- Werblan R., *Trzy kłęski reakcji polskiej. (Na marginesie procesu grupy szpiegowsko-dywersyjnej Tatara, Kirchmayera i innych)*, Warszawa 1951.
- Wereszycki H., *Historia Austrii*, Wrocław 1986.
- Węc J., *CDU/CSU wobec polityki niemieckiej Republiki Federalnej Niemiec 1949–1969*, Kraków 2000.
- Węc J., *Polityka okupacyjna czterech mocarstw w Niemczech w latach 1945–1949* w: *Najnowsza historia świata 1945–1995*, A. Patek, J. Rydel, J. Węc (red.), Kraków 1999.
- Węgrzyn D., *Aparat bezpieczeństwa państwa wobec środowisk narodowych na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1945–1956*, Katowice–Kraków 2007.
- Węgrzyn D., *Dzieje pewnej zdrady. VII Śląski Okręg NSZ (styczeń – listopad 1945)*, w: *Obóz narodowy w obliczu dwóch totalitaryzmów*, R. Sirchuła (red.), Warszawa 2010.
- Wieczorkiewicz P., *Historia polityczna Polski 1935–1945*, Warszawa 2005.
- Wilamowski J., *Piętno zdrady*, Warszawa 2003.
- Willaume L., *Rumunia*, Warszawa 2004.
- Winkler H., *Długa droga na Zachód*, t. 2: *Dzieje Niemiec 1933–1990*, Wrocław 2007.
- Wisner A., *Ryszard Kukliński. Życie ściśle tajne*, Warszawa 2007.
- Wnuk R., *Wywiad polski we Francji*, w: *Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II wojny światowej*, t. 1: *Ustalenia Polsko-Brytyjskiej Komisji Historycznej*, T. Dubicki, D. Nałęcz, T. Stirling (red.), Warszawa 2004.
- Wojna domowa w Hiszpanii 1936–1939 w polityce międzynarodowej*, A. Czubiński (red.), Poznań 1989.
- Wojtaszak A., *Administracja polska a Armia Czerwona na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1948: materiały interwencyjne w Biurze Łącznika Wojewody Szczecińskiego do Władz Wojskowych Polskich i Radzieckich w zbiorach Archiwum Państwowego w Szczecinie*, Szczecin 2001.

- Wolsza T., *Obozy i inne miejsca odosobnienia w systemie polskiego więziennictwa w latach 1944–1958*, w: D. Roguta, A. Adamczyk, *Represje sowieckie wobec narodów Europy 1944–1956*, Żelów 2005.
- Wolsza T., *W cieniu Wronek, Jaworzna i Pichcina... Życie codzienne w polskich więzieniach, obozach i ośrodkach pracy więźniów w latach 1945–1956*, Warszawa 2003.
- Wołoszyn W., *Pod Budziszynem i Dreznem. Z dziejów 30 pułku piechoty*, Warszawa 1963.
- Woźniczka Z., *Trzecia wojna światowa w oczekiwaniach emigracji i podziemia w kraju w latach 1944–1953*, Katowice 1999.
- Woźny A., *Niemieckie przygotowania do wojny z Polską w ocenach polskich naczelnych władz wojskowych*, Warszawa 2000.
- Wrzosem M., *Polskie formacje wojskowe podczas I wojny światowej*, Białystok 1977.
- Wydra W., *Dziesiąta Sudecka. Z dziejów 10 Sudeckiej Dywizji Piechoty*, Warszawa 1977.
- Wyrwach M., *Łagier Jaworzno*, Warszawa 1995.
- Wysocki W., *Rotmistrz Pilecki*, Warszawa 1994.
- Wyszczelski L., *General broni Karol Świerczewski „Walter” 1897–1947*, Warszawa 1987.
- Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP*, T. Dubicki (red.), t. 1, Warszawa 2011.
- Wywiad wojskowy II Rzeczypospolitej*, P. Kołakowski, A. Peplowski (red.), Kraków 2011.
- Z dziejów Śląskiego Okręgu Wojskowego*, R. Majewski (red.), Warszawa 1988.
- Zabiełło S., *O rząd i granice: walka dyplomatyczna o sprawę polską w II wojnie światowej*, Warszawa 1986.
- Zacharis M., *Komunizm, Federacja, Nacjonalizm. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie, przekształcenia, rozkład*, Warszawa 2004.
- Zacharski M., *Rotmistrz*, Warszawa 2011.
- Zaściński A., *Emigracja Polska w Wielkiej Brytanii wobec możliwości wybuchu III wojny światowej 1945–1954*, Bydgoszcz 2003.
- Zalewski J., *Obóz NKWD w Rembertowie i łagry na Uralu 1945–1947*, Sulejówek 1995.
- Zamojski J., *Francja na rozdrożu 1943–1944. Walka o kształt ustrojowy przyszłej Francji*, Warszawa 1992.

Zamojski J., *Polacy w ruchu oporu we Francji 1940–1945*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975.

Zaremba P., *Pierwszy szczeciński rok 1945*, Poznań 1970.

Zaremba P., *Wspomnienia prezydenta Szczecina*, Poznań 1980.

Zblewski Z., *Czechosłowacja*, w: *Najnowsza historia świata 1945–1995*, A. Patek, J. Rydel, J. Węc (red.), Kraków 1999.

Zblewski Z., *Okręg Krakowski Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość” 1945–1948. Geneza, struktury, działalność*, Kraków 2005.

Zdulski K., *III Rzesza a świat islamu*, Łódź 2009.

Zieliński J., *Śląska Jednostka Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego w walce z reakcyjnym podziemiem*, Katowice 1966.

Zieliński Z., *Niemcy. Zarys dziejów*, Katowice 1998.

Ziółkowski J., *Grupa „Michała” nadaje*, Warszawa 1971.

Znamierowska-Rakk E., *Federacja Słowian południowych w polityce Bułgarii po II wojnie światowej. Korzenie – próby realizacji – upadek*, Warszawa 2005.

Żaroń P., *Pomoc radzieckich komendantur wojennych w organizowaniu administracji polskiej i przekazywanie jej majątku na terenach wyzwolonych (1944–1945) w: 40-lecie powrotu Ziemi Zachodnich i Północnych do Polski: materiały Ogólnopolskiej Sesji Naukowej odbytej w dniach 25–26 czerwca 1985 r.*, B. Dymek (red.), cz. 1–2, Warszawa 1986.

Żaryn J., *„Taniec nad liną nad przepaścią”. Organizacja Polska na wychodźstwie i jej łączność z krajem w latach 1945–1955*, Warszawa 2011.

Żenczykowski T., *Dramatyczny rok 1945*, Łomianki 2005.

Żerko S., *Niemiecka polityka zagraniczna 1933–1939*, Poznań 2005.

Żochowski S., *Wywiad polski we Francji w latach 1940–1945*, Lublin 1994.

Żołnierz wolności ludu, wolności Polski: o marszałku Konstantym Rokossowskim, Warszawa 1949.

Дмитрев С., *Советские войска в Германии 1945–1994*, Москва 1994.

Басистов Ю., Ежова Г., *Под знаком красной звезды: Группа советских войск в Германии 1945–1994 гг.*, Москва 2005.

Artykuły

Balbus T., *Operacja „Cezary”... Ofiary agentury UB (raport Zarakowskiego do Rokossowskiego i Bieruta z czerwca 1953 roku w sprawie „V Zarządu Głównego WiN”)*, „Studia Rzeszowskie” 2000, t. 7.

Bargielowski D., *Grypsy z Polski Henryka Józefskiego*, „Karta” 1992, nr 7.

Białek W., *Przejęcie od radzieckich władz wojskowych obiektów gospodarki morskiej na Wybrzeżu*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1981, nr 4, s. 49–53.

Białaszko M., *„Tygodnik Warszawski” i jego środowisko (1945–1948)*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2007, nr 4.

Błażejowska M., *Pamięć bólu*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2007, nr 10–11.

Brzoza C., *Od Miechowa do Coburga. Brygada Świętokrzyska Narodowych Sił Zbrojnych w marszu na zachód*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004, nr 4, s. 221–274.

Bułhak W., *Krótki kurs dezinformacji*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, nr 12.

Codogni P., *Liga Narodów dokonała rozbioru Bliskiego Wschodu*, „Wprost” 2003, nr 1068.

Czajkowski M., *Legnickie tropy Armii Radzieckiej*, „Mówią Wieki” 2012, nr 3.

Cziomer E., *Stan i zmiana położenia ludności niemieckiej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej i Południowej po drugiej wojnie światowej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1993, nr 107.

Dekrety Benesza, K. Biało (red.), „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” 2002, nr 52.

Dolata B., *O naczelnych władzach i instytucjach ludowego Wojska Polskiego w latach 1944–1945*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1964, nr 4.

Dolata B., *Zarys organizacji i działalności Sztabu Głównego Wojska Polskiego w latach 1944–1945*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1968, nr 3.

Drymmer W. T., *Zagadnienie żydowskie w Polsce 1935–1939*, „Zeszyty Historyczne” 1968, nr 47.

Frazik W., *„...mogę kursować jak autobus” Felicja Wolff – Anna Neuman (1895–1988)*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 1999, nr 13.

- Frazik W., *Operacja „Cezary” – ubecka analiza „gry” z WiN-em*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2001, nr 15.
- Frazik W., *Z dziejów łączności cywilnej Kraj – emigracja w latach 1944/1945–1948/1949*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 1998, nr 11, s. 5–48.
- Ginor I., Remez G., *A Cold War Casualty in Jerusalem, 1948: The Assassination of Witold Hulanicki*, „Israel Journal of Foreign Affairs” 2010, t. 4, nr 3.
- Golon M., *Północna Grupa Wojsk Armii Radzieckiej w Polsce w latach 1945–1956: okupant w roli sojusznika*, „Czasy Nowożytnie” 1999, t. 6.
- Górny G., *Spór o hrabiego*, „Przewodnik Katolicki” 2008, nr 40.
- Górny G., *Wymodlona wolność*, „Przewodnik Katolicki” 2005, nr 14.
- Halliday F., *Early Communism in Palestina*, „Journal of Palestine Studies” 1978, t. 7, nr 2.
- Jakimek-Zapart E., *Proces IV Zarządu Głównego WiN*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2008, nr 1–2.
- Jarosz D., Pastor M., *Paryż–Warszawa w apogeum zimniej wojny 1948–1953*, „Wiadomości Historyczne” 2001, nr 2.
- Jesswein R., *Baza nr 3601*, „Przegląd Tygodniowy” 1989, nr 4.
- Jurgielewicz W., *Organizacja aparatu mobilizacyjnego ludowego WP*, „Myśl Wojskowa” 1965, nr 3.
- Jurgielewicz W., *Organizacja aparatu uzupełnień ludowego WP*, „Myśl Wojskowa” 1963, nr 1.
- Kaczorowski B., *„Dla przyszłego pokoju i pomyślności Europy...”. Koncepcja bloku antysowieckiego w polityce frankistowskiej Hiszpanii pod koniec 1944 r.*, „Glaukopis” 2010, nr 17–18.
- Kaszuba E., *Trudny sojusz. Polsko-sowieckie odniesienia w powojennym Wrocławiu*, „Rocznik Wrocławski” 1995.
- Kazimierski Z., *Odbudowa polskiego przemysłu zbrojeniowego 1945–1949*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2003, nr 3.
- Kondracki T., *Jednostki Wojska na Środkowym Wschodzie 1944–1947*, „Teki Historyczne” 2004, t. 23.

- Kondusza W., *Legnicka matryoszka*, „Mówią Wieki” 2012, nr 3.
- Kossoy E., *Żydowskie podziemie zbrojne w Palestynie i jego polskie powiązania*, „Zeszyty Historyczne” 2006, nr 157.
- Kozicki A., *Oddział Infomacyjny Sztabu II Korpusu w latach 1945–1946. Dalsze losy pracowników Oddziału II Sztabu Głównego*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2008, nr 2.
- Kuberski H., *Bleiburg – chorwacki Katyń 1945*, „Glaukopis” 2008, nr 11–12.
- Kuberski H., *Powstanie Niepodległego Państwa Chorwackiego (kwiecień – sierpień 1941)*, „Dzieje Najnowsze” 2012, nr 1.
- Kubiak K., *Osoby dramatu*, „Bitwy Świata” 2007, nr 41.
- Kulińska L., *Próba rekonstrukcji dróg łączności pomiędzy obozem narodowym w Polsce a emigracją w latach 1945–1947*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 1996, nr 9, s. 91–104.
- Marszałec J., *Zdobycie Archiwum Delegatury Rządu przez AL i gestapo*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2006, nr 3–4.
- Michałków I., *Jak Armia Radziecka rządziła na Pomorzu Zachodnim*, „Polska Zbrojna” 1993, nr 88.
- Miształ Z., *Pomoc Armii Radzieckiej w utworzeniu administracji polskiej na Ziemiach Zachodnich*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1985, nr 1–2.
- Modzelewski S., *Lord Alfred Milner i jego wizyta w Rosji w 1917 roku*, „Szkola Nawigatorów” 2017, nr 17.
- Musiał B., *Szczecin z woli Stalina*, „Historia Uważam Rze” 2012, nr 1, s. 64–67.
- Nowak E., *Przyczynek do funkcjonowania Ośrodków Pracy Więźniów na Śląsku Opolskim*, „Śląsk Opolski” 2001, nr 4.
- Okulicz S., *Sprawa Bergu*, „Zeszyty Historyczne” 1987, nr 79.
- Palski Z., *Kadra Oficerska Organów Informacji Wojskowej*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2005, nr 4.
- Pappe I., *Grzechy założycielskie Izraela*, „Lewą Nogą” 2005, nr 17.
- Pawłowski E., *Wojska łączności Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego*, „Przegląd Telekomunikacyjny” 1985, nr 2.

- Pietrzak J., *Działalność komunistów wśród polskiego wychodźstwa na Bliskim Wschodzie w świetle materiałów kontrwywiadu Polskich Sił Zbrojnych (1944 r.)* „Dzieje Najnowsze” 2006, nr 3.
- Piotrkowski P., *Uciążliwa obecność. Pół wieku z Armią Radziecką*, „Mówią Wieki” 2012, nr 3.
- Poksiński J., *Memorial generała brygady Stefana Mossora do naczelnego Dowódcy Wojska Polskiego z 19.VII.1946 r. w sprawie koncepcji obrony Wybrzeża i rozwoju Marynarki Wojennej*, „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej” 1985, nr 9.
- Polak B., *Największa opozycja antykomunistyczna. O zrzeszeniu „Wolność i Niezawisłość” z Wojciechem Frazikiem, Januszem Kurtyką i Tomaszem Łabuszewskim rozmawia Barbara Polak*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2008, nr 1–2.
- Polak B., *Spod Czerwonej Gwiazdy. O podziemiu komunistycznym z Piotrem Gontarczykiem, Mariuszem Krzysztofińskim i Januszem Marszalcem rozmawia Barbara Polak*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2006, nr 3–4.
- Potyrała B., *Dowódcy Północnej Grupy Wojsk Armii Radzieckiej (Federacji Rosyjskiej) w latach 1945–1993*, „Szkice Legnickie” 1994, t. 16.
- Rochowicz R., *Kronika Polskiej Marynarki Wojennej 1944–1946*, „Morza, Statki i Okręty” 1996, nr 2.
- Rojek W., *Schylek misji ambasadora Kajetana Dzierżykraj-Morawskiego we Francji: grudzień 1944–lipiec 1945*, „Teki Historyczne” 1993, t. 20.
- Skibiński P., *Dyktator demokracji. Kim naprawdę był generał Franco*, „Wprost”, 16 VI 2002 r.
- Smolorz R., *Brygada Świętokrzyska w Ratyzbonie*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2007, nr 10–11.
- Sochaczewski J., *Deklarację Niepodległości Izraela stworzył agent rosyjskiego wywiadu* „Stosunki Międzynarodowe” 2006, nr 44–45.
- Suchcitz A., *Archiwa wywiadu polskiego po 1945*, „Zeszyty Historyczne” 1989, nr 89, s. 23–33.
- Suchcitz A., *Emigracyjne losy polskiej generacji po 1945 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1993, nr 3.

Świdarska H., *Z dziejów polskiej prasy w Anglii. Formowanie się prasy emigracyjnej, 1946 – 47*, „Zeszyty Historyczne” 1998, nr 128.

Sword K., *„Ich przyszłość nie będzie pomyślna”. Stanowisko władz brytyjskich w sprawie „opornych” w PSZ na Zachodzie 1946–1949*, „Dzieje Najnowsze” 1991, nr 2.

Tarka K., *Rząd RP na uchodźstwie i Watykan po II wojnie światowej*, „Tydzień Polski”, 7–8 VIII 2004 r.

Tarka K., *Wspólnota losu. Rząd RP na uchodźstwie i Hiszpanie*, „Tydzień Polski”, 13 III 2004 r.

Tarka K., *Zielona wyspa i Rząd RP na uchodźstwie po II wojnie światowej*, „Tydzień Polski”, 14 II 2004 r.

Towpik-Szejmowska T., *Polski Korpus Przysposobienia i Rozmieszczenia w Wielkiej Brytanii*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1980, z. 66.

Towpik-Szejmowska T., *Rozwiązanie PSZ na Zachodzie 1945–1949*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1983, nr 2–3.

Twardowski M., *ORP Błyskawica – nowe spojrzenie na weterana*, „Morza Statki i Okręty” 1997, nr 3.

Valla J.C., *Ręka w rękę z Hitlerem*, „Nasza Polska” 1997, nr 47.

Warzecha B., *Deportacje „Górników”*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2007, nr 7.

Węgrzyn D., *Śląskie tropy do Malessy*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2007, nr 10–11.

Wieczorkiewicz P., *Z historii Ludowego Wojska Polskiego w latach 1945–1956*, „Przegląd Historyczny” 1988, z. 1, s. 149–170.

Wieliński B., *Masakra armii generała Waltera. Budziszyn 21–26 kwietnia 1945*, „Ale Historia” 2012, nr 14, dodatek do „Gazety Wyborczej”, 23 IV 2012 r.

Wnuk R., *Dwie prowokacje – Piąta Komenda Zrzeszenia „WiN” i Berg*, „Zeszyty Historyczne” 2002, nr 141.

Wódz narodu polskiego Bolesław Bierut; Marszałek Polski Konstanty Rokossowski. Program 1–2, tematy nr 16–17, w: *Materiały do szkolenia politycznego pracowników cywilnych w wojsku nr 12*, Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa 1953.

Wójcicki M., *Podstawy teoretyczne ideologii rewizjonizmu syjonistycznego oraz ich wpływ na kształt myśli państwowej ruchu*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2007, nr 3.

Wójcicki M., *Zagadnienie narodu w myśli politycznej rewizjonistycznego syjonizmu*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2007, nr 1.

Wolsza T., *Sprawa II korpusu oraz absencja Polaków w londyńskiej paradzie zwycięstwa 8 czerwca 1946 r. (przyczynek do genezy „zimnej wojny”)*, „Dzieje Najnowsze” 1997, nr 2.

Wyrwa T., *Rozbrojenie Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*, „Więź” 1997, nr 10.

Zaściński A., *Generacja polska na uchodźstwie wobec decyzji rozwiązania Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Sprawozdanie z konferencji generalskiej z 5 czerwca 1946 roku*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2003, nr 3, s. 53–66.

Zaściński A., *Koncepcje i próby zachowania oraz odtworzenia PSZ na Zachodzie (1945–1954)*, „Dzieje Najnowsze” 1999, nr 4.

Zaściński A., *Polityka uchodźstwa polskiego w Wielkiej Brytanii w okresie „zimnej wojny”. Podróż gen Andersa do USA w 1950 r.*, „Dzieje Najnowsze” 1997, nr 2.

Zaściński A., *Polskie Siły Zbrojne wobec możliwości wojny. Memorial gen. Kukiela z 1947 roku*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1996, nr 3, s. 191–200.

Zaściński A., *Polskie władze wojskowe na uchodźstwie wobec możliwości wybuchu nowej wojny (1945–1954)*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1997, nr 1–2.

Zaściński A., *PSZ wobec możliwości III wojny światowej. Memorial gen. Kukiela z 1947 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1996, nr 3.

Zagórski A., *Tadeusz Cieśla przed sądami PRL-u*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 1999, nr 12.

Zawadzki W., *Dzieje MW od 1944 po dzień dzisiejszy*, „Morza, Statki i Okręty” 1998, nr 3.

Prasa i periodyki – roczniki

„Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”, Londyn, roczniki: 1945–1949.

„Gazeta Polska”, Jerozolima, roczniki: 1945–1948.

„Lwów i Wilno”, Londyn, roczniki: 1946–1949.

„Przegląd Polski”, Londyn, roczniki: 1946–1949.

Encyklopedie, słowniki i leksykony

- Baliszewski D., Kunert K., *Ilustrowany przewodnik po Polsce stalinowskiej*, t. 1, Warszawa 1999.
- Dubicki T., Suchcitz A., *Oficerowie wywiadu WP i PSZ w latach 1939–1945. Słownik biograficzny*, t. 1, Warszawa 2009.
- Encyklopedia Białych Plam*, A. Winiarczyk (red.), t. 18, Radom 2006.
- Encyklopedia Białych Plam*, A. Winiarczyk (red.), t. 5, Radom 2001.
- Encyklopedia Białych Plam*, A. Winiarczyk (red.), t. 6, Radom 2001.
- Kopka B., *Obozy pracy w Polsce – przewodnik encyklopedyczny 1945–1950*, Warszawa 2002.
- Kosk H., *Generalicja Polska. Popularny słownik biograficzny*, t. 1, Pruszków 1998.
- Kosk H., *Generalicja Polska. Popularny słownik biograficzny*, t. 2, Pruszków 2001.
- Larecki J., *Wielki leksykon służb specjalnych świata*, Warszawa 2007.
- Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, W. Roszkowski, J. Kofman (red.), Warszawa 2004.
- Szczurowski I., *Dowódcy Wojska Polskiego na froncie wschodnim. Słownik biograficzny*, Pruszków 1996.
- Vojna enciklopedija*, N. Gažerić (red.), t. 2, Beograd 1978.

Źródła niepublikowane

- Owczarczak D., Olman W., *Wykorzystanie organizacji wywiadowczych Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie przez wywiad brytyjski przeciwko Polsce na przykładzie siatki wywiadowczej Andrzeja Czaykowskiego* (praca magisterska), Legionowo 1987, sygn. IPN BU (Warszawa) 01521/2676.

Źródła kartograficzne

- Mapa Polski 1: 500 000*, Wojskowy Instytut Geograficzny Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, Warszawa 1947.
- Poleszak S., Wnuk R., Jaczyńska A., Śladecka M., *Atlas Polskiego Podziemia Niepodległościowego 1944–1956*, Warszawa–Lublin 2007.

Studium Polski Podziemnej w Londynie, sygn. A.XII.24/145, *Rozmieszczenie wojsk sowieckich w strefie okupacji i wpływów w Europie – Uwagi do szkicu 1:3. 000. 000.*, [bmw], 6 XI 1946 r., k. 2–3.

Źródła internetowe

Bagot John, Portal Wiedzy, http://portalwiedzy.onet.pl/glubb_sir_john_bagot/2009-02-03.

Bretońska Partia Narodowa, Wikipedia,
http://wikipedia.org/wiki/Bretońska_Partia_Narodowa/2008-05-05.

Dieckmann Johannes, Wikipedia,
http://pl.wikipedia.org/wiki/Johannes_Dieckmann/2008-07-22.

Fiłow Bogdan, Wikipedia, http://de.wikipedia.org/wiki/Bogdan_Fiłow/2009-01-07.

Hagana, Wikipedia, <http://pl.wikipedia.org/wiki/Hagana/2007-12-05>.

History of the U.S. Forces in German Labor Service and Civilian Support Organization,
www.usfava.com/LaborService Siegbert Mann.

Jugosławia w okresie autorytarnych rządów Jospia Broz Tito, Koło Naukowe Sławistów ATH, <http://www.slawistyka.ath.bielsko.pl/2008-07-25>.

Legion Arabski, Portal Wiedzy, http://portalwiedzy.onet.pl/arabski_legion/2009-02-03.

Partyzantka Tity i partyzantka czetnicka – porównanie ideologii i metod działania,
<http://asusilc.net/~balkan/article/2008-07-25>.

Legion Arabski, Portal Wiedza, http://portalwiedza.onet.pl/legion_arabski/2009-02-03.

Mahal, Wikipedia, <http://pl.wikipednia.org/wiki/Mahal/2009-01-28>.

Mohylewer Samuel, Wikipedia, https://pl.wikipedia.org/wiki/Samuel_Mohylewer [dostęp: 14 II 2018].

Naumienko T., *Geoludzie*, podcast, [geoforum.pl](http://www.geoforum.pl),
<http://www.geoforum.pl/?menu=46881,46884&page=person&id=50>.

Perrot Jean, <http://www.errances.info/index.php?2006/12/05/106-controverse-qui-etait-vraiment-jean-marie-perrot>.

Perrot Jean, Wikipedia, http://pl.wikipedia.org/wiki/Jean_Marie_Perrot/2010-03-16.

Północna Grupa Wojsk Armii Radzieckiej, <http://www.gsvg.ru/direktiva1.html>.

Reuter Ernst, http://www.rzeczpospolita.pl/plus_minus/Piotr_Semka_Święty_Paweł_z_Berlina/2008-07-22.

Saragat Giuseppe, http://it.wikipedia.org/wiki/Giuseppe_Saragat/ 2008.07.03.

Советские войска в Германии, <http://www.gsvg.ru/direktiva.html>.

Special Night Squads, Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Special_Night_Squads [dostęp: 27 X 2017].

Światowa Organizacja Syjonistyczna, Wikipedia, http://pl.wikipedia.org/wiki/Światowa_Organizacja_Syjonistyczna/2007-12-05.

Todorov Krsto-Popović Zrnov, Wikipedia, http://pl.wikipedia.org/wiki/Krsto_Todorov-Zrnov_Popović/2008-01-21.

Wolne Terytorium Triest, Wikipedia, http://pl.wikipedia.org/wiki/Wolne_Terytorium_Triest/2007-07-18.

Żeleński Władysław, Wikipedia, http://pl.wikipedia.org/wiki/Władysław_Żeleński/2007-12-13.

Wykaz skrótów

AIPN – Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej

AK – Armia Krajowa

AL – Armia Ludowa

APW – Armia Polska na Wschodzie

AWP – Armia Wojska Polskiego

BBC – British Broadcasting Corporation (pol. Brytyjska Korporacja Nadawcza)

BU – Biuro Udostępniania

CKL – Centralny Komitet Ludowy

CKW – Centralny Komitet Wykonawczy

DOK – Dowództwo Okręgu Korpusu

DOKP – Dyrekcja Okręgowa Kolei Państwowych

DOW – Dowództwo Okręgu Wojskowego

DP – Dywizja Piechoty

FN – Front Narodowy (fr. Front National, FN)

FWP – Front Wojska Polskiego

GL – Gwardia Ludowa

GZI – Główny Zarząd Informacji Wojska Polskiego

GZP – Główny Zarząd Polityczny

IPMS – Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie

JOINT – American Jewish Joint Distribution Committee (pol. Amerykańsko-Żydowski Połączony Komitet Pomocy)

JPK – Jordaska Partia Komunistyczna (ang. Jordanian Communist Part, JCP)

JWŚW – Jednostki Wojska na Środkowym Wschodzie

KAiOE – Komitet Akcji i Obrony Emigrantów (fr. Comité d'Action et de Defense des Immigrés, CADI)

KBW – Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego

KC PZPR – Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej

KONJ – Korpus Obrony Narodowej Jugosławii (serb.-chorw. Korpus Narodne Obrame Jugoslavije, KNOJ)

KPF – Komunistyczna Partia Francji (fr. Parti Communiste Français, PCF)

KPP – Komunistyczna Partia Palestyny (ang. Communist Party of Palestine, CPP)

KPW – Komunistyczna Partia Włoch (Partio Comunista Italiano, PCI)

KRN – Krajowa Rada Narodowa

KPZI – Komunistyczna Partia Ziemi Izraela (heb. HaMiflega HaKomunistit HaIsraelit, MAKEI)

LWNP – Liga Wyzwolenia Narodowego Palestyny (ang. National Liberation League in Palestine, NLLP)

IWP – ludowe Wojsko Polskie

MBP – Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego

MKL – Mieszany Korpus Lotniczy

MOU – Międzynarodowa Organizacja Uchodźców (ang. International Refugees Organization, IRO)

MP – Milicja Patriotyczna (fr. Milice Patriotique, MP)

MSZ – Ministerstwo Spraw Zagranicznych

MW – Marynarka Wojenna

NATO – North Atlantic Treaty Organization (pol. Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego)

ND – Naczelne Dowództwo

ND IWP – Naczelne Dowództwo ludowego Wojska Polskiego

NDWP – Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego

NKWD – Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych (ros. Народный Комиссариат Внутренних Дел, НКВД)

NPDR – Niezależna Partia Drobnych Rolników (węg. Független Kisgazda Foldmunkas es Polgari Part, FKFP)

NRD – Niemiecka Republika Demokratyczna

NSZ – Narodowe Siły Zbrojne

NTS – Narodowo-Pracowniczy Związek Rosyjskich Solidarystów (ros. Народно-Трудовой Союз Российских Солидаристов)

OPO – Obóz Polskich Oficerów

ORMO – Ochotnicze Rezerwy Milicji Obywatelskiej

OW – Okręg Wojskowy

OZNA – Odeljenje za Zaštitu Naroda (pol. Wydział Obrony Narodu)

PAL – Polska Armia Ludowa

PCK – Polski Czerwony Krzyż

PKP – Partia Komunistyczna Palestyny (ang. Palestine Communist Part, PCP)

PKPiR – Polski Korpus Przynsposobienia i Rozmieszczenia (ang. Polish Resettlement Corps, PRC)

PKWN – Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego

PP – Pułk Piechoty

PPK – Palestyńska Partia Komunistyczna (ang. Palestinian Communist Party, PCP)

PPR – Polska Partia Robotnicza

PPS – Polska Partia Socjalistyczna

PRL – Polska Rzeczpospolita Ludowa

PSBS – Polski Samodzielny Batalion Specjalny

PSZ – Polskie Siły Zbrojne

PZPR – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza

RFN – Republika Federalna Niemiec

RPPS – Robotnicza Partia Polskich Socjalistów

SK – Służba Kontrwywiadu (Kontraobaveštajna Služba, KOS)

SL – Stronictwo Ludowe

SN – Stronictwo Narodowe

SP – Stronictwo Pracy

SPP – Studium Polski Podziemnej w Londynie

TRJN – Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej

UB – Urząd Bezpieczeństwa

UPA – Ukraińska Powstańcza Armia (ukr. Українська Повстанська Армія, УПА)

WiN – Wolność i Niezawisłość

WKP(b) – Wszechzwiązkowa Komunistyczna Partia (bolszewików) – (ros. Всесоюзная Коммунистическая Партия Большевиков, ВКПБ)

WW – Wojska Wewnętrzne

zbp – zapasowy batalion piechoty

zpp – zapasowy pułk piechoty

ZPP – Związek Patriotów Polskich

ZSRR – Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

Aneks źródłowy

" JUGOSŁOWIAŃSKIE SIŁY ZBROJNE "		
Treści		
rozdz.	I. TITO - MIHAJLOWICZ	str. 1.
"	II. WPŁYBY SOWIECKIE	4.
"	III. ARMIJA LUDOWA	7.
	1. Struktura i przeobrażenie	7.
	2. Zespoły organizacyjne	8.
	A. Org. nac. władz wojsk.	
	B. Wielkie Jednostki	
	C. Numeracja i nazwy	
	D. Rozformowywanie dywizyj	
	E. Uzupelnienie i pobór	
	3. Dylokacja i jej wymowa	14.
	A. Rozmieszczenie W.J. i ich zadania	
	B. Jednostki sow. na terenie Jugosławii	
"	IV. LOTNICTWO	19.
	1. O.de B.	
	2. Szkoły lotnicze	
	3. Instruktorzy sow.	
	4. Przemysł lotniczy	
	5. Lotniska i lądowiska	
	6. Sprzęt lotniczy	
	7. Obrona plotn.	
"	V. MARYNARKA WOJENNA	23.
	1. Skł. i skł. personalny	
	2. Organizacja jednostek morskich	
	3. Oddz. Obr. Wybrzeża	
	4. Siłowności różne	
"	VI. DWIE INSTYTUCJE SOWIECKIE	27.
	1. Komisarze Polityczni	
	2. Adm. Dezp. Państwa	
"	VII. DOWÓDCTWO I ICH PERSONALIA	30.
"	VIII. WUCHY OPOBU	34.
"	IX. RESUMÉ	37.
	1. Syt. polityczna	
	2. Syt. gospodarcza	

Zestawienie dotyczące Jugosłowiańskich Sił Zbrojnych sporządzone przez placówkę „Bałkany”, 1942-1946.

Źródło: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych

Załączniki

Nr.1. Organizacja:

- A. Dyw. Piech.
- B. Br. Piech.
- C. Dyw. Panc.
- D. Br. Art. C.

Nr.2. G. de B.

- A. Wz. Piech., art. i kaw.
- B. 1. Armia panc.
- C. ...
- D. Dyw. rozformowane, uzupełniające i uzupełniane
- E. Uwagi do G. de B.

Nr.3. Jugosławia - Rozmieszczenie Wz. /olest/

Nr.4. Wenecja Julijska - rozmieszczenie Wz. /olest/

Nr.5. Przesunięcia i ruchy Wz. /olest/

Nr.6. Rozmieszczenie jednostek lotnictwa i marynarki wojennej /olest/

Nr.7. Ruchy oporu /olest/

Nr.8. Dane ogólnoo-orient. o Jug.

Nr.8.A. " " " " " /olest/

Nr.9. Armie krajów sąsiednich

Nr.9.A. " " " " /olest/

Załącznik do zestawienia dotyczącego Jugosłowiańskich Sił Zbrojnych sporządzonego przez placówkę „Bałkany”, 1942-1946.

Źródło: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych.

M. P., dnia 12 sierpnia 1946 roku

L. dz. 4430/Inf. Tj/46. ⁴ XI 46

SCISLE TAJNE

Direktywy sowieckie
dla komunistów
w Palestynie.

1803
PRZEWODNICZACY KOMISJI DOKUMENTACYJNEJ
SZTABU GŁÓWNEGO

1122 March

5m46

w Londynie.

Na L. dz. 660/A/ED/46 z dnia 19 lipca 1946 r.

Ad pkt 1, 2 i 3 - poszukujemy wiadomości.

W sprawie kanałów dopływu dyrektyw z Moskwy do Partii Komunistycznych Żydowskich i arabskich w Palestynie - komunikuję:

Komunistyczna Partia Palestyny /skrót P. C. P. /:

Do końca kwietnia b. r. istniała łączność partii z poselstwem sowieckim w Bejrucie, które z kolei jest podporządkowane poselstwu w Kairze.

Ze strony sowieckiej wyznaczony jest do kontrolowania tej pracy poseł, Sołod, często wyjeżdżający z Bejrutu do Palestyny na inspekcje.

Ze strony żydowskiej kursował w charakterze łącznika, Gorzechowski, który jest jednocześnie sekretarzem t. zw. "wydziału masowego" przy Komitecie Centralnym P. C. P. Zadaniem jego jest kierowanie strajkami i demonstracjami w oparciu o komórki komunistyczne w związkach zawodowych.

Od maja nastąpiła reorganizacja, spowodowana zwiększoną czujnością władz brytyjskich. Reorganizacja polega na tym, że partia przeszła na bardziej konspiracyjne metody organizacji. Jej powiązania idą teraz dwiema drogami - jedna jak dawniej do poselstwa sowieckiego - rzadko obecnie używana, druga - pośrednia - prowadzi aż do Paryża, do Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Francji, która otrzymała zlecenie przekazywania dyrektyw i pieniędzy partiom komunistycznym Sr. Wschodu, między innymi i palestyńskim.

Ze strony żydowskiej występuje jako łącznik Wilner, który oficjalnie dla celów konspiracyjnych jest właścicielem biura handlowego w Tel - Aviv. Przez Wilnera idą raczej jednak fundusze, natomiast zaś starą drogą przez Sołoda do Gorzechowskiego w Palestynie.

Komuniści arabscy:

Nie występują pod firmą partii komunistycznej, lecz pod nazwą "Arabska Liga Wyzwolenia Narodowego" /ALNL/.

Przybudówki ALNL ma dwie - Komitet Robotniczy i Arabscy Intelktualiści.

Dyrektywy i fundusze idą za pośrednictwem P. C. P., ponieważ z rozkazu Moskwy obie partie mają być nazewnątrz połączone ścisłym kontaktem. Odnosna instrukcja mówi:

- "Ze względu na istniejącą sytuację polityczną w Palestynie obie partie mają występować nazewnątrz osobno, natomiast wewnątrz winne być połączone ścisłym kontaktem..."

Raport dotyczący kontaktów z Komunistyczną Partią Palestyny sporządzony przez szefa Oddziału Informacyjnego II Korpusu.
Źródło: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych.

1142/Handwritten

Akcja obu zjednoczonych organizacji - P.C.P. i ALNL - ma być prowadzona w kierunku:

- 1/ walki z imperializmem angielskim,
- 2/ utworzenia w Palestynie dwunarodowego państwa samodzielnego,
- 3/ uzyskanie protektoratu ZSRR nad całą Palestyną w okresie przejściowym." ...

Wyrazem wspólnego działania był strajk niższych funkcjonariuszów państwowych, kierowany przez 52-osobowy komitet, wyłoniony wspólnie przez P.C.P. i ALNL.

Ostatnio daje się zauważyć identyczność rzucanych haseł przez obie organizacje; propaganda za zwalczaniem paktu anglo-transjord.

Do specjalnej opieki nad komunistami arabskimi odkomenderowany jest urzędujący w Bejrucie drugi sekretarz poselstwa sowieckiego, Agronow. Ze strony arabskiej wyznaczony jest Bendak, kierownik Intelektualistów Arabskich.

SZEF ODZ. INF. KORPUSU

Handwritten signature
BAKIEWICZ
p/k dypl.

Ciąg dalszy raportu dotyczącego kontaktów z Komunistyczną Partią Palestyny sporządzonego przez szefa Oddziału Informacyjnego II Korpusu.

Źródło: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych.

W Y - A Z

Oficerów podoficerów i szeregowych z Biura Finansów którym należy wypłacić dotrwa demobilizacyjną, zapowiem na przesunięciu cyfry oraz 2-miesięczną kosztą wyżywienia.

L.p.	Nazwisko i imię	Dotrwa	Zapowiem	Koszt wyżywienia	Suma
1	plk. DEMBŁ Franciszek	336 dol.	190 "	190 dol.	716 dol.
2	plk. Włodarczyk Fidelis	336 "	190 "	190 "	626 "
3	kap. Grabowski Michał	336 "	190 "	190 "	716 "
4	por. Tymieniecki	336 "	190 "	190 "	716 "
5	por. Bukowski Stanisław	336 "	190 "	190 "	716 "
6	por. Wasilowski	336 "	190 "	190 "	626 "
7	ppor. Bobowski Stanisław	336 "	190 "	190 "	716 "
8	ppor. Rak Mikołaj	336 "	190 "	190 "	716 "
9	ppor. Trzaskowski Bolesław	336 "	190 "	190 "	626 "
10	ppor. Zelenki Władysław	336 "	190 "	190 "	626 "
11	ppor. Falach Józef	336 "	190 "	190 "	626 "
12	ppor. Kruski Janusz	336 "	190 "	190 "	626 "
13	kap. Sierzejewska	336 "	190 "	190 "	716 "
14	siostra Wolff	336 "	190 "	190 "	716 "
15	ppor. Fluzanaki Tadeusz	336 "	190 "	190 "	716 "
16	ppor. Grobowski Jerzy	336 "	190 "	190 "	626 "
17	7-tu podoficerów	2752 "	1376 "	1376 "	5504 "
18	12-tu kierowców	4032 "	2280 "	2280 "	8592 "
O g o l e m		11760	6650	6650	24800

D E M B Ł P o l s k i 1941.

Wykaz żołnierzy do wypłaty demobilizacyjnej zapowiem.

Źródło: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, sygn. SPP 215/5.

LIKwidACJA OddZIAŁU INF-WYWIADOWCZEGO SZTAbU GłÓWNEGO.

WYTYCZNE PRZEPROWADZENIA.

Podstawa: Rozkazy Szefa Sztabu Głównego:

- L.dz.306/tjn.Org.46 z dnia 7.III.46 r.
- L.dz. 311/tjn/Org.46 z dnia 7.III.46 r.

I. ZAPRZESTANIE DZIAŁALNOŚCI WYWIADOWCZEJ OddZIAŁU INF-WYW.

Z dniem 15.III.1946 r. Oddział Inf-Wyw. zawiesi działalność wynikającą z zadań Oddziału, określonych w "Organizacji Sztabu Głównego - L.dz.300/tjn.O.Org.45." - w szczególności:

- zaprzestanie poszukiwania wiadomości przy pomocy sieci własnych placówek wywiadowczych,
- zaniecha dalszego szkolenia personelu służby wywiadowczej.

II. ZADANIA KOMISJI LIKWIDACYJNEJ.

Powołana rozkazem Szefa Sztabu Głównego L.dz.311/tjn.Org. Komisja Likwidacyjna w terminie najpóźniejszym do dnia 15.VII.1946r dokona następujących czynności:

- 1/ Przejmie z dniem 15.III.46. personel i majątek własny lub będący w administracji dotychczasowego Oddziału Inf-Wywiadowczego oraz wszystkie należności i zobowiązania b. Oddziału Inf-Wyw.

Ponieważ Komisja Likwidacyjna wyłoniona jest ze składu dotychczasowego Oddziału Inf-Wyw. przejęcie jest automatyczne i nie wymaga specjalnego protokołu. Przewodniczący Komisji otrzymuje uprawnienia administracyjne, które przysługiwały według instrukcji Szefowi Oddziału Inf-Wywiadowczego.

- 2/ Przeprowadzi likwidację istniejących jeszcze organów służby wywiadowczej, podległych b. Oddziałowi Inf-Wyw., t.j.

- b. Ekspozytur Oddziału Inf-Wyw.,
- b. Attachés Wojskowych
- sekcji łącznikowych A. i B.
- Kursu Dook. Administracji Wojskowej.

Niektóre z wymienionych organów, lub poszczególni oficerowie, wykonywali lub mogą wykonać w przyszłości zadania, niezwiązane ze służbą wywiadowczą, a w dalszym ciągu niezbędne dla ogólnych potrzeb wojska. W tym wypadku organa te lub poszczególni oficerowie mogą być na wniosek Komisji Likwidacyjnej

„Likwidacja Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego Sztabu Głównego”.

Zródło: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, sygn. A. XII 24/58.

MEMORANDUM

ORGANIZACJA POLSKIEJ SŁUŻBY WYWIADOWCZEJ

Uwaga: Zgodnie z zaproponowaną ostatnio przez Panów zasadą, działalność polskiej służby wywiadowczej w okresie najbliższych paru lat składać się będzie z dwóch części, nazwanych przez Panów schematem A. i B.

Schemat A: praca na rzecz lokalnych przedstawicieli I.S., pod ich kierownictwem, nastawiona na miejscowe zagadnienia, finansowana przez lokalnych przedstawicieli I.S.

Schemat B: praca informacyjna o sowieckiej strefie wpływów, kierowana przez polską centralę w Londynie w ścisłym uzgodnieniu z biurem komandora WILSKIEGO.

Memorandum niniejsze omawia problemy związane z realizacją Schematu B.

S c h e m a t B .

A. Zasady ogólne.

Celem schematu B. będzie:

- 1/ działalność informacyjna na rzecz Panów w sprawach sowieckich oraz wszystkich innych krajów znajdujących się w sowieckiej strefie wpływów ze szczególnym uwzględnieniem Polski;
- 2/ przygotowanie sieci wywiadowczej w zachodniej i południowej Europie, ewent. również na Sr.Wschodzie, na wypadek rozszerzenia się wpływów sowieckich na te obszary /np. na skutek

„Memorandum: organizacja polskiej służby wywiadowczej”, 20 IX 1946 r.
Dokument przekazany komandorowi Wilfredowi Dunderdal „Wilskiemu”
przez płk. Stanisława Gano, Szefa Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza.

Ldc 1035/1/46

TAJNE

Wobec koncesji na **SITUACJA OGÓLNA** w dziedzinie rolnictwa, wplynęło na sytuację wojenną w Palestynie, w szczególności w sprawie przydziału na terytorium, co w konsekwencji doprowadziło do osłabienia pozycji brytyjskiego rządu.

W okresie sprawozdawczym doszło do znacznego zaostrzenia sytuacji międzynarodowej w związku z atakiem polityki sowieckiej na Turcję i szantażowaniem państw anglosaskich na terenie międzynarodowym. W gospodarce, Brytania w dalszym ciągu prowadzi politykę w kierunku umiarkowania bilansu pod względem gospodarczym. W tym celu

1. **Problem Dardaneli**, który znów wysunął się na czoło światowych punktów zapalnych, jest jednym z tradycyjnych zagadnień polityki międzynarodowej, którego istota streszcza się w zamierzeniu rosyjskich opanowania cieśnin, aby zdobyć wyjście z morza "zamkniętego", jakim jest Morze Czarne.

W pierwszych dniach sierpnia br. Rosja wysłała do Turcji notę domagającą się rewizji konwencji o żegludze przez Dardanele zawartą w 1936 r. w Montreux. Zmiana jakiej domagają się Sowiety ma iść w kierunku wyeliminowania z decyzji w sprawie cieśnin wszystkich państw poza czarnomorskimi, co w konsekwencji doprowadziło by do edunkcji od głosu w sprawach cieśnin mocarstw zachodnich oddając w praktyce kontrolę nad nimi Rosji sowieckiej. Akcja ta wszczęta przez Sowiety jest nowym dowodem iż w stalinowskiej koncepcji "kordonu sanitarnego" mające strzec bezpieczeństwa Związku sowieckiego od wewnątrz, Turcja zajmuje szczególną pozycję i opanowanie tego kraju stanowi jeden z zasadniczych i natychmiastowych celów sowieckiej polityki zagranicznej. W Brytania nie może do tego dopuścić, chyba że zrezygnowałaby ze swej pozycji nad morzem Śródziemnym i na Sr. Wschodzie. Również do tego dopuścić nie może Ameryka, która w tym rejonie jest zainteresowana przede wszystkim gospodarczo.

2. W sytuacji perskiej nastąpiły dalsze komplikacje. Rząd teherański wystosował protest przeciwko wzmocnieniu garnizonów brytyjskich w Basrze i w Konie rządu krzyżują się poglądy otwartych stronników Sowietów proponujących podjęcie natychmiastowych ostrych kroków przeciwko brytyjskim koncesjonariuszom naftowym - z poglądami grup bardziej umiarkowanych, które rozumieją, że wszelka próba naruszenia własności brytyjskiej spowoduje ingerencję wojskową ze strony W. Brytanii, co z kolei będzie pretekstem - a tego obawiają się najwięcej - do wojskowej interwencji sowieckiej. Tymczasem Rosjanie, według informacji pochodzących z wiarygodnych źródeł, skoncentrowali na północy Persji duże oddziały wojskowe.

3. Problem palestyński oczekuje nadal rozwiązania. Rząd angielski ciągle jeszcze czeka na odpowiedź amerykańską w sprawie proponowanego podziału Palestyny. W Waszyngtonie przygotowywane są kontrproponycje, które również przyjmując za podstawę projekt federacji, są jednak dla Żydów znacznie przychylniejsze. Tak Arabowie jak i Żydzi odrzucają wszelkie propozycje podziału Palestyny, przy czym szczególnie nieprzejednane jest stanowisko Arabów. Wśród Żydów natomiast toczy się ostra walka między elementami bardziej umiarkowanymi skłaniającymi się do przyjęcia propozycji podziału Palestyny, a elementami skrajnymi odrzucającymi kategorycznie wszelkie propozycje podziału.

4. Rokowania anglo-egipskie prowadzone w Aleksandrii o zmianę traktatu z r. 1936 znów stanęły na martwym punkcie. Delegacja egipska odrzuciła nowe propozycje brytyjskie określone jako najdalej

Sprawozdanie z sytuacji wojskowo-politycznej oraz penetracji na Środkowym Wschodzie. Jerozolima, 7 X 1946 r. Źródło: PISM, sygn. KOL 137/227.

Ancona, 31.8.46

BUDZET

Franciszka ZACZERNIAŃSKI EGO na rok 1947/48.

<u>Austria.</u>	Vegetacja 10 osób:	Insbruk		
		Wieden		
		Salzburg		
		Gratz		
		Budapeszt		
	Praga.....	5 osób x 60	300 X 12.....	3600.-
		5 osób x 90	450 X 12.....	5400.-
	Dokumentacja i lokomocja między strefami.....			3600.-
	Dokumentacja dla biegaczy do Kraju.....			3000.-
	Rezerwa.....			2400.-
		Ogolem.....		18000.-
<u>Belgia.</u>	Vegetacja 6 osob.....	900 X 12=.....		10800.-
	Meliny.....	100 X 12=.....		1200.-
	Pomocy foto-radjo-techniczne.....			3600.-
	Dokumentacja oraz przejścia graniczne.....			15000.-
	Pomoc dla Kraju.....	4000 X 12.....		48000.-
	Biegacze.....	500 X 12.....		6000.-
	Przejazdy służbowe między placówkami.....			1400.-
	Nieprzewidziane.....			10000.-
		Ogolem.....		96000.-
<u>Francja.</u>	Vegetacja 5 osob./Grenobl=3osoby+Paryz 2osoby/450 X 12=...			5400.-
	Utrzymanie samoch. mat. pedn. oraz rad.techn.....			1500.-
	Meliny, biegacze, podroze.....			4500.-
	Legalizacja osob przyjezdnych.....			3000.-
	Przemytnicy.....			2000.-
	Nieprzewidziane.....			2000.-
		Ogolem.....		18400.-
<u>Holandja.</u>	Vegetacja 2 osob.....	200 X 12=.....		2400.-
	Przejścia graniczne oraz dokumentacja.....			1600.-
		Ogolem.....		4000.-
<u>Luxemburg.</u>	Vegetacja 1 osoby.....	50 X 12.....		600.-
	Przemytnicy.....			1200.-
		Ogolem.....		1800.-
<u>Niemcy.</u>	Utrzymanie 2 osob.....	100 X 12=.....		1200.-
	Dokumentacja oraz nieprzewidziane.....			3800.-
		Ogolem.....		6800.-

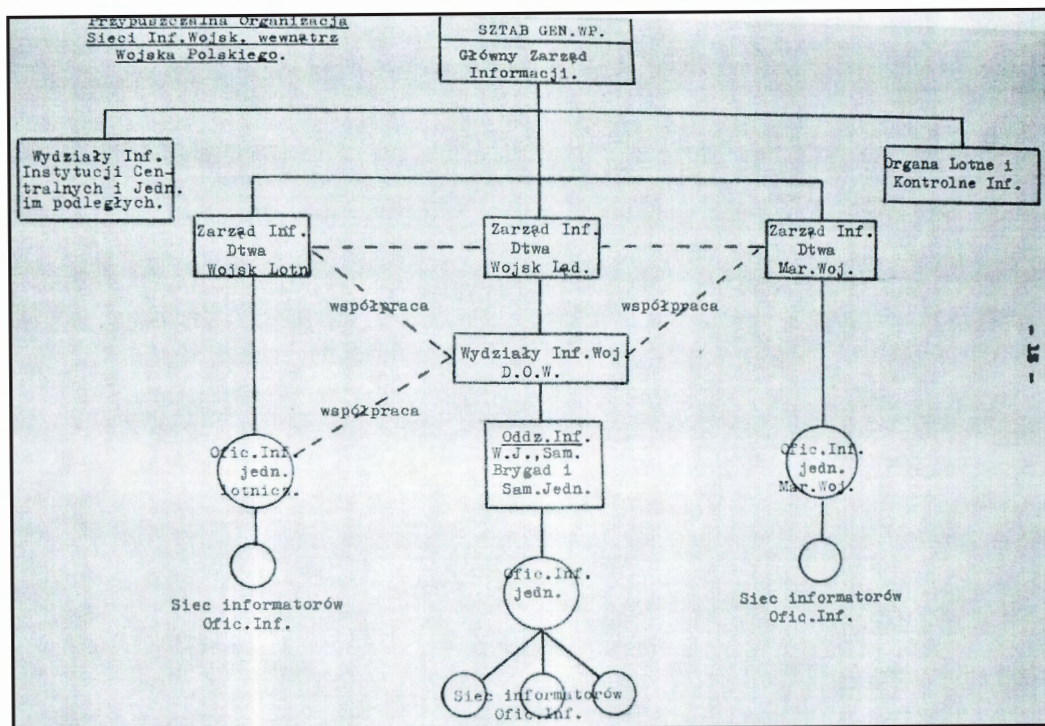
Rekapitulacja:

Austrja.....	18.000	dol. amer.
Belgja.....	96.000	" "
Francja.....	18.400	" "
Holandja.....	4.000	" "
Luxemburg.....	1.800	" "
Niemcy.....	6.800	" "

Ogólny preliminarz na rok 1947/48.....145.000 dol. amer.

/-/ Zaczernianski Franciszek

Plany budżetowe Franciszka Zaczerniańskiego na rok 1947/1948.
Ancona, 31 X 1946 r. Źródło: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych,
sygn. SPP 11/56.

„Przypuszczalna Organizacja Sieci Inf. Wojsk wewnątrz Wojska Polskiego”.

Źródło: Wojsko Polskie w dyspozycji Sowiec.

Okres sprawozdawczy: lato-jesień 1946 r. Londyn, grudzień 1949 r.

Wp. J. 44/111
p. 28 maja 1946r.

TAJNE

SZEF ODZIAŁU INFORMACYJNEGO 2 KORPUSU

63/Rja/46

oici z Polski.

W. P. 2.

Melduję:

Komórka wywiadowcza Agencji Żydowskiej jest w posiadaniu następujących informacji, datujących się z końca kwietnia 1946r:

1. W szeregu województw a przede wszystkim w lubelskim i krakowskim - spodziewane jest akcja pacyfikacyjna, którą mają przeprowadzić oddziały bezpieczeństwa, Ochotnicza Rezerwowa Milicja Obywatelska i wojsko. Gen. SPICHAŁSKI wymieniany jest jako dowódca rejonu pacyfikacyjnego. W tej akcji ma również być udział dywizja Gen. PASZKIEWICZA, która przeprowadziła pacyfikację w Białystoku. Gen. PASZKIEWICZ nie cieszy się zaufaniem wojskowych kół sowieckich w Polsce i dlatego poruczone mu zadania, które związane byłyby z reżimem.

Wg. opinii Departamentu Politycznego Ag. Żydowskiej - na przyspieszenie "czystki" wotyną ra obawa władz sowieckich w sprawie wyniku referendum. "Czystka" ta może objąć cały kraj i doprowadzić do formalnej wojny domowej. Do tych powodzeń rozruchów może dojść w czasie sniw, w związku z organizowanymi również już obecnie przez chłopów oporami w dostarczaniu kontyngentów.

2. Wg. otrzymanego w końcu kwietnia a br., raportu "Joint'u" do organizacji żydowskiej w St. Zjednoczonych - w sprawie rewindykacji majątków w Polsce - cenzura sowiecka w Polsce działa w następujący sposób:

Paczki i listy przychodzące z W. Brytanii, Włoch, Sr. Wschodu i innych krajów - wszystkie bez wyjątku - cenzurowane są przez kontrolne placówki sowieckie, urządzące przez polskich urzędników cenzury.

Paczki i listy adresowane do oficerów i szeregowych armii ZYMIERSKIEGO - przekazywane są do specjalnego sowieckiego punktu kontrolnego Nr 1. Punkt Nr 1 przeprowadza kontrolę i przesyła listy i paczki do Moskwy, do komórki U.C.B., ożinint postawę. W.C.B. przeprowadza gruntowną kontrolę poczty, włącznie z przewietleniem kwerendkami i odczynnikami chemicznymi w wypadkach podejranych.

Stąd poczta przekazywana jest odd. polit. poczty armii ZYMIERSKIEGO. W wypadku podejrzenia - adresaci są inwigilowani i aresztowani. W większości wypadków są przestuchiwani i zmuszani do podania szczegółowych danych o osobie adresata.

Numerary poczty polowej polskiej - są kolejnymi numerami polowej poczty sowieckiej, z dodaniem przed numerem litery "A". "Joint" ostrzeże Żydów, aby nie pisali na adresy poczty polowej polskiej, ponieważ naraziłby swoich krewnych w wojsku polskim (Żyńskiego) na podejrzenia i prześladowania.

66
111
48

Stamp with handwritten number 35112

SZEF EKSPozyTURy

Fr. WIERZBICKI
Major

26.VI

Handwritten signature

Meldunek mjr. Franciszka Wierzbickiego, szefa Ekspozytury ESWU Oddziału Informacyjnego Sztabu II Korpusu. Źródło: PISM, sygn. 138/178A.

„Schemat organizacyjny” Ekspozytury ESWU Oddziału Informacyjnego Sztabu II Korpusu. Źródło: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych (Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego), sygn. KOL 373/18.

